Едиција • Дипломатске свеске •

Драгољуб Р. Живојиновић

ВАТИКАН У БАЛКАНСКОМ ВРТЛОГУ

Албатрос Плус

Албатрос плус

Главни и одговорни уредник

Јагош Ђуретић

Уредници

Јован Курбалија
Оливер Потежица

Редактор-лектор

Мр Ђорђије Ускоковић

На корицама:
Карикатура Хермана „Благослов“
Француска карикатура „Црква и рат“

Драгољуб Р. Живојиновић

ВАТИКАН У БАЛКАНСКОМ ВРТЛОГУ

Студије и расправе

Издавачко предузеће

Albatros Plus

Београд, 2012.

Драгим пријатељима
Ани Марији и Александру-Шаци Вујићу

С А Д Р Ж А Ј

ПРЕДГОВОР 9

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ КОНКОРДАТА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ И СВЕТЕ СТОЛИЦЕ 1914. ГОДИНЕ 13

СВЕТА СТОЛИЦА И ОДНОСИ ИЗМЕЂУ АУСТРО-УГАРСКЕ И СРБИЈЕ ПРЕД ПРВИ СВЕТСКИ РАТ, 1912–1914. ГОДИНЕ 27

СВЕТА СТОЛИЦА И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ 1914–1918. ГОДИНЕ 63

МИРОВНИ НАПОРИ ПАПЕ БЕНЕДИКТА XV ОД 1914. ДО 1917. ГОДИНЕ. 117

РОБЕРТ ЛАНСИНГ И ПАПСКА МИРОВНА НОТА ОД 1. АВГУСТА 1917. ГОДИНЕ.. 151

ВАТИКАН И СРБИ У XX ВЕКУ 171

СВЕТА СТОЛИЦА, СРБИ И ПРАВОСЛАВЉЕ У XX ВЕКУ 183

СПЛИТСКИ БИСКУП ДР ЈУРАЈ ЦАРИЋ И БОРБА ПРОТИВ ИТАЛИЈАНСКЕ ПОЛИТИКЕ У ДАЛМАЦИЈИ 1918–1919. ГОДИНЕ... 197

СУКОБ ИЗМЕЂУ ВАТИКАНА И КАТОЛИЧКОГ КЛЕРА ДАЛМАЦИЈЕ 1918–1919. ГОДИНЕ 229

ПРОГОН ПРАВОСЛАВНИХ СВЕШТЕНИКА У ОКУПИРАНОЈ ДАЛМАЦИЈИ 1918–1920. ГОДИНЕ 265

ЕКУМЕНИЗАМ: ПОКРЕТ ЗА ПОМИРЕЊЕ ЦРКАВА У ЕВРОПИ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА 273

КАКО ЈЕ НАСТАЛА ОВА КЊИГА 287

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА 289

ПРЕДГОВОР

Вишегодишње интересовање и жеља да што више сазнам о гледиштима и намерама Ватикана и Католичке цркве у XX веку на европским просторима у сложеним околностима довели су до настанка текстова сакупљених у овој књизи. На први поглед ови текстови нису међусобно повезани. Настали су током многих година; они испитују и откривају ставове Свете Столице према Србима и православљу, балканском простору, европским силама, Италији, САД. Ови прилози сведоче о различитим темама и проблемима – Конкордату са Краљевином Србијом, стварању југословенске државе током Првог светског рата, мировним напорима папе Бенедикта XV и његовим настојањима да обезбеди своје учешће у преговорима о закључењу мира и појединим политичким решењима, посредничким настојањима, везама са председником САД Вудро Вилсоном. Ту су такође и расправе које откривају држање Св. Столице према променама насталим на Балкану након завршетка Првог светског рата, италијанској окупацији Далмације и острва, сукобу између Ватикана и католичког клера, држању појединих бискупа и њиховом отпору ватиканској подршци италијанској политици према Краљевини СХС. Успут се откривају и друга, мање истражена питања и проблеми. Међу њима су и држање према зараћеним државама – Централним силама и Савезницима, настојањима да се одржи постојећи политички, друштвени и привредни поредак у средњој Европи, напорима да се сачува Аустроугарско царство од распада, територијалним претензијама појединих сила (Немачке, Француске, Италије, Русије), екуменизму. Другим речима, прилози саопштавају много непознатог, откривају лице и наличје ватиканске политике током XX века.

Избијање Првог светског рата потврдило је да је Св. Столица подржавала обрачун Аустро-Угарске са Србијом за који се залагао папа Пије X. Након његове смрти и избора новог папе, Бенедикта XV (1914–1922), отворено ратоборна политика је била напуштена. Нови папа је настојао да подстакне разговоре о миру, понудио различите предлоге за окончање ратног сукоба. Он је такође посредовао за мир, уверен да ће углед и ауторитет Св. Столице и послушност католичких верника у зараћеним земљама присилити њихове владе да подрже његове иницијативе. Таква очекивања су се показала неосно-

ваним. Ипак, Бенедикт XV није одустајао. Тражио је подршку у САД као највећој неутралној земљи, уверен да су оне биле спремне да прихвате његове предлоге о заједничком раду. Показало се да амерички председник није намеравао да прихвати понуђену сарадњу, пошто је желео да он буде једини миротворац. Временом су се неспоразуми између две стране повећали и заоштрили: САД су сматрале да могу несметано да тргују, а Американци да слободно путују. Бенедикт XV је осудио такво гледиште, уверен да САД нису биле неутралне, да су биле на страни Савезника, а против Централних сила. Увођење блокаде, напади на трговачке бродове и подморнички рат претили су да САД уведу у рат на страни Савезника. То би био почетак краја Централних сила. Да би спречио такав развој догађаја, Бенедикт XV је тражио од зараћених страна да саопште своје ратне циљеве. Показало се да су ти циљеви били непомирљиви. Кад је Св. Столица изнела свој предлог ратних циљева у децембру 1916. године, кајзер Вилхелм је папине предлоге оценио као неприхватљиве. Ни европски савезници ни САД нису прихватили папине мировне предлоге. Папа се залагаћ за очување *statusa quo*, што је било неприхватљиво, како за Немачку, која је имала велике територијалне претензије, тако и за Савезнике који су желели да скрше њену војничку силу. Вилсоново одбијање да сарађује са папом и кајзерово неприхватање његових предлога уклонили су Бенедикта XV са сцене као посредника и миротворца.

Бенедикт XV је тражио да се очува Аустро-Угарска, да католичке земље под влашћу Немачке и Русије (Белгија, Пољска) добију независност и да Царство уступи Италији Трентино. Што се тиче решења балканских питања, залагао се да се Србији одузму територије које је стекла у балканским ратовима, а да се Русија одрекне великих простора на европском истоку, претензија на мореузе и Цариград. Папино непријатељство према православним земљама било је наглашено.

Папина мировна нота упућена Савезницима, САД и Централним силама 1. августа 1917. године доживела је неуспех. Све земље одбациле су предлоге садржане у њој као неприхватљиве. Роберт Лансинг, амерички државни секретар, тврдио је да је њено објављивање било подстакнуто жељом Св. Столице да се закључи мир, спречи распад Аустро-Угарске, заустави ширење социјалистичких идеја и очува утицај Католичке цркве у Европи и свету. Прихватање папиних предлога довело би, по Лансинговом мишљењу, до очувања *Status quo ante bellum*. У ноти није било ничег новог, пошто се Бенедикт

XV залагао за обнову Белгије и Пољске и очување Аустро-Угарске као католичких земаља. Поновио је предлог да се Србија врати у границе пред балканске ратове. Говорећи у име САД и Савезника, амерички председник је папин предлог оценио као неприхватљив.

Последице су биле далекосежне. Улазак САД у рат, прво против Немачке, а потом и Аустро-Угарске у јесен 1917. године, указивао је на неизбежни пораз Централних сила, као и распад Аустро-Угарске. Бенедикт XV и ватиканска дипломатија настојали су свим силама да спрече такав исход рата. САД и Савезници били су намерни да спрече распад хабзбуршке творевине. Настојали су да приволе цара Карла и хабзбуршке политичке и војне врхове да изађу из рата и потпишу примирје. Међутим, притисак Немачке и Карлова неодлучност спречили су такав развој догађаја. Уследило је неминовно; у мају 1918. године владе САД и Велике Британије су одлучиле, готово истовремено, да подрже националне покрете унутар Царства. У питању су били захтеви Чеха, Словака, Хрвата, Словенаца, Срба, Пољака, Италијана и других за ослобођење од стране доминације. То је био почетак краја Царства. Бенедикт XV је охрабривао цара Карла да прогласи федерализацију своје државе, што је овај оклевао да учини. Кад је то урадио 20. октобра 1918. године, било је прекасно. Тиме је и политика Бенедикта XV и Св. Столице доживела тежак пораз.

Хабзбуршко царство се распало, а на његовим просторима настало је више националних држава. Рушење старог поретка, чији је Ватикан био одлучни бранилац, отворило је врата бројним сукобима између новонасталих држава. У питању су били спорови око граница, територијалних претензија, верских ривалитета. Међу најоштријим био је сукоб између Краљевине Италије и новостворене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Повод за сукоб биле су италијанске претензије на источној обали Јадранског мора и острва, које је нова држава сматрала својим. Италија је своје претензије заснивала на Лондонском пакту потписаном у априлу 1915. године, после чега је ступила у рат против Аустро-Угарске. Краљевина СХС, иако међународно непризната, тврдила је да је начело народности њој давало право на те крајеве. У њима су 93% становништва чинили Хрвати и Срби.

У спору који се заоштрио и претио да доведе до оружаног сукоба између Италије и Краљевине СХС ватиканска дипломатија је стала отворено на страну Апенинске краљевине. Подржавала је окупацију, вршила притисак на становништво и католички клер (бискупе, жупно свештенство, црквене редове) који су се супротставили

италијанским претензијама и подржавали новостворену државу и њен територијални интегритет. То је довело до отвореног сукоба Св. Столице са појединим бискупима, клером и верницима. Бројни свештеници, укључујући и крчког бискупа Махнича, били су под присмотром окупационих власти, затварани и интернирани у разне делове Италије. Од тога нису били поштеђени ни православни свештеници. Св. Столица је иступала као италијанска патриотска организација, што је она, у суштини, и била.

Став Св. Столице према Србима и православљу није се битно променио ни у последњим деценијама XX века. Тадашњи папа Јован Павле II (1978–2003) отворено је подржавао сецесију Хрватске и Словеније, први признао њихову независност и залагао се за употребу оружане силе на Косову. Тражио је од председника Клинтона да бомбардује Србију.

Непријатељско држање Св. Столице према Србима и православљу представљало је константу њене политике у XX веку. Прилози објављени у овој књизи то у потпуности потврђују.

У Београду, 3. јула 2012.

Аутор

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ КОНКОРДАТА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ И СВЕТЕ СТОЛИЦЕ 1914. ГОДИНЕ

Енглески истраживач и писац Џон Корнвел, професор Јесус колеџа у Кембрицу, објавио је пре неколико година изузетно значајну књигу под насловом *Хитлеров папа. Тајна историја Пија XXII*.[1] Реч је о политичкој биографији Еуђенија Пачелија, високог функционера Курије, касније познатог под именом Пије XII (1939–1958). Због свог садржаја и нових сазнања, књига је изазвала велику узбуну и привукла приметну пажњу јавности и научних кругова. Као припадник језуитског реда и личност од поверења, Корнвел је био у прилици да, припремајући књигу, прегледа и користи грађу и материјале из различитих фондова Државног секретаријата и појединих конгрегација. Корнвелу су, као никоме пре њега, такође били стављени на увид и материјали који су тајно прикупљани за потребе беатификације и проглашења поменутог папе за свеца. То је Корнвелу омогућило да читаоцима и истраживачима политике Св. Столице у XX веку понуди нови, досад скривени лик једног од најзначајнијих поглавара римске цркве нашег времена. Корнвелов приказ личности и дела Пија XII није могао да остане без одговора Курије. Слично Карлу Фалконеу пре њега, такође припаднику језуитског реда и аутору значајних књига о понтификату Пија XII – *Il Silenzio di Pio XII, the Popes of the Twentieth Century* и других, Корнвел је, након појаве књиге, био принуђен да напусти језуитски ред.

У трагању за ликом и делом Пија XII, у великој мери познатим, Корнвел је открио и ставио на увид јавности изузетно значајан и дотад непознат материјал који се тиче завршних преговора представника Св. Столице са изасланицима Краљевине Србије, с једне, и Двојне монархије, с друге стране, о закључењу Конкордата 1914. године. Тиме су наша знања о расправама унутар Курије, појединих конгрегација и личности, као и разлога да се закључи такав уговор, значајно проширена, употпуњена и заокружена.

Новооткривени документи представљали су важан подстицај да се поново осврнем на то питање и да га преиспитам у светлости нових сазнања. Корнвелова књига је недвосмислено потврдила чи-

---

[1] J. Cornwell, *Hitler's Pope. The Secret History of Pius XII* (New York 1999).

њеницу да је Еуђеније Пачели, у својству секретара Конгрегације за изванредне црквене послове, представљао кључну личност у припремању текста Конкордата и преговорима са изасланицима Краљевине Србије.

Ко је био Еуђеније Пачели? Какви су били његов положај, утицај, ставови, гледишта и држање у току преговора? Највећи део објашњења и одговора на ова питања пружио је Корнвел. Употпунио је оно што је било мање познато и открио оно што је било непознато. Оно што је посебно привлачило пажњу јавности и историографије, било је питање Пачелијевог израстања у утицајног функционера Курије. Велику пажњу привлачило је и питање његовог става према Србима и православљу, као и циљеви које је Ватикан намеравао да оствари закључењем Конкордата. Посебно питање представљали су разлози који су навели Пачелија и Курију да занемаре захтеве и одупру се притисцима који су долазили из Беча да се не закључује Конкордат са Србијом који би био на штету Двојне монархије.

Пачели је рођен 1876. године у угледној римској породици, блиско повезаној са Св. Столицом. Образовао се у приватној католичкој школи, рано је почео да присуствује свим црквеним обредима, често је посећивао гроб св. Игнација Лојоле у Језуитској цркви; вредно је читао катехизис и друге црквене књиге. Према сведочанствима сакупљеним за његову беатификацију, врло рано је почео да даје доказе о својој побожности. Пачели је глумио у црквеним представама, проучавао живот и дело Августина из Хипа и упознавао се са хришћанском цивилизацијом. Од световне литературе читао је Цицерона, Дантеа и Манцонија, а слушао је и дела Бетовена, Баха, Моцарта и Менделсона. Од духовних штива највише пажње је посвећивао делу св. Августина, *Имитација живота* Томаса а Кемписа, као и бискупа Жака Бенинја-Босијеа. При крају лицеја прошао је кроз Лојолине *Духовне вежбе*. Другим речима, припремао се темељито за потоње студије.

У осамнаестој години живота (1894), Пачели се уписао на Collegio Capranica. То су биле године када се понтификат Лава XIII (1878–1903) налазио на врхунцу. Међутим, наредне године Пачели је напустио Caspranicu и уписао се на Институт Св. Аполинарија, где је студирао Св. писмо и теологију. Пошто је положио све испите, 1899. године заредио се у приватној капели помоћног римског бискупа. Тиме се одвојио од својих вршњака; своју прву мису служио је такође у престижној базилици Santa Maria Maggiore.

У току наредних година, као млад свештеник, упознао се са разним оновременим аферама (Драјфус), из којих је стекао одређене представе о јудаизму. Своје познавање тога питања проширио је упознавањем са појединим поступцима римске цркве према Јеврејима у Италији (укидање римског гета, насилно преобраћање у католичанство). Слушао је многе оптужбе изречене на рачун јеврејске тврдоглавости, док је на страницама *La Civilta Cattolica* читао написе у којима се тврдило да су Јевреји били одговорни за Христово убиство. Бројни текстови сакупљени у књизи *Della questione ebraica* (1891) указивали су на одговорност Јевреја за стварање либералне националне државе. Јевреји су, такође, били окривљени за избијање Француске револуције; били су описани као „лењи", „одвратна раса", „отров против хришћанства", и друго. Због тога се захтевала њихова сегрегација. Тиме је Пачелијев антисемитизам био потпуно уобличен.[2]

По свему судећи, година 1901. била је пресудна за даљи Пачелијев успон. На једној слици из тих дана приказан је као млад свештеник, привлачног држања и изгледа. Налазио се у кругу моћних личности Курије, којом су доминирали Лав XIII, кога су амерички бискупи због његове мршавости звали „врећа костију", као и државни секретар Маријано Рампола ди Тиндаро. Пачели је брзо постао њихов миљеник. Од њих је учио потребну вештину и стицао знања неопходна за будући рад. Лав XIII је око себе неговао култ личности, био склон апсолутизму и мало општио са потчињенима. У новом веку комуникација и мисионарске делатности настојао је да дипломатијом прошири утицај папства у свету, а њена улога је, сматрао је, од кључне важности за то. Лав XIII је посредовао у појединим споровима, док је истовремено потписивао споразуме са разним државама како би ојачао утицај Ватикана у непријатељском окружењу. То је довело до тога да је број акредитованих мисија при Св. Столици био у сталном порасту.

Пачелијева блискост са мгр Пјетром Гаспаријем, професором канонског права на Католичком институту у Паризу и подсекретаром Конгрегације за изванредне црквене послове, задужене за уобличавање спољне политике Курије, отворила му је врата Државног секретаријата. Њихова сарадња у области канонског и конкордатског

---

[2] За више података, исто, 15–33.

права трајала је више од тридесет година. Она је омогућила јачање папске моћи у XX веку. Наредних година, Пачели је путовао по Европи и учио занат у Државном секретаријату. Био је apprerditista, minutante, monsignore и cameriere privato. Уз све послове, одбранио је 1904. године докторат са темом „Природа конкордата и канонско право". Убрзо потом постао је професор канонског права на Институту Св. Аполинарија и Академији за црквена лица и племство. Познавање тих питања отворило је Пачелију пут у вођење преговора са Краљевином Србијом.

Колико и шта је Пачели знао о православљу, Србима и Србији? Папу Лава XIII, склоног да подстиче прозелитске акције у словенском свету, наследио је 1903. године дотадашњи патријарх Венеције, кардинал Ђузепе Сарто. Нови папа је био добар познавалац Словена из Аустро-Угарске, њихове књижевности и националних тежњи. Био је против националних циљева Србије, уверен да је Србија била истурена рука Русије и као таква опасна по Хабзбуршку монархију и католичанство на Балкану. За Србе је говорио да су били „варвари". Забранио је употребу глагољице у католичким црквама у Далмацији и уклонио задарског надбискупа Матију Дворника због употребе тог писма у својој дијецези. Био је штићеник цара Фрање Јосипа, чијом интервенцијом у конклави је био изабран за папу. Пачели је делио уверења и ставове новог понтифекса.[3]

Иако је био царев дужник, а Србе и Словене у целини презирао и оптуживао за зле намере, Пије X није оклевао да се оглуши о цареве жеље и отпочне тајне преговоре о закључењу Конкордата са Србијом. То је била превара достојна ватиканске дипломатије и њене звезде у успону, Еуђенија Пачелија.

Како разумети тај парадокс, схватити разлоге који су довели до таквог корака? За разумевање таквог заокрета, ваља имати на уму неколико чињеница. Он се мора повезати са писањем тајног католичког правног приручника, познатог као Кодекс канонског права. Рад на њему започели су двојица његових најбољих познавалаца, Гаспари и његов штићеник Пачели. Тај посао је трајао 13 година. Кодекс представља скуп интерних закона Цркве, насталих током више векова (декрети, правила, прописи). Као изразити конзерватиВац у питањима доктрине, Пије X је Кодекс користио као оруђе за завођење

---

[3] О личностима и ставовима Пија X, Исто, 33–48; Д. Живојиновић, *Ватикан, Србија и стварање југословенске државе 1914–1920*, (друго издање, Београд 1995), 13–14.

централизма, дисциплине и једнообразности. Кодекс је веома ојачао врховну папску власт и усклађивао унутрашњи живот цркве.

У годинама које су довеле до одвајања Цркве од државе у Француској, преговора са политичким странкама у Италији, Немачкој и Француској, рада на Кодексу, протоколарним путовањима по Европи, Пачели је постао незаменљиви стручњак за спољну политику; 1911. године постао је подсекретар Конгрегације за изванредне црквене послове, а наредне 1912. именован у звање consultore у Св. Конгрегацији. То га је довело у положај иницијатора и првог преговарача у разговорима о закључењу Конкордата између Ватикана и Краљевине Србије.

Пачели је имао пуно овлашћење и слободу да води преговоре, уз повремене договоре са државним секретаром, Рафаелом Мери дел Валом. Из тих преговора настала је у Ватиканском архиву збирка грађе под насловом *Austria-Ungheria 1913 – Serbia Belgrade 1913–1915.* У оквиру збирке налази се овећа фасцикла под насловом „*Concordato tra la Santa Sede e la Serbia*", коју сачињавају писма, дешифровани строго поверљиви меморандуми, записници са седница кардинала, нацрти уговора. Материјал се налазио у Пачелијевим рукама, са белешкама исписаним његовим читким рукописом. Поред тога, збирка садржи забелешку да је преговарач са српске стране био др Лујо Бакотић, а да је специјални агент Србије при Св. Столици био Дионисије Кардон, жупник Вентимиље, на италијанско–француској граници. Најзад, сазнаје се да су преговори започети 1913. године на Пачелијеву иницијативу. Ваља напоменути да се досад сматрало да је Кардон био посредник именован од стране Св. Столице, а да је Србија била иницијатор преговора.[4]

Појединости званичних преговора су мање-више познати, па на њих треба само кратко подсетити. Аустро-Угарска је настојала свим силама да очува своје присуство и утицај на Балкану након промене на српском престолу, у мају 1903. године. У том погледу династија и владајући кругови у Бечу рачунали су на подршку Св. Столице и Католичке цркве. Са своје стране, Србија је настојала да уклони утицај и присуство Двојне монархије. У томе је рачунала на подршку Русије. Св. Столица је била посебно забринута због могућег учвршћивања Русије на Балкану и јачања православља. Тиме би

[4] Cornwell, н. д., 48. Говори детаљно о Пачелијевој улози у припремању конкордата.

били угрожени њени прозелитски планови. Папа Пије X је рачунао да ће у томе добити подршку Двојне монархије.[5]

Током наредних година Аустро-Угарска и Св. Столица постали су моћни савезници у остваривању својих политичких и верских циљева. Коалиција световног и духовног стварала је Србији приметне сметње у остваривању њених националних циљева. Српски државници настојали су да спрече заједничко деловање Аустро-Угарске и Св. Столице и тако ослабе притисак на Србију. Први корак у тим настојањима био је да ступе у директне преговоре са Св. Столицом и понуде јој решење положаја Католичке цркве у Србији. С тим на уму, српска влада је исказала спремност да католицима у Србији пружи одређене олакшице и финансијску помоћ. Поред тога, српски државници су настојали да Св. Столицу приволе да промени становиште по коме је Србија, као и други делови Балкана, представљала *terra missionis*. То је Србију стављало у групу земаља које су се налазиле у надлежности Конгрегације за пропаганду вере. Због малог броја католика у Србији, Св. Столица дуго времена није показивала склоност да води преговоре. Требало је сачекати повољан тренутак.[6]

Са своје стране, Аустро-Угарска је настојала свим силама да спречи споразум између Св. Столице и Србије о том питању. Свој отпор правдала је многим аргументима. Најважнији међу њима била је тврдња да ће Аустро-Угарска изгубити положај заштитника католика на Балкану. То је био својеврсни протекторат који је Двојној монархији омогућавао да се уплиће у унутрашње послове Србије. Протекторат је обезбеђивао физичко и духовно присуство Аустро-Угарске у њој, која је могла да гради цркве и школе за католике, да се брине о њиховом образовању, штити и помаже католички клер. Такође, амблеми, инсигније, бисте и портрети хабзбуршких владара налазили су се у католичким грађевинама. Молитве за царево здравље и помињање његовог имена били су део црквених обреда; столови и седишта у црквама симболично су представљали његово присуство у земљи. Црквене књиге (рођених, крштених, венчаних, умр-

---

[5] Д. Живојиновић, *Св. Столица и односи Аустро-Угарске и Србије пред Први светски рат 1912–1914. године* у Велике силе и Србија пред Први светски рат (САНУ, Београд 1976), 236–241.

[6] V. Wagner, *Povijest Katoličke crkve u Srbiji u XIX vijeku*. Bogoslovska smotra, XXI, 3 (Zagreb 1933), 225–235; Љ. Дурковић-Јакшић, *Аустрија и питање јурисдикције над католицима у Кнежевини Србији, 1851–1860*. Историјски гласник, 2 (Београд 1956), 44–56.

лих) налазиле су се у згради посланства. Све то се налазило изван јурисдикције српске државе. То је била повреда њеног суверенитета од стране државе чијег присуства (политичког, привредног, духовног) је настојала да се ослободи.

Најзад, значајно политичко питање за све заинтересоване стране била је судбина католика у Албанији, Косову и Македонији. Србија је настојала да уклони власт Турске са Балкана и ослободи те крајеве. Ту је, пак, живело бројно католичко становништво окупљено око Скопске надбискупије са седиштем у Призрену. Обе, Св. Столица и Аустро-Угарска, имале су разлоге да спрече такве намере Србије.[7]

Прилику да се Србија ослободи протектората Хабзбурговаца пружили су балкански ратови, пре свега њено територијално ширење у Старој Србији и Македонији. Њихово укључење у границе Србије, довело је до повећавања броја католика са седам на тридесет хиљада, укључујући и скопску надбискупију. Проширење је довело у питање постојећу црквену организацију и угрожавало протекторат Аустро-Угарске над католицима на Балкану. То је изазвало узнемиреност, како у Ватикану, тако и у Бечу.

У таквој ситуацији, Пачели се, уз сагласност својих претпостављених, одлучио да води тајну дипломатију иза леђа хабзбуршког савезника. Игра коју је Пачели започео била је крајње мудро осмишљена, необична и опасна. Све је почело у лето 1912. године, пре победоносног исхода Балканског рата, када је Кардон, „одлучивши да се упозна са приликама на Балкану", посетио Београд. Из српске престонице је намеравао да отпутује у Беч на еухаристички конгрес. Зналац више страних језика, међу којима и српског, Кардон се у Београду састао са министром просвете и црквених дела Љубомиром Јовановићем. Том приликом Кардон је напоменуо, свакако по савету Пачелија, да би Конкордат био користан за Србију и за Ватикан. Јовановић је изразио сумњу у то због противљења Аустро-Угарске. Како било, сусрет се завршио Кардоновим именовањем за специјалног изасланика Србије при Св. Столици. Тако је дијалог започео. Из расположивих докумената се види да је Пачели био главна личност, ако не и иницијатор преговора. Сви послови око Конкордата вођени су у његовим просторијама, а преписка, састанци, преговори, припремање нацрта Конкордата били су у његовим рукама. Пачели је имао таква овлашћења да је могао да мења и допуњава државног секретара.

---

[7] L. von Pastor, *Tagebücher-Briefe-Erinnerungen* (Heidelberg 1950), 561.

Записници са свих састанака посвећени том писању остали су у наведеној грађи.

Дипломатија Двојне монархије, као и бечки нунције, дуго су били у мраку у погледу преговора. То, ипак, није могло да остане непознато у недоглед. Средином јануара 1913. године, аустроугарски амбасадор при Св. Столици, гроф Алојз Шенбург-Хортенштајн, пожалио се Пачелију да су се ширили гласови да Србија, након победе у Балканском рату, настоји да католике у Краљевини стави под заштиту Св. Столице. Упозорио је да влада у Бечу то неће дозволити и одбацио могућност да домаћи свештеници замене странце у католичким црквама у Србији. Предложио је да Аустро-Угарска и Ватикан заједнички делују како би се очувао протекторат у тој земљи. Амбасадор је у неколико наврата упозорио Пачелија, као и кардинала-државног секретара, да је српски захтев неприхватљив. Тражио је разјашњење, али га није добио. Није могао ни да помисли да је управо Св. Столица била иницијатор преговора.[8]

Средином фебруара, папски нунције у Бечу, надбискуп Рафаеле Скапинели, потпуно необавештен о Пачелијевим радњама, умешао се у овај опасан „рулет". Изразио је уверење да ће Конкордат ојачати католички утицај на Балкану, „где се католици сматрају туђинцима, без утицаја на политички и културни живот земље". Његове потоње речи звучале су пророчански:

> „Изгледа, међутим, да је Аустрија одлучила да оштро поступи према Србији, и опште је уверење да може доћи до рата са том земљом у пролеће, што даље крајње компликује ствари. Не би ли било боље кад бисмо за сада прекинули преговоре (о Конкордату) него да ризикујемо стварање неизвесних и опасних ситуација које се могу завршити војним поразом Србије; јер Србија је центар привлачности за амбиције јужнобалканских народа – који сви изгледају намерни да угрозе целовитост Аустроугарског Царства."[9]

Ни након таквог упозорења у Курији нису одустали од својих намера и планова.

Ово и друга упозорења и збивања (Други балкански рат, Лондонска конференција, стварање албанске државе), нису довели до прекида преговора између Курије и српске владе. Њих нису омеле ни папине речи осуде Србије „за варварство" и мишљење да је католичанство на Балкану било угрожено њеним ширењем. Штавише, Пије

---

[8] За опширну расправу о појединостима, Живојиновић, *Ватикан, Србија...*, 17–29.

[9] Документ је објављен у *Cornwell*, н. д., 53.

X је у разговору са неким страним дипломатама изјављивао да није био спреман да закључи Конкордат са Србијом. Тиме је потврдио своју неискреност према заштитнику, Аустро-Угарској, и прикрио своје праве намере.

Политички кругови у Бечу нису одустајали од своје намере да спрече такав развој догађаја. Гроф Леополд Берхтолд, министар иностраних послова Двојне монархије, наложио је амбасадору при Св. Столици да Пију X и Мери дел Валу изнесе становишта владе у Бечу у погледу Конкордата и будућности њеног протектората над балканским католицима. Први пут, 11. децембра 1912. године, па поново 4. фебруара 1913. године, Берхтолд је наложио Шенбург-Хортенштајну да преузме кораке да спречи закључење Конкордата. При томе је нагласио, да је све промене које су настале у погледу положаја Католичке цркве на Балкану или њеним односом према Двојној монархији, створене након победе Србије у рату против Турске, сматрао привременим, па самим тим и неприхватљивим. Нагласио је да пораз Турске није могао „изменити постојање и садржај њеног (аустроугарског) културног протектората". До тога је могло доћи једино директним преговорима између Аустро-Угарске и Србије. Другим речима, Берхтолд је ставио вето на сваки споразум између Св. Столице и Србије. Игра се настављала. Кардинал, државни-секретар уверавао је, потпуно неискрено, Шенбург-Хортенштајна да Св. Столица није ни намеравала да води преговоре са Србијом без претходног договора са Двојном монархијом.[10]

У помоћ влади у Бечу притекли су католички кругови и листови широм Европе. Подстицаји за нападе на Србију и њена настојања да закључи Конкордат потекли су из Балхаусплаца. Главну реч водио је бечки *Reichpost*, чије написе су преносили листови у другим католичким земљама. У тим написима се тврдило да Србија неће показати потребну верску толеранцију, да ће католици у њој бити изложени притисцима и да ће Конкордат довести до укидања протектората Двојне монархије над њима. Бечки *Politische Correspondenze* је прихватио такве тврдње, док је *Sonntags-blatt* изражавао наду да Св. Столица није намеравала да закључи Конкордат са Србијом.[11]

---

[10] В. Ћоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку* (Београд 1936), 517; A. Hudal, *Die Osterreichische Vatikanbotschaft 1806–1918* (München 1952), 277 указује да су у Бечу били забринути гласовима о закључењу Конкордата, уверени да је Србија тиме желела да прошири свој углед и утицај међу Словенима и православнима у Монархији.

[11] Живојиновић, *Ватикан, Србија...*, 21.

С друге стране, у одбрану Србије и њеног права да закључи Конкордат стали су многи листови и часописи у Француској. *L'Echo de Paris* је сматрао да су тврдње изнете у бечкој штампи биле неосноване, да Србија није била потчињена Аустро-Угарској и да је њена влада имала право да питање својих католичких грађана решава директно са Св. Столицом. Такво становиште подржали су и *Messager de Paris*, *L' Action, Le Grand National* и други. Чланци су указивали на то да је став бечких листова био подстакнут политичким ставовима, а не верским разлозима.

Збивања у пролеће и лето 1913. године још више су узбуркала ситуацију и подстакла намеру Св. Столице да закључи Конкордат са Србијом. Конференција амбасадора у Лондону довела је до стварања Албаније, пораза Бугарске у рату са балканским државама и одлуке мировног уговора, закљученог у Букурешту у августу 1913. године; ти догађаји уверили су Пија X и Мери дел Вала да Аустро-Угарска није била у стању да у новонасталим околностима очува свој положај протектора над католицима на Балкану. У разговору са Морицом Палфијем, секретаром аустроугарске амбасаде у Ватикану, вођеним средином августа 1913. године, Пије X је истицао да није сумњао у намеру Двојне монархије да заштити католике, али је изразио неверицу у њену способност да то проведе у живот. Није веровао да ће Монархија због тога одлучити да Србији објави рат. Разговор се претворио у узајамно пребацивање. Иако је изразио сумњу да ће Св. Столица закључити Конкордат, Пије X није у потпуности одбацио такву могућност. Неспоразум између два савезника био је на видику.[12]

Пије X није променио свој неискрени став и држање ни касније. У јесен 1913. године приговорио је Шенбург-Хортенштајну што „монархија није казнила Србију за све почињене кривице". То је била алузија на неуспех да спречи избијање Балканског рата и спасе Бугарску од пораза. У погледу Конкордата, о чијем се закључењу писало у европској штампи, Пије X је остао неодређен. Тврдио је да се „сада прича о Конкордату са Римом који Срби желе закључити и за подручја која су присајединили", мислећи на Косово и Македонију. Уздржаност Св. Столице није могла да остане без одговора. У Балхаусплацу су закључили да су папине речи представљале охрабрење

---

[12] *Ватикан и Југославија. Односи Ватикана према југословенским народима до краја Првог светског рата* (Београд 1953), 135–136; F. Engel-Janosi, *Österreich und der Vatikan, 1846–1918*, I–II (Wien-Graz-Köln 1960), II, 122–125.

Монархији да се одлучно заложи за очување својих патронатских права на Балкану. У Бечу су папин став оценили као „малодушан" и тврдили да се протекторат морао очувати све док га фактичко стање не промени. Од Св. Столице се очекивало да у преговорима за Конкордат, она мора да има на уму чињеницу да је протекторат постојао и да се католицима мора осигурати одређена заштита. Од Ватикана се очекивало да задржи право именовања бискупа и постављања жупника, као и да се спречи употреба глагољице у Цркви.[13]

Преговори између представника Св. Столице и Србије почели су у Риму 20. јануара 1914. године. Убрзо потом, почетком фебруара, из кабинета престолонаследника Фердинанда упућено је упозорење Берхтолду да Монархија не може да се одрекне права протектората. Берхтолд је одговорио да Србија, као независна земља, није била обавезна да прихвати одредбе о капитулацијама. Признао је да ће закључењем Конкордата протекторат бити окончан. Кад је Берхтолд тражио од Мери дел Вала да се очувају почасна права, из Ватикана је одговорено да захтев није био прихватљив за Србију и да је инсистирање на њему могло да доведе до прекида преговора. То Мери дел Вал није хтео да прихвати. Уместо тога, обећао је да ће се о почасним правима разговарати на крају преговора. Преговори су били настављени.[14]

Током преговора решавана су појединачна питања, а Пачели је покушавао да у текст Конкордата унесе неке ставове који су за Србију били потпуно неприхватљиви. На пример, крајем априла 1914. године Пачели је предложио да се призна унијатска црква у Србији. То су у Београду оценили као „најнепријатнију и најнепопуларнију ствар у Србији". Влада је наложила преговарачу Србије, др Лују Бакотићу, да „о унији не унесе ништа у Конкордат". Пачели није превише инсистирао на томе. У току наредних месеци било је појединачних интервенција са обе стране да се у текст уговора унесу одређене одредбе. Кад је Мери дел Вал саопштио Миленку Веснићу, посланику у Паризу, да се Аустро-Угарској обезбеде почасна права, овај је то одлучно одбацио. Напоменуо је да је Србија признавала једино Св. Столици право да преговара о верским питањима. Такво мишљење потврдио је и Никола Пашић, председник владе. Упозорио је Веснића да Србија није била спремна да „чини било какве уступке Аустрији, јер је циљ Конкордата да се искључи аустријски протекто-

---

[13] Ћоровић, н. д., 517–518; Живојиновић, *Ватикан, Србија...*, 25.

[14] Ћоровић, исто, 519.

рат ма и у најблажој форми". Сазнавши за одбијање Србије да прихвати тај захтев, Берхтолд је захтевао од Мери дел Вала да прекине преговоре, што је овај одбацио. Тиме је питање било решено.[15]

Све до почетка јуна 1914. године Пачели, Мери дел Вал и Пије X наставили су да играју „игру мачке и миша" са аустроугарском дипломатијом и папским нунцијем. Из њихових очајничких нота се сазнаје да је Пачели одлучио да укине протекторат. То је урадио више да примени папску централистичку политику него да заштити католике у Србији. Кад је др Лујо Бакотић, главни преговарач, дошао средином децембра 1913. године у Рим суочио се са Пачелијевим нацртом Конкордата, у коме није било помена о задржавању протекторских права. Жестоки протести амбасадора Шенбург-Хортенштајна на предложени нацрт наишли су на ћутање Курије.

Уместо протектората, Пачели је Аустро-Угарској понудио право патроната. То је, заправо, било почасно право које је постојало у складу са канонским правом. И ту је Пачели обмануо Аустријанце. Упутио их је у праву џунглу канонског права, уверен да неће добити ништа кад Кодекс канонског права буде објављен. То се догодило 1917. године, кад је Царство било на издисају. Наравно, Аустријанци нису знали да се Кодекс припрема. Без обзира на протесте из Беча, преговори су се приводили крају онако како их је осмислио Пачели.

Две седнице куријалних кардинала, одржане у мају и јуну 1914. године, откриле су прави став Курије. На њима је требало расправити о нацрту Конкордата и разјаснити преостале дилеме. На првом састанку, одржаном 3. маја, присуствовали су кардинали: Ванутели, Де Лаи, Готи, Ферата, Гаспари и Мери дел Вал, док је Пачели био секретар и записничар. У уводним напоменама Пачели је настојао да заплаши присутне. Упозорио је да ће се Србија повући из преговора уколико Св. Столица направи превелике уступке Аустро-Угарској или одложи потписивање Конкордата. Тиме ће Курија бити притерана уза зид – нагласио је. Уколико напусти преговоре, положај католика у Србији постаће тежи него пре почетка преговора. Пачелијеве речи биле су, очито, смишљене да уклоне преостале сумње међу кардиналима. Ванутели се залагао за потписивање Конкордата, уверен да ће побољшати положај Католичке цркве; био је свестан отпора Аустро-Угарске и залагао се да се она задовољи почасним правима. Де Лаи је подржао Ванутелија; тражио је да се Конкордат закључи, тврдећи да је то „најбољи конкордат који смо икада закључи-

[15] Д. Живојиновић, исто, 30.

ли". То је био поен за Пачелија. Готи је такође био за прихватање Конкордата, пошто, по њему, нису могли да га одбију. Тражио је да се са Аустро-Угарском поступа пажљиво, иако није предложио како. Сматрао је да су почасна права била довољна, али да то не треба да уђе у одредбе Конкордата. Ферата је био неповерљив према Србији, тврдећи да се њеном потпису на уговору није смело веровати. Тражио је да се задовољи захтев Аустро-Угарске, али није предложио на који начин. Гаспари је одобрио рад свога штићеника, нагласивши да „Аустрија сада нема право на протекторат, пошто су се Турци повукли из региона". Државни секретар је изнео најодређеније разлоге у корист закључења Конкордата. „Одбити значило би дати изговор Словенима да још више држе католике као таоце. Треба да се подсетимо да су Срби дошли нама... Они су заинтересовани да среде ситуацију. Оваква прилика можда се више никада неће појавити. У сваком случају, аустријски протекторат више не делује нити може да делује." Његове последње речи биле су пресудне: „Ако кажемо да тим Србима не можемо веровати, утолико имамо више разлога да их привежемо тим Конкордатом." Тим речима састанак је био приведен крају.

Завршни разговор кардинали су водили 7. јуна 1914. године. На дневном реду је било питање почасних права; то је био минимум који је могао да приволи владу у Бечу да прихвати Конкордат. Никаква одлука није донета пошто су сви кардинали признали да ће се српска страна повући из преговора уколико се таква права спомену у Конкордату. Гаспари је упозорио на безизлазну ситуацију у којој се нашла Св. Столица. „Биће тешких последица", упозорио је, „ако сада прекинемо преговоре. Срби ће оштро иступити против Цркве, тврдећи да ми никада нисмо ни хтели да дамо праву законску основу оном што су они нудили. Истовремено, ако католичке заједнице буду приморане да траже заштиту Аустријанаца, оне ће бити двоструко презрене." За разлику од осталих кардинала, Гаспари је сагледавао и другу страну медаље. Готово очајнички је упозорио: „Главни разлог због кога је Србија желела овај конкордат је да се препоручи оним словенским заједницама које су под влашћу Аустроугарског царства и да уклони све препреке које се могу појавити из верских или културних обзира. Они покушавају да покажу да је Краљевина Србија у срдачним односима са Св. Столицом и да понуде католицима гаран-

тију слободе и добробити.“ То су биле последње речи изговорене о томе.[16]

Интуицијом искусног црквеног државника, Гаспари је схватио да је Конкордат био понуда Србије југословенски настројеном католичком живљу у Монархији да ће у будућој заједници уживати пуне верске слободе и права. Гаспари је, такође, схватио да је Св. Столица упала у замке балканске политике због жеље да има непосредну власт над тамошњим католичким заједницама. Централистичке жеље Курије довеле су је у сукоб са Аустро-Угарском, а, истовремено, нису јој донеле користи које је очекивала (слободу прозелитског деловања).

Садржај Конкордата је познат и не треба га овде описивати. Ваља напоменути да је Народна скупштина Краљевине Србије ратификовала Конкордат почетком августа 1914. године, док је Ватикан одбио да то уради под изговором да не може да шаље свог представника тамо где падају гранате. Ипак, треба рећи неколико речи да би се разумела ширина раскида са прошлошћу и разлаза са Аустро-Угарском. Члан 3 предвиђа да надбискуп београдски и бискуп скопски одговарају директно Св. Столици за свој црквени рад; њих именује Св. Столица без претходног договора са световним властима; српска влада издржава бискупе, свештенство и вероучитеље (катихете). Обавезала се да ће отворити семеништа за школовање свештенства на српском језику. Аустро-Угарска није била ниједном речју споменута у Конкордату.

Најзад, треба напоменути да су ове одредбе Конкордата биле у складу са канонима Кодекса који су припремали Гаспари и Пачели. У њему је папска власт достигла врхунац; од папе је све зависило; он је одређивао границе власти, правила и казне. Под његовом влашћу налазио се свако у Цркви. Он је регулисао и усклађивао живот у њој. Независност црквене од световне власти била је јасно обележена. Канони су забрањивали многе делатности (расправа о екуменизму, теолошка правоверност, цензура итд.). Св. Столица је добила искључиво право да именује бискупе, а дијецезе на Балкану налазиле су се под непосредном папином влашћу. Конкордат закључен, а не проведен у живот, са Краљевином Србијом, може се уклопити у оквире још необјављеног Кодекса.

---

[16] Садржај разговора кардинала саопштио је Cornwell, н. д., 54–56.

СВЕТА СТОЛИЦА И ОДНОСИ ИЗМЕЂУ АУСТРО-УГАРСКЕ И СРБИЈЕ ПРЕД ПРВИ СВЕТСКИ РАТ, 1912–1914. ГОДИНЕ

У политичком животу Аустро-Угарске, Ватикана и Србије 1903. година представљала је значајну прекретницу. Збивања у њој имала су одраза како на дипломатски и политички положај ових држава у будућности, тако и на верску оријентацију Римске курије. Уклањање династије Обреновића са престола Србије, у мају 1903. године, означило је крај аустрофилске политике краља Александра. Нови владар Србије, Петар I Карађорђевић, као и оне политичке снаге у земљи које су га подржавале, тежили су потпуној политичкој и економској еманципацији од Аустро-Угарске. У настојању да ово остваре, нови владар и Радикалска влада, предвођена Николом Пашићем, тражили су ослонац и политичку подршку у Русији, Француској и, касније, Великој Британији. Оваква настојања нове владе довела су у питање политички положај и утицај Аустро-Угарске на Балкану, уопште а у Србији, посебно. Она су, временом, постала извор потенцијалних сукоба између Србије и Двојне монархије, док је, истовремено, обнављање и јачање утицаја Русије на Балкану представљало узрок честих сударa између империја Хабзбурговаца и Романова.

Почетак политичке и економске еманципације Србије подударио се, хронолошки, са избором Ђузепе Сартоа, патријарха Венеције, на столицу Св. Петра, под именом Пија X. Конклав који се састао у лето 1903. године да изабере новог папу, после смрти Лава XIII, донео је своју одлуку у сенци отвореног притиска и мешања аустроугарског двора у његов рад. Цар Фрања Јосип и аустроугарска дипломатија отвореном интервенцијом у Конклави спречили су избор кардинала Рамполе од Тиндара, франкофилски настројеног државног секретара Лава XIII, за његовог наследника. Царева интервенција омогућила је избор патријарха Венеције на папску столицу.[1] Ова околност, природно, обавезивала је новог папу да у границама сво-

[1] Rene Bazin, Pie X (Paris 1924), 117–129, описује детаљно рад конклава.

јих могућности, често супротно интересима Курије и Католичке цркве, подражава политику Аустро-Угарске на Балкану и другде. У наредним годинама, а посебно у предвечерје Првог светског рата, Фрања Јосип и Пије X (1903–1914) иступали су са идентичним гледиштима у свим питањима која су се тицала очувања аустроугарског положаја на Балкану. Пије X напустио је дотадашњу проруску политику свога претходника и покушаје зближавања са словенским народима уопште. На православље, које је Лав XIII током свога понтификата покушавао да врати у крило западне цркве у облику уније, гледало се отада непријатељски и са потпуним неповерењем. Тиме су Аустро-Угарска и њена династија стекли у Пију X и Курији снажног и поузданог савезника, толико потребног у борби за очување политичке хегемоније, против националноослободилачке агитације међу југословенским народима у Монархији и ширења утицаја Србије у појединим деловима Балкана (Албанији, Македонији).[2]

Идентичност гледишта Ватикана и Аустро-Угарске, у погледу Србије и опасности које је она својом политиком стварала, достигла је пуни израз у периоду од почетка балканских ратова, октобра 1912. године, до избијања Првог светског рата, јула 1914. године.[3] Ово је у појединим тренуцима ишло дотле да је Курија подстицала застрашену и забринуту Монархију да води агресивну политику, па чак и да се лати оружја да би уклонила претње које су јој долазиле са југа и истока.

Оваква настојања Ватикана откривала су такође страх за будућност Католичке цркве на Балкану, стално присутни биготизам, као и жељу за наглашеном прозелитском активношћу у том подручју. Световне преокупације Аустро-Угарске и духовне претензије Римске курије подударале су се и деловале у пуном складу.[4] То је њиховим политичким и верским акцијама давало снагу, па је ова коалиција световног и духовног стављала пред Србију и њене држав-

---

[2] Ю. А. Писарев, *Реакционная роль католицизма в освободителном движении Южнославянских народов Австро-Венгрии в 1905–1914. годах.* Вопросы истории религии и атеизма, VII (1959), 128–149; B. Brajković, *Vatikanska politika u prošlosti prema Bosni i Hercegovini*, Pregled (Sarajevo), 4. april 1953, 280–285.

[3] Курија је такође пружила пуну подршку Аустро-Угарској приликом анексије Босне и Херцеговине. M. Stanić, *Neprijateljska politika Vatikana prema Hrvatima* (Zagreb, 1948), 8–9.

[4] V. Novak, *Magnum Crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj* (Zagreb, 1948), 20–42.

нике изузетно тешке проблеме. Њих је било могуће решити једино спретном политиком у којој су се упорност и попустљивост стално преплитале.

С обзиром на наглашену жељу српске владе да са Св. Столицом успостави нормалне дипломатске односе и директно са њом решава сва питања, попустљивост у питањима која су се тицала католичке вере била је неопходна. Она је, такође, требало да читавој Европи, а посебно њеном католичком делу, покаже демократски карактер својих закона и институција и намеру да доследно поштује принцип верске толеранције. У томе за Србију није било никаквог ризика. Српска влада била је свесна да малобројно католичко становништво није представљало опасност по православље, његов положај, као и политичку снагу у земљи. У жељи да Ватикан, као и католике, придобије за своје предлоге била је спремна да им пружи одређене олакшице и финансијску помоћ. Њен став у питању мешовитих бракова, верског образовања деце из њих и верских школа уопште био је изузетно либералан. То у Курији није могло да остане незапажено. Настојање српске владе имало је такође и практичан циљ: да приволи Курију да промени своје становиште по коме је Србија представљала *terra missionis*, тј. да у њој није постојала организована католичка структура и да у верским питањима потпада под надлежност *Kongregacije de Propaganda Fide*. Уколико би у томе успела, њени односи са Ватиканом били би постављени на нормалне односе, тј. били би регулисани путем конкордата.[5] То је био крупан и амбициозан план, чије је остварење било вредно изузетних напора. Поред Курије, која је оклевала да се упусти у расправу о овим захтевима, Аустро-Угарска је настојала свим средствима да спречи остварење ових планова. За то је имала ваљаних разлога: закључењем конкордата изгубила би положај протектора, преко кога је у Србији и другде на Балкану вршила политички утицај у различитим видовима.[6]

---

[5] V. Wagner, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku*. Bogoslovska smotra, XXI, 3 (Zagreb, 1933), 222–235; исто, XXI, 4, 297–307; исто, XXII, 1, (1934), 20–46; Ђ. Несторовић, *Конкордат између Србије и Ватикана* (Београд, 1902), 5–74, залаже се против закључења конкордата; Љ. Дурковић-Јакшић, *Аустрија и питање јурисдикције над католицима у Кнежевини Србији 1851–1860*. Историјски гласник, 2 (1956), 44–56.

[6] Ст. Новаковић, *Католичка црква у Србији*. Архив за правне и друштвене науке, III (1907), 4, 5–6, 266–280, 353–369; исто, IV (1908), 1, 1–21; за историјат католичке

Правећи уступке Ватикану, у намери да га приволи да прихвати предлог о закључењу конкордата, српска влада је остала при свом суштаственом захтеву да земљу ослободи аустроугарског протектората над католицима и уплитања у унутрашње проблеме земље. Право протектората аустријски цареви уживали су од времена закључења Карловачког мира (1699), па током читавог XVIII и XIX века.[7] Одржавање протектората било је олакшано чињеницом што се Србија у односу на Ватикан налазила управо у положају *terra missionis*. Решавање једног питања уклонило би и оно друго. Српски државници XIX века настојали су да приволе Курију да измени став према католицима у Србији, али су ова настојања, захваљујући притиску аустроугарске дипломатије, остала неостварена.[8] Међутим, после 1903. године поставило се питање колико дуго ће Ватикан хтети да одбија примамљиве понуде српске владе, а Аустро-Угарска бити у стању да очува *status quo*.

Право протектората над католицима манифестовало се на различите начине, али је било увек физички присутно. Аустро-Угарска је имала право да гради католичке цркве и школе, да васпитава децу у њима, да штити католичке свештенике и њихов рад. Портрети, бисте, инсигније и амблеми хабзбуршких владара налазили су се на свим зградама које су припадале Католичкој цркви; молитве за здравље и помен царевог имена били су редовни у току службе, а посебно издвојена седишта и столови у црквама симболично су представљали њихово присуство у земљи. У суштини, протекторат је представљао повреду суверенитета Србије од стране државе од које је она желела да се еманципује политички, економски, културно и верски. Отуд, сасвим разумљиво што је уклањање аустроугарског протектората постало, у много чему, значајно питање српске политике. То није било могуће занемарити или га препустити токовима историје.

цркве у Србији, а посебно настојања око стварања конкордата, Wagner, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku. Konkordat između Sv. Stolice i Kraljevine Srbije.*. Богословска смотра, XXII, 2 (1934), 124–140.

[7] Ј. Радонић, *Римска Курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века.* (Београд, 1950), passim.

[8] Ђ. Митровић, *Једно непознато писмо бискупа Ј. Ј. Штросмајера у збирци архивалија Историјског музеја Србије.* Зборник Историјског музеја Србије, X (Београд, 1973), 85–95.

У сложено питање односа између Аустро-Угарске, Ватикана и Србије умешали су се и други чиниоци значајни за све заинтересоване. Тежња Србије да се шири према југу – Македонији, Косову, северној Албанији – где је живело релативно бројно католичко становништво довело је неминовно до сукоба између њих. Хабзбуршка монархија желела је да осигура своју доминацију у северној Албанији и Санџаку, док је Курија, застрашена за положај католичких Албанаца (малисорска и друга племена), настојала да их заштити од Србије и православља. Упркос своје склоности да питање католика у Србији реши на либералан начин, политика и амбиције њене владе изазивали су немир код свих заинтересованих. Кад су се интереси Аустро-Угарске и Ватикана нашли угрожени од Србије, између њих је створен јединствени фронт. На тај начин, настојања Србије била су озбиљно доведена у питање, па и потпуно онемогућена.

Забринутост Аустро-Угарске и Курије била је очевидна, а убрзо се показало да је била оправдана. У Првом балканском рату, у јесен 1912. године, српска војска је, заједно са армијама земаља Балканског савеза, однела велику победу над Турцима, заузела велики део Македоније и Косово, а преко Албаније изашла на Јадранско море. Ова победа, као и она у Другом балканском рату против Бугарске у лето 1913. године, имала је силног одјека међу југословенским народима Аустро-Угарске. Тај нови чинилац, непожељан и опасан, појачао је забринутост у Ватикану и Бечу.[9] Подршка Русије и ширење православља у нове области изазивали су непријатне мисли, а страх од њиховог продирања, преко ојачане Србије, на Средоземље изазвао је констернацију у Курији. Ово је представљало директну претњу католичанству, латинству и италијанству обеју јадранских обала, толико важним за папе и Курију.[10] Једина сила која је могла да спре-

---

[9] H. Johnson, *Vatican Diplomacy in the World War* (Oxford, 1932), 7, наглашава да Курија није била одушевљена чињеницом да су између Русије и Србије постојали блиски односи.

[10] Х. Вендел, *Борба Југословена за слободу и јединство* (Београд, 1925), 684; D. Biber, *Jugoslovenska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnami v letih 1912–1913. Историја XX века.* Зборник Радова I (Београд, 1959), 285–326; J. Pleterski, *Trializem pri slovencih in jugoslovansko zedinjenje.* Zgodovinski časopis, XXII, 3–4 (1968), 169–174, F. Zwitter, *Slovenci in Habsburška Monarhija.* Zgodovinski časopis, XXI, 1 (1967), 49–64; L. Ude, *Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903–1914.* Југословенски народи пред први светски рат, уредио В. Чубриловић (Београд, 1967), 887–934.

чи овај нежељени развитак догађаја била је, поново, Аустро-Угарска. Ватикан и Хабзбурзи били су, својим стремљењима, интересима и политиком, упућени једни на друге, а њихове везе изгледале су нераскидиве.

Ватикан је притекао у помоћ Хабзбурзима кад год је то било потребно. Опасност је долазила од ширења националне пропаганде међу југословенским народима Монархије, која је претила да створи нове непријатности Ватикану и Хабзбурзима у њиховим настојањима да консолидују Монархију. Курија је у томе видела слабљење традиционалне лојалности словенских поданика према династији и, истовремено, приближавање између католика и православних. Питање употребе глагољице у богослужењу постављало се као изузетно значајно. Курија је показивала, осим за време понтификата Лава XIII, отпор према употреби глагољице у католичким црквама у Хрватској и Далмацији. Настојања католичког клера, предвођеног од ђаковачког бискупа Јосипа Јураја Штросмајера, ишла су за тим да се глагољица употребљава у оним бискупијама у којима се вековима њом служило. *Decretales* Конгрегације Обреда, донети августа 1898. године, дозвољавали су употребу глагољице у одређеним жупама, иако је ово право потоњим ограничењима било скоро сасвим укинуто. Идентичност гледишта између Фрање Јосипа и Пија X у питању употребе глагољице види се из више примера. Сукоб између задарског надбискупа, Матеје Дворника, и бечког двора око употребе глагољице трајао је више година. Фрања Јосип искористио је 1902. године прилику да надбискупу стави до знања да се није никад надао да ће он поново увести глагољицу у своју дијецезу и тако је „ставити у службу панславенске политике на Јадрану на очиту штету државних интереса Аустрије". После избора Пија X сукоб између Дворника и Курије око глагољице добио је нове облике и жестину, да би се окончао Дворниковим присилним одступањем са положаја задарског надбискупа 1910. године. Разлози његовог одступања су познати. У време балканских ратова, Пије X жалио се аустроугарском посланику у Ватикану, грофу Морицу Палфију, да се у Крчкој бискупији такође глагољало. Свештеника који је то починио Папа је казнио и објаснио да је његов поступак сматрао „потпуно недопуштеним либерализмом". Слично је било и са которским бискупом Франом Тица-Учелинијем, кога је због употребе глагољице Папа казнио привременим одузимањем првосвештеничке одежде. Папа је такође објаснио Палфију своје разлоге против употребе глагољице у католичким црквама у Далмацији. „Саопштите својој влади", изјавио је Пије X, „да

сматрам глагољски црквени језик апсолутно за средство пропаганде пославењивања, због чега могу само саветовати да се овом питању посвети пуно пажње".[11] Исто онако као што је Фрања Јосип настојао да Монархију заштити од либерализма и југословенских тенденција, тако је и Пије X сматрао да треба да спречи све оно у цркви што је њихово ширење и снажење омогућавало или подстицало.

У предвечерје Првог балканског рата у Србији је живело око десет хиљада католика, највећим делом странаца. Након његовог завршетка тај број се повећао за нових двадесет хиљада, тако да је у Србији, укључујући нове области, било укупно око тридесет хиљада припадника те вероисповести. Ситуација се компликовала чињеницом да је Скопска надбискупија са седиштем у Призрену највећим делом ушла у састав српске државе.[12] У њеном саставу налазило се такође неколико самостана и католичких школа (Скопље, Призрен). Ово је захтевало, с обзиром на то да је католичка хијерархија признавала искључиво заштиту аустроугарских власти и одбијала да призна власт Србије у тим крајевима, да се што пре уреди њен правни положај. Поред тога, већину католика у новоприпојеним крајевима, пре свега на Косову, сачињавали су Албанци, међу којима је пропаганда Аустро-Угарске против Србије већ раније остварила видан успех. Интересовање Беча за католике-Албанце било је знатно, а у нади да ће преко њих вршити притисак на Србију. У жељи да свој положај учврсти и уклони сметње на другој страни, аустроугарска влада била је спремна да прихвати предлог о подели интересних сфера у Албанији са Италијом.[13]

Пут за решавање питања католика српска влада је видела у директним преговорима са Ватиканом. Циљ тога био је закључење конкордата. Почетком децембра 1912. године, месец дана након закључења примирја са Турском, Љуба Јовановић, министар просвете и црквених послова, изложио је председнику владе Николи Пашићу

---

[11] *Ватикан и Југославија I. Односи Ватикана према јужнословенским народима до краја првог светског рата.* (Београд, 1953), 113–1136.

[12] Надбискупија се простирала у оквиру линије: Демир-Капија–Дебар–Лурја–Мирдита–Вас Спас–Валбона – Пулати –Таслиђе–Ниш. Пашко Краснић, жупник призренски, министру просвете и црквених послова. Призрен, 27. II 1913. Архив Министарства просвете и црквених послова, Призрен, 27. II 1913. Архив Министарства просвете и црквених послова. Одељење Ц, 1914. Несређена грађа. Архив СР Србије, Београд. У даљем тексту као Архив Министарства просвете.

[13] W. C. Askew, *The Austro-Italian Antagonism, 1896–1914*, у L. P. Wallace and W. C. Askew, eds., Power, Public Opinion and Diplomacy (Durham, 1959), 172–221.

разлоге за закључење конкордата са Св. Столицом. По његовом мишљењу било је неприхватљиво да се католици у Србији налазе под заштитом Аустро-Угарске. Закључењем конкордата, католици у Србији добили би самосталну организацију која би деловала у складу са њеним државним интересима. Ово питање добило је посебан значај, нагласио је Јовановић, победом у рату против Турске, кад је у састав српске државе ушло неколико црквених средишта. Јовановић је предлагао да се приступи припремним радовима ради закључења конкордата са Куријом у погледу организације Католичке цркве у Србији, зависне једино од српске владе и Папе. Пашић се сагласио са Јовановићевим предлогом, пошто се већ знало у јавности да је Аустро-Угарска учинила потребне кораке у Ватикану да свој протекторат над католицима на Балкану очува у будућности. Након разговора вођених на седницама владе, одобрен је Јовановићев предлог. Он је такође тражио од Пашића да предузме, преко посланика и генералног конзула у Риму, кораке како би се припремио терен за такав предлог у Ватикану. Уколико би Курија одговорила повољно, Јовановић се обавезао да припреми предлог о садржају конкордата.[14] На предлог министра Јовановића, 5. фебруара 1913. године изабрана је комисија од шест чланова са циљем да испита сва питања будућег конкордата и предложи решења за поједина питања. Комисија је завршила рад почетком маја, кад је поднела влади извештај о свом раду. У њему се истицало да је, с обзиром на новонастало стање, комисија сматрала закључење конкордата неопходним. Она је, међутим, упозорила владу на деликатно питање мешовитих бракова и могућност да Католичка црква преко конкордата, добије претерано велике привилегије у односу на Православну цркву.[15] Након тога могло се приступити састављању инструкција за отпочињање преговора између представника српске владе и Курије.

Став Аустро-Угарске био је дијаметрално супротан настојањима Србије, а министар иностраних послова гроф Берхтолд није оклевао да га стави до знања Папи и кардиналу – државном секретару, Мери дел Валу. Већ 11. децембра 1912. године и поново 4. фебруара 1913. године, Берхтолд је упозорио посланика у Ватикану, кнеза

---

[14] Јовановић Пашићу, Београд, 25. XI/8. XII 1912, стр. пов. бр. 7. Министарство просвете, Ц, 1913. Архив Србије.

[15] Извештај о раду комисије за проучавање питања о закључењу конкордата краљевине Србије и Ватикана, Београд, 23. IV/5. V 1913. Хартије Јована Јовановића Пижона, кутија 52, 111–114. Архив СФРЈ, Београд. У даљем тексту као хартије Јована Јовановића.

Шенберг-Хортенштајна (Schenberg-Hortenstein), да све промене које су настале као последица рата против Турске у организацији Католичке цркве или у њеном односу према Аустро-Угарској сматра привременим. Одбацио је могућност да те промене могу „изменити постојање и садржај њеног (аустроугарског) културног протектората", а свака промена у томе смислу морала се остварити у споразуму са њом. То је значило да је Аустро-Угарска била против закључења конкордата између Србије и Ватикана. Берхтолдов став наишао је на одобравање у Курији, пре свега код кардинала-државног секретара, који је у више наврата изјавио да Ватикан неће прихватити разговоре о било каквим променама на Балкану без претходне сагласности Аустро-Угарске.[16] Фронт између Беча и Ватикана изгледао је довољно чврст и није давао велике наде у успех српских настојања.

Српска дипломатија пажљиво је пратила реакције Аустро-Угарске и њихов одјек у Ватикану. Она је била свесна непријатељског става аустроугарске владе и предложила је влади у Београду да причека погоднији тренутак за отпочињање разговора. Посланик у Паризу, Миленко Веснић, јављао је да су бечке новине писале непријатељски о конкордату, па је сматрао да би било прерано отпочињати разговоре о њему. Ово се могло учинити тек после закључења мира са Турском.[17] У пролеће 1913. године, посланик у Риму, Љуба Михаиловић, предлагао је да српска влада користи услуге француског новинара Beaufretena, наклоњеног Србији, чији би чланци у француској и италијанској штампи могли да утичу повољно на став Курије у вези са закључењем конкордата. Михаиловић је тврдио да је Курија била против конкордата зато што је недовољно и погрешно обавештена о приликама у Србији.[18] С обзиром да је Курија, под притиском Беча, одбила да преговара о конкордату у том тренутку, српска влада прихватила је Веснићев предлог.

---

[16] В. Ћоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку* (Београд, 1936), 517; A. Hudal, *Die Österreichische Vatikanbotschaft 1806–1918* (München, 1952), 277, тврди да је посланство у Ватикану било забрањено због конкордата, пошто се веровало да српска влада намерава да га искористи за ширење свога утицаја међу православним поданицима Царства, пре свега у Хрватској, Угарској, Босни и Херцеговини и другде.

[17] Веснић Пашићу, Лондон, 28. I/10. II 1913, пов. бр. 216. Политичко одељење Министарства иностраних дела, 1913, фасц. IV, дос. III. Архив Министарства иностраних дела краљевине Србије. Архив ССИП, Београд.

[18] Михаиловић Пашићу, Рим, 15. IV/28. IV 1913, пов. бр. 486. Исто.

У међувремену, догађаји на Балкану развијали су се неповољно по Аустро-Угарску, а неспоразуми међу чланицама Балканског савеза претили су да доведу до сукоба између дотадашњих савезника. Конференција амбасадора у Лондону одлучила је да се створи независна Албанија, док је Турска била присиљена да се одрекне територија западно од линије Енос–Мидија у корист чланица савеза. Спор око Македоније између Србије, Бугарске и Грчке појављивао се као могући узрок новог рата; Бугарска је тражила читаву Македонију, позивајући се на одредбу о савезу. Србија је одбила да прихвати овакво решење, тврдећи да је стварањем независне Албаније била лишена територијалних тековина у том делу Балкана, као и да Бугарска није испунила очекивања и обавезе из војне конвенције. Покушај Русије да измири чланице Балканског савеза није донео жељени резултат, па је бугарски двор, на велико задовољство Беча, одлучио да спор реши оружјем. Србија и Грчка закључиле су, у међувремену, споразум против Бугарске, а и Румунија и Турска одлучиле су да искористе ову прилику да добију за себе делове бугарских територија. Пораз Бугарске био је потпун, а мир у Букурешту, закључен 10. августа 1913. године, решио је, привремено, територијалне спорове на Балкану.

Могућност новог рата на Балкану изазивала је узнемиреност у Курији, како због страха за судбину католика, тако и због будућег положаја Аустро-Угарске и њеног савезника – Бугарске. Пије X је у више наврата изражавао страх од новог рата, иако је његово избијање предвиђао већ раније. За балканске ратове је говорио да су подстакли националне сукобе и верску мржњу и да су отварали могућност судара ширих размера и последица.[19] Пије X изјавио је крајем маја 1913. године бразилијском посланику др Чавезу да „балкански догађаји представљају почетак великог сукоба који је он немоћан да избегне и да му се супротстави". Папа је такође показивао много симпатија за Бугарску и њеног владара, краља Фердинанда. Супротно Србији, коју је сматрао претходницом Русије на Балкану, за Бугарску је веровао да ће бити у стању да се ослободи утицаја Петрограда. Мери дел Вал отворено је изјавио да Бугарска, кад се ослободи утицаја Русије, „може са временом да размишља о томе како да пређе у унију са Римом", мислећи очевидно да је приволи да призна примат папе. Кардинал је такође у Бугарској и Румунији видео природне савезнике Хабзбуршке монархије. То је навело Пија X да вла-

[19] Cardinal Merry del Val, *Memoirs of Pope Pius X* (London, 1938), 19–22; D. Gwynn, *The Vatican and the War in Europe* (London, 1940), 6–7.

ду у Бечу отворено саветује да се са те две државе „најтешње повеже". Курија је оваквом политиком очевидно настојала да прошири круг савезника Аустро-Угарске, а себи обезбеди нове територије за своју прозелитску делатност.[20]

С обзиром на овакве жеље и претензије, пораз Бугарске у Другом балканском рату изазвао је најцрње мисли у Курији, као и најоштрије реакције против одредби Букурешког мира. У разговору са грофом Палфијем, 18. VIII 1913. године, папа је изнео своје мишљење о различитим питањима насталим као последица скорих војних и политичких збивања на Балкану. Поново је изразио своју забринутост за будућност Бугарске и сажаљење за судбину краља Фердинанда. „То је ударац судбине", рекао је папа, „да баш она земља која је допринела највеће жртве у материјалном погледу, као и у крви за ствар победе и тријумфа савезника, мора сада да посматра како су плодови припали другима". За балканске народе који су се борили против Бугарске папа, стога, није имао лепе речи. „*Sono tutti quanti barbari*", нагласио је, додавши да га то све забрињава, како са политичког тако и са црквеног становишта.[21] Ни други утицајни функционери Курије нису имали друкчији став. Кардинал Пјетро Гаспари, један од најутицајнијих личности у Ватикану, изјавио је неколико година касније, као државни секретар, износећи програм мира Св. Столице, да Србија треба да буде лишена територијалних проширења стечених у Другом балканском рату, који је он окарактерисао „као разбојнички рат".[22] У време балканских ратова и касније, Курија није могла мирно да прими пораз Бугарске и призна територијална проширења која су остварили Србија, Румунија и Грчка у Другом балканском рату као коначна решења.

У разговору са Палфијем, папа је гласно размишљао и о могућим последицама бугарског пораза по Католичку цркву и Ватикан. Уверавао је Палфија да верује у добру вољу Аустро-Угарске да штити католике у балканским државама, али је такође изразио сумњу у њену способност да то оствари, као и да свој протекторат очува. Упркос свих уверавања да је Аустро-Угарска одлучна у својој наме-

---

[20] F. Engel-Janosi, *Österreich und der Vatikan, 1846–1918*, I–II (Graz–Wien–Köln, 1960), II, 122–125.

[21] Палфи Берхтолду, Рим, 27. VIII 1913. *Ватикан и Југославија*, I, 135–136; Engel-Janosi, н. д., II, 125.

[22] Меморандум о политици Св. Столице, фебруар 1917. Салис Балфуру, London, pov. Foreign Office 800, vol. 383. Public Record Office. У даљем тексту као F. O. 800.

ри да настави улогу протектората католика на Балкану, било је очевидно да она није имала намеру да због тога предузме радикалне мере, тј. да води рат против Србије. Ватикан и Аустро-Угарска, суочени са промењеним стањем, размишљали су о будућим корацима и начину да очувају свој дотадашњи положај. Папина изјава представљала је, иако магловито, индикацију да би Курија могла да прихвати, под одређеним условима, предлог о закључењу конкордата са Србијом. Палфи је, изгледа, био спреман на такву сугестију. Одговорио је папи да ће Аустро-Угарска задржати свој протекторат, али је нагласио да су поједини балкански народи (очевидно алудирајући на Србију) намеравали да питање католика реше у директним преговорима са Св. Столицом. Ово је било прикривено пребацивање папи због његовог наводног приближавања Србији и прихватања њених захтева. Папа је изразио неверицу да би до тога могло доћи, али такву могућност није изричито одбацио. „Дуго, врло дуго ћу се предомишљати док будем икад склопио какав конкордат", нагласио је Пије X. Иако су обе стране, Ватикан и Аустро-Угарска, показивали разочарење због природе њихових ставова у погледу Србије, није било изгледа да се њихове политике сукобе. У папином ставу није било никаквог пребацивања за оклевање Двојне монархије да свој протекторат очува политиком притиска на Србију. Штавише, папа је и даље био наклоњен Аустро-Угарској и подржавао њену политику. Ово је било видљиво из његове изјаве Палфију да на престо нове албанске државе треба поставити једног надвојводу из хабзбуршког дома.[23]

Гласови о преговорима између Ватикана и Србије упорно су се ширили у јесен 1913. године. Влада у Бечу показивала је због тога знаке забринутости, па је упозорила Курију да ће све промене које би балканске државе, укључујући и Србију, учиниле у погледу организације Католичке цркве у новоосвојеним областима или у њеном односу према Аустро-Угарској сматрати као привремене. Она такође није одустала од захтева да се ово питање решава искључиво у сагласности са њом. Одговорни у Курији, укључујући државног секретара, изјављивали су да прихватају захтеве из Беча и да неће предузимати било какве кораке у вези са Србијом и Црном Гором. Ово није било довољно да задовољи Балхаусплац, што је навело аустроугарску владу да изнесе свој став према питању конкордата и њеном односу према протекторату. На овај корак била је подстакнута саопштењима грофа Шенберга да је Ватикан био „прилично малодушан"

[23] *Ватикан и Југославија*, I, 135–136; Енгел-Јаноси, н. д., II, 124.

у питању протектората над католицима у Србији. Као решење овог питања, прихватљивог за Ватикан и Беч, Балхаусплац је предложио да се оно повеже са концесијама које би Србија морала учинити католицима у новоприпојеним крајевима. Концесије, као што их је предложила аустроугарска влада, предвиђале су давање гарантија да ће се обезбедити морални и материјални интереси католика, а да се право протектората замени неким другим ефикасним обликом, који би то обезбедио.[24] У том случају, Аустро-Угарска била је вољна да се одрекне својих прерогатива, а задржи само „традиционална права части". Курија, по свему судећи, није показала много одушевљења за овакве предлоге, сматрајући да они могу да створе нове проблеме, тј. да је увуку у политичке комбинације које су биле сумњиве вредности и тешко остварљиве.

Иако Ватикан није показивао намеру да безрезервно подржава ставове Аустро-Угарске у погледу очувања протектората над католицима у Србији, чиме је ставио до знања да њено мешање у решавање чисто верског проблема не сматра пожељним, папина подршка политици Двојне монархије била је непоколебљива. Почетком новембра 1913. године, у тренутку кад је Шенберг објашњавао став Беча у погледу будуће политике Ватикана на Балкану, у Курији су вођени чести разговори о политици Аустро-Угарске према Србији. У њима су учествовали папа, Мери дел Вал и амбасадор Шенберг. Кардинал – државни секретар пружио је подршку изјавама аустроугарске владе учињеним у Београду, а којима се Србији претило оружјем. У разговору са Шенбергом 3. новембра 1913. године Пије X изнео је став према будућој политици Аустро-Угарске. „Свакако да би Аустро-Угарска боље учинила", изјавио је папа, „да је казнила Србе за све учињене кривице". Додао је да је чуо да „Албанци неће никад допустити да у тим подручјима Срби остану газде, уосталом исто тако мало изгледа да имају намеру остати под црногорском владавином католичка горска племена". Папина изјава схваћена је у Бечу као отворени позив да Аустро-Угарска не уступа своја права у тим областима.[25]

Кад је ватикански *L'Osservatore Romano* објавио, крајем септембра 1913. године, вест о скором доласку српске мисије у Рим ра-

---

[24] Услови које је постављала влада у Бечу била су следећи:1) материјално обезбеђење свештенства и католика, и 2) гарантије за постојање парохијских школа са арбанашким језиком, на основу Лондонског уговора. Ћоровић, н. д., 517–518.

[25] *Ватикан и Југославија*, I, 136–137.

ди преговора о закључењу конкордата са Ватиканом, аустријска, а посебно католичка, штампа објавила је велики број чланака. У њима се истицало да је Србија у верском погледу била најнетолерантнија земља у Европи. Агитацији у Аустрији придружили су се и други католички листови у Француској и Италији. С обзиром на то, Михаиловић је сматрао да треба предузети потребне мере да се ова кампања онемогући. Он је тврдио да је Курија придавала велики значај овим написима, што је отежавало будуће преговоре.[26]

У намери да уклони сваку дилему и прекине кружење оваквих гласова, штетних по њене будуће намере и планове, српска влада овластила је шефа Одељења за вере у Министарству просвете и црквених дела, др Милана Пећанца, да домаћим и страним новинарима изнесе њен став по питању верске толеранције и Католичке цркве уопште. Пећанац је ставио до знања присутнима да се ово питање тицало не само Србије, већ да је било од значаја „и у извесној мери и за српство и словенство".[27] Основна начела верске политике Србије, нагласио је Пећанац, треба тражити у „слободоумном Уставу Краљевине, који гарантује потпуну слободу вјероисповести свим њеним грађанима без разлике вјероисповедања". Што се тиче гарантија за слободу вероисповести, др Пећанац је нагласио да је то привржености Уставу коју показују сви, почев од краља Петра I, па до последњег службеника у влади. У погледу преговора са Св. Столицом, др Пећанац је изнео основне принципе на којима ће се заснивати права католика у Србији. То су били верска толеранција и потпуна слобода вршења обреда, организација надбискупије у Београду и бискупије у Скопљу. Саопштио је такође да српска влада жели да осигура пуну независност римокатоличке управе у Србији, тако да се ослободи од контроле појединих конгрегација у Риму. Он је нагласио да српска влада није могла да прихвати захтев Аустро-Угарске да убудуће задржи нека права протектората над католицима јер би то значило ме-

---

[26] Михаиловић Пашићу, Рим, 28. IX/11. X 1913, пов. бр. 6452. Политичко одељење 1913, фасц. IV, дос. III. Француски католички лист *La Croix* писао је у прилог Бугара, па је Шарл Лоазо, публициста и новинар, упозорио српску владу на потребу убрзаног рада на закључењу конкордата. Пашић Јовановићу, 2. X/15. X 1913. Поверљиви протокол министарства просвете и црквених послова за 1913. годину. Архив СР Србије, Београд. У даљем тексту као Поверљиви протокол.

[27] Ово потврђује навод Милана Стојадиновића да је Пашић изјавио 1915. године да је сматрао за потребно да закључи конкордат и тиме придобије Ватикан за идеју о уједињењу свих јужних Словена. M. M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata* (Rijeka, 1970), 482.

шање у унутрашњу политику и суверена права Србије, као и у прерогативе папе као врховног поглавара Католичке цркве. О верском протекторату, какав је вршила Аустро-Угарска, подвукао је др Пеђанац, могло се говорити само у муслиманским државама. Ипак, он није видео да протекторат у Турској у том тренутку има неки *raison d'etre*. На крају, Пеђанац је изразио сумњу да би „великодушни владар Аустро-Угарске... допустио да његови политичари повриједе принцип који влада у његовој држави, принцип недопуштеног мијешања у прерогативе самосталне државе за уређење вјерских односа својих поданика хришћанске вјероисповести". Овакве претензије довеле би до покретања многих питања међу хришћанским државама.[28]

Пеђанчева изјава показивала је недвосмислено да српска влада није намеравала да прихвати захтев за очувањем протектората Аустро-Угарске у било каквој форми и под било каквим условима. Умерени тон изјаве истицао је неопходност очувања суверенитета сваке државе, позива на Устав и гарантије које је он пружао, и жељу да се питање Католичке цркве реши у директним преговорима са Ватиканом. Иако једва приметно, др Пеђанац је истакао да је решење овог питања било од великог значаја за будуће односе између Србије, с једне стране, и Срба и јужних Словена уопште који су живели у Аустро-Угарској, с друге стране. Ово је био корак подстакнут далекосежним циљевима, одлука која је у току наредних година представљала драгоцено оруђе за кршење отпора оних који су у уједињеној југословенској држави видели опасност по Католичку цркву и верника. Пеђанчева изјава и аргументи, умерени и одлучни, изазвали су, несумњиво, неповољну реакцију како у круговима Балхаусплаца и бечког двора, тако и у Курији.

У међувремену, док су Ватикан, Аустро-Угарска и Србија износили ставове и предлоге, свака са својим циљевима на уму, српска влада отишла је корак даље. Најзначајнији од њих био је усмерен на сређивање неких питања насталих као последица припајања територија у Македонији и на Косову. У жељи да католичко свештенство Скопске надбискупије привуче на своју страну, српска влада је одлучила да из државне благајне додељује средства потребна за њихово издржавање. У септембру 1913. године било је одлучено да свештенство може да прима плате само од српске владе, како би се

[28] „О држању Србије према муслиманима и католицима у новим областима". Разговор са шефом Одељења за вере у Министарству просвете и црквених послова Краљевине Србије, др Миланом Пеђанцом. Недатирани меморандум. Архив министарства просвете, Ц, 1913, несређена грађа. Архив Србије.

онемогућило уплитање других држава, пре свега Аустро-Угарске, у унутрашња питања земље. У ту сврху од скопског надбискупа Мједије затражено је да поднесе тачан списак свих католичких свештеника и њихових жупа на припојеним територијама, заједно са износом плата које су дотада примали. Надбискуп се одмах одазвао овом захтеву.[29] Средином октобра 1913. године министар просвете обавестио је окружне начелнике у Приштини, Призрену и Скопљу да је одобрен посебан кредит за плате католичким свештеницима за тај месец. Истовремено, начелници су били овлашћени да прикупе податке и утврде да ли се неко од католичких свештеника држао нелојално, бунтовно или водио кампању против Србије; уколико би утврдили да је неко од њих то чинио, нису смели да им исплате принадлежности, а њихова имена су морали да саопште министарству. Од свих католичких свештеника – нагласио је Љуба Јовановић – очекивало се да заузму став и држање који би били у складу са државним интересима Србије. Том приликом појединим свештеницима, оним у сиромашнијим жупама, била је додељена посебна помоћ.[30]

Владина одлука, предузета са доста нестрпљења и журбе, наишла је на одбијање. Надбискуп Мједија, као и подручно свештенство, одбили су да приме плату коју им је одобрила српска влада, највероватније у складу са инструкцијама из Ватикана. Тиме су ставили до знања да не прихватају решење на тој основи и да старог заштитника у лику Аустро-Угарске не желе да замене другим, у лику Србије. Љуба Јовановић није сматрао одбијање коначним, па је почетком јануара 1914. године учинио нови покушај да се Мједија наведе да прихвати понуђену плату за себе и свештенство. На захтев министарства просвете да објасни разлоге због којих је одбио понуду, надбискуп је окружном начелнику у Призрену изјавио да је знао да је плата одређена, да је о томе обавестио Курију, али да није примио никакав одговор из Рима. Док не добије потврдан одговор није могао да прихвати плату ни за себе ни за подручно свештенство.

---

[29] Министар просвете инспекторату у Скопљу, Београд, 7/20. IX 1913; министар просвете окружним начелницима у новим крајевима, Београд, 5/18. X 1913; министар просвете инспекторату у Косовској области, Београд, 12/25. XI 1913. Поверљиви протокол 1913; министар просвете окружном начелнику у Призрену, Београд, 30. IX/13. X 1913; надбискуп Мједија начелнику призренског среза, Призрен, 12/25. X 1913. Архив министарства просвете, одељење Ц, 1914. Архив Србије.

[30] Јовановић окружним начелницима, Београд, 5/18. X 1913, пов. бр. 52. Архив министарства просвете, одељење Ц, 1914. Исто.

Овакав одговор подстакао је окружног начелника да изнесе мишљење о томе, као и о ставу католичког клера према Србији у будућности. Сматрао је да Ватикан неће одобрити да Мједија прихвати плату од српске владе, а такав став приписао је притиску Аустро-Угарске. У погледу држања католичког свештенства у новоприпојеним крајевима, начелник је изразио сумњу у њихову лојалност Србији. „Као питомци аустријски, они су школовани у њиховим школама у Скадру, Босни и Хрватској, а по народности су већином Арбанаси, они нам никад неће симпатисати, па ма како и колико их плаћали. Моје је уверење да све њих треба заменити са свештеницима бар словенског порекла из Далмације и Хрватске".[31] Начелник Матић уочио је суштину проблема, али решење које је предлагао било је неизводљиво и политички деликатно. У тренутку кад су преговори између представника Курије и Србије отпочињали у Риму српска влада није могла да прихвати препоруку о уклањању жупника у појединим местима и довођењу уместо њих других, из Хрватске и Далмације. То би довело до прекида преговора и потврдило мишљење да Србија води нетолерантну политику у односу на католике. Тиме би се такође дали аргументи Аустро-Угарској да инсистира на потпуном очувању својих права протектората у Србији. Уместо тога, влада је наставила са покушајима да Мједију приволи да прихвати плату од Србије. У разговору са Мједијом, Светозар Томић, инспектор Министарства просвете, сазнао је да „Провидност" омогућава надбискупу да својим свештеницима обезбеђује средства за живот. Средином фебруара 1914. године Мједија је отишао у Рим, на разговоре у вези са закључењем конкордата између Србије и Св. Столице.[32] Сва настојања српске владе да увери Мједију у потребу прихватања издржавања од српске владе остала су без икаквог резултата.

У жељи да се обавести о природи и евентуалним облицима почасних права која је Аустро-Угарска захтевала да очува на Балкану уопште, а у Србији посебно, српска влада је наредила локалним вла-

---

[31] Ђорђе Матић, начелник, Светозару Томићу, инспектору министарства просвете, Призрен, 4/17. I 1914, пов. бр. 24. Исто. С друге стране, Аустро-Угарска је захтевала у Ватикану да очува што већи утицај у питању постављања жупника и бискупа, да се повећа број свештеника-Албанаца и не дозволи употреба глагољице. Ђоровић, н. д., 518.

[32] Сазнавши за пут Мједије у Рим, Јовановић је о томе обавестио др Луја Бакотића који је преговарао о закључењу конкордата и тражио да о томе води рачуна. Томић Јовановићу, Приштина, 7/20. II 1914; Јовановић Бакотићу, Београд, 21. II/6. III 1914, пов. бр. 37. Архив Министарства просвете, Одељење Ц, 1914. Архив Србије.

стима да доставе извештаје о тим појавама на терену, међу католичким становништвом. Након потписивања Букурешког мира, у августу 1913. године, начелник округа приштинског јавио је о прослави рођендана аустроугарског цара у Јањеву. Било је и других случајева. Ускоро су из области на југу Србије почеле да стижу жалбе аустроугарском посланству у Београду против поступака српских власти према католицима и њиховим црквама. Жалбе су се односиле на питање протектората и почасних права. Почетком фебруара 1914. године, на пример, барон Гизл, посланик Аустро-Угарске у Београду, упутио је протестну ноту у којој се наводило да су власти захтевале од католичких свештеника у срезу Врбовачком, под претњом казне од 150 динара и двадесет дана затвора, да у року од петнаест дана скину са католичке школе у Летници слику цара Фрање Јосипа и да уместо ње поставе слике св. Саве. Исто тако, посланство се жалило да се од католичке деце у Летници и Сасаре захтевало да иду у српску школу у Љубижду.[33] Овакви и слични инциденти стварали су непријатности влади и отежавали преговоре око конкордата, дајући аустроугарској влади аргументе за свој притисак на Куирју да не попусти пред српским захтевима. Овакви поступци били су, свакако, дело претерано надобудних локалних органа власти. У априлу 1914. године Љуба Јовановић је упутио инструкцију локалним органима да сакупе податке о свим католичким црквама у земљи, као и то колико су средстава дали аустријски владари или влада за њихово подизање. Истовремено, сакупљали су се подаци о спољашњим знацима аустроугарског протектората на католичким црквама (државни грбови, владарски грбови на вратима цркава, натписи, столови за представнике Аустро-Угарске, итд.).[34] Извештај о формама манифестације почасног права и протектората над католичким црквама у Србији није сачуван, па о ставу владе није могуће дати одређени одговор.

Без обзира на неспоразуме између Србије и Аустро-Угарске, њене захтеве да Ватикан и убудуће брани права католика у Србији и вербалну ратоборност папину, разговори о закључењу конкордата полако су напредовали. У новембру 1913. године дошао је у Рим др Луjо Бакотић, Србин-католик из Шибеника, као делегат српске владе, задужен за преговоре око закључења конкордата. У лето 1913. го-

---

[33] Начелник округа приштинског Љуби Јовановићу, Приштина, 6/19. VIII 1913. Поверљиви протокол, 1913; Славко Грујић Љуби Јовановићу, Београд, 7/20. II 1914, пов. бр. 1768. Архив Министарства просвете, Одељење Ц, 1914. Исто.

[34] Јовановић Светозару Томићу, Београд, 15/28. IV 1914, пов. бр. 59. Архив Министарства просвете, Одељење Ц, 1914. Исто.

дине боравио је у Риму барски надбискуп, примас српски, Никола Добречић. Српска влада желела је да његово присуство у Риму искористи за постизање споразума са Ватиканом. После дужег одлагања, формални преговори отпочели су 20. јануара 1914. године, али је и после тога било доста тешкоћа. Чим се за то сазнало, аустроугарска влада интервенисала је у Ватикану. Престолонаследник Франц Фердинанд, упозорио је грофа Берхтолда, министра иностраних послова, да Двојна монархија није имала намеру да се одрекне својих права у областима које су уступљене Србији и Црној Гори, и тражио је од њега да му достави план о уређењу верских питања на том подручју. У одговору на овај захтев, Берхтолд је истакао да патронатско право важи само кад се примењује на Аустро-Угарску и Турску, а да није обавезно за Србију, као суверену земљу. Обавеза Аустро-Угарске према Курији састојала се у томе што је она требало да штити католике на Балкану док Св. Столица не склопи конкордат и тако преузме заштиту над њима. Након тога, мисија Двојне монархије била је завршена. Ово становиште делио је и Мери дел Вал. У разговорима са представницима Аустро-Угарске, он је изјавио да ће настати велике тешкоће уколико би она инсистирала на очувању својих почасних права. Пошто је Аустро-Угарска на њима инсистирала, Мери дел Вал је упозорио да Ватикан неће бити у стању да преговара са Србијом на тој основи, пошто ови захтеви вређају њена суверена права. Суочена са могућношћу да Србија постепено успостави контролу над Католичком црквом и елиминише *ad limine* права Аустро-Угарске, с једне стране, и претераних захтева Франца Фердинанда о њиховом очувању, с друге стране, Курија је заузела средњи, тада једино могући став. Ово је било утолико лакше што аустријске претензије нису имале правну основу. Тиме је пут ка закључењу конкордата био суштински отворен.

Предлози српске владе, садржани у нацрту конкордата, били су веома либерални у погледу оних питања која су се тицала Цркве.[35] Српска влада није постављала претеране захтеве и настојала је да буде што је могуће предусретљивија. Све ово чинила је у жељи да се разговори што пре успешно приведу крају. У питању именовања бискупа и надбискупа, папи је остављено право избора и именовања, док је Србија задржала право да стави примедбе на грађанство и политичко држање кандидата; питање порекла католичког клера у Србији влада није постављала, иако су се у Бечу надали да то питање

[35] Johnson, *Vatican Diplomacy in the World War*, 7, тврди нетачно да су у Србији постојали репресивни закони против католичке цркве који су морали да се повуку.

може да буде извор сукоба и неспоразума у току преговора. С обзиром на мали број католика и њихових свештеника у Србији било је очевидно да ће они морати да долазе са стране. Штавише, српска влада је предложила да се оснује католички семинар у Београду, а његову управу препустила би црквеној власти. Језик у њему требало је да буде српски за световне предмете, док је глагољица била прихваћена само за одређена католичка словенска насеља. Аустроугарска влада је сматрала да Курија, прихватањем оваквих предлога, напушта албанске католике. На то је одговорено да Курија није могла да буде извршитељ Лондонског уговора и да је њена дужност да штити само веру, а не и народности.

Овакви предлози и помирљиво држање Србије били су срачунати на слабљење, бар у том тренутку, коалиције између Ватикана и Беча. У таквим околностима било је лакше и мање опасно чинити уступке у стварима црквене организације и култа него у осетљивим питањима националног и политичког суверенитета. Уступци Ватикана лишавали су Аустро-Угарску њених права и отварали могућност за неспоразуме између њих. У Ватикану су схватили разлоге српске попустљивости и предусретљивости, што се настојало обилато искористити у току преговора. У суштини, Курија није одбацила ове, по њу повољне, понуде, али је повремено покушавала да свом савезнику и заштитнику – Аустро-Угарској – осигура извесне политичке привилегије. Курија је желела да политичка питања, барем формално, одвоји од верских. Међутим, због сталног притиска Балхауспласа и Фрање Јосипа и симпатија за њихов положај, Курија није увек била у стању да то спроведе у дело.[36] Тако се спорови између Ватикана и Аустро-Угарске нису могли увек избећи.

С обзиром на расположење и прилике, преговори око закључења конкордата брзо су напредовали. Осигуравши подршку Русије за своју политику према Курији, српска влада је уклонила једну значајну препреку на путу ка остварењу својих циљева.[37] То је значило велики подстицај за окончање ових преговора, с обзиром на то да је

---

[36] Ћоровић, н. д., 519–520.

[37] Э. Винтер, *Папство и царизм* (Москва, 1964), 471–474. Русија је, у почетку, са неодобравањем пратила гласове о намерама Србије да склопи конкордат са Ватиканом. У јесен 1913. године руски посланик у Ватикану, Нелидов, писао је да је циљ Курије, под видом укидања аустроугарског протектората, био да пружи подршку снажењу њеног идејног утицаја на Србију. Он је такође сматрао да се у позадини преговора о конкордату скривају непријатељске намере против Русије и њене политике на Балкану.

Русија раније била против закључења конкордата, сматрајући да за то није било довољно разлога. С друге стране, у завршним преговорима Аустро-Угарска је вршила снажан притисак на Ватикан да јој се очувају почасна права у Србији. То је било веома деликатно питање и, с обзиром на одбијање Србије да о томе расправља, уједно и најтеже. Излазећи у сусрет свом савезнику, представници Ватикана истицали су у току преговора да канонска права оправдавају овај захтев и да се она могу очувати тамо где се могу доказати. Почетком јуна 1914. године овај захтев Аустро-Угарске довео је даље преговоре у питање, па је Мери дел Вал затражио мишљење из Беча. Одавде су одговорили да аустроугарска влада не жели попустити у неким питањима и предложили да Курија прекине или одложи преговоре. Међутим, Курија није желела да прекине преговоре који су већ одмакли, јер би тиме католичком свету и другима постало јасно до које мере је она била зависна од Аустро-Угарске. На крају, аустроугарска влада је инсистирала да се Србија обавеже да ће издржавати мањинске школе и да се верска настава у њима врши на деци разумљивом језику.

Коначно, конкордат између Ватикана и Србије потписан је у Риму 24. јуна 1914. године, неколико дана пред атентат у Сарајеву. Његов садржај био је повољан по Католичку цркву којој су призната основна права која је она уживала у другим земљама. Ипак, посао тиме није био окончан. Након потписивања конкордата Ватикан је покушао да посебном нотом заштити права Аустро-Угарске у Србији. У ноти упућеној др Миленку Веснићу, посланику Србије у Паризу и потписнику конкордата, кардинал Мери дел Вал подвукао је да Св. Столица „жели да изјави своју захвалност за велика доброчинства протектората који је Аустро-Угарска вековима вршила у областима присаједињеним сада Србији, а црквене власти признаће сообразно канонском праву сва почасна права везана за Аустро-Угарску у овим областима". Ово је био покушај да се задовоље захтеви Аустро-Угарске, а у текст конкордата, као додатак, укључи изричита изјава да Ватикан и Аустро-Угарска делују заједнички. Веснић није сматрао да овом захтеву треба да поклони посебну пажњу, па је одбио да о њему дискутује. Истог дана одговорио је кардиналу-државном секретару да „у том послу није била потребна никаква посебна изјава, пошто је конкордат који је срећно закључен меродаван и за питање споменуто у реченом саопштењу".[38] Може се са сигурношћу

[38] Мери дел Вал Веснићу, Ватикан, 25. VI 1914.; Веснић Мери дел Валу, Рим, 25. VI 1914. Хартије Јована Јовановића, кутија 52, 80–122, 123, 124.

претпоставити да је овај захтев учињен на подстицај из Беча. То је био неуспели покушај да се очува право Аустро-Угарске на Балкану без обзира на то што је закључени конкордат решио питања везана за положај и права Католичке цркве у Србији. Аустријска штампа примила је потписивање конкордата као значајни пораз своје дипломатије, која је, опет, другим путевима, покушавала да спречи његово ратификовање.[39]

Незадовољна потписивањем конкордата и спремна да се користи смрћу надвојводе Франц Фердинанда да онемогући његово спровођење у живот, аустроугарска влада је настојала да наговори папу и кардинала Мери дел Вала да одложе његову ратификацију. У томе није имала великих тешкоћа јер је захтев наишао на пуну подршку у Курији. Штавише, почетком јула 1914. године, амбасадор Шенберг писао је да му је Мери дел Вал у више наврата поновио да „Аустро-Угарска не би паметно поступила, ако би *expressis verbis* признала ново стање, које је настало конкордатом". Сматрао је да би то била политичка грешка с обзиром на могућност да околности, које се никад нису могле тачно предвидети, дозволе у будућности поновну примену протектората. С обзиром на атентат и његове могуће последице, кардинал – државни секретар је сматрао да је најбоље да се, не каже ни да нити не и да се уопште не изјашњава према новоствореном стању". У Курији је преовладало уверење да потписивање конкордата није ни на који начин Аустро-Угарској везивало руке, па је стога могла да води политику у односу на протекторат по своме нахођењу. Истовремено, ово је послужило Ватикану као оправдање за одлагање ратификације тога документа. Са своје стране, влада Аустро-Угарске, прихватајући сугестије из Ватикана, дала је свој предлог о томе како Курија треба да се убудуће понаша. Почетак рата, веровало се у Балхаусплацу, дозвољавао је Курији да ратификацију одложи до његовог свршетка, „пошто би онда можда искрсла могућност да се преговорима постигне закључење много повољнијег конкордата".[40] Неискреност Курије била је потпуна, а намера да очува свој однос са Аустро-Угарском и њен положај на Балкану очевидна. То је, уосталом, било природно. Мери дел Вал је, стога, сматрао оправданим да захтева од Аустро-Угарске да не призна документ који је он потписао кратко време пре тога.

---

[39] Concordato stipulato fra la S. Sede ed il Governo di Serbia (Roma, 1918), 1–12.

[40] *Ватикан и Југославија*, I, 138.

Узбуђење у политичким круговима и јавности због потписивања конкордата није се смирило кад се Европа суочила са чињеницом да је у Сарајеву 28. јуна 1914. године убијен надвојвода Франц Фердинанд, наследник престола. Овај догађај отворио је Пандорину кутију, а неизвесност и страховања за будућност била су очевидна код многих. У касним вечерњим часовима 28. јуна, амбасадор Шенберг саопштио је папи вест о догађају у Сарајеву. Пије X, Мери дел Вал и остали у Курији били су запрепашћени, а њихова реакција била је да тај инцидент мора да буде најоштрије кажњен. Мери дел Вал писао је касније да је Пије X био „потресен страховитом трагедијом" која је задесила Хабзбурговце".[41] Атентат у Сарајеву био је схваћен као нови насртај на политички и територијални интегритет Аустро-Угарске, а посебно на њену католичку династију.

Симпатије за убијеног престолонаследника у Курији биле су природне и нескривене. Пије X високо је ценио верска осећања Франца Фердинанда и у њему видео заштитника цркве и представника католичког прозелитизма. Надвојвода је са великом пажњом пратио развој националних покрета унутар Монархије, посебно међу јужним Словенима. Био је у блиским везама са представницима грађанских партија у Босни и Херцеговини и другде. У погледу националне и верске политике залагао се за потпуну асимилацију, културну и верску, свих некатоличких народа у Монархији. Католике и њихове политичке организације у јавном животу подржавао је на рачун осталих народа и вера, и истицао да они увек треба да имају преимућство над свима. Наследников прозелитски жар био је примеран. Једном блиском сараднику изјавио је да жели да спречи ширење православља и, истовремено, да треба радити да се што већи број Срба преведе у крило Католичке цркве. Свој став престолонаследник је сликовито описао следећим речима: „Треба, пре свега, све њих, православне, муслимане и католике, ставити у један лонац, а затим пустити да католици испливају на врх". Он и његова жена радили су свим силама за њих, прихватали се покровитељства и помагали финансијски отварање католичких школа у Босни и Херцеговини, као и подизање катедрала и цркава. С обзиром на свето, папино нерасположење због његове смрти било је разумљиво.

Поред ових, престолонаследникове концепције о положају и улози Ватикана препоручивали су га папи. Он је у кругу својих са-

---

[41] Merry del Val, *Memoirs of Pius X*, 71; Hudal, н. д., 281; Gwynn, *The Vatican and the War in Europe*, 11–11.

радника изјављивао како мрзи Италијане зато што су папи одузели Рим; Италија је била највећи непријатељ Монархије, којој је морала да врати Ломбардију и Венецију. Ишао је чак дотле да је сматрао да папску државу треба обновити.[42] У својим коментарима о атентату италијанска штампа је истицала надвојводин пријатељски став према Ватикану и непријатељство према Италији. Посланик Михаиловић јављао је да је реакција у Италији била бучна, али да убиство није осуђено са оном жестином како се очекивало. „Фердинанда нису волели у Италији", писао је он. „Овде су га представљали", наставио је Михаиловић, „као човека који нагиње Словенима и према томе нерасположеног према Италијанима; као великог католика и заступника папских права, и као шефа аустријске војне струје".[43] Извештавајући о демонстрацијама против Србије у Бечу, посланик Јовановић је истицао да су се оне постепено припремане „агитацијама из редова клерикалних листова и разних удружења клерикалног карактера". По мишљењу Јовановића, уколико су се католички кругови, својим погледима на свет и циљевима, осећали тесно повезани са династијом Хабзбурга, утолико је код њих атентат на надвојводу значио напад на наследника престола, тј. на саму круну. Католички листови у Аустрији, а пре свега бечки *Reichpost*, наглашавали су чињеницу да су атентатори у Сарајеву били Срби, чиме су стварали нерасположење против њих и Србије уопште.[44] Таква агитација водила је ка ратном обрачуну између две земље, чиме је отворен пут ка европском рату великих размера.

Написи католичких листова у Аустро-Угарској представљали су одјек писања ватиканске штампе и периодике. Службени лист Курије, *L'Osservatore Romano*, језуитска *La Civiltà* и други писали су

---

[42] О ставу Франца Фердинанда према овим и другим питањима, уп. В. Дедијер, *Планови надвојводе Фрање Фердинанда о реорганизацији хабзбуршке монархије*. Васа Чубриловић уредник, *Југословенски народи пред први светски рат* (Београд: САНУ, 1967), 181–205.

[43] Михаиловић Пашићу, Рим, 18. VI/1. VII 1914, пов. бр. 156. Дипломатска грађа Србије 1914, I–II. Архив ССИП-а, Београд. Захваљујем пок. Животи Анићу, управнику Архива, за дозволу да се користим овом збирком.

[44] Јовановић Пашићу, Беч, 23. VI/6. VII 1914, стр. пов. бр. 2555. Исто. Средином јула, Јовановић је објаснио природу и мотиве реакције католичких кругова у Аустро-Угарској. Поред тога што су у престолонаследнику изгубили заштитника, „католици су сањали о неокатолицизму и католицизирању Аустро-Угарске и о њеном консолидовању. Насилна смрт је разбила све личне и политичке планове католика аустријских". Јовановић Пашићу, Беч, 1/14. VII 1914, стр. пов. бр. 2715. Исто.

такође о завери Срба и Србије против престолонаследника и Двојне монархије. „Сад је сасвим сигурно", наводило се у уводном чланку, „да постоји једна широка завера којој су атентатори припадали и чији се центар налази у Београду, где је непосредно пред атентат боравио Принцип (Гаврило), и одакле су дошле бомбе употребљене против надвојводе".[45] Овај часопис је и касније, у више наврата, поновио тврђење да је српска влада учествовала у припремању атентата. Након отпочињања ратних операција у Европи, *La Civiltà Cattolica* наставила је писањем у истом смислу. Констатујући да је страшни рат захватио читаву Европу, подвлачило се да „он почиње из једног угла Балканског полуострва"; понављало се да је повод рату било убиство престолонаследника, али да су узроци рата били много дубљи. Њих је требало тражити, по мишљењу часописа, у „узајамном ривалству Аустрије и Србије због господарства над Словенима Балканског полуострва и областима Босне и Херцеговине, припојеним Аустро-Угарској". Већ дуже времена водила се кампања против Аустрије међу њеним словенским народима, а истрага која је учињена после атентата у Сарајеву „показала је да српска влада има део одговорности у завери против надвојводе, познатог као противника Србије и протагонисте уједињења Словена под жезлом Хабзбурга".[46] Суштина кампање вођене из Ватикана и ширене преко католичких листова била је управљена на распиривање националне и верске мржње и нетрпељивости против Србије, православља и југословенства уопште. У свим написима, Србија и њена влада били су означени као кривци за рат и последице које су из њега могле да проистекну.

Врхови католичке хијерархије у Хрватској, Словенији, Угарској и Чешкој придружили су се овој агитацији против Србије. Они су је оптужили за атентат у Сарајеву. Загребачки надбискуп, др Антун Бауер, у својој прокламацији поводом смрти надвојводе Фердинанда изразио је дубоку жалост, подвлачећи да су он и његова супруга пали „жртвом злочиначке руке". Надбискуп је истакао да су народи Монархије очекивали од њега много за решавање своје будућности, а да је Католичка црква највише изгубила његовом смрћу. У чланку под насловом „Поводом одурног атентата", др Фран Барац, професор Теолошког факултета у Загребу и надбискупов блиски сарадник, описао је личност надвојводе, жалост коју је његова смрт изазвала код свих народа Монархије. Барац је посебно нагласио да се атентат догодио „на хрватском тлу", као да је тиме желео да упути

[45] *La Civiltà Cattolica*, Roma, 18. јули 1914, 239, 240.

[46] Ibid., 20. VIII 1914. године.

прекор свим Хрватима што су то допустили. Он је сматрао да је Фердинандова смрт представљала ударац за хрватски народ, а да је „злочинац син братског племена".[47] Кампања се овим није окончала, али су написи Бауера и Бараца дали тон писању локалних листова, како у Хрватској и Далмацији, тако и у Босни и Херцеговини.

Словеначки клерикалци и љубљански бискуп-кнез, др Антон Бонавентура Јеглич, нису желели да заостану иза осталих. Придружили су се клерикалцима у Аустрији и Хрватској у написима и изјавама поводом смрти престолонаследника. Др Иван Шуштершић, земаљски поглавар Крањске и вођа Словенске људске странке, у говору одржаном 5. јула 1914. године у Љубљани, говорио је са много љубави о надвојводи. У њему је видео личност која је желела да преуреди Монархију, да задовољи све Југословене у њој и да се супротстави свима онима који су радили против ње. Као организаторе атентата видео је слободне масоне и српске свештенике који су желели да онемогуће спровођење у живот његових планова. Др Шуштершић је прихватио тврђење да су атентатори били обучени и снабдевени оружјем у Београду; зато изјава српске владе да она нема никаквог удела у томе не може да се прихвати. С обзиром на такву улогу Србије, др Шуштершић се чудио свима онима у Аустро-Угарској који су у њој могли да виде културни центар Југословена. Пошто је присутне подстакао да раде за „католичку хрватско–словеначку домовину у Аустрији", др Шуштершић је са говорнице позвао све вернике да се обрачунају са њеним непријатељима – појединцима, штампом, итд. На крају, позвао је све присутне да раде свим снагама да се Монархија очува, а Цару изразе поданичку верност.[48] Бискуп Јеглич, који је присуствовао збору, сагласио се са изјавом др Шуштершића, иако је нагласио да је била превише оштра. Приметио је да широм земље постоји велика жалост и да народ у Хрватској, Словенији и Босни и Херцеговини демонстрира против Срба, уништавајући њихове домове и имовину.[49] Сличне и још оштрије изјаве католичких прелата долазиле су из Сарајева, Мостара, Сплита, Сења и других места. Оне нису престале ни после објаве рата.

У време кад је Аустро-Угарска одлучила да Србији објави рат, бечки надбискуп, кардинал Густав Пифл, прикључио се кампањи против Србије у својим јавним иступима и проповедима. Обраћајући се верницима, окупљеним у катедрали Св. Стефана у Бечу, кардинал

---

[47] *Katolički list*, Zagreb, 2. VII 1914, 1, 28–29.

[48] *Slovenec*, Ljubljana, 6. VII 1914; *Ватикан и Југославија*, I, 139–140.

[49] *Dnevnik knez-biskupa Antona Bonaventure Jegliča*, 6. VII 1914. Arhiv CK Zveze komunistov Slovenije, Ljubljana. У даљем тексту као Јегличев дневник; Ватикан и Југославија I, 143.

Пифл је истакао да „рат представља глас божји који говори кроз рику топова"; као и толики други у Аустро-Угарској и другде, кардинал је сматрао да је објава рата Србији била морално оправдана и да је њу требало казнити за све што је починила у прошлости. Пифлу се придружио и прашки надбискуп, кардинал Лео Скрбенски који је такође тврдио да је рат против Србије оправдан и потребан. Истовремено, позивао је вернике да се моле и раде за победу аустроугарских армија.[50] Католичка хијерархија у Угарској није заостајала за осталима у својим нападима на Србију и пружању подршке аустроугарској влади и Хабзбурзима. Иако је протестантизам у Угарској био раширен и имао подршку међу крупним племством, Католичка црква имала је своје представнике у највишим политичким телима те земље, а Народна и Хришћанско-социјална странка биле су заступљене у угарском парламенту. Проучавање изјава и говора у парламенту, пасторалних писама бискупа, преписке, дневне штампе и других извора показује расположење Католичке цркве како према атентату тако и Србији уопште. У угарском парламенту, католик гроф Апоњи подржао је декларацију рата против Србије, истичући, као и други представници клера, да Аустро-Угарска води рат за одбрану својих животних интереса и свога постојања. С обзиром на то, сматрало се да је рат био обавезан за све, укључујући и Католичку цркву. Као и католички прелати у другим деловима Монархије, и мађарска хијерархија указивала је да је атентат у Сарајеву доводио у питање постојање Монархије и да ово, истовремено, значи претњу Католичкој цркви и вери уопште. Наглашавало се да би за Католичку цркву још већу опасност представљао „могући тријумф југословенства". Бискуп Секешфехервара, Прохаска, изјавио је да „нисмо пријатељи рата, али смо свесни своје дужности уколико се тиче одбране и очувања наше отаџбине. Ако нас судбина државе позива у праведан рат, ако нас одбрана правде и права позивају у оружану борбу, бићемо на свом положају и извршити нашу дужност". Слично су говорили и кардинал Чернох, примас Угарске и надбискуп Острогони, као и други представници католичке хијерархије у тој земљи.[51]

---

[50] A. May, *The Passing of the Hapsburg Monarchy*, 1914–1918, I–II (Philadelphia, 1967), I, 287, 297; Д. Живојиновић, *Света Столица и стварање југословенске државе*, 1914–1918. године. Политички живот Југославије 1914–1945. Зборник радова (Београд: Трећи програм Радио Београда, 1973), 232.

[51] L. Pasztor, *I cattolici ungaresi e la prima guerra mondiale*, u Benedetto XV, i cattolici e la prima guerra mondiale. Atti del convegno di studio tenuto a Spoleto nei giorni 7–8–9 settembre 1962. a cura di Giuseppe Rossini (Roma, 1963), 815–820.

У суштини, ватиканска штампа, као и новине и часописи које су издавале надбискупије, бискупије и друге католичке организације широм Аустро-Угарске, верно су преносили ставове Курије и њених највиших представника. У њиховим написима, очигледно, није било разумевања, а још мање симпатија за Србију.

Од тренутка кад је убијен надвојвода, па до аустроугарске објаве рата, Курија није сматрала да треба да учини било какве кораке у Бечу да би га спречила. Разлози за то налазе се у сачуваним документима или списима појединаца. Кардинал Гаспари, на пример, писао је да је папа одбијао да изнесе своје мишљење о одговорности за рат, што није сасвим тачно. Обојица, Пије X и кардинал Мери дел Вал предвиђали су последице атентата и рата, како за Католичку цркву тако и за Европу уопште. Са своје стране, Гаспари је сматрао да је Србија учинила први корак ка рату следећим поступцима: прво, атентат је било дело Гаврила Принципа, Србина; друго, ово је обавио у сарадњи са српском војском, пошто је Принцип користио српско оружје и што су га српски официри подучавали у гађању; треће, атентат је изведен „са вероватном" сагласношћу краља Петра, пошто је Принцип на суђењу признао да га је пре повратка у Сарајево примио краљ Петар, иако је одбио да каже о чему су том приликом разговарали. Коначно, Гаспари сматра да је атентат учињен са одобравањем читавог српског народа, пошто је у Београду, кад се сазнало за убиство, организована илуминација. Касније, тврдио је кардинал, у Београду је подигнут споменик Принципу. Све ово представљало је, по мишљењу Гаспарија, „апотеозу огромном злочину", у коме је он видео порекло рата. На крају, Гаспари је одговорност за овај поступак проширио на Русију, Француску и Енглеску, тврдећи да без њихове подршке Србија никад не би смела да се упусти у овакав подухват.[52] С обзиром на све то, Гаспари је захтевао да преступници, тј. Србија, буду заслужено кажњени, иако је сматрао да атентат у Сарајеву не би требало да доведе до светског рата. Он се могао окончати „ограниченим ратом" Аустро-Угарске против Србије, без мешања других сила.

Гаспаријеви ставови и погледи карактеристични су за начин на који је Курија посматрала проблеме на Балкану, а посебно сукоб између Србије и Аустро-Угарске. Њихова суштина била је у томе да се Србији припише сва одговорност и та чињеница представи светском

---

[52] *Il Cardinale Gaspari e la questione Romana*, a cura di G. Spadolini (Firenze, 1972), 155–157.

јавном мнењу. У том случају, лишена моралне и политичке подршке, дискредитована пред светом, Србија би се нашла суочена са Аустро-Угарском у једном „ограниченом, локалном рату", на који је Курија подстицала већ раније. Сваки онај ко би стао у одбрану Србије од ових оптужби био би представљен као подржавалац анархије и насилних политичких промена. Иако аргументи које је навео Гаспари не одговарају чињеницама, они су значајни за разумевање стања духова у Курији. Повезивање ових чинилаца са службеном Србијом превише је систематизовано и складно да би се могло повезати са стварном политиком српске владе. Све је сувише јасно да би било стварно.

Како се Аустро-Угарска постепено окретала идеји разрачунавања са Србијом, у јулу 1914. године, тако је и Курија заузимала све одређенији став према њеним намерама и поступцима. Он је био условљен политичким и верским разлозима и подстицајима. У политичком погледу, Ватикан је био за уклањање Србије са политичке карте Европе, пошто се веровало да је то био сигуран пут да се смањи утицај и присуство Русије на Балкану.[53] С друге стране, Курија је показивала да нема много вере у снагу руских армија. Стога је папино наговарање цара Фрање Јосипа да заузме ратоборни став значило, у ширем смислу, да се од Аустро-Угарске очекивало да води крсташки рат против Русије, за душе верника. Папа, очевидно, није размишљао о могућим политичким последицама свога става, као и размерама које је евентуални рат могао да добије у будућности.[54] Највиши функционери Курије, укључујући самог Пија X, нису скривали своја гледишта о рату, разлоге због којих су се залагали за уклањање Србије и подстицање Аустро-Угарске да у својим настојањима иде до краја.

У разговорима дипломатских представника централних сила са највишим функционерима Курије, укључујући и папу, многа питања и гледишта постала су потпуно јасна. Након предаје аустроугарског ултиматума, разговарали су 27. јула 1914. године посланик Палфи и кардинал Мери дел Вал. Повод за разговор био је чланак објављен у

---

[53] E. Paris, *Le Vatican contre l'Europe* (Paris, 1959), 24–25; E. Vercesi, *Il Vaticano, l'Italia e la guerra* (Milano, 1925), 42–43, 64–65; D. Živojinović, *The Vatican, Woodrow Wilson and the Dissolution of the Hapsburg Monarchy, 1914–1918*. The East European Quarterly, III, 1 (1969), 32.

[54] C. Sforza, *The Vatican and the World War*. Contemporary Review (London), CLI, No. 858 (1937), 696; F. Schmidlin, *Papstgeschichte der neuesten Zeit*, I–III, (Munchen, 1936) III, 64.

католичком листу *L'Italia*, у коме се говорило да између ултиматума и српског конкордата постоји директна веза. У одговору на Палфијево питање, кардинал – државни секретар објаснио је да Ватикан у потпуности одобрава садржај и тон аустроугарског ултиматума Србији, иако је сматрао да је био оштар. Кардинал, по речима Палфија, није показао „неку нарочиту благост и помирљивост", и изразио је уверење да ће Аустро-Угарска овог пута издржати до краја. Додао је да Ватикан жали што Србија већ раније није била „учињена малом", пошто тада Монархија не би морала да се излаже великом ризику и опасностима. Кардиналова изјава била је понављање папиних речи, који је у више наврата изражавао своје жаљење што је Аустро-Угарска пропустила да „укроти свог опасног суседа на Дунаву".[55] Дан раније, 26. јула 1914. године, Мери дел Вал изнео је скоро *verbatim* ово мишљење у разговору са послаником Пруске у Ватикану, Отом фон Ритером. Кардинал је том приликом изјавио да „папа одобрава да Аустрија предузме оштре мере против Србије. Он има веома мало поверења у снагу руске и француске војске у случају рата против Немачке". Мери дел Вал је нагласио да се нада да Аустро-Угарска овог пута неће попустити, јер није видео кад ће она имати прилику да својим оружаним снагама „скрши заверу која је довела до убиства наследника престола и која је претила да доведе у питање постојање Монархије".[56] Са своје стране, Пије X је у више наврата изјављивао да „кривица за европски рат пада безусловно на Русију".

Иако су изјаве кардинала Мери дел Вала показивале, на први поглед, да политички разлози подстичу Курију и одређују њен став према Аустро-Угарској, они нису били једини. У том тренутку верски разлози били су од велике важности за одређивање става Ватикана. У круговима Курије рат против Србије сматрао се верским, обрачуном са шизмом коју је потпомагала Руска црква, културно и економски. Православна црква толико је ојачала међу балканским народима да католицизам у борби са њом није могао да оствари своје циљеве упркос охрабривања и подршке које је добијао од Монархије и Франца Фердинанда. На питање Палфија како се може објаснити да

---

[55] Oesterreich-Ungarn Aussenpolitik von der Bosnischen Krise bis zum Kriegausbruch 1914, I–IX, (Wien, 1939), VIII, 893–894; C. Sforza, *Batissèurs de l'Europe Moderne* (Paris, 1931); М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914.* (Београд, 1973), 124.

[56] F. Dirr, *Bayerische Dokumente zum Kriegausbruch und zum Versailler Schuldspruch* (Munchen, 1924), 206; G. Candeloro, *Il movimento cattolico in Italia* (Roma, 1953), 371; J. Brugerette, *Le prêtre français et la Société contemporaine*, I–III (Paris, 1938), III, 548; Sforza, *Contemporary Review*, 699.

Ватикан и Католичка црква, предвођени личношћу надахнутом светим и апостолским идејама, показује толику ратоборност, Мери дел Вал је имао спреман одговор. „Папа и Курија виде у Србији", рекао је кардинал, „болест која разједа и која ће постепено да продре у животне сржи Монархије и која ће је временом расточити". Аустро-Угарска је, по његовом мишљењу, била и остаје „католичка држава *par excellence*, најјача брана вере, која је остала Христовој цркви у наше време. Срушити овај бедем значило би, дакле, за цркву изгубити најјаче упориште и видети како у борби против православља пада најјачи поборник". Због тога, по мишљењу папе и Курије, за Католичку цркву је, као и за Аустро-Угарску, неопходно да „све уради или одобри што може да послужи овом циљу". Са овим на уму, лако је открити везу између ратоборног става и апостолских и пацифистичких тенденција.[57] Политичка наклоност Аустро-Угарској, с једне, и верска заслепљеност и прозелитизам, с друге стране, условили су политику Св. Столице у одсудним тренуцима европске историје; она се потпуно и безрезервно ставила на страну Монархије, покушала да утиче на политичке догађаје и подстиче сукоб између великих сила.

Супротно својим апостолским дужностима, Курија и папа нису сматрали за потребно да ратоборну политику Аустро-Угарске према Србији суздржавају; напротив, они су је подстицали. Одазивајући се захтевима и очекивањима владајућих кругова Аустро-Угарске, Ватикан је заговарао идеју о „кажњавању Србије" и „локалном рату". У Курији се чврсто веровало да се ова намера могла остварити без опасности да се изазове рат ширих размера и последица. У том смислу писао је и *L'Osservatore Romano* 27. јула 1914. године, истичући да сви треба да „пожеле да се сукоб не прошири и да се заврши са што је могуће мање несреће". Рат Аустро-Угарске показао је упечатљиво колико је европски мир стајао на слабим и несигурним темељима. Ипак, Пије X и Мери дел Вал били су свесни тога, могућих последица таквог локалног рата и његове алтернативе – сукоба Централних сила са Русијом и Француском. С обзиром на то може се претпоставити да су они тај рат желели, надајући се, интимно, да ће у њему подлећи шизматичка Русија и неверничка Француска, аутократија и републиканизам. Папа је чак отворено говорио да нема много поверења у снагу руског оружја. Међутим, превид да узме у обзир дело-

---

[57] Hudal, *Österreichische Vatikanbotschaft*, 262; Engel-Janosi, *Österreich und der Vatikan*, II, 150; Candeloro, *Il movimento cattolico in Italia*, 370–371; Д. Живојиновић, *Св. Столица и стварање југословенске државе*, 230–231.

вање система савеза и алијанси, на којима је почивао европски и светски мир, показао се катастрофалним; ово је довело до тога да су се очекивања у успех локалног рата показала неоправданим. Својим незрелим политичким схватањима и нереалним стремљењима, диктираним пристрасношћу за Аустро-Угарску и мржњом према православној Русији, Курија је убрзала токове европске историје, отворила пут социјалним и политичким револуцијама и довела до рушења постојећих односа и поретка у појединим државама. Ова политика довела је, неминовно, након завршетка рата, до резултата које је Курија најмање желела и очекивала.

Ставови римске Курије уопште, а Пија X посебно, проистицали су из уверења да је Србија била одговорна за сукоб и да је Аустро-Угарска морала да брани своје постојање. Такве мисли и схватања Пије X изразио је кратко време пред своју смрт, средином августа 1914. године, кад је рат био у пуном замаху. У разговору са кнезом Станиславом де Витеном, официром папске гарде, Пије X је изјавио: „У току последњих недеља од мене се тражило са разних страна да радим за мир. Међутим, једини владар коме сам се могао обратити био је Франја Јосип, који је увек био одан Св. Столици. Ја то нисам могао учинити из обзира према њему, *зато што Аустрија води праведан рат*“.[58] Широко распрострањена легенда да је Пије X учинио све да спречи избијање рата, да је умро од жалости што у томе није успео и да је осудио став и акције Аустро-Угарске у јулу 1914. године не могу се одржати. Пије X није сматрао опортуним и пожељним да осуди употребу силе; пружио је пуну подршку рату Монархије против Србије и надао се поразу Русије и Француске у рату против Централних сила.

Уосталом, Курија и висока католичка хијерархија потрудили су се сами да демантују све гласове да је Пије X интервенисао код цара Франје Јосипа, тражио да се Аустро-Угарска уздржи од напада на Србију и избегне рат. Говорило се да је ово учињено преко надвојвоткиње Зите, а да је тај корак био последица добрих односа између Србије и Ватикана. Међутим, лист загребачке надбискупије, преносећи писање бечког *Reichposta*, саопштио је да је „та вијест сасвим неоснована“.[59] Курија је тако отворено ставила до знања читавом свету да је у сукобу који се одвијао стала недвосмислено на

---

[58] F. Engel-Janosi, *The Roman question in the first years of Benedict X.* The Catholic Historial Review, XL, 2 (1954), 270; Engel-Janosi, *Österreich und der Vatikan,* II, 151.

[59] *Katolički List*, Zagreb, 6. VIII 1914. godine.

страну Аустро-Угарске и да је подржавала све мере и кораке неопходне за одбрану њеног суверенитета и уклањање свих претњи које су долазиле од Србије, Русије и њихових савезника.

Као и након атентата на Франца Фердинанда, тако је и после објаве рата Србији висока католичка хијерархија стала на страну бечког двора и његове политике. Проповедаонице, листови, пастирска писма и друго послужили су њеним најугледнијим представницима као средство да изнесу своје ставове у погледу рата, његове неопходности и оправданости. Надбискупи и бискупи бранили су свим погодним разлозима политику Монархије и подржавали ставове Св. Столице. Загребачки надбискуп др Бауер упутио је 29. јула 1914. године окружницу свештенству своје надбискупије, поводом почетка ратних операција. У њој је нагласио да је рат са Србијом отпочео, јер „мира не може бити са душманином, који свеђер злочиначки ровари против монархије, наше држављане подјарује на незадовољство, вечито кује сплетке и уроте...“ Пошто је одао захвалност онима који су пошли у рат да се боре за краља и свој дом, надбискуп је све вернике позвао да се моле Господу „нека би што прије казнио непријатеља, а подијелио побједу нашим дичним и храбрим четама“. Од свештеника је захтевао да у црквама сваки дан обављају молитве „за срећу нашег оружја“.[60] Два дана касније, у говору војницима који су полазили у рат против Србије, на периферији Загреба, др Бауер их је позвао да се боре срчано и одушевљено за свога краља, пошто се нису никад оглушили о његов позив. Њихова дужност била је да бране Аустрију од душманина који је претио да је уништи. Позивао је све Хрвате да, у име Божје, буду осветници оног што се догодило у Сарајеву, и да то чине у име правде.[61] На сличан начин обратио се војницима из Босне, сакупљеним у Сарајеву, бискуп др Иван Шарић. Он је благословио њихово оружје и подстакао их на ревност и обрачун са свим противницима Монархије, а посебно са Србима. Бискуп Шарић је у својој песми *Мученик надвојвода* позивао бога за осветника да суди „гадној звјери и гујама“, мислећи при томе на Србе.

Љубљански бискуп др Јеглич укључио се одмах по повратку са еухаристичког конгреса у Лурду у кампању против Србије. У свом дневнику забележио је да су његови саговорници у Француској и Италији одобрили поступак Аустро-Угарске према Србији, да је рат праведан и да се друкчије није могло поступити. Почетком августа, у

---

[60] *Исто*, 2. VIII 1914; Екмечић, н. д., 125–126.

[61] *Исто*, 6. VIII 1914; *Ватикан и Југославија*, I, 145–146.

пастирском писму упућеном свештенству и католицима, Јеглич је доказивао да је рат против Србије био праведан. Штавише, тврдио је да је „за Аустрију сада најпогоднији моменат. Прилично добро припремљена, узрок праведан, народ одушевљен, Србија сувише ослабљена". Поред тога, он је знао да Русија и Француска нису потпуно спремне за рат. У изливу свога патриотизма, бискуп је замерио влади у Бечу што је дозволила слободно деловање „србофилским листовима који су у верском и народном погледу тровали омладину", и нагласио да је дошло време да се у Аустрији схвати да „југословенски елементи нису поуздани; поуздани смо једино ми католици".[62] Рат против Србије Јеглич је описао као освету за „крајње кривична вековна настојања да се разбије и уништи наша красна Аустрија под жезлом наше древне хабзбуршке царске фамилије, да осветите перфидно завођење наше омладине на издајство против домовине и цара, да, на црно, бесрамно издајство".[63] Сличне изјаве давали су највиши представници Католичке цркве у току наредних месеци.

Католичка хијерархија у југословенсим земљама Монархије налазила се на идентичним позицијама са оном у Угарској, Аустрији, Чешкој и другде. Све оне отворено су истицале да су поступци и политика Аустро-Угарске били оправдани, да је рат против Србије био неопходан. Највиши представници клера били су јединствени у уверењу да је рат против Србије био праведан. С обзиром на то, сматрали су се слободним да проповедају идеју о крсташком рату против Србије, њеном уништењу и уклањању као независне државе. У њиховом ставу није било хришћанског милосрђа и спремности за праштање. Исто онако као што је Мери дел Вал тврдио да Србија представља „разорну болест" која прети да уништи организам (Аустро-Угарску) и да је стога треба уклонити не бирајући при томе средства, тако је и католичка хијерархија спроводила у живот ову мисао. Између Курије и хијерархије постојала је потпуна подударност гледи-

---

[62] Јегличев дневник, 31. јул, 5. август, 1914; *Ватикан и Југославија*, I, 146–147. У пастирском писму, упућеном 5. августа 1914, бискуп Јеглич је нагласио да је рат против Србије био праведан, пошто она већ годинама ради против Монархије, жели њену пропаст и шири у њој самој „дух побуне и издајства". Пошто српска влада није изашла у сусрет захтеву да се дају гарантије, тј. прихвати ултиматум, аустроугарски двор био је у праву да се са њом обрачуна физички. *Ljubljanski škofijski list*, бр. 9, 1914, 101–102. Сличне мисли бискуп је изнео и у говору, војницима 9. августа, позивајући их да се заложе за победу и тријумф праведне ствари.

[63] Jegličev dnevnik, 13. VIII 1914; *Slovenec*, Ljubljana, 11. VIII 1914. godine.

шта, а понегде су се међусобно допуњавале. Тако, на пример, док је Мери дел Вал није идентификовао Србију са „разорном болешћу", бискуп Јеглич указује да њу треба тражити у превеликој слободи коју је влада дала „либералним србофилским листовима". У исту групу сврстани су и непоуздани југословенски елементи, као и југословенска идеја, која је узела посебно маха код омладине. Све је то опасност, претња, „разорна болест" којој се мора супротставити заједнички Курија, клер и држава. Уз благослов Ватикана ова борба имала је више изгледа на успех.

***

Став Св. Столице према сукобу Аустро-Угарске и Србије био је унапред одређен, иако су у појединим тренуцима између Беча и Ватикана постојали мањи неспоразуми. Курија је бескомпромисно подржавала Аустро-Угарску, а посебно охрабривала њена настојања да очува свој дотадашњи положај на Балкану. Управо онако како је утицај Русије на Балкану растао, а Србија се извлачила испод утицаја Аустро-Угарске, тако је зближавање између Ватикана и Монархије постајало видљивије. Њихови погледи на питање употребе глагољице, заштите католика, пре свега у Албанији, очување почасних права, као и неких облика протектората били су идентични. Иако је изгледало да се њихови погледи у питању конкордата са Србијом разликују, то није била разлика у политици, већ у тактици. Кад је постало очигледно да Аустро-Угарска није била у стању да путем притиска и силе оствари свој циљ, Ватикан је одлучио да прихвати предлог о закључењу конкордата. Уз то, трудио се да очува права Аустро-Угарске у ма коме облику нетакнута. Иако у томе није успео, конкордат закључен са Србијом био је веома повољан, а права која је добила Католичка црква била су шира од оних која је она имала у другим земљама.

Прави став према Србији и тек закљученом конкордату, папа и Курија показали су у току јулске кризе. Они су недвосмислено стали на страну Аустро-Угарске, подржавали њене захтеве и ставове, оправдавали политику притиска и агресију, саветовали непопустљивост и предлагали непризнавање конкордата. У њима, као и високом католичком клеру, побудио се крсташки дух средњег века и жеља за физичким обрачуном. Мотиви који су их покретали били су жеља да се Аустро-Угарска очува као велика католичка држава, уосталом, једина која је остала у Европи – да се спречи продор православља и

Русије преко Балкана у Средоземље и очувају положај и интереси католичанства у том делу света.

Својим политичким погледима и настојањима Курија и папа допринели су избијању и ширењу Првог светског рата. Подстицали су ратоборност Аустро-Угарске, намерно умањивали снагу Русије и Француске и потпуно занемарили могућност уласка у рат Велике Британије, Италије или Сједињених Америчких Држава на њиховој страни. Стављајући Курију на страну централних сила, папа је Католичку цркву ставио у незавидан положај у свету, а свој морални углед свео на најмању меру. Ограничених политичких видика, заокупљен интересима Католичке цркве и будућношћу Аустро-Угарске, папа Пије X није био у стању да политику Ватикана упути у другом правцу, непристраснијем, реалнијем и сигурнијем.

Папа Пије X

СВЕТА СТОЛИЦА И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ 1914–1918.

Свеобухватна и детаљна студија о политици Свете столице према стварању југословенске државе 1914–1918. године не постоји, ни у нашој ни у страној историографији. Разлози који су онемогућили писање такве студије различити су и бројни. Међу њима најважнији су, свакако, немогућност да се консултује ватиканска грађа, фрагментарност расположивих извора и скоро потпуни недостатак објављених докумената, како из Ватикана тако и других европских држава. Овима треба додати и чињеницу да су службени историчари Ватикана, писци мемоара и политичари настојали да противречним и, понекад, непотврђеним изјавама и чињеницама компликују проблеме о којима се желело расправљати. Све ово је допринело да се досад веома мало знало о ставу Свете столице према стварању југословенске државе. Оваква ситуација, дилеме и неподобности допринели су да су први покушаји у том правцу били обесхрабрујући, а резултати незадовољавајући.[1]

Иако неприступачност архивским и другим материјалима у Ватикану представља несумњиво највећу сметњу за проучавање политике Свете столице у току Првог светског рата, остављајући најважније чињенице и детаље скривене иза дебелих зидова ватиканског архива и измаглице времена, у току последњих година све је више података који постају приступачни истраживачима. Отварање архива

---

[1] Нешто више података, иако су и они недовољни за расветљавање политике Свете столице, налази се у радовима у којима се расправља о Аустро-Угарској и њеном распадању у току светског рата. Усп. F. Engel-Janosi, *Österreich und der Vatikan, 1846–1918*, I–II (Wien–Köln–Graz 1960), II, passim; R. Lorenz, *Kaiser Karl und der Untergang der Donau Monarchie* (Graz 1959), passim; M. M. Sceinman, *Il Vaticano tra due guerre* (Roma 1951), passim; C. Alix, *Le Saint-Siège et les Nationalismes en Europe 1870–1960* (Paris 1960), passim; E. Paris, *Le Vatican contre le Europe* (Paris 1959), passim; M. Pernot, *Le Saint-Siège, l'Eglise Catholique et la politique mondiale* (Paris 1924), passim; E. Beneš, *La lutte pour l'independence des peuples*, I–II (Paris 1929), II, passim; D. Živojinović, *The Vatican, Woodrow Wilson and the Dissolution of the Hapsburg Monarchy, 1914–1918.* The East European Quarterly (Boulder, Colorado), III, 1 (1969), 31–70.

разних земаља и откриће хартија, укључујући ту и дневнике, барона Сиднија Сонина, италијанског министра иностраних послова 1914–1919. године, омогућили су потпуније и детаљније сагледавање и испитивање ватиканске политике, као и мотиве који су је одређивали. Новооткривени службени документи и материјали, као и списи приватних лица, упознатих са политиком Свете столице, или оних који су били у директној вези са њом, омогућују истраживачима да потпуније уобличе профиле најутицајнијих личности у Ватикану или оцртају њихове ставове и стремљења. У светлости нових података политичари и дипломати Ватикана, укључујући и самог папу, изгледају данашњим историчарима друкчије него ранијим генерацијама. Пошто ниједном од њих није потпуно одређено место у контексту историјских збивања, личности и политика папе Пије X, Бенедикта XV, кардинала Пјетра Гаспарија, државног секретара и других отварају истраживачима неисцрпне могућности за оцену политике Свете столице у општим и појединачним питањима. Међу њима, свакако, значајно место заузима питање стварања југословенске државе и става Ватикана према њој.[2]

Међутим, за потпуније разумевање улоге Ватикана у међународним збивањима[3], интереса и обзира који су је условљавали, неопходно је разјаснити нека питања и одредити оквире даљих разматрања. Ватикан је институција чија је сложеност и разноврсност положаја и интересовања директна последица чињенице да је он центар светског католичанства. Он је најстарија међународна институција, универзална по карактеру и призната као таква. Начин његовог деловања и организација рада представљени конгрегацијама, редовима и штампом, осећају се у свим деловима света где год католици живе и где Католичка црква има свој интерес. Ватикан, затим, представља снагу изузетног утицаја, пре свега моралног и политичког, у сразмерама европског континента. Његово присуство се осећа у свим видовима живота и делатности у Европи, што је потпуно разумљиво. Највећи број католика живео је у Европи; у њој су се све до Другог светског рата сакупљала највећа финансијска средства за Ватикан; у

---

[2] Усп. X, *Ватикан и југословенска држава*. Нова Европа, III, 3 (1. септембар 1921), 99–107; *Ватикан и Југославија I. Односи Ватикана према јужнословенским народима до краја првог светског рата* (Београд 1953), 136–171; V. Novak, *Magnum Crimen, Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj* (Zagreb 1948), 3–81; B. Miljuš, *Les Habsbourg, l'Eglise et les Slaves du Sud* (Paris 1970), passim.

[3] H. Johnson, *Vatican Diplomacy in the World War* (Oxford 1933), passim; G. Goyau, *Papauté et Chrétienté sous Benoit XV* (Paris 1922), passim.

Европи су Света столица и папе сарађивали или се сукобљавали са световним државама и владарима. Због сложених верских и политичких прилика и збивања на европском континенту, Ватикан је њему развио најинтензивнију делатност. Из Европе, такође, Ватикан и конгрегације развијали су своју делатност и ширили утицај ка Африци, Азији и Северној и Јужној Америци. Због свега овог разумљиво је да је Ватикан радио свим силама да се у Европи постојеће стање што је могуће мање измени, а његов утицај и положај не умањи. Коначно, Света столица представља изразито италијанску институцију. Географски положај и историјски развитак осигурали су Светој столици присуство и утицај, активан или пасиван, у скоро свим облицима живота италијанске државе. У процесу доношења одлука и одређивања политичких ставова Свете столице одлучујућу реч имали су италијански кардинали, бискупи, монсињори и други. Од тренутка ступања папе Лава XIII (1878–1903) на столицу светог Петра, па до наших дана, Ватикан је увек радио на очувању или унапређењу италијанских интереса. Лав XIII, Пије X (1903–1914) и Бенедикт XV (1914–1922) и њихови наследници били су италијански патриоти, одани, поред ствари католичанства, одбрани латинства и италијанства. Ова чињеница, као и европски интереси и преокупације ватиканске политике, условљавали су ставове и држање Бенедикта XV и кардинала Гаспарија према стварању југословенске државе и напорима њених стваралаца да је учврсте након завршетка светског рата.

С обзиром на ове чиниоце, приступ овом проблему, у методолошком погледу, мора бити потпуно јасно одређен. Иако је политика Свете столице била одређена комплексима, недељивим разлозима и обзирима, преокупација европским политичким збивањима дуго времена је преовладавала у доношењу одлука и ставова. У току три ратне године, у ствари, до почетка 1918. године, Ватикан је показивао више склоности и спремности да подржава Централне силе, посебно Аустро-Угарску. Ово се нарочито испољило током 1917. године кад је Папа преузео дипломатску и политичку офанзиву са циљем да се отпочне са преговорима о миру. Консултације са немачком и аустроугарском владом биле су скоро свакодневне; с друге стране, савезничке и америчка влада нису ништа знале о припремању, а још мање о садржају ноте. Тек у последњој години рата, а посебно након изласка Русије из њега, као и кад је распадање Аустро-Угарске постало неизбежно, преоријентација у политици Свете столице постала је неминовна. У ствари, како је дотадашњи заштитник Ватикана, Аустро-Угарска, била на путу да напусти, једном за свагда, политичку и историјску позорницу Европе, промена у политици Курије била

је неопходна. Ма колико се залагала за очување хабзбуршке државне структуре, Света столица је истовремено тражила државу са којом би могла сарађивати и која би је штитила. С обзиром на непријатељско држање Француске, политику Велике Британије и удаљеност Сједињених Америчких Држава, природни савезник постала је Италија. Са њеном владом Света столица је од почетка рата одржавала веома интензивне и редовне односе, како на питањима унутрашње, тако и спољне политике. Италија је, стога, представљала природног савезника за будућност. С обзиром на то, жеље и потребе ове земље и њене политике доспеле су у први план политичких калкулација у Ватикану. Обзири, интереси и циљеви Италије одређивали су, у много чему, политику Свете столице према Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца након завршетка Првог светског рата.

Игром случаја и коинциденцијом збивања у рату и након његовог завршетка, Аустро-Угарска и Италија, свака у одређеном временском раздобљу, налазиле су у Ватикану подршку за своју политику. Ватикан, Аустро-Угарска и Италија, свака на свој начин, били су непријатељи Србије и њене политике, идеје уједињења и, коначно, југословенске државе кад је она постала стварност. Србија и сви они који су се борили за уједињење југословенских народа били су свесни да у Светој столици имају одлучног противника својим плановима. Ово непријатељство Ватикана било је узрок бројних непријатности, отворених неспоразума и прикривених сукоба. Српска влада је чинила све што је било у њеној моћи да ублажи нерасположење Свете столице и тако неутралише њен непријатељски став и делатност. Међутим, и поред најбоље воље, српској влади током рата, као и након његовог завршетка, није пошло за руком да отклони сумње и непријатељство Курије.

Конкордат између Ватикана и Србије, закључен у јуну 1914. године пред избијање рата, био је инспирисан помирљивим настојањима српске владе. Председник српске владе Никола Пашић сматрао је да конкордат треба закључити. Веровао је да то треба да буде први корак у придобијању Ватикана за идеју уједињења југословенских народа. У том смислу је изјавио да је са „Ватиканом ваљало водити помирљиву политику како се ова моћна међународна организација не би окренула против новостворене и још недовољно консолидоване државе.“[4] У својим напорима за реализовање конкордата српска

[4] М. М. Стојадиновић, *Ни Рат ни Пакт. Југославија између два рата* (Ријека 1970), 482.

влада није имала много изгледа на успех; Аустро-Угарска је била против конкордата, па је Света столица неко време одбијала да га ратификује и примени.

Једини конкордат који је Ватикан закључио за време понтификата Пија X био је са Србијом. За то су постојали значајни разлози. Број католика у проширеној Србији повећао се на око 20.000. Већ у јесен 1913. године у Ватикану се говорило да Србија жели да закључи конкордат, а његове одредбе би се примењивале и на новоосвојене области на југу. С друге стране, успеси Србије у балканским ратовима узнемирили су Курију. У разговору са принцом Јоханом Шенбергом, аустроугарским амбасадором у Ватикану, Пије X је изразио наду да „Албанци неће никад допустити да у тим подручјима Срби остану газде". Веровао је, такође, да „Малисори и други католици неће прихватити власт Црне Горе у северној Албанији". Пијева изјава представљала је, иако индиректно, позив Аустро-Угарској да силом измени стање настало након Другог балканског рата.[5]

Без обзира на нерасположење и прикривено непријатељство према Србији, Ватикан је закључио конкордат 24. јуна 1914. године. Њиме се предвиђала слобода вероисповести за католике у Србији, установљена је надбискупија у Београду, док се у Скопљу налазило седиште бискупа, суфрагана београдског надбискупа. Посебним додатком овом документу Ватикан се сагласио да католици у Србији употребљавају старословенски језик и глагољицу, што се није дозвољавало Словенима у Хабзбуршкој монархији.

Србија је одлучила да предузме овај корак из политичких и верских разлога. Касније је настојала да се овим користи у свом национално-политичком раду.[6] Међутим, намера Србије да овај документ вишеструко искористи није се остварила. Одмах након његовог потписивања Ватикан је покушао да наговори Аустро-Угарску да закључени конкордат не призна. Света столица, такође, није намеравала да конкордат ратификује и тако допусти његову примену.[7] Аустроугарска влада, са своје стране, тражила је од Ватикана да од-

---

[5] *Ватикан и Југославија*, I, 136–137. Почетком новембра 1913. године Пије X и кардинал државни секретар подржали су акцију Аустро-Угарске кад је она запретила Србији да ће предузети војне операције због њених акција у Македонији.

[6] М. Мирковић, *Верски вид југословенског питања у току првог светског рата*. Историја XX века. Зборник радова XII (Београд 1972), 132–133.

[7] Србија је ратификовала конкордат 26. VII 1914. године на седници Народне скупштине у Нишу.

ложи ратификацију конкордата што је могуће дуже и указивала да то треба учинити након завршетка рата јер би тада „можда искрсла могућност да се преговорима постигне закључење много повољнијег конкордата“[8]. Стога није никакво чудо што је Ватикан конкордат ратификовао тек у пролеће 1915. године, и тада под притиском енглеске владе. Чак ни после ратификације Курија није показала намеру да његове одредбе примени, правдајући свој став ратним стањем.

Још пре него што су државници, политичари и дипломати Европе схватили значај политичке акције Србије у току 1912–1913. године, Ватикан је оценио њихове могуће последице. Успеси Србије и њено ширење према југу, веровало се у Курији, угрожавали су опстанак хабзбуршке државне структуре. Слично се могло догодити и њиховом савезнику, Бугарској, пораженој на Брегалници. Након закључења Букурештанског мира, јула 1913. године, кад је Аустро-Угарска размишљала о евентуалном нападу на Србију, Пије X је сматрао да је неопходно да такву иницијативу охрабрује. Неповерење у балканске државе и љутња на њих у Курији су били огромни. У разговору са грофом Морицом Палфијем, отправником послова аустроугарске амбасаде у Ватикану, 27. августа 1913. године, Пије X изразио је мишљење да су балкански народи „*tutti quanti barbari*“. Палфи је запазио необичну оштрину са којом је Пије X говорио о Србији. Папа није веровао да је могуће на Балкану осигурати трајни мир; истовремено је осудио је политику Србије, Румуније и Грчке према Бугарској. Папа је подстицао Аустро-Угарску да преузме улогу заштитника католика на Балкану.[9] На крају разговора, Пије X изразио је забринутост због кампање око употребе глагољице у црквама Аустро-Угарске, сматрајући је за „средство пропаганде за пославењивање.“[10] У политичкој и дипломатској акцији која се одвијала на Балкану, 1912–1913. године били су у питању, по схватању Пија X, као и функционера Курије, изузетно високи улози: у питању је било одржавање *statusa quo*. У позадини тога назирало се страховање за опстанак Аустро-Угарске, као и за њене политичке, економске и војне интересе на Балкану. Овај страх се временом све више појачавао да би се, у појединим тренуцима, претварао у праву хистерију.

---

[8] *Ватикан и Југославија*, I, 137–138.

[9] У новембру 1913. године Мери дел Вал се поново дотакао питања Србије, док је Пије X изјавио да би „Аустро-Угарска боље учинила да је казнила Србе за све почињене кривице“. Он је ову изјаву поновио и касније. Paris, н. д., 26.

[10] *Ватикан и Југославија*, I, 135–136.

Страх од ширења и јачања утицаја Србије није се умањио ни касније. Истовремено, нерасположење према њеној политици, упркос напору српске владе да га ублажи, стално је расло. Оба ова чиниоца дошли су до пуног изражаја у јулској кризи 1914. године. Непријатељство Ватикана према Србији било је у том тренутку појачано страхом за будућност, за опстанак Аустро-Угарске као велике европске и католичке државе. Атентат у Сарајеву био је схваћен у Курији као напад на интегритет те државе и њену династију.[11] Криза која се тиме отварала садржавала је различите могућности и скривене опасности. Оно што је Ватикан желео било је да се Аустро-Угарска очува, по сваку цену. То је било природно. Без обзира на повремене сукобе и неспоразуме, интереси и везе који су упућивали Аустро-Угарску и Ватикан на узајамну сарадњу и подршку били су неоспорни и бројни.[12] Католичка фасада, унутрашњи поредак, место и улога цркве уопште, као и чињеница да је Аустро-Угарска представљала последњу велику католичку силу, допринели су да је она уживала посебан положај у Ватикану.[13] Ново ширење Србије, у случају њене победе, ка западу и Јадранском мору још више је узнемиравало Курију. Нове области и народи, великим делом католички, нашли би се у оквирима српске државе.

Страх од Русије и њеног присуства, политичког и верског, на Балкану дуго времена је одређивао став Свете столице према савезничким државама (Антанти). Ватикан није веровао Русији, и то су његови представници отворено говорили. Страх за судбину Католичке цркве у Пољској, Галицији и на Балкану није био ништа мањи. Требало је спречити, по сваку цену, продор Русије ка југу и њен излазак, преко проширене Србије, на Јадранско море. У случају да то Русија оствари, сматрало се у Курији, католичанство и романство

---

[11] Усп. говор вође Словеначке људске странке, доктора Ивана Шуштерчића, 5. јула 1914. године у Љубљани, као и забелешку у Јегличевом „Дневнику". *Ватикан и Југославија*, I, 138–144.

[12] Сукоби су избијали зато што је аустроугарска влада поступала, повремено, са католичком црквом као делом државне структуре, уносила елементе јозефинизма, или уступала пред притиском мађарских аристократа (Тиса, Банфи, Хорти, и тако даље) и њиховом калвинизму. Усп. F. Engel-Janosi, *The Church and the Nationalities in the Habsburg Monarchy*. Austrian History Yearbook, III, 3 (1967), 67–82.

[13] Engel-Janosi, *Vatikan und der Österreich*, II, 335, 337; T. G. Masaryk, *La resurrection d'un Etat* (Paris 1930), 49; Alix, н. д., 117, 120–121; Е. Винтер, *Папство и царизм* (Москва 1964), 496; *The Diary of Lord Bertie of Thrame, 1914–1918*, I–II (London 1924), I, 227.

Апенинског полуострва били би најдиректније угрожени. Присуство Аустро-Угарске на Балкану и њен опстанак као велике европске силе требало је да гарантују да до овог неће доћи. Бројне одлуке, политички кораци и акције Свете столице у току рата били су инспирисани или подстакнути овим разлозима и обзирима.

Јулска криза је још једанпут, у свој оштрини, показала снагу страха, као и жељу Свете столице да се Аустро-Угарска што брже и ефикасније обрачуна са Србијом. Података који показују становиште Ватикана, као и Пија X посебно, о аустроугарском ултиматуму Србији било је више. Барон фон Ритер, баварски посланик при Светој столици, саопштавајући 26. јула 1914. године, разговор са кардиналом Мери дел Валом писао је: „Папа одобрава да Аустрија предузме оштре мере против Србије. Он не верује у снагу француско-руских армија у случају рата против Немачке. Кардинал државни секретар се нада да Аустрија овог пута неће попустити. Он не види кад ће Аустрија имати нову прилику да ратује ако овог пута пропусти да својом војском скрши заверу која је довела до убиства престолонаследника и која, поред свега, прети постојању Монархије. Ово показује велики страх Свете столице од пан-славизма," закључио је фон Ритер.[14] Дан касније, 27. јула 1914. године, пред аустроугарску објаву рата Србији, Мери дел Вал је сматрао за потребно да дословно понови суштину изјаве учињене фон Ритеру. У разговору са грофом Морицом Палфијем кардинал је био још прецизнији и одређенији; у његовим изјавама није се „ништа осећала нека нарочита благост и помирљивост. Ноту упућену Србији, коју је означио као изузетно оштру, он је ипак без уздржавања одобрио и дао израз наде, мада индиректно, да ће Монархија издржати до краја." Мери дел Вал изразио је нерасположење што „Србија већ много раније није учињена малом јер би тада то било могуће извести без тако великих опасности као данас." Палфи је такву одлучну подршку Аустро-Угарској објаснио чињеницом да Ватикан у Србији види „болест која разједа и која ће постепено да продре у животне сржи Монархије и која ће је временом расточити." Кардинал је нагласио да Ватикан сматра Аустро-Угарску за „најјачу брану вере која је остала Цркви у нашем веку." Њена пропаст значила би губитак у борби против православља: „Као што је за Аустро-Угарску непосредна потреба да из свог

---

[14] F. Dirr, *Bayersiche Dokumente zum Kriegsausbruch und zum Versailler Schuldspruch* (München 1924), III, 206; G. Candeloro, *Il movimento cattolico in Italia* (Roma 1953), 371; C. Sforza, *The Vatican and the World War*. Contemporary Review (London), CLI, 858 (1938), 699.

организма уклони болест која је разједа, ако је потребно и силом, тако је за Католичку цркву непосредна заповест да све уради или одобри што може да послужи овом циљу. Посматрана у оваквом светлу, може се лако успоставити веза између папских осећања и ратоборног расположења."[15]

Ове изјаве и сведочанства јасно показују проаустријско држање Пија X и Мери дел Вала и одсудним тренуцима европске историје. Папа је сматрао за потребно и оправдано да се уздржи од критике аустроугарске ратоборне политике. Он је, штавише, такву политику у Бечу подстицао. У складу са жељама владајућих кругова Аустро-Угарске, Ватикан је, поред тога, заговарао идеју о локалном рату и „кажњавању Србије". У Курији се веровало да се то могло постићи без опасности од изазивања сукоба већих размера. Пије X и Мери дел Вал нису предвиђали евентуалне последице овог локалног рата: општи сукоб у коме би се нашле Централне силе против Француске и Русије. Њихов превид да рачунају са Енглеском и, касније, Сједињеним Америчким Државама, показао се катастрофалним, а очекивања о успеху локалног рата неоправданим. Заслепљујућа мржња која је покретала политику Курије довела је, након завршетка рата, до резултата који је она најмање желела и очекивала.

Кад су италијански листови, укључујући и неке католичке, почели да критикују аустроугарску ноту Србији, сматрајући је претерано оштром, *L'Osservatore Romano*, службени лист Ватикана, 27. јула 1914. године упозорио је све листове да они треба да „пожеле да се сукоб не прошири и да се заврши са што је могуће мање несреће". У том тренутку, као и касније кад су ишчезле све наде да ће то бити ограничени рат, Ватикан је, иако службено неутралан, интимно задржао свој аустрофилски и германофилски став.

Овакво држање Пија X и Мери дел Вала било је природно; оно се могло и очекивати. Папа је не само подстицао Аустро-Угарску на рат против Србије већ је одбио да било шта учини да се сукоб спречи. Хришћанско милосрђе није било укључено у његове апостолске акције. Кнез Станислав де Витен, официр папске гарде, саопштио је да му је Пије X, пред своју смрт, рекао: „У току последњих недеља

---

[15] *Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kreigsausbruch 1914*, I–IX (Wien–Leipzig 1930), VIII, 893–894; Miljuš, н. д., 152–153; C. Sforza, *Batisseurs de l'Europe Moderne* (Paris 1931), 131; Candeloro, н. д., 370–371; За покушај Ватикана да обезвреди наводе фон Ритерове и Палфијеве депеше и тако скине са себе одговорност за ратне подстицаје, усп. *L'Osservatore Romano*, 22, 23. maj 1936.

од мене се тражило са разних страна да радим за мир. Међутим, једини владар коме сам се могао обратити био је Фрања Јосип, који је увек био одан Светој столици. *Ја то нисам могао учинити из обзира према њему, зато што Аустрија води праведан рат.*"[16] Према томе, тврђење да је Пије X учинио све да спречи рат 1914. године, да је умро од жалости што у томе није имао успеха и да је осудио став и акцију Аустро-Угарске у јулу 1914. године представљају легенду. Пије X није сматрао за потребно да осуди употребу силе, пружио је пуну подршку агресивном рату империје од 50 милиона становника против државе од пет милиона, која је, истовремено, 25. јула 1914. године, испунила скоро све аустроугарске захтеве у жељи да избегне рат. Све ово показује да је утицај Централних сила у Ватикану био изузетно снажан, а Папина подршка њиховој политици потпуна.[17]

У складу са ставом и политиком Свете столице, представници високог католичког клера широм Аустро-Угарске пружили су свесрдну подршку ратним акцијама против Србије. Обраћајући се верницима, сакупљеним у катедрали Светог Стефана, кардинал Густав Пифл, бечки надбискуп, проповедао је да „рат представља глас Божји који говори кроз рику топова"; као и толики други Аустријанци, кардинал је веровао да је објава рата морално оправдана и да Србију треба казнити за њене поступке. Пифл је бранио аустроугарску спољну политику и начин на који се водио рат, тврдио је да је агонија човечанства представљала казну за грехове, али је веровао да ће та борба донети плодове.[18] Леон кардинал Скрбенски, прашки надбискуп, проповедао је да је рат био праведан и потребан; позивао је вернике да се моле и раде за победу аустријског оружја.[19]

Слично Пифлу и Скрбенском, проповедали су и други достојанственици Католичке цркве. Веома активни били су и надбискупи и бискупи у југословенским деловима Монархије. Скоро сви су ис-

---

[16] F. Engel-Janosi, *The Roman question in the First years of Benedict XV*, The Catholic Historical Review, XL, 2 (1954), 270.

[17] Кад је, почетком септембра 1914. године, кардинал Ајдан Гаске, британски бенедиктинац, тражио од новог папе, Бенедикта XV, да изнесе принципе којих ће се католичка црква придржавати у току рата, овај је то одбио. Свој став оправдао је тврђењем да би таква изјава значила „осуду Немачке". Гаске је у томе видео притисак Немачке и Аустро-Угарске, као и кардинала из тих земаља, на папу. Shane Leslie, *Cardinal Gasquet. A Memoir* (London 1953), 236.

[18] A. May, *The Passing of the Hapsburg Monarchy, 1914–1918*, I–II (Philadelphia 1966), I, 287.

[19] Ibid, I, 297.

тицали, правдајући аустријске акције и подржавајући ставове Свете столице, да је рат против Србије био праведан и неопходан. Загребачки надбискуп, Антун Бауер, одржао је 31. јула 1914. године говор пред војницима који су требало да пођу у рат против Србије. Том приликом Бауер је истакао да „љубљени наш краљ зове вас у бој", у одбрану домовине којој „душманин прети да је комада, домовину која је у погибељи да може и своје часно име и своју свету веру изгубити". Борбу за краља и домовину од Хрвата, тврдио је Бауер, тражио је Бог. „Он очекује да у рукама његовим будете осветници онога недјела у Сарајеву."[20] Слично је говорио и писао сарајевски бискуп Иван Шарић, као и његов претпостављени, надбискуп Јосип Штадлер.

Љубљански бискуп Антон Бонавентура Јеглич оставио је бројна сведочанства о свом интимном ставу према Аустро-Угарској и њеној политици према Србији. По повратку у Љубљану са еухаристичког конгреса у Лурду, Јеглич је 31. јула 1914. године забележио у свом „Дневнику" да су „сви католици у Француској и Италији уверени да је поступак Аустрије правичан и да није могла друкчије поступити". Петог августа забележио је да је у пастирском писму доказао „како је праведан овај рат... и за Аустрију је сада најпогоднији моменат". Јеглич је замерио влади у Бечу што је оставила слободу „либералним србофилским листовима" да трују народ. За њега „југословенски елементи нису поуздани; поуздани смо једино ми католици"[21] За Јеглича је „југословенска идеја", коју је заступала омладина, била опасност којој су се црква и држава морале заједнички супротставити. Она је представљала претњу католичкој Аустрији, непријатеља католичке хабзбуршке монархије и династије. И католичка хијерархија у Аустро-Угарској је, као и Ватикан, стала у одбрану Монархије и оправдавала њену агресију против Србије.[22] Фронт између

---

[20] *Narodne novine*, Zagreb, 1. августа 1914. Бауер је и касније давао пример за акцију. Својом молитвом и Реметама крај Загреба, у септембру 1914. године, у којој је пред верницима тврдио да је аустроугарски рат против Србије био праведан, или „молитвом у вријеме мира", октобра исте године, у којој се молио за успех аустријског оружја, Бауер је недвосмислено изнео свој став. За текст ових молитви и изјава, усп. *Ватикан и Југославија*, I, 150–151.

[21] *Јегличев* дневник, књ. VIII, 105–106; *Ljubljanski škofijanski list*, 1914, br. 9, 101–102. У септембру 1914. године Јеглич је позивао народ у крсташки поход против Србије. *Јегличев дневник*, књ. VII, 107–108.

[22] Један од ретких достојанственика католичке цркве који је дигао свој глас против кампање мржње и терора и упозорио своју паству да се не заведе овим проповеди-

Свете столице и католичке хијерархије Аустро-Угарске био је монолитан, а ставови идентични.

Иако суочени са избијањем европског рата и ширењем војних операција на копну и морима, кардинали зараћених и неутралних земаља сакупили су се крајем августа 1914. године у Ватикану да изаберу новог папу. Конклав је трајао кратко време и завршио се избором болоњског надбискупа, кардинала Ђакома дела Кјезе за новог папу. Овај је узео име Бенедикт XV. Иако се тврдило да је дела Кјеза представљао компромисну личност у Курији, његово устоличење било је повољно примљено у Бечу и Минхену. У ствари, његов избор подржали су кардинали Централних сила. За разлику од свога претходника, новоизабрани папа је показао много више политичко-дипломатског дара и интересовања. Аустроугарски дипломати су сматрали да ће Бенедикт XV задржати своју неутралност; тврдили су да је положај Аустро-Угарске у Ватикану био повољан. Нови папа није нашао за сходно да подржава отворено политику Монархије, као што је учинио његов претходник. Ипак, страх од Русије, а нарочито жеља да спречи улазак Италије у рат на страни Антанте, допринели су да интереси Свете столице и Аустро-Угарске остану за дуже времена усклађени.

Бенедикт XV, иако се битно разликовао од свога претходника, како по менталитету тако и по образовању, није могао одједанпут изменити политику Свете столице. Иако дипломата по образовању, Бенедикт XV је био у стању да осети реакцију јавног мнења и његово расположење. Он није био фанатични противник модернизма у Католичкој цркви, као што је био Пије X. Његове прве акције показивале су опрезност и жељу да Свету столицу доведе у ситуацију да може активно да ради за мир. Почетком октобра 1914. године *L'Osservatore Romano* је најавио апсолутну неутралност и непристрасност Свете столице у рату. Међутим, свестан националних стремљења унутар Католичке цркве у појединим земљама, лист је сматрао за потребно да упозори свештенство да се придржава ових препорука: „*Ови (свештеници) никад не смеју да забораве да се изнад свих захтева, па и оних који су оправдани из патриотских разлога, увек налазе општи интереси цркве и човечанства. То нека имају увек на уму кад се обраћају народу.*“[23] С обзиром на све већу ангажованост националног

ма и поступцима светине, био је Алојзије Мишић, бискуп мостарски. В. Ћоровић, *Црна књига. Патње народа Босне и Херцеговине за време Светског Рата 1914–1918* (Сарајево 1920), 81–82; Novak, *Magnum Crimen*, 34.

[23] *L'Osservatore Romano*, 8. X 1914. godine.

клера у рату, његову националистичку оријентацију и могућност сукоба унутар Католичке цркве, овакав став Курије био је разумљив. То је, истовремено, била опомена Свете столице да у својим одлукама неће следити жеље католичког клера појединих држава, већ да ће одлуке доносити искључиво у складу са интересима цркве као целине.

Питање италијанске неутралности било је, несумњиво, од највеће важности за Ватикан. Суочен са могућношћу уласка Италије у рат на страни Антанте, Бенедикт XV је настојао да то спречи. Он је у неколико наврата тражио од цара Фрање Јосипа да удовољи италијанским националистичким и иредентистичким захтевима. У данима који су претходили доношењу италијанске одлуке, Света столица и друга тела Католичке цркве узели су активно учешће у кампањи да Италија остане неутрална. У Риму и Ватикану водила се жестока борба између представника двају зараћених блокова. Овај сукоб имао је и друге последице. Покушај савезничких влада, пре свега Енглеске, која је од краја 1914. године имала у Ватикану посебну мисију, да умањи утицај Централних сила у сукобу, имао је мало изгледа на успех. Ватикан је узео активно учешће у преговорима који су се водили између Немачке, Аустро-Угарске и Италије. Папа је лично апеловао на цара да Италији уступи Трентино у накнаду за њену неутралност. Овакву активност и делатност Свете столице савезничке владе су оцениле као пронемачку, иако папина настојања нису донела жељене резултате. Прихватајући италијанске захтеве и претензије на делове Аустро-Угарске, пре свега оне који су, у већини, били настањени хрватским и словеначким живљем, савезници су обезбедили новог савезника, на чију помоћ су веома много рачунали.

Крајем 1914. и почетком 1915. године појавили су се и неки планови за решење питања Аустро-Угарске. Њихови протагонисти били су Србија и Румунија. Половином октобра 1914. године М. Јовановић, који је замењивао Пашића у министарству иностраних послова, изјавио је руском отправнику послова у Нишу, Штрандтману, да Далмација од Метковића на север, с делом Босне и Славонијом, треба да сачињавају аутономну католичку област. Међутим, укључење ове области у православну Србију сматрало се у Ватикану непожељним.[24] Доношење декларације у Нишу децембра 1914. године о намери Србије да ради на уједињењу југословенских народа, пред-

[24] *Международние отношенија в епоху империализма*, трећа серија, I–X (Москва 1930–1937), VI, 1, 404.

стављало је, несумњиво, отворени изазов Светој столици. С друге стране, Румуни, са принцом Гиком на челу, свим силама су убеђивали папу да измени став да очување Аустро-Угарске као велике силе „представља верску потребу". Гика је уверавао чланове Курије да ће „црква имати много веће користи ако дође до растурања Аустро-Угарске". Ово се могло постићи стварањем католичке државе на Балкану која би представљала снажну баријеру против православне Русије од које је Ватикан био толико застрашен.[25] Света столица није могла да прихвати овакве предлоге и планове, па су они само још више појачали њене сумње и страх.

Остварење планова Србије о уједињењу југословенских народа, након окончања рата, значио би укључење у нову државу око четири милиона католика. Применом конкордата у новој држави Света столица би стекла много већу слободу акције него што је до тада имала у Аустро-Угарској. Међутим, утицај Монархије у Ватикану био је толико снажан да је он дуго времена одбијао да ратификује конкордат и тако се, колико-толико, обезбеди за будућност. Слично је било и са Румунијом, која је радила на стварању конкордата у очекивању да добије Ердељ и суседне области. Овим би се око 2,2 милиона католика нашло у границама Румуније. Блок балканских држава, по схватању Румуније, био би на тај начин остварен.

Света столица дуго времена није била упозната са условима под којима је Италија пристала да уђе у рат на страни Савезника. С друге стране, савезничке владе, а пре свега Енглеска, биле су упознате са жељом папе да спречи улазак Италије у рат.[26] Како је, у пролеће 1915. године, постало очевидно да Италија намерава да ступи у рат на страни Савезника, нерасположење Свете столице постало је очевидно. Агитацију у штампи у корист италијанске неутралности предводили су католички листови и организације. У њима се тврдило да је Енглеска, претњама и притиском, присилила Италију да изађе из неутралности. Ово је још једанпут изазвало сумње о пронемачком ставу Курије. Иако је Света столица много касније сазнала за одредбе Лондонског пакта којим се предвиђало уступање знатних аустроугарских територија Италији, уверење да Монархија мора да

---

[25] Џон Грегори Вилијаму Тирелу. Рим, 15. I 1915. godine. *Foreign Office* 800, tom 67. *Public Record Office*, London. У даљем тексту као F. O. 800.

[26] Империјали Сонину, Gab. Spec. 43, Лондон, 1. II 1915. године. *Хартије Сидни Сонина* 7 (микрофилм). Монтеспертоли, Италија. У даљем тексту као *Сонинове хартије.*

плати за то високу цену, примљена је са неодобравањем. Уступци оваквог обима представљали су, по схватању Курије, први корак ка растурању Аустро-Угарске и њеном нестајању као велике европске силе.

С друге стране, очевидно је да се Ватикан није супротстављао уступању *неких* аустроугарских територија Италији. То се могло запазити у више наврата, а почетком маја 1915. године обим и природа уступака били су тачно одређени. Уступци које је Монархија требало да учини Италији саопштени су папи 10. маја 1915. године, али се није предвиђала било каква гарантија за њихово извршење у случају победе Централних сила.[27] Ови су уступци, по мишљењу Ватикана, били потребни и оправдани. Папа није од овог одступио ни касније, потврђујући још једанпут своја италијанска осећања. У Ватикану се, очевидно, веровало да такве ампутације аустроугарских територија нису представљале велику опасност за ту државу и њен опстанак јер је сличних уступака било и у прошлости.

У данима кад се наслућивао улазак Италије у рат, кад се сазнало за стварање и делатност Југословенског одбора, као представника југословенске политичке емиграције из Аустро-Угарске, дошло је у Словенији и Хрватској до промене ставова о будућој држави. Највероватније у априлу 1915. године, састали су се у Љубљани истакнути католички политичари и бискупи из Хрватске и Словеније. Циљ састанка био је да се размотри акција за будућност. У присуству Јеглича, доктора Антона Корошеца, доктора Михе Крека, Шуштершића, крчког бискупа доктора Антона Махнича и других расправљало се о меморандуму који је требало упутити папи. У меморандуму је изражена жеља Словенаца и Хрвата да остану да живе заједнички у једној држави. То је, свакако, требало да буде католичка Аустрија. Ово је, истовремено, било упозорење против уступања Италији југословенских области Монархије. Бискуп Махнич, са своје стране, радио је са још неколико истакнутих клерикалних политичара, на успостављању самосталне хрватске државе. На састанку ове групе одржаном у Ријеци одлучено је да се од папе тражи да се заложи за хрватске интересе на будућој конференцији мира, уколико на њу буде по-

---

[27] Уступци су били следећи: 1) Трентино у оквирима етничких граница; 2) западна обала Соче, са Градишком; 3) Трст слободан град и лука, аутономија и италијански универзитет; 4) Валона Италији; 5) Аустро-Угарска се одриче Албаније; 6) гарантије права Италијанима у Аустро-Угарској; 7) благонаклоно испитивање италијанских захтева у Горици и према јадранским острвима. E. Vercesi, *Il Vaticano, l'Italia e la guerra* (Milano 1925), 72–73.

зван. Овај апел уручили су Бенедикту XV фра Јозо Милошевић и фра Томо Шкриванић. Папа је обећао да ће се заложити за ствар Хрвата.[28] Улазак Италије у рат довео је до прекида односа и веза између југословенског католичког клера и Аустро-Угарској и Ватикана. Од тада су додири били спорадични и непотпуни.

У лето 1915. године Бенедикт XV, у жељи да не заостане иза великих сила, одредио је свој став, као и политику Курије, према начелу самоопредељења народа. Овај принцип прихватиле су, иако само у начелу, Велика Британија и царска Русија још 1914. године. Правдајући своје ставове и преузете обавезе ратним потребама, ове две државе нису доследно примењивале принцип самоопредељења у својој политици. Отуд су проистекли бројни неспоразуми између потчињених народа и ових држава, а Централне силе су биле у стању да ово разочарење искористе за своје пропагандне сврхе. Сам папа у апостолској алокуцији *Allorche fummo* 28. јула 1915. године истакао је да би „са мирном савешћу требало размишљати о правима и праведним аспирацијама народа. Зашто не отпочети са искреном вољом размену мишљења, директно или индиректно, како би се у границама могућег остварила ова права и аспирације народа и дошло до краја овог страховитог рата?“[29] Ова изјава указивала је да је Бенедикт XV имао, у ствари, на уму аутономију народа унутар Монархије, а не њено растурање или стварање националних држава. Принцип аутономије народа остао је до краја рата основ националне политике Курије. У томе је између ње и великих сила било много сличности до пролећа 1918. године. Након тога, велике силе су отпочеле отворено да раде на растурању Монархије и примени принципа самоопредељења народа.

У складу са оваквим ставом Курије били су и предлози за закључење мира. Детаљи о томе постали су познати у јесен 1915. године. У септембру те године Бенедикт XV је формулисао и саопштио оне елементе које је сматрао неопходним за окончање ратних операција и успостављање трајног мира. Папини планови и размишљања били су последица жеље да игра улогу посредника између зараћених страна. Он се такве намере није одрекао до краја рата. У разговору са француским прелатом, монсињором Бодриларом, ректором католич-

---

[28] *Јегличев дневник*, књ. VII, 149; F. Binički, *Moje tamnovanje* (Zagreb 1942), 13–14, 32; Novak, *Magnum Crimen*, 45–46.

[29] Alix, н. д., 114–115.

ког института у Паризу, Бенедикт XV је изјавио да се морају испунити следећи услови да би се обезбедио мир:

1. Повратак Француској окупираних територија и њен опстанак као велике силе;

2. Обнова Белгије;

3. Аустро-Угарска да се очува као велика сила, али ово не искључује могућност територијалних уступака Италији;

4. Обнова Пољске у најширим границама;

5. Балканске проблеме треба решити тако да се Русија искључи са Балкана и из Цариграда.[30]

Иако овај програм не спомиње Србију и њен програм уједињења југословенских народа, очевидно је да је папа такву могућност одбацио. То потврђује његов захтев да се Аустро-Угарска очува као велика сила, а балкански проблеми реше у складу са њеним интересима, као и интересима Католичке цркве – искључењем Русије из те области. Ово, очевидно, наводи на помисао да папа у том тренутку није предвиђао могућност да Србија добије излаз на море. Читав његов план предвиђао је, у суштини, повратак на *status quo ante bellum*, отворено иступање у одбрану католичких народа и држава (Белгије, Пољске, Аустро-Угарске) и решавање питања Русије и Србије на штету ових двеју држава. С обзиром на садржај, папин предлог није био прихватљив ни за једну од заинтересованих страна у том тренутку, ни касније. Због тога његове предлоге нико није узимао у обзир, нити их је детаљно разматрао.

У току 1916. године у Ватикану није било неких значајних акција. Папа и Курија уздржавали су се од давања изјава које би могле да изазову непријатан утисак и полемику. Ћутање о југословенском проблему било је потпуно. Пашић је на путу у неке земље западне Европе почетком 1916. године, био примљен код папе. Разговор се водио о здрављу краља Петра, страдањима српског народа и жељи

---

[30] D. Gwynn, *The Vatican and War in Europe* (London 1940), 41; за детаљан опис разговора између папе и Бодрилара, усп. J. Brugerette, *Le Pretre Français et la Societé Contemporaine*, I–III (Paris 1938), II, 533–537. Суштина овог разговора и папини планови били су познати британској влади. О њима је известио британски амбасадор у Мадриду, у новембру 1915. године. О папином предлогу расправљао је и Ратни савет. Хардинг Греју. Мадрид, 11. XI 1915. године. *Cabinet papers*, 37/137/27. *Public Record Office*, London. У даљем тексту као *Cabinet papers*.

папе да ради за мир.[31] Пашићу је било јасно да у Ватикану нису желели да разговарају о југословенском питању, па на томе није ни инсистирао. У јесен 1916. године италијански државници и политичари су расправљали у штампи веома бучно о италијанским ратним циљевима и претензијама и посветили много пажње, времена и простора дискусији о решењу југословенског питања. За разлику од италијанске штампе, националистичке и либералне, једино је службени *L'Osservatore Romano*, по речима српског посланика при Светој столици Михаила Гавриловића, „ћутао у тој огорченој кампањи". У чланку под насловом „Демократска начелна одступања", објављеном у *L'Osservatore* 12. октобра 1916. године, говорило се и о југословенском питању, али не директно већ у намери да се подсмехне италијанској штампи за начин на који се расправљало о питању Далмације. Ватикански лист је наглашавао да је штампа у питању Далмације примењивала империјалистичке методе, уместо да остави да се то питање реши „демократским путем".

Иако је Курија задржала став леденог ћутања у јавности о свему што се тицало стварања југословенске државе, њен став је, у јесен 1916. године, био јасно одређен. Он, у принципу, није много одступаоод става који је Бенедикт XV заузео у септембру претходне године. У њему су, ипак, поједина питања била потпуније уобличена него раније. Крајем новембра 1916. године папски легат у Швајцарској Франческо Маркети-Селваћани изнео је у разговору са члановима немачког посланства, предлоге на основу којих су могли отпочети преговори о миру између зараћених страна. Они су укључивали повратак на *status quo* у Белгији и Француској; Србији је требало вратити њену државну независност, али да се од ње не траже територијалне и друге концесије и гарантије. Такав предлог, по мишљењу немачког посланика Ромберга, допринео би да се заштите интереси цркве, што би се постигло очувањем *statusa quo*.[32] Предлог није ни споменуо Аустро-Угарску, чиме се јасно указивало да Света столица ни-

---

[31] Пашић Министарству иностраних дела (Крф). Рим, 17. III 1916. године, пов. бр. 9310, *Политичко одељење 1916*, фасц. IX дос. VII. *Архив Савезног секретаријата за иностране послове*. Београд. У даљем тексту као Архив ССИП-а.

[32] Ромберг Бетман-Холвегу. Берн, 27. XI 1916. године. A. Scherer et J. Grunewald, eds., *L'Allemagne et les problems de la paix pendant la première guerre mondiale*, I–II (Paris 1962), I, 583–585; F. Fischer, *Grmany's Aims in the First World War* (New York 1967), 227–228.

је ни тада укључивала у своје планове могућност стварања југословенске државе.

Маркетијев предлог, са много више детаља и систематичности, поднет је немачкој и аустроугарској влади у децембру 1916. године. Кад је 12. децембра немачки канцелар Теобалд Бетман-Холвег позвао зараћене државе да отпочну преговоре о закључењу мира, у Ватикану су стали на становиште да је наступио погодан тренутак да се план саопшти. У предлогу немачког канцелара проблем Балкана био је само узгред споменут, у вези са грчким аспирацијама у Епиру. Вудро Вилсон, председник Сједињених Америчких Држава, и сам наклоњен идеји о преговорима, подржао је немачки предлог; исто је учинио и папа. Ватиканска дипломатија тврдила је да су немачки предлози изузетно повољни и да их треба прихватити као основ за преговоре.[33] Бенедикт XV је немачку ноту искористио да у говору пред кардиналским колегијумом 24. децембра 1916. године, изнесе своје мишљење и предлоге. Он је нагласио да све територијалне проблеме треба решавати према томе колико су „праведни". Ово је требало нарочито да буде примењено у вези с балканскиим проблемима, Јерменије и области које сачињавају Пољску.[34] Три дана касније, кардинал Гаспари упутио је нунцију у Бечу Валфре ди Бонцу детаљно формулисани предлог Свете столице о основама за мир. Нунције је посетио немачког амбасадора грофа Ведела, и том приликом му уручио папин предлог. Ведел, са своје стране, није веровао да су ови предлози потекли од папе, тврдећи да их је он примио из Енглеске. Тиме је судбина предлога била унапред одлучена.[35]

Папин предлог укључивао је решења за општа (слобода мора, разоружање) и појединачна питања. Принцип самоопредељења народа био је поново потврђен. У погледу Србије, Црне Горе и Аустро-Угарске предвиђало се следеће: Аустро-Угарска је требало да уступи Италији „оне територије где је италијански језик преовладавао";

---

[33] Паулучи Сонину, Gab. 68, Берн, 13. XII 1916. године. *Сонинове хартије* 12; папски дипломати су ширили гласове да је италијанска влада била спремна да преговара о мировним условима, и да је Сонино намеравао да о томе да изјаву у Парламенту. Ведел Холвегу. Беч, 19. XII 1916. године. Scherer et Grunewald, ed., *L'Allemagne et les problèmes de la paix*, I, 620.

[34] G. Migliori, *Benedetto XV* (Milano 1937), 115–117.

[35] За предлог је знао и Матијас Ерцбергер, вођа немачке странке Центра. Erzberger, *Souvenirs de la guerre* (Paris 1921), 316; о њему је брзо сазнала и италијанска влада. Меморандум министарства унутрашњих послова Сонину, Рим, 31. XII 1916. године, *Сонинове хартије* 48.

Трст је требало да се претвори у слободни град, као и да се Италији дају одрешене руке у Албанији. Србија, као и Румунија, требало је да буду обновљене, али су обе државе морале да се одрекну територија које су стекле у Другом балканском рату. Црна Гора је, такође, требало да буде обновљена, након чега је становништво могло да се изјасни да ли жели да се уједини са Србијом или жели да остане у независној држави. Аустро-Угарска, иако се о томе није ништа изричито говорило, требало је да задржи све територије које је поседовала на Балкану (Босну и Херцеговину, Далмацију, Војводину, и тако даље).[36]

Говор Бенедикта XV у кардиналском колегијуму и Гаспаријеви предлози Немачкој и Аустро-Угарској нису се много разликовали од њихових ранијих изјава и ставова. Папин предлог показује да он још увек није знао за постојање Лондонског пакта и природу његових одредби. Отуда његова уздржаност, ћутање, у погледу Далмације, острва и Истре. С друге стране, остављајући могућност уједињења Србије и Црне Горе, папа је прећутно признао потребу изласка Србије на море. Уједињење Србије са том земљом требало је, такође, да задовољи губитке Србије на другој страни (Македонија), као и спречи припајање Босне и Херцеговине и Срема. Оваквим предлогом и систематизацијом балканских проблема Света столица је очевидно настојала да заштити Аустро-Угарску и онемогући ширење Србије на њен рачун.

Мировна офанзива Немачке и Ватикана, као и захтев Вудро Вилсона да зараћене стране формулишу своје ратне циљеве присилили су савезничке владе да одреде своје становиште и саставе формални одговор. Почетком јануара (5–8) 1917. године одржана је у Риму међусавезничка конференција. На њој је одређен програм ратних циљева Савезника и упућен одговор Бетман-Холвегу, Вилсону и папи. Одговор састављен у Риму био је много прецизнији и одређенији у поређењу са предлогом немачког канцелара. У одговору урученом америчком амбасадору у Паризу, Грејвсу Шарпу, 10. јануара 1917. године, наглашавало се да савезничке владе захтевају обнову Белгије, Србије и Црне Горе, евакуацију окупираних савезничких територија и реорганизацију Европе на принципу самоопредељења народа. Сасвим одређено, наглашавала се потреба за „ослобођењем Италијана, Словена, Румуна и Чехословака од страног господства“,

[36] Ведел Бетман-Холвегу, Беч, 27. XII 1916. године. Scherer et Grunewald, eds., *L'Allemagne et les problèmes de la paix*, I, 643–644.

као и давање слободе народима Турског царства. Иако се Југословени Монархије нису изричито спомињали очито да је таква формулација укључивала и њих.[37]

Реакција у Бечу и Ватикану, после објављивања савезничког одговора, била је жестока и идентична. У ноти аустроугарске владе америчком председнику наводило се да „Савезници желе уништење и поделу Аустроугарске Монархије". Као и аустроугарска влада, тако је и Света столица одлучила да протестује против савезничког програма. У ватиканским круговима се посебно истицала опасност од примене принципа самоопредељења народа у случају Аустро-Угарске. Доследна примена овог принципа била је у пуној супротности са захтевом Ватикана да се у случају Монархије оствари потпуна аутономија њених народа, али у оквирима њених граница. Разлика у гледиштима између Свете столице и Антанте била је потпуна. Протест Курије био је, иако индиректно, достављен председнику Вилсону, који је у овом питању требало да игра улогу арбитра. У свом протесту Света столица је оптужила савезничке владе да желе да растуре Аустро-Угарску и Турску. „Ако се ово оствари", наводило се у протесту, „Русија ће осигурати чврст положај, како на Средоземљу, тако и у средњој Европи, и тако озбиљно угрозити католичке интересе. Стављање под власт Русије: Пољске, Дарданела, Курдистана, Јерменије, Буковине и Галиције довело би Козаке пред врата Беча и Берлина. Увећана Србија, под контролом Русије, учврстила би хегемонију Русије у средњој Европи и обезбедила јој доминантан положај на Балкану." Ватикан је на овај начин директно оптужио савезничке владе да својом политиком доводе у питање будућност Европе и угрожавају интересе католичанства. Поред тога, будућа југословенска држава представљала је за Свету столицу само „увећану Србију" која би се, поред тога, налазила под доминацијом Русије. Амбасадор Томас Пеџ, коме је овај протест био уручен, потпуно је схватио разлоге који су изазвали забринутост у Ватикану. Објашњавајући разлоге који су довели до упућивања овог протеста, Пеџ је нагласио да је Курија све то чинила „због Аустрије", и додао да је она приписивала одговорност Енглеској за овакав развитак ситуације.[38] Политика Енглеске и Француске према Русији и њеној жељи да

---

[37] V. Mamatey, *The United States and East Central Europe 1914–1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda* (Princeton 1957), 45–47.

[38] Гаспари Аверси, Рим, 17. I 1917. године. A. Martini, S. J., *La Nota di Benedetto XV alle Potenze belligeranti nell'Agosto 1917,* u Benedetto XV, i cattolici e la prima guerra mondiale. Atti del convegno di studio tenuto a Spoleto nei giorni 7–8–9 settembre 1962,

након окончања рата обезбеди своје присуство на Балкану, у Цариграду и Мореузима представљали су један од најважнијих разлога за неповерење Курије према овима двема државам. Тек кад је царска Русија напустила рат, а совјетска влада одбацила тајне уговоре, Ватикан је почео да мења став и политику према Антанти.

У говору пред америчким Сенатом 22. јануара 1917. године Вилсон је, такође, прокламовао, између осталог, равноправност међу државама и принцип самоопредељења за све народе света. Његово инсистирање на „праву народа који се налазе под страном доминацијом да сами собом владају" изазвало је нову узнемиреност у Курији. Вилсоново становиште било је схваћено као жеља да се преуреди државна и политичка структура Централних сила.[39] Пејџу су из Курије ставили до знања да је „Ватикан био против смањивања Аустро-Угарске, јер би то значило њено претварање у политички безначајну државу". Истовремено, Курија је предложила, као противакцију, да влада Сједињених Америчких Држава уведе ембарго на извоз ратног материјала, новца и хране Савезницима и тако доведе до краја непријатељства међу државама. У јавности, међутим, Ватикан је настојао да створи сасвим друкчији утисак. Према папиној изјави ставови Ватикана и САД били су слични, скоро идентични.[40] Нерасположење Ватикана према политици савезничких влада и САД било је очевидно, а осетљивост за Аустро-Угарску и њену судбину пренаглашена. Курија је, индиректно, оптужила савезничке владе да желе да униште Монархију и захтевала од њих да од тога одустану. Вилсону је Курија приписала одговорност што Савезницима пружа подршку у спровођењу такве политике, па се од њега захтевало да заведе потпуни ембарго на извоз материјала и новца у Европу: Енглеску, Француску и Италију.[41]

---

a cura di Giuseppe Rossini (Roma 1963), 7; Пејџ Лансингу, Рим, 21. I 1917. године. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Supplement I, World War* (Washington 1931), 22.

[39] Овај страх био је неоснован. Вилсон се залагао за независност Пољске и давање аутономије народима Монархије, али није предлагао њено растурање. A. May, *Woodrow Wilson and Austria-Hungary to the end of 1917*, u Festschrift für Heinrich Benedikt. Priredili H. Hantsch und A. Novotny. (Wien 1957), 228–229; D. Šepić, *Italija i jugoslovensko pitanje 1914–1918.* (Zagreb 1970), 185–186.

[40] Папа је поздравио Вилсонов говор као „најхрабрији документ који је настао од почетка рата. Он садржи многе истине и оживљава принципе хришћанске цивилизације". *New York Times*, 25. јануара 1917. године.

[41] Истовремено, Курија је наставила да ради свим силама да дође до споразума између Аустро-Угарске и Италије. Гаспари је отворено изјавио да жели да помогне

Иако је узбуђење у Курији било наглашено, веома брзо је постало очевидно да ни савезничке владе ни САД нису помишљале на растурање Аустро-Угарске. Почетком фебруара 1917. године Вилсон је тражио сагласност савезничких влада (британске владе) да се Аустро-Угарској понуди отпочињање преговора ради закључења сепаратног мира, са уверавањем да се „њена структура неће мењати". Британска влада је прихватила овај предлог, па је 22. фебруара 1917. године таква понуда била упућена у Беч. Вилсонову понуду аустроугарска влада је одбацила као неприхватљиву, наглашавајући да не жели да се одвоји од Немачке.[42]

Скоро истовремено, док су се консултовале америчка и британска влада о понуди Аустро-Угарској, Света столица је добила обавештење о намераваној понуди Монархији да преговара о закључењу сепаратног мира. Кардинал Гаспари упутио је 23. фебруара 1917. године нунцију Бонцу телеграм *sub secreto sancti officii* у коме му је наложио да испита да ли је ова вест била истинита. Истога дана Гаспари је нунцију у Минхену, Аверси, поручио да испита став баварске владе о том питању. Кардинал је сматрао да би Аустро-Угарска требало да прихвати преговоре; повлачење Монархије из рата могло је да буде од велике користи за Италију: „Потврда ове вести", писао је Гаспари, „дала би Италији снажан аргуменат да се одвоји од Савезника."[43] Начин размишљања у Курији био је једноставан: ако би Аустро-Угарска изашла из рата – Италија, такође, не би више имала разлога да ратује. Њен циљ, с обзиром на спремност Аустро-Угарске да јој уступи област Иредента, тиме би био остварен, а Монархија сачувана од пропасти. Оваква политика, свакако, била је уперена против савезничке коалиције; у ствари, тежила је ка њеном растурању или слабљењу.

У првим месецима 1917. године, пре уласка Сједињених Америчких Држава у рат против Немачке, у Ватикану и Аустро-Угарској преовладавало је песимистичко расположење. Цар Карло је, посред-

---

Италији да оствари своје циљеве. Крајем јануара 1917. године италијанска влада је била обавештена из Ватикана да би Централне силе пристале да уступе Италији: 1) Трентино до Болцана; 2) граница на Сочи, са Горицом и Карсом; 3) Трст отворени град под управом Италије. Орландо Сонину, Рим, 25. I 1917. године. *Сонинове хартије* 52; F. M. Broglio, *Italia e Santa Sede dalla Grande guerra alla Conciliazione. Aspetti politici e giuridici* (Bari 1966), 325.

[42] Mamatey, н. д., 60–62.

[43] Гаспари Бонцу и Аверси, Рим, 23. II 1917. године. *Сонинове хартије* 48.

ством свога рођака принца Сикста Бурбонског, покушао, без знања Немачке, да успостави додир са Француском. У почетку разговора Карло је био против обнове Србије под династијом Карађорђевића, као и њеног изласка на море. Касније, упознат са ставом Француске и Велике Британије, Карло је овај услов изменио. Он је, такође, тврдио да су словенски народи у Аустро-Угарској лојални и да су савезничке владе биле у заблуди ако су веровале у могућност њеног рушења. Напори Карла да успостави додире са савезничким владама показивали су да прилике у Аустро-Угарској нису биле завидне. С обзиром на ширење подморничког рата, постајало је све очевидније да САД неће моћи дуго остати неутралне. У Ватикану је преовладало уверење да ће улазак САД у рат довести до његовог продужења и ширења политички неподобних идеја и ставова. Заиста, почетком априла 1917. године САД су Немачкој објавиле рат. Након тога Курија је предузела нове кораке да Аустро-Угарској помогне да успешно оконча преговоре са Антантом. У Ватикану се, такође, знало да су се у Швајцарској водили разговори између генерала Јана Сматса, члана британског ратног кабинета, и бившег амбасадора Аустро-Угарске у Лондону, грофа Мансдорфа-Пулија. Гаспари је и овог пута подржао иницијативу за преговоре. Он је тражио од нунција у Бечу да Чернину саопшти да „Ватикан намерава на сваки начин да подржи аустријске предлоге".[44] Међутим, и овог пута успех је изостао, што је још више повећало забринутост у Курији.

Српска влада није била упозната са преговорима између Антанте и Аустро-Угарске, као ни са ставом цара Карла о будућем решењу југословенског питања. Међутим, знало се да је Ватикан био повезан са Централним силама и да је био непријатељски настројен према свим настојањима Србије која су ишла на рачун Аустро-Угарске. Јован Јовановић, посланик Србије у Лондону, сматрао је да би било потребно да се припреми терен за југословенско уједињење и код Свете столице. То би се могло остварити „ако би сад дискретно сондирали расположење у Ватикану". Јовановић је знао да је Курија радила свим силама да се Монархија очува. Пашић, међутим, није сматрао да би таква акција донела било какав успех. Одговорио је Јовановићу да је приликом свог пута по Европи разговарао о томе питању са разним личностима. Сви они са којима је разговарао рекли

[44] Гаспари Бонцу, Рим, 10. IV 1917. године. *Исто*, 48.

су му да „није опортуно ма шта предузимати јер ћу наићи на одбијање, пошто Ватикан намерно неће да улази ни у какво политичко питање".[45] Српска влада тачно је проценила став Курије и предвидела да би она одбила да разматра питање стварања југословенске државе.

У априлу и мају 1917. године агитација за мир у Аустро-Угарској, као и широм Европе, добила је нови замах. Чернин је био уверен да је мир неопходан и тврдио је да ће се закључити до краја године.[46] Слично мишљење заступала је и Курија. Одобравајући, у начелу, идеју о аутономији народа, она је прихватила мишљење да је тријалистичко решење о Аустро-Угарској остварљиво. У томе је уживала подршку свештенства Хрватске, Словеније и Чешке.[47] Доношење Мајске декларације од стране Југословенског клуба у бечком Парламенту није било у супротности са жељама Ватикана, иако њен садржај није одговарао жељама Немаца и Мађара. У Декларацији се захтевало уједињење свих јужних Словена Монархије у „једно слободно и на демократској подлози основано државно тело, под жезлом Хабзбуршко-Лоренске династије.[48] Декларација је била корисно средство у рукама цара Карла и његове политике; њом се могао послужити као доказом да југословенски народи под Монархијом не желе да своје националне идеале остварују изван граница Аустро-Угарске. Декларација се, такође, могла схватити и као противакција ставовима и програму Југословенског одбора.[49]

Акција Југословенског клуба наишла је на одобравање у Ватикану. Она је била протумачена као подршка хабзбуршкој династији и покушај окупљања свих католика Аустро-Угарске око ње. Пошто се у Ватикану у то доба већ почело размишљати о папиној личној интервенцији за мир, Декларација је протумачена и као испитивање јавног мнења и његовог реаговања на такву акцију. Истог дана кад је

---

[45] Јовановић Пашићу, Лондон, 21. II 1917. године, тел. No. 231; Пашић Јовановићу, Крф, 21. II 1917. године, тел. пов. No. 949. *Политичко одељење*, 1917, фас. II дос. VI. *Архив ССИП-а.*

[46] O. Czernin, *In the World War* (New York 1920), 164; М. М. Шейнман, *Ватикан и католицизм в конце XIX – начале XX в.* (Москва 1958), 437.

[47] A. Tamborra, *Benedetto XV e i problemi nazionali e religiosi dell'Europa Orientale*, u Benedetto XV, i cattolici e la prima guerra mondiale..., 878–879.

[48] Novak, *Magnum Crimen*, 47–50; Šepić, н. д., 204–205.

[49] У том смислу користили су се Мајском декларацијом бискуп Јеглич и његове присталице у Словенији. Novak, *Исто*, 51.

Декларација била објављена и саопштена у Царевинском већу, 30. маја 1917. године, састали су се у Минхену амбасадор Шенберг и нови нунције у Баварској Еуђеније Пачели. Том приликом амбасадор је нагласио да се од папе очекивало да предузме кораке за мир. Шенберг је такође истакао неопходност да „папа затражи заједничку акцију католика свих држава како би се избегло да се социјалистима призна да су заслужни за закључење мира".[50] Мајску декларацију аустроугарска влада је искористила да неутралише делатност Југословенског одбора, осигура лојалност католика у Монархији, захтева папину акцију за мир и елиминише социјалисте као носиоце иницијативе за мир.

Ови чиниоци, као и неки други, навели су Бенедикта XV да изнесе предлог за мир. Договор између српске владе и Југословенског одбора, постигнут на Крфу 20. јула 1917. године, који је директно одбацио постулате Мајске декларације, представљао је нови подстицај за акцију Свете столице. Унутрашња кретања у Немачкој, пре свега изгласавање у Рајхстагу мировне резолуције којом се од владе захтевало да прекине рат који се водио за постизање империјалистичких циљева, штрајкови у фабрикама муниције и пад канцелара Бетман-Холвега са власти, такође су допринели да се папа одлучи да зараћенима изнесе своје гледиште и услове на којима се мир могао закључити. Било је и других разлога који су допринели да се папина мировна нота објави у том тренутку. То су били војни успеси Централних сила у лето 1917. године, успешна делатност немачких подморница, унутрашња нестабилност Русије, недовољна помоћ и малобројност америчких снага у Европи и делатност социјалиста окупљених у Стокхолму. Ситуација, војничка и политичка, кад се Немачка налазила у повољнијем положају од својих противника, сматрала се погодном за папску интервенцију.[51] Према томе, очување постојећег социјалног и политичког поретка, жеља да се спречи пораст националистичких стремљења и настојање да се очува положај Католичке цркве у зараћеним земљама били су, у суштини, најважнији подстицаји за папину интервенцију. Њом је и стари сан Бенедикта XV да ради за мир добио свој коначни облик.

---

[50] Пачели Гаспарију, Минхен, 30. V 1917. године. *Сонинове хартије* 48.

[51] D. Živojinović, *Robert Lansing's Comments on the Pontifical Peace Note of August 1, 1917.* The Journal of American History LVI, 3 (1969), 557–558; Fulvio d'Amoja, diskusija u *Benedetto XV, i cattolici e la prima guerra mondiale*, 285–286.

Историјат настанка папске ноте представља питање за себе. Дуго времена преовладавало је уверење да је она објављена на захтев Аустро-Угарске и у договору са њом. Такво мишљење не одговара стварности. Курија је, посредством нунција Пачелија, настојала да приволи Немачку да прихвати предлог за компромисни мир. У Ватикану је преовладало уверење да једино пристанак Немачке може да отвори пут ка успеху преговора. Курија је потпуно заобишла Аустро-Угарску у својим консултовањима, иако је она тражила од папе да предузме акцију за мир. Друга чињеница, једнако важна, била је да Ватикан није упознао савезничке владе са својим плановима или природом својих предлога. Због тога је папин предлог био примљен са много сумњи и резервисаности у савезничким престоницама; тиме је његова акција била лишена изгледа на успех.

У разговорима који су вођени у јуну 1917. године са немачким канцеларом и аустроугарским царем, кад Немачка и Аустро-Угарска нису знале за папину намеру, Ватикану су дата значајна обећања и охрабрења. Бетман-Холвег је изјавио да је Немачка била спремна да, под одређеним условима, обнови Белгију. Цар Карло се сагласио да се Италији уступи цела област или део Трентина, под условом да она уступи своје поседе у Бенадиру.[52] Аустроугарска влада није предвиђала територијалне уступке или исправку граница на Балкану. Ватикан их није ни очекивао; томе питању у Курији нису намеравали да поклоне много пажње. С обзиром на то да су Србија и Црна Гора биле окупиране, такав став је био потпуно разумљив. Обнова ове две земље, након окончања рата, сматрала се нужним и довољним уступцима.

Гаспаријев телеграм Пачелију 11. августа 1917. године садржавао је пет тачака. Поред општих питања (слобода мора, разоружање, обештећење заратених страна) две тачке представљале су основ за решавање територијалних питања. У тачки 5 предвиђало се испитивање територијалних питања између Италије и Аустро-Угарске, с једне, и Немачке и Француске, с друге стране. Посебну пажњу ваљало је посветити „територијалним и политичким питањима, нарочито у вези Јерменије, балканских држава и Пољске.“[53] У Ватикану нису

---

[52] Пачели Гаспарију, Берлин, 27. VI 1917; Пачели Гаспарију, Минхен, 30. VI 1917. *Сонинове хартије* 48; Martini, *La Nota di Benedetto XV*... 13.

[53] Гаспари Пачелију, Рим, 11. VIII 1917. године. *Исто*; Martini, *Исто*, 17–18.

мислили да будућој мировној конференцији треба препустити да игра значајну улогу у решавању ових питања.

Сажимање питања Јерменије, балканских држава и Пољске у једну прилично уопштену формулацију указивало је да папа није изменио свој став у погледу Аустро-Угарске и будућих граница Србије. Ова уопштена изјава, без изричитог помена Србије, као и предлог да се све заграђене земље, осим католичке Белгије, одрекну захтева за ратном одштетом и накнадом, још једанпут открива непријатељски став Свете столице према тој држави. Било је очевидно да је Ватикан, имајући увек у виду интересе Аустро-Угарске, предложио мировне услове који су Централним силама обезбеђивали најповољније услове; папа је пропустио да спомене могућност ослобођења европских народа или давање аутономије. Избегао је да говори о балканским проблемима зато што је то могло да створи непријатности Аустро-Угарској. Папа је, на крају, ћутке прешао преко Крфске декларације и потпуно занемарио одлуке садржане у њој.

Реакција на део ноте који се односио на Србију и балканске проблеме уопште брзо је избила у јавност. Римски *Messagero*, на пример, писао је 17. августа 1917. године да уопштени помен балканских држава показује да „Централне силе рачунају да користе Дунав за свој саобраћај, што пре рата није било могуће". У Берну је Маркети-Селвађани покушао да оправда папино одбијање да овом питању посвети више пажње, као и разлозима који су га на то навели. Маркети је изјавио Алену Саваријеу, секретару британског посланства у Берну, да је „папа одлучан у свом уверењу да Србију треба обновити, а да је дискусија о балканским питањима испуштена у циљу поједностављивања". Дан касније, Маркети је био још одређенији. Тврдио је да папа сматра „евакуацију Србије и Румуније оправданом и потребном". Маркети се сагласио са Саваријем да је део о Србији био „веома несретно срочен", нагласивши да „папа није ни сањао да Аустрија и Бугарска треба да задрже делове Србије".[54] Лансинг је био још одређенији у својој оцени дела ноте који се односио на Балкан. Он је нагласио да је, за разлику од Белгије чија се обнова предвиђала нотом, питање „суверенитета балканских држава било остављено да се реши преговорима. „Нашао је да се исто може применити и на репарације, које је требало да буду исплаћене Белгији,

[54] Румболд Балфуру, Берн, 21, 22. VIII 1917. године. F. O. 371, vol. 3083. P. R. O.

али не Србији и Црној Гори, са којима се поступало још свирепије него са Белгијом. Лансинг је у томе видео „недостатак правде и узајамности“.[55]

Реакција српске владе на папску ноту била је крајње негативна. Љуба Михаиловић, посланик Србије у Вашингтону, посетио је Вилијама Филипса, помоћника секретара за иностране послове и изјавио му да „Србија нема поверења у папин апел за мир и да она у њој није ни споменута“. На ово је Филипс одговорио да су „САД и њени ратни циљеви били такође потпуно занемарени“.[56] Лансинг је, као и неки европски државници, у ноти видео покушај повратка на *status quo ante bellum*. Пашић, који се у лето 1917. године налазио у Француској, саставио је одговор српске владе на папску ноту. У ноти која је уручена америчком амбасадору у Паризу, Пашић је истакао да „Апел Његове Светости за васпостављање мира међу ратујућим странама не би могао послужити као основа за преговарање о миру, јер не двоји кривце од праведних у овој страшној људској кланици и пустошењу народних тековина“. Он је замерио што папа није прихватио „принцип слободе и права сваке народности да сама решава о свом будућем међународном државном животу“. Пашић је тврдио да се једино доследном применом овог принципа могао осигурати трајни мир у свету. Замерио је папи што Србију није изричито споменуо, као што се „не спомињу ни друга југословенска племена; ни Чеси ни Словаци који робују династији Хабзбурга, а преко ње и немачким интересима и немачким империјалистичким и освајачким тежњама.“[57] Српска влада је одбацила ноту као основ за решење југословенског проблема, указујући истовремено, да Ватикан ради да очува интересе и доминацију Аустро-Угарске на Балкану и другим деловима Европе.

---

[55] Лансинг Вилсону, Вашингтон, 20. VIII 1917. године. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Lansing Papers, 1914–1920*, I–II. (Washington 1939–1940), II, 44–45.

[56] *Дневник Вилијама Филипса* (Wiliam Philips), 16. VIII 1917. године. *Хартије Вилијама Филипса*. Библиотека Хотон (Houghton Library), Харвардов универзитет, Кембриџ, Ма., САД.

[57] Пашић Министарству иностраних дела (Крф), Париз, 25. VIII 1917. године, тел. No. 3582. *Политичко Одељење*, 1917, фас. IV, досије III. Архив ССИП; текст ноте уручио је америчком отправнику послова на Крфу, Персивалу Доџу, др Момчило Нинчић. Доџ Лансингу, Крф, 28. VIII 1917. године. *Архив Стејт Департмента*, серија 763.72119/887. Национални Архив САД, Вашингтон.

Реакција Југословенског одбора на папску ноту недовољно је позната. У време док су се на Крфу водили разговори између српске владе и Југословенског одбора, каноник доктор Светозар Ритиг, допутовао је у Швајцарску. О порукама које је Ритиг донео из Аустро-Угарске Трумбића је обавестио Јулије Газари, члан Одбора. У телеграму упућеном из Берна, Газари је саопштио да су „све политичке групе овамо (у Аустро-Угарској) солидарне са Одбором осим франковаца и Шуштерчића", да би у случају плебисцита имали свугде огромну већину, да је за идеју уједињења радио дон Франо Булић из Сплита, и тако даље.[58] Трумбић је, ипак, сматрао да је потребно да успостави додир са Светом столицом. Након потписивања Крфске декларације Трумбић се, при проласку кроз Рим, састао у Ватикану са државним подсекретаром Тедескинијем. Разговор је дуго трајао, али су његови детаљи остали непознати.[59]

Трумбићеви напори, под претпоставком да је у разговору са Тедескинијем бранио основне постулате Крфске декларације, нису уродили плодом. Курија је на објаву декларације реаговала као и остале савезничке државе, то јест није јој поклонила посебну пажњу; у јавности је заузела став ћутања. Крајем септембра 1917. године Гавриловић је посетио кардинала Гаспарија и том приликом изразио чуђење српске владе да ни Србија ни Југословени нису били директно споменути у папиној ноти. Гаспари је одговорио да овакво тврђење није било на месту и нагласио да је Србија била земља коју је папа имао на уму кад је говорио о евакуацији Централних сила из окупираних области. Он је, такође, признао да су балканска питања у ноти била недоречена. Иако је Гавриловић тражио од кардинала да изнесе свој став, Гаспари је „одбио да буде увучен у било какву дискусију о југословенском питању."[60] Тиме је отворено признао да Ватикан одбија да прихвати решење југословенског питања како је предвиђала Крфска декларација и продужава да пружа подршку Аустро-Угарској.

---

[58] Грујић Пашићу (за Трумбића), Берн, 7. VII 1917. године, тел. Пов. No. 5183; *Политичко Одељење* 1917, фас. XI, дос. IX. Архив ССИП.

[59] R. W. Seton Watson: *Special Memorandum on the Pact of Corfu of July 20, 1917*, тајно, 15. IX 1917. године. F. O. 371, vol. 2889. P. R. O. Сетон Ватсон је навео да ће од Трумбића тражити да га обавести о детаљима разговора са Тедескинијем. Наша истраживања у архиви пок. Сетона Ватсона у Лондону остала су без резултата.

[60] Чарлс де Грац Балфуру, стр. пов., Крф, 5. X 1917. године. F. O. 371, vol. 3084. Гаспари је додао да одговори Немачке и Аустро-Угарске представљају добру основу за даљу размену гледишта.

Савезничке владе (Енглеска, Француска, Италија, Русија) нису одговориле на папску ноту, остављајући председнику Вилсону да то за њих учини. У свом одговору Вилсон је истакао да папини предлози нису били прихватљиви због тога што се у њима инсистирало на очувању *statusa quo*. Приватно је тврдио да „папа не дотиче питања за која се боримо". Вилсон је нагласио да је потребно, да би се осигурао будући мир и пријатељство међу државама, да „сви народи света, велики и мали, јаки и слаби, треба да уживају слободу, безбедност и право на самоопредељење".[61] Његово одбијање да прихвати папску ноту као основ за разговоре о миру, а нарочито ћутање Енглеске, Француске и Италије, изазвало је срџбу у Ватикану. Кардинал Гаспари се трудио свим силама да докаже да су папине намере биле искрене, а његови предлози вредни разматрања. Кардинал је припремио и другу ноту и крајем септембра 1917. године уручио је британској влади. У њој је објаснио неке недовољно јасно дефинисане ставове из папске ноте, пре свега питања разоружања, арбитраже и слободе мора. Гаспари није сматрао за потребно да овог пута детаљније разјасни балканске територијалне проблеме, иако је Гавриловићу признао да они нису били довољно јасно уобличени. Очевидно да Курија то питање није желела да разматра.

Одбијање италијанске владе да одговори на папску ноту изазвало је знатно незадовољство у земљи, па се влада нашла изложена критици у Парламенту и јавности. Српска влада је била обавештена да се италијански одговор спрема и да би било згодно да се у њему изразе симпатије за Југословене, Пољаке и Чехе, као и намера Савезника да их ослободе од Хабзбурговаца. Ово би, такође, могло да утиче на Ватикан да прекине са својим посредничким настојањима.[62] Пашић је прихватио Гавриловићев предлог, па је посланицима у Лондону, Паризу и Петрограду било наложено да се заложе код савезничких влада да од италијанске владе траже да се у одговор на папску ноту укључе следеће изјаве: 1) принцип ослобођења народа под влашћу Немачке и Аустро-Угарске; 2) истицање овог довело би до деморализације војске и народа Централних сила; 3) ослобођење

---

[61] Živojinović, *The Vatican, Woodrow Wilson and the Dissolution of the Hapsburg Monarchy, 1914–1918*, East European Quarterly, III, 1, 44–45; Ibid., *Robert Lansing's comments...*, 567. John Snell, *Benedict XV, Wilson, Michaelis, and German Socialism*. The Catholic Historical Review, XXXVII, 2 (1951–1952), 151–177.

[62] Гавриловић Пашићу, Рим, 9. X 1917. године, лично б. б. *Политичко Одељење* 1917, фас. IV, дос. V. Архив ССИП.

народа ослабило би папину акцију „која жели да сачува моћ и права немачких династија"; и 4) трајни мир може да се осигура само слободом, равноправношћу и задовољењем свих народа.[63]

Пашићева акција остала је без успеха. Јовановић је поднео *aide memoire* Форин офису 26. октобра 1917. године и у њему саопштио Пашићеве захтеве. Пошто италијанска влада није намеравала да одговори на ноту, савезничке владе одбиле су захтев Србије. У одговору на *aide-memoire* Јовановића, Балфур је нагласио да италијанска влада није имала намеру да одговара папи.[64] Настојања Србије да обезбеди подршку програму Крфске декларације остала су без резултата. Захтев је био учињен у веома критичном моменту за Италију, у време битке код Кобарида. Савезници су тада били заузети питањем даљег италијанског учешћа у рату, а италијанска влада унутрашњим приликама у земљи и ситуацијом на фронтовима.

Пораз италијанских армија у бици код Кобарида имао је далекосежне последице за односе између Италије и Свете столице. Италијанска влада је оптужила Свету столицу да је својом пропагандном делатношћу и акцијама за мир допринела италијанском поразу. Курија је свим силама одбијала овакве оптужбе и трудила се да докаже да ради за Италију и одбрану њених интереса. Заиста, Курија се, са своје стране, залагала свим силама у Бечу и Берлину да се аустроугарске и немачке армије што је могуће пре повуку са италијанских територија.[65] Победа аустро-немачких армија довела је до промене аустроугарског става о потреби уступања Трентина Италији. У разговору са нунцијем Бонцом цар Карло је изјавио да „Аустро-Угарска не намерава да припоји окупиране територије", али је, истовремено, одбио могућност да Аустро-Угарска уступи делове Иредента Италији.[66] Оваквим обртом догађаја дотадашњи напори Ватикана изненада су и неповратно пали у воду.

Италијански пораз код Кобарида и одлука совјетских вођа да Русија изађе из рата уверили су председника Вилсона да је објава ра-

---

[63] Пашић Веснићу, Јовановићу и Спалајковићу, Крф, без датума, тел. пов. No. 3382. *Исто.*

[64] Јовановић Форин Офису, Лондон, 26. X 1917. године, пов. No. 1177; Балфур Јовановићу, Лондон, 2. XI 1917. године. F. O. 371, vol. 3084. P. R. O.

[65] Гаспари Пачелију, Рим, 9. XI 1917. године; Гаспари Бонцу, Рим, 9. XI 1917. године. *Сонинове хартије* 48.

[66] Пачели Гаспарију, Минхен, 15. XI 1917. године; Бонцо Гаспарију, Беч, 21. XI 1917. године. *Сонинове хартије* 48.

та Аустро-Угарској у интересу САД и њених савезника. Објава рата 4. децембра 1917. године, упркос Вилсонове изјаве да САД „не намеравају да преуређују Аустро-Угарску или се мешају у њене унутрашње послове", примљена је у Ватикану са незадовољством. Објава рата схваћена је као директна претња Монархији, напад на најдражу кћер Католичке цркве. То је био тек почетак. Гаспари се уздржао да коментарише одлуку Конгреса, али је у интервјуу дописнику агенције Ројтер, Хајату, направио неколико злонамерних алузија о Вилсону и његовим принципима за успостављање нових односа у свету након завршетка рата. После америчке објаве рата Аустро-Угарској, Ватикан је радио свим силама да обезбеди учешће на будућој мировној конференцији.

Са првим месецима 1918. године дошли су и нови проблеми, како за Ватикан тако и за Аустро-Угарску. Они су се током године увећавали, да би на крају године постали суштински нерешиви. Година 1918. била је по много чему значајна за исход борбе потчињених народа у Аустро-Угарској; она је била пресудна за судбину Монархије и њен опстанак као велике европске силе. Прилике у земљи биле су сложене, а њихово решавање није се могло очекивати. Цар Карло и људи око њега били су уморни од рата и забринути за његов исход; у аустријском делу Монархије народ је гладовао, док је армија била исцрпљена после офанзиве у Италији. Унутрашња ситуација у земљи постала је веома сложена и због све већег утицаја Немачке на политику Монархије, а неодлучност цара Карла допринела је да је она наставила рат без много жара и одушевљења. Ватикан је био свестан ситуације и свега оног што је из ње могло настати. Опасност од растурања Монархије стално се налазила пред папиним очима. Он је био застрашен том могућношћу, јер је то, поред осталог, стварало опасност по положај Цркве у централној Европи.[67] Ово је допринело оживљавању делатности Ватикана, а настојање да се Аустро-Угарска очува постало је главни циљ његове политике у току 1918. године.

Говоре Лојда Џорџа и Вилсона почетком јануара 1918. године Курија је примила са олакшањем. Веровало се да су ратни циљеви које су изнеле британска и америчка влада имали много сличности

---

[67] A. Tamborra, *Benedetto XV e i problemi nazionali e religiosi dell'Europa Centrale,* u Benedetto XV, i cattolici e la prima guerra mondiale, 860. У жељи да спречи такав развитак догађаја Курија је одлучила, крајем 1917. године да створи Оријентални институт. Дужност ове институције била је да шири католичку пропаганду у источној Европи. X, *Ватикан и наша држава.* Нова Европа, III, 3 (1. септембар 1921), 99–100.

са предлозима папе из августа 1917. године. За Свету столицу, ова-
ко, најпријатније је било поновљено уверавање да Енглеска и САД
нису пружале подршку плановима и предлозима за растурање Хаб-
збуршке монархије. *L'Osservatore Romano* је хвалио говор Лојда
Џорџа због његове отворености и јасноће. Слично је писао и като-
лички *Giornale d'Italia*. Кардинал Гаспари је изјавио да је „папа са
великим задовољством читао недавни говор председника владе о
ратним циљевима.“[68] Гаспари је, чак, тврдио да после овог треба да
се изјасни „друга страна“, то јест Немачка и Аустро-Угарска.

Слично је било и са Вилсоновим говором („Четрнаест тачака“)
од 8. јануара 1918. године. Текст говора био је објављен у целини у
ватиканском дневнику; у коментарима се са посебним задовољством
истицало да је говор био јасан, а сличности са папиним предлогом од
1. августа 1917. године „очевидне“. Посебно се наглашавало да нема
никаквих неспоразума „у вези унутрашњих питања и организације те
државе (Аустро-Угарске)“. *L'Osservatore* је чак тврдио да је слич-
ност са папином нотом била таква да је говор „требало да се појави у
августу 1917.“[69] Пеџ је уверавао Вилсона да је његов говор „обесна-
жио све раније изјаве које су схваћене као мешање у унутрашње по-
слове Немачке или као жеља за растурањем Аустрије“. Вилсонова
идеја о аутономији народа у Монархији није наишла на приговор у
Ватикану.

Иако је Ватикан поздравио говоре Лојда Џорџа и Вилсона, у
Курији се није сматрало да су решења која су они предлагали била
практична у том тренутку. Гаспари је веровао да су се она могла
остварити само „кад се савезници нађу на путу за Берлин или Беч“,
то јест победом у рату. Ово се Ватикану није чинило остварљивим.[70]
У разговору са доктором Родолфом Фоаом, угледним италијанским
новинаром, вођеном 21. јануара 1918. године у Ватикану, Гаспари је
потврдио своје мишљење. Изјавио је да је било погрешно веровање
да се Аустро-Угарска може „уклонити; она неће нестати, а Италија

---

[68] *L'Osservatore Romano*, 7, 8, 9. јануар 1918. године; *Giornale d'Italia*, 8. јануар 1918. године; Салис Балфуру, пов., Рим, 8. јануар 1918. године. F. O. 371, vol. 3229. P. R. O.

[69] *L'Osservatore Romano*, 10, 11, 13. јануар 1918. године; Пеџ Лансингу, Рим, 14. јануар 1918. године. Архив Стејт Департмента.

[70] Пеџ Лансингу, Рим, 11. јануар 1918. године. *Исто*.

неће добити Трст док се не оствари потпуна победа, како над Немачком тако и над Аустро-Угарском".[71]

Говори Лојда Џорџа и Вилсона отворили су Ватикану могућност да предузме нове иницијативе за решавање спорних проблема преговорима између Италије и Аустро-Угарске. Такав начин решавања спорних питања био је Курији много ближи, пошто је искључивао решења наметнута грмљавином топова. Иако су изгледи на успех били мали или никакви, Света столица је свим силама настојала да приволи аустроугарску владу да склопи сепаратни мир или се одвоји од Немачке. У томе није постигла никакав успех. Истовремено, папа и Гаспари су настојали да наговоре аустроугарску владу да преговарају о узајамним територијалним уступцима. Овај покушај остао је, такође, без успеха. Цар Карло је дуго времена инсистирао да услов за отпочињање преговора буде територијални интегритет Монархије. Италијанска влада је тражила, у јануару и фебруару 1918. године, од Аустро-Угарске да јој уступи Трентино, Трст и нека корчуланска острва. За узврат, била је спремна да Монархији уступи део Сомалије и Бенадир у Африци. Преговори између италијанске владе и Ватикана били су прекинути у тренутку кад је отпочела немачка офанзива у марту 1918. године.[72]

У првим месецима било је још неколико занимљивих догађаја у којима је Ватикан, укључујући папу, био у прилици да одреди свој став према уједињењу југословенских народа. Једна од тих прилика је била посета доктора Луја Бакотића, делегата Србије при Ватикану, Бенедикту XV. У тренутку кад је Курија најинтензивније ангажована у изналажењу начина да се Аустро-Угарска одвоји од Немачке, Бакотић је 24. фебруара 1918. године разговарао са папом о рату и ратним разарањима. Бенедикт XV описао је рат као „тежак бич" којем се крај није могао сагледати, а упоредио га је са тридесетогодишњим ратом. На Бакотићеву примедбу да су у сукобу била два начела и да крај рата треба да донесе победу оног које је боље, то јест самоопре-

---

[71] Текст разговора између Гаспарија и др Фоа, 25. I 1918. године. *Хартије Џина Сперанце* (Gino Speranza), 1916–1918. Manuscript Division, New York Public Library, New York.

[72] Engel-Janosi, *Österreich und der Vatikan*, II, 336, 338; A. Monticone, *Nitti e la grande guerra, 1914–1918* (Milano 1961), Broglio, н. д., 50–51, 349–353, 397–403, 415–417, 427–429, 436–437.

дељења, Папа се уздржао од давања одговора.[73] Недељу дана касније, приликом посете финске делегације Светој столици, папа је заузео друкчији став. Финска делегација га је обавестила о оснивању финске државе и изразила жељу да ступи у пријатељске односе са Светом столицом. Одговарајући на поздрав, папа је изјавио да „Ватикан, веран својим традицијама, жели да призна малим народима иста права као и великим".[74] Став Курије био је недоследан, а разлике у њеном ставу према југословенским народима и Финцима очевидне. Оне су одражавале разлике у њеном ставу према Аустро-Угарској, с једне и Русији, с друге стране. Противречност у политици Курије била је неминовна: самоопредељење се није могло применити на народе Аустро-Угарске, бар не на све, али се могло применити на Финце, који су се одвојили од Русије. Распадање Аустро-Угарске требало је спречити свим средствима, а Русије охрабривати и подстицати. Политички и верски интереси Свете столице дошли су до изражаја у оба случаја.

У пролеће 1918. године војна и дипломатска ситуација у свету постајала је све неповољнија по Аустро-Угарску. Неуспех преговора са Италијом, објављивање писма цара Карла Сиксту Бурбонском, Конгрес потлачених народа Аустро-Угарске у Риму и, коначно, све видљивији наговештаји да су Савезници и САД намеравали да преиспитају своју политику према Монархији, забрињавали су папу, Гаспарија и остале функционере у Курији. Присуство аустроугарских трупа на западном фронту, где су се борили заједно са немачким дивизијама, посебно је забрињавало Свету столицу. Ово је представљало јасну индикацију да су папини и Вилсонови напори да Аустро-Угарску одвоје од Немачке остали без успеха.

Догађај од најдалекосежнијег значаја за Ватикан представљало је објављивање писма цара Карла упућено Рејмону Поенкареу, председнику Француске Републике, почетком 1917. године. Писмо је објавио Клемансо 11. априла 1918. године, после Чернинове изјаве пред бечким градским већем 2. априла исте године. Ово је довело до још чвршћег везивања Аустро-Угарске за Немачку и преиспитивања савезничке и америчке политике према одржавању Аустро-Угарске. Курија је одмах схватила сву опасност ситуације и покушала да

---

[73] Бакотић Пашићу, Рим, 24. II 1918. године, тел. No. 98. *Политичко одељење 1918*, фасц. 1, дос. IV. ССИП.

[74] Бакотић Пашићу, Рим, 3. III 1918. године, тел. No. 111. *Исто.*

спречи њено даље погоршавање. Објављивањем Карловог писма отпочела је, у ствари, борба за опстанак Аустро-Угарске.

Објављивање Карловог писма подударило се временски са одржавањем Конгреса потлачених народа Аустро-Угарске у Риму; састанак који Ватикану није био по вољи. Кардинал Гаспари је одлучно осудио објављивање писма, као и полемички карактер и тон којим се о томе писало у штампи. У разговорима са Салисом, Гаспари је анализирао политику Курије према Русији, Пољској и Аустро-Угарској. Нагласио је да су прва два питања сада била решена, и да је само питање Аустро-Угарске остало спорно између Курије и савезника. Сагласили су се да Ватикан и савезници имају интерес за југословенски део становништва у Монархији. На то је кардинал изјавио: „Нису у питању само добробит Јужних Словена или корист Католичке цркве; циљ који се жели постићи јесте за добробит Европе и њене цивилизације. Снажна Аустро-Угарска потребна је као противтежа Немачкој; ако Аустро-Угарске не буде, Немачку неће нико моћи да задржи." Наредног дана разговор се наставио, а Гаспари је био још одлучнији у објашњавању опасности од доминације Немачке у Европи. „Савез малих, слабих држава, тврдио је кардинал, ту опасност није могао да спречи." По први пут кардинал је изговорио реч Југославија пред једним савезничким дипломатом. Апсолутно није веровао у њену будућност и способност да се супротстави Немачкој. Закључио је да је у интересу Савезника даљи опстанак Аустро-Угарске.[75]

Кардинал Гаспари је настојао да увери Велику Британију да њени интереси у Средоземном мору могу бити доведени у питање нестанком Аустро-Угарске и продором Немачке ка југу Европе. Овај аргументат није био изабран случајно. Курија је била свесна британске осетљивости на све што би могло да доведе у питање њену премоћ на морима. Британска влада је ову сугестију одбацила. Гаспари се у тим тренуцима није изјашњавао о могућности претварања Монархије у федералну државу. Цар Карло је, са своје стране, изразио жељу да ради на претварању Аустро-Угарске у дунавску монархију

---

[75] Салис Балфуру, Рим, 13. IV 1918. године, пов. No. 38. F. O. 371, vol. 3134. P. R. O. Балфур и лорд Хардинг приметили су да је идеја о снажној Аустро-Угарској, као противтежи Немачкој, била прихватљива за Британију, али су сматрали да се ово може постићи само у федералној царевини, у којој би „словенски народи уживали пуну аутономију". У мају 1918. године папа је изјавио да „Савезници нису учинили добар посао кад су објавили Царево писмо". Салис Драмонду, Рим, 6. V 1918. године. F. O. 800, vol. 329. P. R. O.

састављену од Аустрије, Угарске, Чехословачке, Југославије, Пољске, Галиције, Ердеља и Трентина. Савезници су, пак, у том тренутку били за федерацију. Пошто су њихова становишта била различита, до споразума је било тешко доћи. Брига Ватикана за Монархију у тим тренуцима била је природна. Везе које су сједињавале политичке интересе Монархије, с једне и духовне преокупације Ватикана, с друге стране, биле су веома снажне; обе, држава и црква, деловале су хармонично на истим територијама; обе су тежиле очувању *statusa quo* и обе су се плашиле социјалних и револуционарних промена и покрета.[76] Ове везе постајале су снажније како се рат приближавао завршетку.

У дискусији која се одвијала појавили су се и друкчији тонови и гласови. Занимљиви став заузео је генерал језуитског реда, Владимир Ледоковски. У разговору са Салисом у Зизероу, у Швајцарској, Ледоковски је изразио радост због нестанка царске Русије. Што се тиче Словена у Аустро-Угарској, Ледоковски је изјавио да ће њихов положај бити бољи у будућности: „Савезници им не могу много помоћи", изјавио је он. Пољску је уврстио у западни свет, а Србију у источни: „С обзиром да нема више Русије да штити Србију, додао је Ледоковски, њена судбина ће бити да се што пре приближи Западу."[77] Изјава Ледоковског представља типично прозелитски став језуитског реда, а његово раздвајање на Исток и Запад означавало је, у суштини, деобу на православље и католичанство.

Изјаве папе, Гаспарија и Ледоковског одражавале су скривену љутњу и непријатељство према Србији и њеној југословенској политици. Такво расположење примећивало се и у католичким круговима појединих савезничких држава. О томе су обавештавали српски посланици. Почетком маја 1918. године Јовановић је писао из Лондона да му је из владиних кругова саопштено да је „највећи непријатељ уједињењу Југославије Ватикан. Расположења католика у Енглеској нису за нас најбоља", додао је Јовановић.[78] Предлагали су му да се

---

[76] У томе је Курија уживала пуну подршку југословенског католичког клера, на челу са Јегличем. Он је упорно заговарао идеју о југословенској држави „у границама Аустро-Угарске и под жезлом Хабзбурговаца". *Јегличев дневник*, кн. X, 29, 30 (1, 3. март 1918. године); *Ljubljanski škofijski list*, 12. VII 1918. године; Novak, *Magnum Crimen*, 51–65.

[77] Салис Драмонду, приватно, Рим, 5. IV 1918. године. F. O. 800, vol. 329. P. R. O.

[78] Јовановић Пашићу, Лондон, 9. V 1918. године. *Грађа о стварању југословенске државе* (1. I – 20. XII 1918). Приредили Др Драгослав Јанковић и др Богдан Кризман, I–II, (Београд 1964), I, 184.

нешто предузме да се то непријатељство ублажи, што је он и прихватио.

Након Римског конгреса дошло је до промене става и политике великих сила према Аустро-Угарској и југословенском питању. Почетком маја 1918. године Вилсон је саопштио Лансингу да је „наклоњен националним покретима у Монархији", а кратко време после тога, британска влада је одлучила да „пружи пуну подршку потлаченим народима Аустрије у њиховој борби против аустро-мађарске доминације. Аустрија ће, на тај начин, бити сведена на разумне границе у сваком погледу".[79] Тиме се ситуација почела мењати у корист политике афирмације потлачених народа. Промена савезничке политике добила је коначну потврду крајем маја 1918. године изјавом Лансинга да „националне аспирације Чехословака и Југословена за слободу уживају искрене симпатије америчке владе".

Дискусија у Доњем дому о објављивању писма цара Карла подстакла је Гаспарија да још једанпут отвори питање Аустро-Угарске. Поновио је раније изнете аргументе и индиректно оптужио савезничке владе да својом политиком Аустро-Угарску „терају у наручје Берлина", и да „раде за пруског краља". „Као резултат немачко-аустријског зближавања, тврдио је Гаспари, створиће се компактна маса од сто милиона Немаца... Они ће постати доминантна снага у Европи"; због тога је било неопходно да се Аустрија одвоји од Немачке, то јест требало је променити савезничку политику према стварању националних држава.[80] Гаспари није пропустио ниједну прилику да изнесе своје мишљење и приговоре на савезничку политику према Аустро-Угарској; истовремено, он се критички освртао на политику пружања подршке стварању југословенске државе.

---

[79] Драмонд лорду Рединgу, Лондон, лично, пов., 21. V 1918. године. F. O. 800, vol. 385, P. R. O.

[80] Салис Балфуру, Рим, пов. 8. V 1918. године, F. O. 371, vol. 3134. Исто; *L'Osservatore Romano*, 18. V 1918. године. Функционери Форин Офиса приметили су да је ово било, „као и обично, себично проаустријско становиште Ватикана." Луис Намије, чувени историчар, приметио је да у Аустрији није било петнаест милиона Немаца и да је број од сто милиона преувеличан; P. Pernot, *Le Saint-Siège, l'Eglise Catholique et la politique mondiale* (Paris 1924), 147, наводи да је Гаспари био највећи противник распадања Аустро-Угарске; P. Morand, *Journal d'un attache d'Ambassade (1916–1917)*, 272 наводи да је папа говорио сваком Французу који га је посетио „спасите Аустрију".

У настојању да неутралише ефекте оваквог развитка догађаја и савезничких изјава, Курија је отпочела интензивну кампању у штампи против свих захтева и предлога за растурање Монархије. У томе није штедела ни оне аустријске државнике и политичаре који су указивали на могућност да се национално питање у Аустро-Угарској реши на принципу самоопредељења народа.[81] Бројни чланци и написи објављени у ватиканским листовима и часописима (*L'Osservatore Romano, La Civilta Cattolica, Giornale d'Italia*) откривали су настојања и забринутост Ватикана, као и реакције на могућност примене принципа самоопредељења и националне еманципације. Одговарајући на Лансингову изјаву од 29. маја 1918. године, као и друге предлоге о решавању националног питања у Монархији, *La Civilta Cattolica* изнела је програм Свете столице за решење овог питања. У чланку под насловом *Le giuste aspirazioni dei popoli*, објављеном 15. јуна, указивало се да националне претензије и аспирације треба да буду уздржане, а сваки напад на постојећу државну структуру Монархије био је проглашен илегалним: „Философија ексцесивног национализма, тврдило се у чланку, инспирише међу народима склоности које теже одвајању; она их подстиче да руше своје провиденцијалне формације, прети да створи љубомору међу њима и окрене их једног против другог." Основни циљ написа био је да се националне аспирације дискредитују и умање; уместо њих истицали су се заједнички интереси народа Монархије, законитост, морално образовање и преуређење односа између народа у њој. Овакви аргументи показивали су да је Света столица прихватила, у начелу, идеју о реорганизацији Монархије на федералним принципима. На њеном челу требало је да остану Хабзбурзи.[82]

Аустроугарски пораз у бици на реци Пијави јуна 1918. године означио је почетак нове фазе у борби за опстанак Монархије. Промене на најважнијим политичким и војним положајима биле су неминовне. Постепено су гледишта Курије и Аустро-Угарске о реорганизацији Монархије почела да се приближавају.[83] Истовремено, односи између Беча и бројних народности и њихових вођа постајали су све

---

[81] *La Civilta Cattolica*, 18. V 1918. године критиковао је изјаву председника аустријске владе Ернеста вон Сајдлера дату у априлу.

[82] Усп. *La Civilta Cattolica*, 8. март, 26. април, 7. јун 1918. године; Paris, н. д., 45.

[83] Папа се жалио бискупу Винченце да нема никаквог утицаја на политику Аустро-Угарске. F. Speranza, ed., *The Diary of Gino Speranza. Italy 1915–1919*, I–II (New York 1940), II, 153.

заоштренији. То је навело аустријске бискупе да раде свим силама да ојачају унутрашње јединство земље, користећи католичанство као снагу око које је требало да се окупе сви народи.[84] Међутим, сва ова настојања остала су без неких видљивих резултата.

Ватикан је, у ствари, био иницијатор ове акције и кампање у јавности. Гаспари ју је подстакао истицањем противречности и верских разлика које су могле да настану у југословенској држави укључењем католика и православаца. Он је отворено рекао Салису да „Југославија, какву предлажу Француска и Енглеска, изгледа Светој столици као нека тешко остварљива утопија која може, барем за неко време, значити доминацију полуцивилизоване и православне Србије над напреднијим католичким земљама. С друге стране, Југославија је могла да доведе до тријумфа револуционарног покрета постигнутог уз помоћ француског и италијанског анти-клерикализма". Због свега тога веровало се у Курији да би материјални и духовни интереси католика Хрватске и Словеније били боље заштићени у Аустро-Угарској, уз стицање широке аутономије, него уједињењем ових земаља са Србијом и Црном Гором. Таква политика савезничких влада изазвала је велику узнемиреност. „Ватикан верује српској династији и творцима Крфског пакта исто онолико колико и Квириналу" (италијанској влади – прим. Д. Ж.), приметио је Салис.[85] Акција Курије била је подстакнута, између осталог, и страхом за судбину католика у новој југословенској држави у којој би православни елемент имао бројну надмоћност.

Идеја о давању широких аутономија Хрвата и Словенаца, као и других народа у Аустро-Угарској, уживала је подршку Свете столице. Њен став у том питању био је одређен жељом да се умањи снажан угарски, пре свега калвинистички настројени елемент у Монархији. Међутим, став Свете столице није се увек подударао са ставовима локалне католичке хијерархије. У јулу 1918. године проширили су се гласови да је бискуп Јеглич био у немилости због свог национално-политичког рада. Гаспари је објаснио да је Јегличев захтев за

---

[84] Бечке новине објавиле су писмо аустријских бискупа у коме се наглашавало да „снага Аустро-Угарске лежи у јединству њених народа, а снага њених народа лежи у њиховом поверењу према католичкој цркви." E. Vercesi, *L'Europa nuova e il'Vaticano* (Milano 1921), 18–19; R. Kann, *The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848–1918*, I–II (New York 1950), II, 279.

[85] Салис Балфуру, Рим, приватно, 25. VII 1918. године. F. O. 800, vol. 203. P. R. O. Salis: Report on Mission to the Holy See, London, 25. X 1922. godine. F. O. 371, vol. 7671. P. R. O.

аутономијом у оквирима Аустро-Угарске био повољно примљен у Бечу.[86] Салис је писао Лондону да је Гаспари тражио од Јеглича и католичке хијерархије уопште, да „сачувају достојанство и умереност", што је значило да се у своме раду не истиче превише. Почетком септембра 1918. године тршћански бискуп Карлин, по повратку из Беча, дошао је у Љубљану да Јеглича упозори да се „повуче у позадину и узме за пример свог доброг и мудрог митрополита". Карлин је донео Хусарекову поруку.[87] У суштини, Беч и Ватикан су били, без обзира на своје изјаве, против Јегличевих делатности на националном плану, ма колико оне биле ограничене.

Настојања Свете столице да савезничким владама објасни опасности, политичке и верске, које прете од политике растурања Монархије и стварања националних држава нису имала успеха. Ово су брзо схватили у Ватикану и у Бечу. Сазнање о томе, као и жеља да се по сваку цену избегне војнички пораз, допринели су да је аустроугарска влада објавила 14. септембра 1918. године прву ноту у којој је позвала зараћене државе да размене гледишта о склапању примирја.[88] Америчко одбијање да размотри аустријску ноту узнемирило је Ватикан, који је одлучио да се убудуће више заложи за изналажење решења коме је нагињала Монархија. Први корак у томе смислу био је да се упозоре Вилсон и америчка влада, као и остале савезничке земље, да постоји опасност од појаве и ширења анархизма и бољшевизма. Ово је могло да се догоди како у Аустро-Угарској и Немачкој, тако и у савезничким земљама. У штампи и изјавама људи упознатих са ставом Курије тврдило се да је папа био „у потпуном психолошком споразуму са председником Вилсоном". Ватикан је отворено тражио његову интервенцију у борби против ширења бољшевизма. Вилсон је био описан као „највећа жива снага која стоји између зараћене Европе и бољшевизма". Уколико он не би „притекао у помоћ,

---

[86] Салис Драмонду, Рим, 4. VIII 1918. године. F. O. 800, vol. 329. P. R. O. Јеглич је, у ствари, и даље радио на дословној примени Мајске резолуције, која је, по његовим речима, „била од животне важности за све Југословене..., а такође и за нашу аустријску монархију и за нашу часну хабзбуршку кућу". *Ватикан и Југославија*, I, 170.

[87] *Јегличев дневник*, 6. IX 1918. године, књ. X, 63, 64. Према Јегличевој изјави папа је био задовољан извештајем о његовој политичкој делатности.

[88] Mermeix, *Les negociations secrets et les quatre Armistices* (Paris 1919), 184–186; B. Auerbach, *L'Autriche et la Hongrie pendant la guerre* (Paris 1925), 514.

тврдило се у Ватикану, Европа ће се претворити у хаотичну, корумпирану демократију и успорити напредак цивилизације на трагичан и застрашујући начин".[89]

У Ватикану се није веровало да је демократија погодан облик владавине за све европске земље и народе, док је страх од бољшевизма био очевидан. Страх од анархије и уништења постојећег социјалног и политичког поретка био је подстакнут националистичким аспирацијама, љубомором и неповерењем између разних народа и држава. Страх од рушења Аустро-Угарске назире се у позадини ове акције. Апели из Ватикана остали су без одговора, па се узнемиреност у Курији још више појачала. Капитулација Бугарске 29. септембра 1918. године допринела је још више уверењу да се крај рата приближавао. Крајем рата Крунски савет одлучио је да упути другу ноту у Вашингтон. У њој се тражило закључење примирја на основу Четрнаест тачака и других Вилсонових изјава.[90] Од ове акције се много очекивало, а у Вилсонов одговор полагале су се највеће наде.

Истовремено, Света столица радила је свим силама да приволи Аустро-Угарску да се споразуме са Италијом пре потписивања примирја; као накнаду за то требало је Италији учинити територијалне уступке. Према оном што је из Ватикана било упућено Орланду, председнику италијанске владе, аустроугарска влада је била вољна да Италији уступи: Истру, Трентино, линију границе на Сочи, аутономију Трста и Валону у Албанији.[91] То су били највећи уступци које је Аустро-Угарска икад била спремна да учини Италији. Италијанска влада је понуду одбила, рачунајући да ће, поред понуђеног, добити територије у Далмацији и острва. С обзиром на то да се Ватикан већ раније сагласио са оваквим уступцима (Корчуланска острва), италијанска влада је била склона да поверује да њено евентуално проширење у Далмацији неће наићи на отпор у Курији. У томе је била у праву.

---

[89] Харли Цорцу Крилу, Рим, 24. IX 1918. године. *Хартије Вудро Вилсона*, серија II. Рукописно одељење Конгресне библиотеке, Вашингтон. Крил је меморандум доставио Вилсону 8. XI 1918. године.

[90] K. Nowak, *Les dessous de la défaite* (Paris 1925), 515–516; J. Opočensky, *La fin de l'Autriche et la genese de l'Etat Tchechoslovaque* (Prague 1928) 12–13.

[91] Орландо Сонину, Рим, 25. IX 1918. године. *Сонинове хартије* 52. Према изјави Гаспарија Лудвигу фон Пастору, историчару Папства, у томе тренутку се радило о опстанку Аустро-Угарске. Ludwig von Pastor, *Tagebucher-Briefe-Errinerungen* (Heidelberg 1950), 615; Э. Винтер, *Папство и царизм* (Москва 1964), 496–497.

Након ових очевидних неуспеха, Курија је закључила да је неопходно предузети нове кораке и акције ради спасавања Монархије. Нелагодност и уверење да ће се догодити најгоре, били су присутни међу онима који су одлучивали о политици Курије. Нови корак Ватикана укључивао је предлог о федерализацији Монархије. Другог октобра 1918. године, у разговору са пуковником Чарлсом а'Кур-Репингтоном, дописником лондонског „Тајмса", Гаспари је изнео мишљење о потреби реорганизације Монархије. Страх од Немачке и њеног јачања у будућности налагали су да федерална Аустрија буде њена противтежа. Гаспари је био за решење пољског питања на „аустријски начин", то јест за независну Пољску под хабзбуршким владаром: „У Европи неће бити стабилности и реда ако се створи више националних држава, слабих, немоћних, које ће незадовољна Немачка, по својој вољи, у доколици, прогутати", изјавио је Гаспари. Он је сматрао да независна Пољска има услове да опстане и сачињава баријеру немачком продирању. Југославија, по његовом мишљењу то није могла да буде, јер, питао се он, „какве су биле њене природне границе, историја, традиције?" Гаспари је сматрао да југословенска држава нема услова да опстане као таква. Отворено је алудирао на постојање различитих политичких, верских и културних прилика у југословенским земљама, као и на тешкоће око усклађивања будућих односа између народа који је сачињавају. Гаспаријева изјава још једанпут је потврдила уверење да православна Србија није уживала поверење Курије, супротно католичкој Пољској која је имала њену подршку.[92]

У октобру 1918. године папа је упутио личне апеле председнику Вилсону и цару Карлу. Од америчког Председника тражио је, 7. октобра, да убрза крај „немилосрдног рата који је већ дуго времена погађао човечанство". У ствари, папа је тражио од Вилсона да прихвати другу аустријску ноту и отпочне преговоре о закључењу примирја. У Ватикану се још увек веровало да има наде да се Аустро-Угарска спасе од најгорег – распадања. Амерички одговор био је негативан. Вилсон је објаснио да није био у стању да прихвати папин

---

[92] C. a'Court Repington, *La première guerre mondiale 1914–1918*. (Paris 1924), 513–519. Текст интервјуа Салис је упутио у Лондон. Вилијем Тирел, шеф Обавештајног одељења Форин офиса, приметио је да су Гаспаријева гледишта била проаустријска и антируска. „Аустрија је имала могућност да питање реши на овај начин, али је то пропустила да учини. Не верујем да је истина оно што је кардинал говорио о Чесима и Југословенима." Салис Драмонду, Рим, 20. X 1918. године. F. O. 800, vol. 329. P. R. O.

апел „због обећања и обавеза према Чехословацима и Југословенима из Монархије". Истовремено, амерички одговор је показивао да Вилсон није био спреман да прихвати Свету столицу као посредника у преговорима око прекида непријатељстава и отпочињања разговора о закључењу мира. То је био потпуни неуспех папиних мировних напора.[93] Акција у Вашингтону представљала је очевидан доказ да је у Ватикану преовладало уверење да се судбина Монархије налазила у Вилсоновим рукама и да је само он могао спасти од растурања.

У личном писму цару Карлу, упућеном 10. октобра 1918. године, папа је саветовао да се спроведе федерализација Монархије, уз признање широких аутономија Чехословацима и Југословенима. Папа је, такође, препоручио цару да од Немачке тражи да што пре изјави да прихвата Вилсонове захтеве и да обећа да ће повући своје трупе са окупираних територија.[94] Одговор цара Аустро-Угарске на папин апел био је позитиван. Половином октобра, на седницама Крунског савета расправљало се о тексту царске прокламације. Карло је одлучио да прокламује одлуку којом се Аустро-Угарска претварала у федералну државу. Прокламација је објављена 18. октобра 1918. године. Папин апел и Карлова прокламација представљали су покушај да се спречи Вилсоново уплитање у унутрашња питања Монархије. Карлова одлука била је такође и последица страха за њен опстанак. Прокламација је, на крају, представљала покушај да се Вилсону покаже да је Аустро-Угарска прихватила захтеве из његових ранијих говора и нота, посебно из Четрнаест тачака. Папа и Карло настојали су да нађу решење за проблеме који су притискали Монархију позивањем на давно напуштене Вилсонове ставове и предлоге. Царска прокламација дошла је сувише касно да би се њен садржај могао применити у пракси. Монархија се налазила у фази распадања, па стога и њена реорганизација није више била изводљива.

Све потоње акције и предлози Свете столице остали су без ширег одјека; они нису садржавали ништа ново. Аргументи које је Курија износила у току последњих дана октобра 1918. године сводили су се на то да укажу на користи које би имале Хрватска и Чешка уколико би остале у саставу федералне монархије: „Као независне, мале државе, тврдио је Гаспари, оне ће имати мало значаја".[95] Кад је Хр-

---

[93] За детаљну анализу о акцији Ватикана у САД, усп. Živojinović, *The Vatican, Woodrow Wilson and the Dissolution of the Hapsburg Monarchy*, 55–57.

[94] Бенедикт XV цару Карлу, Рим, 10. X 1918. године. *Сонинове хартије* 48.

[95] Пеџ Лансингу, Рим, 21. X 1918. године. Архив Стејт Департмента.

ватски сабор 29. октобра изгласао одлуку о прекиду свих веза са Аустријом и њеном династијом. Ватикан је показао велику жалост. Одлуку Сабора саопштио је Курији, 30. октобра, нунције Бонцо. Истога дана Гаспари је обавестио нунција да је одлука „Хрватског Сабора дубоко ражалостила Светог Оца."[96] Иако је раније постало очевидно да се ситуација развијала неповољно по Аустро-Угарску, у Курији се још увек сматрало да све није било изгубљено. Почетком новембра 1918. године, Гаспари је изјавио да сматра да је најбоље решење „у интересу цивилизације и њих самих нека врста уније између народа средње Европе".[97] Ова, као и друге акције Свете столице остала је без резултата.

Пред крај рата католички клер у југословенским земљама Монархије био је подељен у погледу стварања нове државе. Јеглич је са тугом констатовао да се Аустро-Угарска распада. Он је био свестан да је стварање југословенске државе неминовно, мада му није било јасно да ли ће се она налазити у саставу Монархије или изван ње.[98] Неколико дана касније, 22. октобра, бискуп је изразио своју наклоност према републиканском облику владавине за нову државу.[99] Загребачки надбискуп Бауер поздравио је одлуку Хрватског сабора и захтевао од свештенства загребачке надбискупије да у свему следи Народно веће Словенаца, Хрвата и Срба.[100] Сплитски бискуп доктор Јурај Царић, одушевљено је поздравио одлуку Сабора о прекиду свих веза са Аустро-Угарском. Свештенство бискупије сплитско-макарске обавестио је да је „нашем троименом народу већ осигурана посебна држава". У својој посланици позвао је свештенство да се у политичком погледу придржава наредби Народног већа из Загреба.[101] Слично мишљење изразио је и которски бискуп Франо Тица Учелини.

---

[96] Бонцо Гаспарију, Беч, 29. X 1918; Гаспари Бонцу, Рим, 30. X 1918. године. *Сонинове хартије*, 48.

[97] Салис Балфуру, Рим, 2. XI 1918. године. F. O. 371, vol. 3445. P. R. O.

[98] *Јегличев дневник*, 16. X 1918. године, књ. X, 74, 75. Бискуп је зажалио нестанак „наше старе Европе".

[99] *Исто*, 77.

[100] F. Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1919.* (Zagreb 1920), 213–214.

[101] Д. Живојиновић, *Сплитски бискуп др Јурај Царић и борба против италијанске политике у Далмацији 1918–1919. године*. Историјски гласник, 2–3 (1966), 145–168.

Овако различити ставови представника високог католичког клера рефлектовали су страх, неизвесност и неповерење према Италији и њеним плановима на источној обали Јадранског мора, Србији и њеној православној династији. Бискупи, нарочито они из далматинских дијецеза, очекивали су са страхом и неизвесношћу прве акције и кораке Свете столице у данима након окончања ратних операција. Искуство из прошлости било је оправдање за такво неповерење.

Прве кораке Свете столице након потписивања примирја, 3. новембра 1918. године, очекивали су са нестрпљењем не само бискупи, већ и други кругови. Прва одлука Курије у том погледу била је примљена са одобравањем и није изазвала много дискусије. Осмог новембра папа је упутио Гаспарију писмо у којем га је обавестио о својој будућој политици према новим државама. „Дали смо инструкције нашем нунцију у Бечу", писао је Бенедикт XV, „да успостави пријатељске односе са народима аустроугарског царства који су пре кратког времена стекли независност... Црква прихвата без тешкоћа легитимне промене, политичке и територијалне, које се догоде у животу народа".[102] Папино писмо имало је велики значај. Њиме је он, у ствари, наложио југословенском католичком клеру, као и клеру других новостворених држава, да заузме коректан и кооперативан став према новој држави и да подржи њене напоре за унутрашњу стабилизацију. То је укључивало, по свему судећи, папину подршку свим оним снагама које су се борили против социјалних и револуционарних промена и покрета. Писмо је, такође, представљало полазну платформу за одређивање става католичког епископата на конференцији бискупа одржаној у Загребу од 27. до 29. новембра 1918. године.

Конференција католичког епископата, у својим резолуцијама објављеним у јавности, назива себе „југословенски католички епископат". Закључци конференције били су веома значајни; сакупљени бискупи су изјавили да је њихов циљ био да раде на успостављању ратом уздрманих догми, социјалних и моралних, у новој држави, јачању улоге Католичке цркве, и тако даље. При томе је изражено уверење да ће „нова југословенска држава, која за бискупе представља стварност, признати права католичке цркве". Епископат се заложио и за аграрну реформу и употребу старословенског језика у богослуж-

---

[102] „*L'Osservatore Romano*", 10. XI 1918. godine; Pernot, н. д., 40–441; E. Vercesi, *L'Europa nuova e il'Vaticano*, 30–31.

ју. У резолуцији се посебно наглашавала жеља да Католичка црква живи у слози и љубави са осталим верским деноминацијама у новој држави. Неки закључци конференције и садржај резолуција представљали су изненађење за многе који су знали за раније држање католичког клера у питању уједињења и стварања југословенске државе.[103] За почетак, међутим, држање Ватикана и католичког клера било је конструктивно, иако је било очевидно да став Курије није био потпуно одређен. У појединим областима (Далмација, Истра, острва), нарочито у оним које су окупирале италијанске оружане снаге, став бискупа и нижег клера био је изразито пројугословенски и антиталијански. Домаће свештенство се на тај начин директно супротставило политици Свете столице у току 1919. године.

Став Свете столице према новој држави и њеним напорима да се консолидује и сачува територије настањене југословенским етничким живљем, у данима после потписивања примирја, могуће је пратити до у детаље. Основни елементи политике Курије у данима мировне конференције опажају се у пружању пуне подршке италијанским претензијама у Далмацији, Истри и на острвима, давању инструкција католичком клеру да сарађује са италијанским окупационим властима и, коначно, одбијању да формално призна постојање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Окупација југословенских територија дуж јадранске обале од стране италијанских оружаних снага, војних и поморских, примљена је у Светој столици са ћутањем, без протеста. На основу неких каснијих података, из времена одржавања мировне конференције, може се закључити да је таква политика Италије наишла на одобравање у Курији. Почетком фебруара 1919. године бискуп Царић отишао је у Рим. Циљ пута је био да се папа упозна са приликама и ставом католика Далмације. Царић је такође настојао да приволи папу да се код италијанске владе заложи да измени своју политику у окупираној зони, престане са радом против југословенске државе и олакша положај католика, свештенства и становништва у Далмацији. На жалост, Царић није закуцао на права врата, па од папе није добио очекивану подршку. Уместо тога, у Ватикану су га наговарали да одустане од пута у Париз, где је Вилсону и мировној конференцији на-

[103] Šišić, *Dokumenti*, 262–263; Јанковић–Кризман, *Грађа* II, 663–664; Novak, *Magnum Crimen*, 73–76. Тешко је поверовати да су сви бискупи искрено изменили свој став. Јеглич је, на пример, половином новембра 1918. године, изражавао „страх за будућност Словеније од централизације, мајоризације и православља". Страховао је, такође, и од српске православне династије и сматрао да Југославија треба да се претвори у „социјалну републику". *Jegličev dnevnik*, 11. XI 1918. године, књ. X, 85.

меравао да објасни жеље народа и опише прилике у Далмацији.[104] Истовремено, из поверљивог извештаја италијанска влада је добила обавештење да је Света столица подржавала италијанске претензије у Далмацији и вршила притисак на католички клер да не пружа отпор италијанским властима. Адмирал Паоло Таон ди Ревел, начелник штаба италијанске морнарице, обавестио је Сонина да је од официра (Феруча Феручија) који је разговарао са подсекретаром у Курији, Тедескинијем, сазнао да је „Ватикан веома наклоњен нама (Италији), што се тиче јадранског питања". Тедескини је такође изјавио да је „Ватикан чинио и чини све што може код далматинског свештенства да умери и измени свој отпор према нама; ово је имало резултата". Из разговора са другим функционерима Курије, Феручи је стекао утисак да је „Ватикан био вољан да размотри било какав корак (предлог) италијанске владе у циљу решавања спорних питања". За узврат, Ватикан је био спреман да „пружи пуну подршку, дипломатску и другу, нашим јадранским аспирацијама".[105] Понуда је била јасна, а њени мотиви карактеристични за политику Курије према Италији. Као и толико пута у прошлости, Ватикан је и овај пут желео да реши своје неспоразуме са Италијом на рачун југословенског католичког живља на источној обали Јадранског мора. Он је и овог пута потврдио, као и толико пута у прошлости, своја италофилска осећања и патриотизам.

Претерана горљивост и одлучност италијанских политичких представника и војних команданата да уклоне политичке противнике и онемогуће агирацију у окупираној Далмацији довели су до затварања, протеривања и депортовања многих угледних лица. Међу њима је било свештеника. Многи од ових били су депортовани у Италију. Међу депортованима најугледнији је био крчки бискуп Махнич. У мају 1919. године бискуп је био интерниран у један манастир у Фраскатију. Делегација Краљевине СХС у Паризу захтевала је његово ослобођење. То исто је чинила и Курија, али из сасвим других разлога. У Ватикану су брзо схватили сву тежину грешке коју су војне власти на острву починиле одлучивши се да Махнича депортују. Почетком августа 1919. године Гаспари је упозорио Франческа Нитија, председника италијанске владе, да је Махничева „интернација нанела *највећу* штету италијанској ствари у тим областима, како је произлазило из наших обавештења". Гаспари је захтевао да се Махнич врати на Крк, и обећао да ће бискупа саветовати да се уздржи од сваке политичке активности на острву: „Његов повратак, нагласио је Гаспари, омогућио би да се неправда која му је нанета исправи, као и

---

[104] Живојиновић, *Сплитски бискуп др Јурај Царић...*, 152.

[105] Ди Ревел Сонину, лично, Рим, 12. II 1919. године. *Сонинове хартије* 48.

да се у народу измени непријатељско расположење према Италији настало као последица интернације."[106] Карактеристично је да Гаспари није протестовао против депортације у начелу, већ је показивао забринутост за углед Италије и покушавао да се он поправи у очима становништва.[107]

Почетком јануара 1919. године, Бакотић је обавестио Свету столицу о стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Временом су савезничке владе и друге неутралне државе признале нову државу. Једино су Италија и Света столица дуго времена одлагали њено међународно признање. Гаспари је 18. јануара 1919. године потврдио пријем Бакотићеве „интересантне ноте... у вези скорих догађаја у Србији".[108] Овакав одговор значио је, у суштини, да је Курија одбила да призна стварање нове државе. Помен Србије показује да она није сматрала за потребно да се изјасни о нотификацији. То није било све. Почетком априла 1919. године, у интервјуу Морису Праксу, дописнику париског листа *Petit Parisien*, Гаспари је изјавио: „Југословенско питање није једноставно. Мислим да нова држава треба да дâ одређене аутономије, на пример, републиканског типа, Хрватима и Словенцима."[109] Гаспаријева изјава представљала је, поред осталог, директно уплитање у унутрашње послове нове државе, директан притисак на њу и покушај дискредитовања њеног међународног положаја.[110] Тек почетком новембра 1919. године Света столица је, међу последњима на свету, формално признала постојање нове државе. Тиме је најбоље показала своје право расположење према њој, као и људима који су радили на њеном стварању током четири године рата.

Основне постулате ватиканске политике према југословенској држави након завршетка рата изнео је кардинал Гаспари у својим не-

---

[106] Гаспари Нитију, Рим, 5. VIII 1919. године. Broglia, *Italia e Santa Sede*, 373; Пашић Вилсону, Париз, 15. V 1919. године. *Вилсонове хартије*, VIII-A; о депортовању свештенства обавештавали су Комисију у Паризу и амерички адмирали на Јадранском мору. Адмирал Бенсон Вилсону, Париз, 12. VI 1919. године. *Исто*.

[107] Поред Махнича, италијанске власти су удаљиле са острва Цреса конвентуалце и замениле их Италијанима из Падове. Из Трста је, такође, био уклоњен бискуп Карлин и замењен Италијаном Бартоломасијем. D. Klen, *Neki dokumenti o svećenstvu u Istri* (Zagreb 1955), 7–14; С. Симић, *Ватикан против Југославије* (Титоград 1958), 5–6.

[108] Симић, *исто*, 1–2.

[109] *Petit Parisien*, 3. IV 1919. године; Miljuš, н. д., 153.

[110] Гаспари је изјавио, на Бакотићеву примедбу о неподобном садржају изјаве, да његове речи нису биле тачно саопштене. Изјаву, пак, није могао демантовати. Симић, н. д., 3.

давно објављеним мемоарима. У њима је, такође, објаснио и свој лични став према њој, као и другим питањима с тим у вези. Одлуке Мировне конференције, као и других састанака који су следили након њеног завршетка, Гаспари је искористио да начини нека поређења. Она су се односила, пре свега, на положај и тековине Италије и Краљевине СХС. Гаспари је тврдио да одлуке Мировне конференције нису биле повољне по Италију. Доказ за то он је нашао у чињеници да је од укупне суме подељене на име репарација Италија добила свега 10%, и да су немачке колоније и мандатне територије поделиле Енглеска, Француска и Јапан. Коначно, упркос томе, Вилсон је италијанске аспирације на конференцији означио као „империјалистичке".

Међутим, Гаспаријево нерасположење према Мировној конференцији и њеним одлукама добило је потпуни израз у његовим коментарима о Србији и југословенској држави. Он је тврдио да је Србија, за разлику од Италије, уживала наклоност мировне конференције. То му се чинило неправедним и необјашњивим: „Упркос злочину у Сарајеву који је довео до светског рата", писао је Гаспари, „Србија је на конференцији у Паризу била фаворизована и претворена у Југославију." Стварање југословенске државе, веће и бројније од Краљевине Србије, представљало је непријатну реалност за Ватикан. Гаспарију је сметало што је уместо „Србије која је пред почетак рата бројала четири милиона становника, после потписивања мира постојала Југославија са дванаест милиона становника, добро наоружана од Француске". Он је, такође, сматрао да је Краљевина СХС била вештачка творевина, непожељна од многих који су се налазили унутар њених граница: „Она (Југославија) је била увећана обичном и једноставном анексијом других балканских народа који нису желели ни да чују да буду под српском владом; такви су били Хрвати, Црногорци, Словенци." Гаспари је сматрао да је „питање Црне Горе било решено крајње неправедно: иако се у Лондонском пакту и Вилсоновој поруци говорило да Црна Гора мора бити обновљена са свим правима, она је лако била припојена Југославији; нико од присутних, укључујући Орланда и Сонина, није направио никакву примедбу на то, иако је била у питању земља италијанске краљице." На крају, наглашавајући да његова изјава нема намеру да било кога увреди, Гаспари је закључио: „Југославија, досад, може се рећи, представља конгломерат народа који нису показивали много љубави за српску владу; она представља сурогат за стару Аустрију у односу на Италију која се,

стога, према њој односи са великим неповерењем.“ Сличне примедбе Гаспари је направио о Чехословачкој и Румунији.[111]

Гаспаријево нерасположење исходом мировне конференције је очевидно. Оштрица његове критике упућена је на рачун Србије, која се по његовом мишљењу претворила, ширењем државне територије, у израбљивача других југословенских народа, пре свега Црне Горе. Гаспаријево непријатељство примећује се и између редова његовог текста. Такво расположење кардинал није изменио од избијања рата; оно је видљиво у Гаспаријевом приписивању одговорности Србији за избијање рата. Након његовог завршетка кардиналово непријатељско расположење остало је непромењено.

Још неколико чињеница намећу се након читања Гаспаријевог текста. Поређење са Италијом показује његов страх од снажне државе на источној обали Јадранског мора и њене доминације на Балкану. Таква држава не представља само претњу католичком елементу, већ значи и непријатног суседа за Савојску краљевину. Очевидно, Гаспари је наступао и као државник цркве који води рачуна о интересима Италије.

Иступајући као заштитник Хрвата, Словенаца и краљевине Црне Горе, Гаспари је показао да није веровао у принцип самоопредељења народа и њихову способност да одлучују самостално о својој судбини. Док његово интересовање за Хрвате и Словенце може да се оправда са верске тачке гледишта, укључивање Црне Горе, православне државе, спада више у област политичког разматрања. Гаспари се често користио противречним аргументима ако је требало доказати неке поставке или циљеве ватиканске политике. Његово мишљење да Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца представља творевину мировне конференције, а не израз воље југословенских народа, показује да је Курија још увек била склона да прихвати принцип легализма у одређивању судбине појединих народа.

Делатност Свете столице у току Првог светског рата показује да је она била забринута за опстанак Хабзбуршке монархије и да је свим силама радила на њеном очувању. Страх од социјалне и политичке револуције објашњавао је стално присутни пацифизам и сумњиву неутралност Курије.

Ови разлози, између осталих, навели су Ватикан да ради како на обустављању ратних операција и закључењу мира, тако и на постизању споразума између појединих држава (Италије и Аустро-

[111] *Il Cardinale Gaspari e la Questione Romana (con brani delle memorie inedite) a cura di Giovanni Spadolini* (Firenze 1972), 225–228.

Угарске). Ватикан се залагао за онакве територијалне уступке Италији од стране Аустро-Угарске који не би довели у питање њен опстанак. Напори Ватикана да се Монархија очува од распадања били су неуспешни, иако је дуго времена, захваљујући политици сила Антанте, изгледало да ће они бити крунисани успехом. Такво залагање за Монархију било је штетно по интересе Ватикана. Након завршетка рата, он се нашао са набујалим национализмом, изолован од важних међународних збивања, непотребан. То је Курију довело у положај зависности од Италије и Француске.

Од почетка рата Света столица се налазила на страни противника Србије, као и њеног територијалног ширења на рачун Аустро-Угарске. Такав став задржала је током читавог рата. Програм српске владе и Југословенског одбора био је неприхватљив за Свету столицу. У појединим тренуцима у Курији се говорило о аутономији народа, али се истицало да се она могла остварити само унутар Монархије и под династијом Хабзбурговаца. Тек пред сам крај рата, у Ватикану је преовладало уверење да је потребно извршити темељитију реорганизацију њене унутрашње структуре. Због тога је у октобру 1918. године папа тражио од цара Карла да се сагласи са федерализацијом Монархије. Међутим, тада је већ све било касно, а распадање њене државне структуре неминовно.

Антипатије према будућој југословенској држави биле су током рата очевидне, као што ни југословенска идеја није уживала много поверења у Курији. Ова осећања нису ни касније била ублажена, па ни скривана од јавности. Занимљиво је да се основни постулати политике Свете столице према Монархији у току 1918. године нису много разликовали од оних који су постојали 1915. године. Обзири према Италији играли су током рата увек видну улогу у одређивању политике Ватикана према Аустро-Угарској. Отуда је Курија, како 1915. године тако и 1918. године, решење проблема тражила у територијалним уступцима Италији. То је требало да отвори пут за излазак Италије из рата.

Заоштравање сукоба између Италије, с једне, и српске владе и Југословенског одбора, с друге стране, још више је допринело зближавању између Италије и Свете столице. Ово се нарочито манифестовало у току 1917–1918. године. Југословенска држава која је требало да се створи на источним обалама Јадранског мора и на Балкану, на рушевинама Аустро-Угарске или на штету италијанских империјалистичких захтева и амбиција, представљала је, нужно, непријатеља за Ватикан. Он ће, такође, подржавати италијанске захтеве и

политику према Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и из верских разлога. Припајање Италији хрватског и словеначког живља у спорним територијама на Јадранском мору, махом католика, требало је да спречи њихову евентуалну асимилацију и нестанак у мору православља које их је окруживало.

У Ватикану је до краја рата постојала нада да ће се давањем аутономије народима Монархије решити „југословенски проблем". Дуго времена, пак, Курија је одбијала да призна његово постојање, а све своје планове за решавање територијалних питања заснивала на претпоставци да ће се Аустро-Угарска очувати као држава. Југословенско питање наметнуло се само од себе у току последње године рата, па се преко њега није могло лако прећи. Отуда и одлучно залагање Курије да се ово питање реши давањем аутономије народима Монархије. Прихватање таквог решења, било од великих сила, било од њених потчињених народа, искључивало је, само по себи, распадање Аустро-Угарске и стварање југословенске државе.

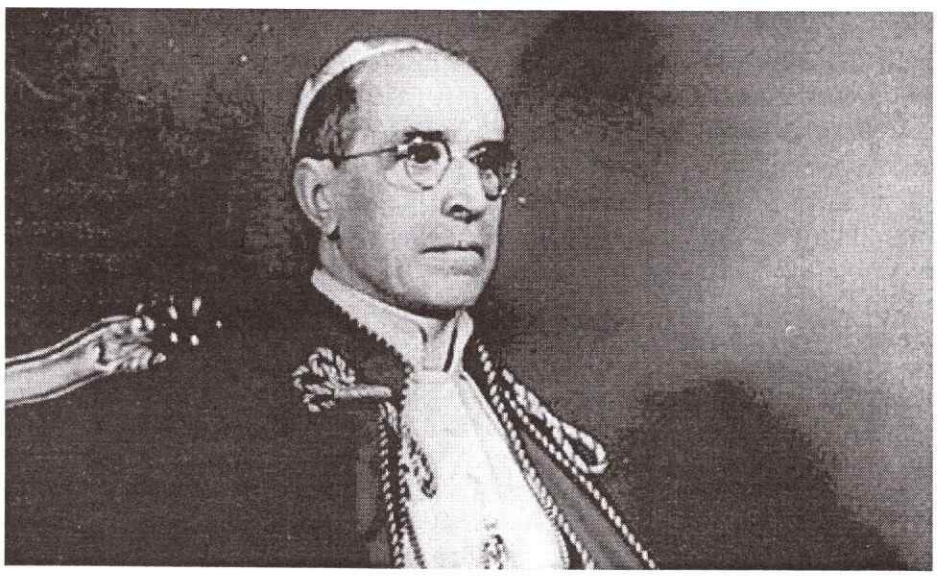

Нунције Еуђенио Пачели, потоњи Папа Пије XII

МИРОВНИ НАПОРИ ПАПЕ БЕНЕДИКТА XV ОД 1914. ДО 1917. ГОДИНЕ

Постоји врло мало свеобухватних и поузданих студија о мировним напорима папе Бенедикта XV (1914-1922) током Првог светског рата. С обзиром на веома значајну улогу и место Св. Столице, неке епизоде и појединости избиле су на површину да би убрзо постале предмет живих и оштрих полемика и речи оптужби на рачун папине наводне пристрасности за једну или непријатељства према другој зараћеној страни. При том, треба одмах напоменути да је Св. Столица била италијанска институција, водећа конзервативна политичка снага у Европи и средиште најстарије светске међународне организације. Управо ти чиниоци, заједно са личним ставовима и гледиштима појединих папа, одређивали су држање Ватикана у вези са многим политичким и идеолошким проблемима са којима се суочавало човечанство у целини, а Европа посебно.

Упорна настојања Св. Столице да обезбеди своје присуство и утицај у световним питањима током Првог светског рата подстакла су различите и многостране активности. Њени представници широм света пажљиво су пратили сва збивања, како на домаћој тако и на унутрашњој сцени појединих држава и исцрпно обавештавали Ватикан о њима. Ватиканска штампа износила је такође своја гледишта о појединим значајним збивањима. На тај и на друге начине, видљиве и невидљиве, Св. Столица је јасно ставила свима заинтересованима до знања да је намеравала да учествује и да утиче на све одлуке о рату и миру које је требало донети након завршетка рата.

Било је природно што је Св. Столица показивала стално интересовање за мировно питање. Међутим, њена настојања нису донела значајне успехе или наишла на одобравање зараћених страна, а честе мировне иницијативе папе Бенедикта XV, да се започну преговори и да се обуставе непријатељства, биле су упорно одбациване са обе стране. Упркос његовим сталним настојањима да очува угледно место у очима Савезника, САД и Централних сила, папа Бенедикт XV је наишао на сумњичења свих страна које су га оптуживале да је био оруђе у рукама противника. Та чињеница дубоко је забрињавала понтифекса и створила уверење у курији да велике силе нису одо-

бравале било какво његово уплитање у световна питања. То је одредило и коначни исход папиних мировних предлога и настојања. Њихова анализа заслужује да се подробно испита, пошто су они имали одређено место у политичким и дипломатским збивањима током Првог светског рата.

Папа Бенедикт XV имао је много разлога да ради за мир. Политички обзири били су међу најважнијима јер су обухватали како односе између европских држава тако и очување постојећег политичког, друштвеног и привредног поретка. Они су били важни пошто су се тицали одржавања положаја и утицаја Католичке цркве широм Европе и света у целини. Политичке, националне и верске прилике у Европи разликовале су се битно, од државе до државе, и озбиљно су погађале Католичку цркву и њене интересе. На пример, Св. Столица је била ужаснута због могућег политичког савеза између социјалиста и католика и његовог утицаја на политички живот. Националистичке кампање такође су се сматрале опасним и провокативним пошто су оне угрожавале само постојање вишенационалних држава каква је била католичка Аустро-Угарска. То су, између осталог, били разлози који су наводили папу Бенедикта XV, као Христовог изасланика на Земљи, да ради за мир и да верује да „је овај рат самоубиство за Европу." У таквим околностима неки су искрено мислили да је папа био „природни посредник."[1]

Међутим, сметње на путу папског посредовања биле су бројне и значајне. Од самог почетка рата многима је изгледало да је Св. Столица показивала наклоност за једну страну. Када је био позван да посредује, папа Пије X (1903-1914) одбио је да предузме било какву мировну иницијативу, пошто је сматрао да је аустроугарска објава рата Србији била у потпуности оправдана. Он је у Србији видео православну државу и „опасну болест" која је, уколико би јој се допу-

---

[1] J. Leflon, "L`Action diplomatic-religieuse de Benoit XV en faveur de la paix durant la premiere guerre mondiale" у *Benedetto XV, i cattolici e la prima guerra mondiale. Atti del covegno di studi tenuto a Spoleto nei giorni 7-8-9 settembre 1962,* G. Rossini (ed.), (Roma, 1963), p.68; L. Salvatorelli, *La politica della Santa Sede dopo la guerra mondiale* (Milano, 1937), pp. 12-13; M.Pernot, *Le Saint Siege, l`Eglise Catholique et la Politique Mondiale* (Paris, 1924), pp. 34, 144; C.Alix, *Le Saint-Siege et les nationalisms en Europe 1870-1914*, pp. 115-16; D. Veneruso, "Ricerche e problem relative ai rapporti tra cattolici e socialisti durante la prima guerra mondiale", *Critica storica,* IV, 2 (31. Marzo, 1965), pp. 129—156; за преглед ватиканских мировних напора, видети D. Živojinović, *The United States and the Vatican Policies, 1914-1918* (Colorado, 1978), pp. 23-40.

стило да се шири, могла да уништи саму душу католичког царства. У целини, папа Пије X је веровао да Централне силе (Аустро-Угарска, Немачка) нису сносиле одговорност за избијање рата и сматрао је Савезнике претерано амбициозним због њиховог агресивног политичког програма. Супротно томе, циљеви Централних сила били су много ближи тежњама Св. Столице, па је, стога, њихов војнички успех био много пожељнији. Држање Св. Столице у погледу очувања неутралности Италије, потврдило је такво гледиште и допринело да је она показивала „све веће неповерење према Савезницима."[2]

Најзад, постојали су такође и лични разлози за држање новог папе. Након ступања на престо св. Петра у септембру 1914, Бенедикт XV је био готово непозната личност не само владама великих сила већ и у Италији.[3] Други разлози такође, а пре свега његово одбијање да јавно изнесе своје мишљење о ставовима и одговорностима зараћених држава за избијање рата, допринели су његовим невољама.

Током првих дана рата тешко се могло говорити о могућем посредовању за мир пошто ни једна велика сила није била спремна да слуша предлоге који су долазили с друге стране. Понуда да посредује коју је председник САД Вудро Вилсон изнео почетком августа 1914, била је одмах одбачена. Након тога, било је много предлога који су долазили са различитих страна, углавном из неутралних земаља, међу којима су биле Св. Столица и САД. Одржани су бројни тајни састанци, вођена је обимна преписка између појединаца и група са циљем да се испитају ситуација и перспективе за мир. То није био једноставан посао с обзиром на то да је постојао широки спектар различитих интереса и амбиција које су морале да буду усклађене или помирене. Неки од ових почетних корака били су вођени поштеним разлозима, док су неки други била неискрени, предузети због унутрашње или спољне пропаганде. Током времена, у том процесу су се појавили бројни посредници – владе, организације и појединци. Ипак, они су се брзо појављивали и још брже нестајали са сцене. Недоречени планови за мир били су уобличавани, предлози чињени да би били одбачени, а након тога, узајамно непријатељство појачано. У међувремену, велике битке су се водиле на копну и мору са разли-

---

[2] E. Paris, *Le Vatican contre l'Europe* (Paris, 1962), pp. 44-45; Д. Живојиновић, *Света Столица између Аустро-Угарске и Србије пред први светски рат 19112-1914 године . Велике силе и Србија пред први светски рат* (Београд, 1976) стр. 250-261.

[3] F. Martini, *Diario 1914-1918* ed. Gabriele De Rosa (Milano, 1968), p. 79; H. Marc-Bonnet, *La Papaute Contemporaine* (Paris, 1951), p. 91; Е. Винтер, *Папство и царизм* (Москва, 1964) п. 485.

читим исходима, што је још више отежавало напоре заинтересованих страна да преговарају и посредују за мир.

Први кораци папе Бенедикта XV били су, сасвим умесно, управљени према председнику Вилсону и САД. Амерички председник био је главни говорник неутралних земаља који је уживао огроман политички и морални углед. Обојица су се надала да ће управо они окончати рат. Обојица су се такође, позивала на хришћанство као идеолошко оправдање за мир. Најзад, обојица су првобитно претпоставила да ће се рат завршити на бази *status quo ante bellum.* То је показивало да је Бенедикт XV намеравао да оствари мировни циљ заједно са америчким председником. Међутим, таква очекивања нису била реална. Основна претпоставка америчке политике током неутралности била је очување англо-француско-америчког пријатељства, док је закључење мира било тек од другостепене важности. Настојање немачке владе да уклони америчког председника као посредника и њена одлука да користи подморнице у свом војном арсеналу, само су ојачале везе између три поменуте државе.[4] Последица тога била је да је папа био уклоњен са сцене као могући посредник. Како је Први светски рат све више добијао на снази, разлике између Св. Столице и САД постајале су све очигледније и узајмно искључивије.

Први папин корак за мир подударио се са немачким и америчким акцијама. Осмог септембра 1914. новоизабрани папа Бенедикт XV објавио је своју ексортацију *Ubi Primum*, у којој је позвао све заинтересоване стране да сарађују како би се рат привео крају. У свом прогласу он је најавио: „Ми смо чврсто и с вољом одлучили да не пропустимо да учинимо ништа што је у Нашој моћи да би се убрзао крај овог страшног зла." Позвао је такође „све оне који владају народима... да забораве своје неспоразуме... и да започну размену гледишта о миру и узајамно се измире."[5] Позив Бенедикта XV био је веома јасан, али су његове речи биле занемарене. Истог дана, Јоаким фон Бернсторф, немачки амбасадор у Вашингтону, обавестио је Оскара Страуса, бившег америчког посланика у Турској, да је кајзер Вилхелм био спреман да подржи папин корак. Ипак, када му је уру-

---

[4] E. R. May, *The World War and American Isolation 1914-1917* (Chicago, 1966), pp. 72-73; K. E. Birnbaum, *Peace Moves and U-Boat Warfare: A Study of Imperial Germany's Policy Toward the United States, April 18, 1916- January 9, 1917 (*Stockholm, 1958), p. 94.

[5] H. Koenig, ed., *Principles for Peace: Selection from Pontifical Documents. Leo XIII to Pius XII* (Washington, D. C. 1943), p. 128; D. Gwynn, *The Vatican and the War in Europe* (Dublin, 1941), pp. 18-19.

чен позив немачки цар је одбио да потврди своју намеру. Одговорио је да Немачка није желела рат и да је Велика Британија била одговорна за њега. Стога су САД и њен председник морали да убеде европске савезнике да изнесу своје мировне предлоге. Папина иницијатива била је такође позната британској, француској и руској влади, али су оне одбиле да је подрже. Неколико дана касније, 23. септембра, амерички председник је саопштио да није намеравао да се залажи за закључење мира у Европи.[6]

Убрзо потом Вилсон се оградио од било каквог пружања подршке новим папским мировним предлозима. Почетком октобра 1914. јасно је одредио свој став према будућим посредничким иницијативама. У писму Вилијаму Ц. Брајану, државном секретару, Вилсон је напоменуо да, упркос предлозима других држава да влада САД преузме иницијативу у посредовању, он није био тај који треба да одлучи која ће држава учествовати у преговорима или позвати друге да им се придруже. Сматрао је да влада САД треба да буде позвана да посредује. Што се тиче партнера у било каквом посредничком послу, био је сасвим одлучан: „Говорећи у поверењу, мислим да је врло пожељно да једна земља треба да делује као посредник, а не неколико њих. Тешкоће и компликације биле би многобројне, а исход много неизвеснији уколико би било неколико посредника."[7] Вилсонов став био је потпуно јасан: тиме је отклонио могућност да неутралне државе заједно са њим раде на постизању мира. Колективно посредовање за њега није било прихватљиво, чиме је папа Бенедикт XV био пренутно уклоњен као могући партнер. Такав Вилсонов став помаже да се, барем делимично, схвати зашто су предлози Св. Столице наилазили на одбијање америчког председника и његове администрације током трајања рата.

Изгледало је да Бенедикт XV није био потпуно свестан става и одлуке америчког председника. У ствари, он је припремао терен за нову иницијативу. То показује следећи корак. Седмог октобра 1914, језуита, отац Геноки, близак папи, саопштио је Фердинанду Мартинију, члану италијанске владе, да се понтифекс налазио под прити-

---

[6] Брајан Волтеру Х. Пејџу, Вашингтон, 8 септембар, 1914, *Хартије Волтера Х. Пејџа* (Библиотека Хотон, Универзитет Харвард, Кембриц, Масачусетс); Бехметов Сазонову, Вашингтон, 9, 11, 23 септембар, 1914; Извољски Сазонову, Париз, 11 септембар 1914, *Международние отношениа в епоху империализма,* Трећа серија, I-X, (Москва, 1934-1938), VI-1, стр. 225, 238-243, 301-302; *Пејџове хартије,* Лансинг Пејџу, Вашингтон, 22. септембар 1914.

[7] Вилсон Брајану, Вашингтон, 8. октобар 1914. Преписка између председника Вудро Вилсона и државног секретара Вилијама Ц. Брајана, 1913-1915, досијеи Стејт департмента, Национални архив, Вашингтон Д. К.

ском да делује за мир: „Многи људи захтевају од мене да радим за мир, али ја не говорим. Ако ја будем говорио ко ће слушати моје речи," жалио се папа. Мартини је приметио да је Бенедикт XV био „разумна особа," алудирајући очигледно на непогодности за такав корак у том тренутку.[8] Томас Нелсон Пејџ, амерички амбасадор у Риму, запазио је такође знаке папине узнемирености и спремности да иступа за мир, али је приметио и његову наглашену несигурност, тако да нико није знао какво је у том тренутку било његово стварно расположење.[9]

Нагађање о папиној могућој акцији за мир потврдило је објављивање његове енциклике *Ad Beatissimi,* од 1. новембра 1914. У њој је Бенедикт XV храбро улетео у испитивање узрока рата, што је био корак кога су се многи државници уздржавали да начине у том моменту и касније. Нагласио је да су главни узроци рата били недостатак узајамне љубави међу људима, непоштовање власти, неоправдани сукоби између различитих друштвених класа и материјални просперитет који је постао средиште људског понашања. Јасно је објаснио да је материјална добробит била кључни проблем и приметно занемаривање диктата и правила налога хришћанске мудрости. На крају, папа је захтевао од владара да раде за мир на добробит свих народа.[10] Апел Бенедикта XV наишао је одмах на повољан одговор у САД и појачао расправу у штампи и јавности о потреби заузимања одлучног става у том погледу од стране администрације. Међутим, у Европи папин захтев није наишао на очекиван пријем и благонаклон одговор.

Иако речи Бенедикта XV нису наишле на повољан пријем међу владама Савезника и Централних сила, његове речи се нису могле у потпуности занемарити. Оне су помогле ширењу гласова о новим покушајима посредовања од стране других неутралних држава. Првих дана новембра 1914, Александар Извољски, руски амбасадор у Паризу, обавестио је своју владу да је италијанска влада располагала вестима у којима се говорило о посредничким предлозима САД. Сличне вести долазиле су из Шпаније. Међутим, италијанска влада је одбила да прихвати такве предлоге све док не буде детаљно упо-

---

[8] Martini, *Diario*, p.171; 9. октобра 1914, *L`Osservatore Romano* објавио је Вилсоново писмо кајзеру, у коме објашњава свој став према рату.

[9] Пејџ Брајану, Рим, 16. октобар 1914, Дипломатски, правни и фискални одељак, Национални архив Вашингтон, Д. К.

[10] Koenig, ed., *Principles for peace,* pp. 131-139; *L`Osservatore Romano,* 17, 19 novembre 1914; Gwynn, *op. cit,* pp. 24-26; Živojinović, *The United States...*pp- 25-26.

зната са њиховим садржајем. Из белгијских извора потекла је вест да је немачка влада овластила Пјера Ејшена, посланика Луксембурга, да се распита о ставу белгијске владе, тј. да ли је она желела да захтева папино посредовање у намери да отпочну преговоре за општи мир. Белгијска влада је размотрила тај предлог, али је одлучила да га одбаци. Руска влада прихватила је став Белгије. У Немачким владиним круговима расправљало се такође о проблему посредовања, али је коначна одлука владе у Берлину била негативна. Америчко посредовање није било добродошло пошто је преовладао страх да је оно могло довести до велике међународне конференције. У том случају, оптужбе на рачун Немачке, посебно од стране неутралних земаља, имале би велику тежину.[11] Француска влада била је такође одлучно против прихватања предлога о посредовању. Италијански амбасадор у Петрограду, Андреа Карлоти, обавестио је владу у Риму да је француски амбасадор Морис Палеолог, сазнао да су руски државници расправљали о могућности заједничке посредничке акције председника Вилсона и Бенедикта XV, са циљем да се закључи мир са Централним силама. Палеолог је одлучно одбацио идеју о посредовању тврдећи да Немачка у том тренутку није била спремна да прихвати савезничке предлоге. Француска је захтевала да се уништи пруски милитаризам, пре него што се закључи мир.[12]

Упркос неповољним реакцијама на енциклику, Пјетро Гаспари, кардинал-државни секретар, обавестио је кардинала Амета, надбискупа Париза, крајем новембра 1914, да је Бенедикт XV намеравао да предложи прекид ратних непријатељстава током божићних празника. Месец дана касније, у алокуцији кардиналима, Бенедикт XV се жалио да његови мировни покушаји нису били „крунисани срећним исходом." Међутим, изразио је своју намеру да настави да делује за мир. Предложено примирје савезничке владе су одбациле, наводећи да је то било неприхватљиво из војних разлога.[13]

---

[11] Извољски Сазонову, Бордо, 4. новембар 1914; Кудачев Сазонову, Хаг, 5. новембар 1914. Вилсон је одбио идеју да посредује. *Меджународине отношениа,* VI-2, 18-19, 28-29, 91; May, *op.cit.,* 100-101, 104-108.

[12] Карлоти Сонину, Петроград, 30. децембар, 1914, *Хартије Сидниј Сонина* (Монтеспертоли, Тоскана), ролна 48.

[13] Koenig, ed., *op. cit.,* pp. 141, 145, 146, 148; Хауард Греју, Рим, 30. децембар 1914, *Хартије кабинета* 37/123/30, Public Record Office (у даљем тексту PRO), Лондон; Gwynn, *op cit.,* 26-27; F. Engel Janosi, *Oesterreich und der Vatikan 1846-1848,* I-II (Graz, 1960), II, pp. 292-3, расправља о ставу аустроугарске владе.

Неуспех папине акције да осигура божићно примирје није спречило Св. Столицу и њега лично да предузимају различите кораке и траже нова средства и путеве како би приволели америчког председника да се придружи његовој иницијативи. Почетком јануара 1915. италијанска и ватиканска штампа објавиле су вест да су амерички кардинали упутили председнику Вилсону меморандум у коме су од њега захтевали да делује заједнички са папом у његовим мировним напорима. Наводило се такође да је предлог примљен са одобравањем и да је председник Вилсон одлучио да упути специјалнну мисију у Ватикан да честита Бенедикту XV његово ступање на столицу Св. Петра.[14] То је представљало потпуно изненађење за америчког председника који је одлучно иступио да демантује такве гласине. Постојали су одређени разлози који су навели америчког председника да одбаци овај предлог. Непријатни сукоби између администрације и католика поводом Мексика и ватиканска критика америчке владе због трговине са Савезницима, допринели су да изгледи за прихватање предлога буду занемарљиви. Петог јануара 1915. амерички председник лично је припремио ноту у којој је навео да му кардинали нису поднели такав предлог. Пејџ је био овлашћен да саопшти италијанској влади да амерички председник „ни не помишља да делује у складу са таквим предлозима... све док не би био уверен да је такав корак прихватљив за италијанску владу." Вилсонова одлука представљала је потпуно одбацивање идеје о заједничком иступању, наговештавајући да би заједничка акција са папом довела и до незаконитог уплитања у унутрашње послове Италије.[15]

Италијанска влада била је упозната са овом иницијативом. Маркиз Гуљелмо Империјали, италијански амбасадор у Лондону, обавестио је владу у Риму да је Немачка такође вршила притисак на америчког председника да посредује и да је настојала да осигура подршку Шпаније и Св. Столице за такав корак. Империјали је веровао да су Св. Столицу охрабривали да верује да ће обезбедити седиште на Мировној конференцији која ће се одржати након завршетка рата и да ће Римско питање бити поново отворено. Сматрао је да је то била прилика да се саопшти да Италија није могла да прихвати такве

---

[14] Пејџ Вилсону, Рим, 5. јануар 1915. *Хартије Вудро Вилсона,* серија II, MSS Division, Congress Library, Washington D.C.; Пејџ Брајану, Рим, 5. јануар 1915, досије Стејт департмента; D. Živojinović, *The United States...,* pp. 26-27.

[15] Вилсон Брајану, 5. јануара 1915. досије Стејт департмента. Порука је послата у Рим, 7. јануара; D. Živojinovć, Ibid. стр. 27.

предлоге.[16] С друге стране, отац Геноки је тврдио да папа није намеравао да учини такав корак већ да је само настојао да се залаже за мир пошто су католици били поданици обе зараћене стране.[17] То је потврдило сумње да су изјаве Бенедикта XV биле тек *ballons d`essai,* намењене да се види став америчког председника, а да се при том Ватикан званично ни на шта не обавеже. Нема сумње, Бенедикту XV је било тешко да изнесе коначни предлог, пошто није могао на себе да преузме ризик да га одлучно одбаце обе стране. Међутим, тактика курије није се променила: њена намера је била да на своја настојања привуче пажњу свих, како зараћених тако и неутралних. На пример, италијански министар иностраних послова, барон Сидни Сонино, сазнао је у фебруару 1915, да је Леонид де Лесли, церемонијал мајстор на бечком двору, био послат у Русију. Он је наводно био задужен од стране Св. Столице да приволи цара Николаја II да ради за мир.[18] Слични гласови ширили су се и на другим странама.

У пролеће 1915, постајали су се приметнији изгледи да ће се Италија прикључити Савезницима у рату. То је навело папу да појача своје напоре. У намери да спречи италијански улазак у рат, он је начинио погрешне кораке који су још више умањили његов углед међу Савезницима. Највећи међу њима, био је његов интервју са америчким новинарем, Карлом фон Вигандом, 4. априла 1915. Интервју је био уговорен посредством Матијаса Ерцбергера, шефа немачке католичке странке Центра, са јасним циљем да привуче Бенедикта XV на страну Централних сила. Том приликом папа је затражио од Виганда да америчком народу пренесе следећу поруку: „Делујте непрекидно и непристрасно за мир како би се завршило ово страшно клање и све друге пратеће страхоте и беде које доноси рат.“ Тим речима Бенедикт XV је ставио одговорност за мир на леђа америчком председнику. „Све своје наде за брзо закључење мира, полажем на амерички народ и на утицај и моћ које он има у читавом свету. Праведна, непристрасна и у свим временима неутрална у свом ставу и настојањима да доведе до краја рата, Америка може рачунати, када дође повољан тренутак ... , на пуну подршку Св. Столице. Већ сам о томе обавестио вашег председника, посредством једног од његових најближих пријатеља.“ То је представљало отворен позив америчком председнику да делује, и истовремено јасно указивало да

---

[16] Империјали Сонину, Лондон, 7. јануара 1915. *Сонинове хартије* 6.

[17] Martini, *op. cit.,* p. 39.

[18] Сонино Карлотију, Рим, 19. фебруара 1915, *Сонинове хартије* 6.

ће Бенедикт XV подржати такав корак. Све до тог тренутка то је било прихватљиво. Али понтифекс је такође захтевао од америчког председника да избегне „све што би могло довести до продужења борбе једног народа против другог." Ту реченицу сви заинтересовани су схватили као папин захтев влади САД да заведе тотални ембарго на извоз Савезницима муниције, хране и новца.[19]

Савезничке владе, а посебно британска, сматрале су да је фон Вигандов интервју показао да је папа био наклоњен према Централним силама, а посебно према Немачкој. Као противмеру, у Ватикану се предлагало да са папом разговара британски или амерички новинар наклоњен Великој Британији. У њему би се од папе тражило да изрази своју захвалност савезничким земљама за помоћ коју су пружале Католичкој цркви. Међутим, британска влада је одбила да прихвати тај предлог. Уместо тога, наложила је сер Хенрију Хауарду, шефу специјалне британске мисије при Св. Столици, да утврди да ли је курија прихватила одговорност за фон Вигандов интервју и да ли је он био аутентично објављен. Кардинал Гаспари прихватио је одговорност, али је такође настојао да умањи значај папиних речи. У чланку објављеном у *L`Osservatore Romano*, од 17. априла 1915. саопштено је да је св. Отац поновио своје раније изјаве о миру и потврдио да када неутралне силе, међу којима су најистакнутије биле САД, буду сматрале да је дошао повољан тренутак да предузму мировну акцију, он ће им пружити пуну подршку.[20] У разговору са Хауардом Бенедикт XV је потврдио да је погрешио и тиме признао да није знао да је неутралним земљама било дозвољено да тргују са зараћеним државама.

Међутим, најгоре је тек требало да дође. Крајем децембра 1914, амерички председник упутио је у Европу „пуковника" Едварда

---

[19] Папин интервју био је објављен 11. априла 1915. у *The New York World*; Gwynn, *op. cit.*,p. 35. K. Epstein, *Mathias Erzberger and the Dillemma of German Democracy* (Princeton, 1959), pp. 126-7; G. Seldes, *The Vatican. Yesterday-Today-Tomorrow* (London, 1934), p. 261.

[20] Од амбасадора Сесила Спринг-Рајса затражено је да прати реакције на интервју у Америци. Он је потврдио општи утисак о изворима инспирације и циљевима интервјуа, али је закључио да он није донео много узбуђења или кампање у штампи. Сер Ерик Драмонд Греју, Лондон, 12. април 1915; Грej Хауарду, Лондон, 13. април 1915, приватно; Хауард Греју, Рим, 14. април 1915, приватно; Драмонд Спринг-Рајсу, Лондон, 16. април 1915; Спринг-Рајс Греју, Вашингтон, 16. април 1915, Форин офис 371, Општа преписка, досије 43648, PRO, Лондон; Д. Живојиновић, *Ватикан и први светски рат 1914-1918* (Београд, 1978), стр. 65.

М. Хауса, свог човека од поверења, са циљем да испита прилике и оцени изгледе за држање САД. Након неколико посета Лондону, Паризу и Берлину, Хаус се састао у Ници и Бијарицу са Нелсоном Пејџом и Џозефом Вилардом, америчким амбасадором у Мадриду. Хаус је био свестан папиних настојања да делује заједно са америчким председником, али тој жељи није поклонио превише пажње. Почетком априла 1915, у сусрету са Пејџом у Бијарицу, сазнао је више о положају Италије у предвечерје њеног уласка у рат и одбијању владе да прихвати папино посредовање. Вилард је, са своје стране, објаснио Хаусу да је шпански краљ Алфонсо XIII желео да учествује у настојању да се дође до мира. Хаус и амбасадори су се сагласили да ће Централне силе стећи већи углед уколико папа постане посредник. Имајући то на уму, Хаус је обавестио председника Вилсона да је он одлучио да учини „све што је могао како би спречио Савезнике да прихвате папу као посредника." Неколико дана касније, Хаус је потпуније објаснио свој став у погледу учешћа Бенедикта XV и Алфонса XIII у преговорима. „Моја намера је," писао је Хаус, „да уклоним папу и шпанског краља као миротворце, тако да Вудро Вилсон нема конкуренцију. Желим да председник постане једина личност у мировном процесу и, ако су папа и шпански краљ уклоњени с пута, ја не видим никог другог на видику. Свакодневно прикупљам обавештења која имају за циљ да избаце краља и папу из трке."[21] Амерички председник је прихватио Хаусову одлуку и отвореност његове анализе, без оклевања. То је био природан закључак с обзиром на Вилсоново и Хаусово познавање папиног става и одлуке да не иступа заједно са другом државом или појединцем. Папин *faux pas* и претерана америчка самоувереност о својој важности допринели су да се лако разумеју и објасне њихови ставови.

Међутим, Вилсон се ускоро суочио са новим тешкоћама, што је омогућило Бенедикту XV да избегне потпуну изолацију. Када је 7. маја 1915, немачка подморница торпедовала путнички број „Лузитанију" појачала се напетост између Немачке и САД. То је била прилика за друге неутралне државе да се окушају у посредовању за мир. Нешто пре потапања „Лузитаније" британска, америчка и италијанска дипломатија биле су веома узнемирене због посете монсињора Пјера Нулена, католичког политичара и члана холандског парламен-

---

[21] Хаус Вилсону, Париз, 14, 19, 20, април 1915, *Вилсонове хартије,* II, *Хартије и дневник пуковника Едварда Хауса,* Меморијална библиотека Стирлинг, Јејлски универзитет, Њу Хејвен, Конектикат; *Дневник,* 8, 9, април 1915.

та. Монсињор Нулен није прикривао своје намере, пошто је објаснио Хауарду да га је холандска влада упутила у Рим да припреми долазак посланика те земље при Св. Столици. Монсињор Нулен је такође рекао Хауарду да је његова земља желела да сарађује са папом када се питање закључења мира стави на дневни ред. Хауард је узвратио да су једино зараћене земље могле да започну мировне преговоре и да стога неутралне државе треба да остану по страни. Кнез Рикардо Болати, италијански амбасадор у Берлину, обавестио је Сонина да је циљ Нуленовог доласка у Италију био да се договори са папом о предузимању мировне иницијативе, да добије потребна обавештења о папиним претходним корацима и да понуди да Хаг буде место где ће се одржати прелиминарна конференција, уколико до тога дође. Пеју је имао готово идентично обавештење, али је његов став био да предложи Вилсону да предузме мировну иницијативу и место где ће се мировна конференција одржати.[22] Од овога није било ништа, а гласови о томе су престали после потапања „Лузитаније".

У јуну 1915. европске неутралне земље поново су покушале да оживе раније иницијативе. Мисија америчких жена, на челу са госпођицом Џејн Адамс, угледним заговорником прогресивизма и друштвеним радником, посетила је Ватикан након завршетка Међународног конгреса жена, одржаног у Хагу. Током боравка у Риму делегацију су примили Бенедикт XV и кардинал Гаспари. Том приликом разговарало се о начину који би довео до окончања рата и о улози неутралних земаља у отпочињању преговора између зараћених страна. Као што се могло и очекивати, папа је подржао овај предлог, али је додао да су „САД, највећа неутрална земља, требало да учине први корак и да ће он са задовољством сарађивати на најбољи могући начин." У наставку разговора, Бенедикт XV је потврдио своје раније становиште и предлог да би иницијатива председника Вилсона имала много веће изгледе на успех уколико би започела у правом тренутку. Истовремено, Римом су кружили непотврђени гласови да је папа желео да сазове мировни конгрес и да њиме председава. Његов циљ био је, наводно, да започне расправу о миру и да у тим разговорима неутралне државе имају веома значајну улогу. Говорило се та-

[22] Хауард Греју, Рим, 26. април 1915, FO 371, vol. 2373, PRO; Болати Сонину, Берлин 1. мај 1915, *Сонинове хартије* 5; Пеју Брајану, Рим, 3. мај 1915. досије Стејт департмента; *Messaggero*, Рим, 4. мај 1915.

кође да је Св. Столица намеравала да објави „Белу књигу," у којој би се показало шта је све Бенедикт XV учинио да се дође до мира.[23]

Хаус и други амерички званичници нису узели у озбиљно разматрање акцију госпођице Адамс, иако је Жан Ж. Жисеран, француски амбасадор у Вашингтону, упозорио Роберта Лансинга, државног секретара, о „деловању Џејн Адамс."[24] У папином предлогу није било ничег новог, иако је он поновио позив америчком председнику да делује за мир. Истовремено, настојао је да спор око подморничког рата гурне у позадину. Како било, из Вашингтона није било никаквог одговора.[25]

Папин разговор са Лујем Латапијем, конзервативним француским новинаром, дотакао је неколико врло осетљивих питања. Том приликом Бенедикт XV је изнео своје предлоге о интернационализацији Закона о гарантијама, о отварању папске поште од стране италијанских власти и наставку подморничког рата. Обећао је и да ће иступити за мир првом повољном приликом. Реакције на садржај интервјуа биле су бурне и оштре, посебно у Француској, Енглеској и Италији. Левичарске новине у Француској веома неповољно су реаговале на папине речи, док је британска влада отишла корак даље, и чак разматрала могућност повлачења своје мисије из Ватикана. Ипак, до тога није дошло. Италијанска влада је објавила деманти, у коме је тврдила да папина пошта није била цензурисана. Посланик Хауард уложио је одлучан протест кардиналу Гаспарију, који је у одговору навео да у Латапијевом тексту нису биле тачно пренете папине речи, додавши да ће објавити тачну верзију интервјуа. Са своје стране, Пејџ је напоменуо да су неке личности, највероватније чланови дипломатског кора, сматрали да је интервју окренуо Св. Столи-

---

[23] J. Addams, *Peace and Bread in Our Time* (New York, 1945), p. 18; J. Addams, E. Balch and A. Hamilton, *Women At The Hague. The international Congress of Woman and Its Results* (New York, 1915); Пејџ Брајану, Рим, 8 јуни 1915, досије Стејт департмента; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1915,* Supplement, The World War (Washington, D.C., 1928), p. 41, у даљем тексту као *FR-US.*

[24] Хаус Вилсону, Вашингтон, 17, 19 јули 1915, *Вилсонове хартије II. Хартије и дневник Роберта Лансинга* MSS Division, Конгресна библиотека, Вашингтон, Д.К., *Бележница*, 12. јули 1915.

[25] У свом интервјуу са Латапијем, 22. јуна 1915, Бенедикт XV је тврдио даје тражио могућност да делује, али да се таква прилика још увек није указала. Пре него што изнесе мировни предлог, мора да буде сигуран да ће резултат бити позитиван како не би „ослабио морални ауторитет који имам од Бога и који ћу да искористим да донесем мир људима."` La Voix du Vatican`, *La Liberte*, Paris, 22. јуни 1915.

цу против Савезника и да је кардиналов деманти представљао само покушај да се папа извуче из непријатне ситуације. Пејџово писмо било је упућено председнику Вилсону који је, с обзиром на своје неповерење према папи, забележио да је папина индискреција била „веома интересантна и да је показивала у ком правцу су ишла многа расположења."[26] Папин *faux pas* имао је далекосежне последице. Намерно или ненамерно изречене, његове речи су потврдиле већ иона-ко широко распрострањено уверење да је Св. Столица била оруђе у рукама Немачке. Након тога, амерички председник се осетио потпуно слободним да игнорише нове предлоге и поруке које су долазиле из Ватикана. За британску владу, повлачење папине изјаве значило је нешто друго: то је показивало да су политичке поруке које су долазиле из Ватикана постепено губиле свој утицај.

Ипак, упркос свему, ентузијазам Бенедикта XV да настави своје мировне делатности и напоре за помирење, био је неисцрпан. Како било, његова настојања су доживљавала неуспех. Италија је ушла у рат против његове воље, док је Румунија преговарала да следи њен пример. Сви папини посреднички покушаји били су или одбачени или занемарени, а питање подморничког рата и бес око потапања „Лузитаније" постајали су све жешћи; такође, САД су се нашле на ивици да објаве Немачкој рат. Другим речима, изгледи за мир били су занемарљиви. Ипак, Ватикан је започео нову акцију у јавности, овог пута у Швајцарској, где је упутио посебну мисију на челу са монсињором Франческом Маркети-Селвађанијем. У разговорима са савезничким дипломатама, папин изасланик је објаснио да је папа, разочаран својим претходним неуспесима, и даље био одлучан да ради за мир и да приволи Фердинанда Мота, председника швајцарске конфедерације и угледног католика, да сарађује у томе. Међутим, Мот је одбио предлог.[27]

Пошто је Швајцарска одбила да сарађује, Бенедикт XV је искористио прву годишњицу од избијања рата да упути општи предлог за мир. Позвао је све државе и њихове владаре да прекину борбу, наглашавајући огромне људске и материјалне губитке и патње свих учесника у рату. Тражио је да хришћанска љубав и братство превладају у будућности. Он је такође нагласио да будући мир треба да бу-

---

[26] Хауард Греју, Рим, 24, 26, 28. јуни, 1915; Грej Хауарду, Лондон 29 јуни 1915; FO 371, vol. 2378; Пејџ Лансингу, Рим, 25, 30 јуни 1915; Вилсон Лансингу, 27 јули, 1915, досије Стејт департмента; Živojinović, *The United States...*,p. 31.

[27] Паолући-Калболи Сонину, Берн, 13 јули 1915, *Сонинове хартије*,5.

де утемељен на „узајамној доброј вољи и поштовању права и достојанства других.“[28] Његов позив остао је без одговора. Италијанска штампа била је мање или више наклоњена предлогу, са изузетком римског *Il Messaggero* који је тврдио да је папа требало да прави разлику између зараћених, као и оних држава које нису биле одговорне за рат, истичући да су га започеле Немачка и Аустро-Угарска. Друкчија реакција дошла је од стране француске штампе која је папин предлог примила хладно. Новине су тврдиле да је он занемарио чињеницу да је рат био унапред припремљен и да се, стога, све зараћене стране нису могле сматрати одговорним за њега. Председник Рејмон Поенкаре у поруци упућеној француском парламенту, одлучно је одбацио папин позив за мир. Тврдио је: „Једини мир који је Француска Република могла прихватити јесте онај који ће гарантовати безбедност у Европи, који ће нам дозволити да дишемо, живимо и радимо; он ће нам омогућити да обновимо нашу растурену земљу, да поново изградимо наше рушевине, и да се у потпуности заштитимо од поновљених насртаја немачких амбиција.“[29]

Суочен са реакцијом Француске, Бенедикт XV је почео да се колеба. Када га је Хауард упитао о његовим мировним напорима, одговорио је да у том тренутку није намеравао да предузме било какав корак „пошто би такви кораци били некорисни.“ Одлучно је одбацио оптужбу да су га цареви Немачке и Аустро-Угарске обавестили о њиховој спремности да размотре савезничке мировне предлоге.[30] Изгледало је да је папа био обесхрабрен и разочаран.

У јесен 1915. Св. Столица је заузела дефанзиван став. Стање међу зараћеним земљама се постепено погоршавало, а застрашујућа могућност од уласка САД у рат на страни Савезника, изгледала је ближа него икад. У таквим околностима Св. Столица је одлучила да промени своју тактику и да буде одређенија и прецизнија у уобличавању својих планова за будући мир. Нова тактика састојала се у томе да се ради више посредно него непосредно са зараћеним странама; то је такође довело до тога да је папа одлучио да буде мање уочљив, а ипак да буде присутан у преговорима и посредовању за мир. Веровало се да је то био много погоднији начин да Св. Столица остане у

---

[28] *L`Osservatore Romano,* 30. јули 1915; Koenig, ed., *op. cit.,* , pp. 179-182; O. Premoli, *Storia Ecclesiastica Contemporanea 1900-1925* (Torino, 1925), p. 50; Alix, *op. cit.,* pp. 114-5; Gwynn, *op. cit.,* p. 39.

[29] *FR-US,* 1915, *Supplement, pp. 52-3.*

[30] Хауард Греју, Рим, 17. август 1915, FO 371, vol. 2505, PRO.

центру активности и тако буде у стању да подсећа одговорне политичаре и државнике на своја гледишта и утицаје.

Када је немачка влада саопштила 1. септембра 1915, да њене подморнице више неће нападати путничке бродове, у Ватикану се осетило приметно олакшање. Наредног дана, Џејмс кардинал Гибонс, надбискуп Балтимора, посетио је председника Вилсона и државног секретара Лансинга којом приликом је изразио папино задовољство успешним решењем сукоба око потопљеног брода *„Арабик"*. Након пријема код председника, кардинал је саопштио новинарима да „детант између САД и Немачке ставља ову прву у повољан положај да оконча европски сукоб." Америчка, као и европска штампа, утркивали су се у изношењу најразличитијих сугестија и планова. Најприхватљивија је била тврдња да је кардинал Гибонс уручио Вилсону папину поруку у погледу обнове мира у Европи. Немачка штампа је тврдила да је том приликом изнет предлог за одржавање мировне конференције, као и да је било других сугестија.[31]

Британска страна је одлучила да обави размену гледишта међу Савезницима, иако није веровала да је такав план био реалан. Уследила је дуга дискусија, којом приликом је британска страна тражила бројна разјашњења. Џон Вилсон, британски отправник послова при Ватикану, сазнао је у разговору са монсињором Еуђенијем Пачелијем, државним подсекретаром, да Бенедикт XV није упутио никакву поруку америчком председнику. Вилсон је предложио да се од Ватикана захтева да објави деманти, што је *L`Osservatore Romano* учинио 6. септембра, 1915. Након тога, владе Велике Британије и Француске прекинуле су размену гледишта о поруци која је дошла из Вашингтона. Сергеј Сазонов, министар иностраних дела Русије, сагласио се са предлогом да читаво питање буде затворено, иако је париски *Le Temps* посветио дуги чланак речима кардинала Гибонса у коме је овај упозорио америчког председника да се уздржи од изношења било каквих мировних предлога. У чланку се наводило да је „господин Вилсон државник који преузима на себе велике одговорности за судбину многих народа и који је искуством стеченим током последњих шест месеци, могао да уочи шта је стална немачка претња могла да значи за читав свет." На крају, у чланку се изражавала нада да амерички председник неће починити грешку „која би могла да има жа-

[31] Спринг-Рајс је телеграфисао у Лондон да је папа уз подршку Немачке, Аустоугарске и Италије понудио председнику Вилсону да посредује. Понуда је наводно укључивала предлог за независност Пољске. Спринг-Рајс је назвао предлог нејасним, али је тражио да се папина порука ускоро објави. Спринг-Рајс Грејју, Вашингтон, 2. септембар 1915, FO 371, vol 2591-A, PRO.

лосне последице кад се ради о поверењу које сви народи имају у њега."[32]

Посета кардинала Гибонса и потоњи публицитет о циљу његовог пријема у Белој кући, постигли су две ствари. Подсетиле су америчког председника да је он био вођа највеће неутралне земље и да је с тим у складу требало и да се понаша. Расправа у штампи је такође привукла пажњу у Европи и Америци на проблеме посредовања за мир. Савезничке земље нису смеле да ризикују да буду приказане као противници мира, док је то Немачка желела. Међутим, опасност је била избегнута када је савезничка дипломатија присилила Св. Столицу да демантује да има било какве посредничке намере. И овог пута потврдило се да Ватикан сам није могао да оствари много и да је стога очајнички настојао да буде прихваћен као партнер у борби за мир, посебно као партнер председника САД.

Пошто се галама око Гибонсове посете смирила, Св. Столица је оживела свој план настојећи да он буде много прецизнији и одређенији и тако постане основ за посредовање. Иако непотпун и ограничен, програм који је уобличен крајем септембра 1915, одредио је њено становиште у погледу територијалног интегритета и опстанка Немачке као силе првог реда. У питању су били такође обнова независности Белгије, очување Аустро-Угарске као велике силе, што није искључивало могућност уступања одређених територија Италији, обнова Пољске у оквирима њених историјских граница и решење балканског питања на начин који би искључио Русију са тог простора, из Мореуза и Цариграда.[33] У том плану није било ничег новог. Он је једноставно захтевао да се очува *status quo ante bellum*, са изузетком Пољске, католичке земље, која је требало да стекне независност.

Британска влада добила је више детаља о плану Св. Столице што се тиче решења територијалних питања. Обавештења су дошла са француске стране која је одлучно одбацила папине предлоге. Изидор Жофре, француски амбасадор у Мадриду, обавестио је свог британског колегу, сер Артура Хардинга, да је Бенедикт XV намеравао да ради за мир и да је кампања била у току како би се француски државници уверили да је Немачка била спремна да закључи мир. Жо-

---

[32] Вилсон Греју, Рим, 4,5, септембар 1915; Спринг-Рајс Греју, Вашингтон, 5. септембар 1915; Берти Греју, 5. септембар 1915; Грej Вилсону, Бертију, Спринг-Рајсу и Бјукенену, Лондон, 4. септембар 1915, FO, 371 vol 2505 PRO; *Temps,*Paris, 5. септембар 1915; E. Vercesi, *Il Vaticano, l'Italia e la guerra* (Milano, 1925), pp.208-9; Gwynn, *op. cit, pp. 41-2.*

[33] Gwynn, Ibid., pp. 40-1; S. Marchese, *La Francia ed ii problema dei rapporti con la Santa Sede 1914-1924* (Napoli, 1969), pp. 106-109; Živojinović, *op. cit.,*pp. 33-4.

фре је такође саопштио неколико детаља о будућим територијалним решењима, жалећи се да је папа прећутао питање Алзас-Лорена. По мишљењу француског амбасадора, по овом плану ове провинције требало је да остану део Немачке. У погледу Пољске, у њу су трабало да буду укључени делови руске Пољске, док су провинције Познањ и Галиција требало да остану под влашћу Пруске и Аустро-Угарске. Амбасадор Жофре је такође тврдио да су оваква решења одражавала гледишта влада у Бечу и Мадриду. Став британске владе представљао је највећу сметњу папиним мировним напорима. Он је тврдио да је Велика Британија, релативно безбедна као острвска земља и одлучна да уништи војничку моћ Немачке, била главна подршка ратничком духу Француске и стога највећа сметња за закључење мира.[34] Онако како је био представљен, папин мировни програм показивао је да је он био спреман да прихвати немачку доминацију у Европи. Све то је допринело да је папин програм за мир био неприхватљив и за Велику Британију.

Почетком новембра 1915, поново су се почели ширити гласови да су папа и неутралне земље намеравале да предузму мировну офанзиву. Долазак у Луцерн кнеза Бернарда фон Билова, бившег немачког амбасадора у Риму, појачао је гласове. Спомињало се да је Шпанија била заинтересована за њу, као и Шведска, Холандија и Швајцарска. Кампања је добила нови подстрек када је социјалдемократа Алберт Сидекум предложио у Рајхстагу да Немачка тражи папину подршку за њене мировне предлоге. Амерички дипломати потврдили су такође, да је кнез фон Билов дошао у Швајцарску да ради за мир.[35] Када је упитан о додирима између немачких и ватиканских агената, кардинал Гаспари је одбацио тврдњу да су они расправљали о питањима мира, нагласивши да Св. Столица није имала никакве везе са мисијом кнеза фон Билова. Гаспари је такође одбацио тврдњу да је Рафаеле Скапинели, нунције у Бечу, боравио у Швајцарској у намери да се сретне са кнезом фон Биловом.[36] Међутим, средином новембра, француска дипломатија поново је обавестила британску владу да је фон Билов припремао терен за папину мировну акцију. Тврдили су да је он намеравао да упути апел свим зараћеним земља-

---

[34] Хардинг Греју, Мадрид, 11 новембар 1915, CAB 37/137/27, PRO.

[35] Martini, *Diario,* p. 561; L. Valiani, *La Dissoluzione dell`Austria-Ungheria* (Milano, 1966,), p. 250; Лансинг, *Бележница,* 4. новембар 1915; Стовал Лансингу, Берн, 10. новембар 1915,досије Стејт департмента.

[36] Хауард Греју, Рим, 6, 20 новембар 1915, FO 371, vol. 2505. PRO.

ма, позивајући се на веру и хуманост и позвао их да прекину рат. У остварењу овог плана учешће су узели и немачки кардинали Хартман и Бетингер, као и монсињор Скапинели, монсињор Седеи, надбискуп Горице и кардинал Кађано де Азеведо. Папин корак требало је да буде учињен у тренутку уласка кајзера Вилхелма у Цариград.[37]

Истовремено су се ширили гласови да је Бенедикт XV, под притиском Немачке, био спреман да говори о миру на предстојећем Конзисторијуму, у децембру 1915. Долазак кардинала Хартмана у Ватикан, пре почетка Конзисторија, потврдио је такве гласине. Хауард је саопштио да је „немачки кардинал стигао 25. новембра, и да је његов циљ био да убеди папу да дâ изјаву у корист мира.“[38] Када је британска влада поставила питање о чему је била реч, кардинал Гаспари је одлучно одбацио тврдњу да је Хартманов долазак у Ватикан имао било какве везе са питањем мира. Додао је да га папа није позвао да дође у посету. Ипак, Џон Вилсон је упозорио кардинала Гаспарија да још увек није дошао тренутак да било која страна говори о миру.[39] Пејџ је имао сличне сумње у погледу Хартмановог доласка у Рим, и његове повезаности са сталним боравком фон Билова у Швајцарској. Он није био сигуран да је папа намеравао да подржи немачке мировне предлоге с обзиром на његов скорашњи напад на следбенике Лутера и Калвина у говору одржаном у Риму.[40] У целини, било је пуно разлога због којих су све заинтересоване стране очекивале папску алокуцију у Конзисторијуму са зебњом и страхом.[41]

Шестог децембра 1915. Бенедикт XV је прекинуо ћутање својим говором кардиналском колегијуму, познатом као *Nostris Profecto.* У њему је изнео свој отпор против страшног рата и његовог ширења на друге земље, захтевајући од зараћених страна „да припреме пут ка миру, праведном, трајном и који неће бити од користи само једној од зараћених страна.“ Међутим, начин на који је рат требало

---

[37] Грант Даф Грејју, Берн, 16. новембар 1915. тајно, FO 371, vol. 2505. PRO.

[38] Карлоти Сонину, Петроград, 25. новембар, 1915. *Сонинове хартије* 6; Бахерахт Сазонову, 25 новембар, 1915; *Международние отношениа...,* IX, *357-8;* Грант Даф Грејју, Берн, 14. новембар 1915; Хауард Грејју, Рим, 28 новембар 1915, FO, 371, vol 2505, PRO.

[39] Хауард Грејју, Рим, 27 новембра 1915, FO, 371, vol 2505, PRO.

[40] Пејџ Вилсону, Рим, 27 новембар 1915, *Вилсонове хартије,* II.

[41] Такође Сперанца Агостину Д`Адаму, Рим, 6. децембар 1915. *Хартије Ђина Сперанце, Correspondence 1914-1915* (New York Public Library, New York)

окончати био је познат од раније. Размена гледишта, уз добру вољу и искреност. Било је неопходно да обе зараћене стране направе потребне уступке и одбаце лажне амбиције.[42]

Том алокуцијом потврдила су се очекивања да је папа намеравао да упути апел за мир и тражи отпочињање преговора. Ипак, није могуће утврдити да ли је предлог био учињен као резултат претходног договора са фон Биловим и Немачком или искључиво на папину иницијативу. Сигурно је да је тренутак у коме је изнет предлог био повољан за Централне силе, пошто су балканске државе, Србија и Црна Гора, биле поражене, Бугарска ушла у рат на страни Централних сила, а руска офанзива на истоку била заустављена. Међутим, папа ипак није изнео коначни предлог како је мир могао да се оствари упркос раније изнетог програма за решење европских територијалних проблема који је био уобличен и разрађен у Ватикану. То је довело до тога да је исход алокуције био противречан: ништа није било коначно решено. Штампа оба зараћена блока опширно је приказала папина гледишта, али ниједна од зараћених страна није била задовољна. Штавише, отпор према папи постао је још оштрији и непријатељски.[43]

Папино колебање и недоследност уклонили су последњу прилику за његово могуће учешће као посредника у преговорима. Почетком јануара 1916. „пуковник" Хаус дошао је поново у Европу. Током боравка у Лондону разговарао је са члановима британске владе о жељи председника Вилсона да се избори за мир. Амерички председник је желео да се расправља о миру уопште, остављајући разговоре о детаљима за будућност. Хаус и британски министри имали су на уму папску алокуцију и сталне гласове да он намерава да учини још један корак за мир, док су разговарали о могућој Вилсоновој акцији. Исход њихових разговора био је једнодушна одлука да на сваки могући начин уклоне папу као посредника. Хаус је тврдио да је Вилсон имао одрешене руке. У свом дневнику је писао: „Говорио сам о папи и о томе колико је било неприхватљиво да он делује као посредник." Неколико дана касније, 15. јануара, Хаус је обавестио америчког председника о коначној одлуци. Нагласио је да

---

[42] Koenig, ed. op. *cit.*, 190-192; *L`Osservatore Romano,*8, 9, 10, 16,децембар, 1915, објавио је неколико уводника о папином ставу према миру и штампао изводе из алокуције; Gwynn, *op. cit.*, p. 40.

[43]Martini, *op. cit.*, p. 604, пише да "Il Papa protesta: non intriga, non macchina in favore della pace, voluta dalla Germania: tutte calunnie."

смо „расправљали о другим посредницима, али ниједан од њих није био задовољавајући." Претпостављало се да ће Вилсон изнети свој предлог у јесен 1916, након председничких избора. Почетком фебруара, Хаус је дошао у Париз где је са Аристидом Бријаном, председником владе, и Жилом Камбоном, секретаром у Ке Д`Орсеју, расправљао о могућим посредницима. Разговор је окончан са истим исходом као и у Лондону, „у складу са разговором који сам водио са Лојдом Џорџом." На тај начин ситуација је била разјашњена и америчком председнику отворен пут за његов предлог, под условом да САД нису прекинуле своје односе са Немачком.[44] Било је природно да су француски државници подржали договор из Лондона о непожељности и непогодности папиних посредничких напора у будућности.

Очигледно да је Бенедикт XV схватио одакле је долазио отпор његовим иницијативама и да је амерички председник био против њиховог заједничког иступања. Током неколико наредних месеци није било знакова да је папа намеравао да предузме нови корак. Ипак, предлог је дошао у критичном тренутку, у априлу 1916. Наиме, 24. марта 1916. немачка подморница потпила је француски путнички брод „Сасекс". То је довело до озбиљног сукоба између влада у Берлину и Вашингтону који је трајао током априла, да би се окончао 5. маја када је немачка влада прихватила одговорност за торпедовање брода и изразила своју спремност да надокнади штету свим повређеним или погинулим.[45] Ватикан се веома уплашио дуготрајне кризе и могућности рата између две државе. Почетком априла, папа је искористио боравак британског премијера Херберта Асквита у Риму, да поново покрене питање мира. Првог априла 1916, Асквит је у пратњи Хауарда, посетио папу у Ватикану и са њим водио дужи разговор. По Асквитовом повратку у Лондон, италијански амбасадор Гуљермо Империјали, говорио је са Асквитом о његовој посети Риму и разговорима које је тамо водио. Том приликом Асквит је изјавио да је папа одбацио било какве оптужбе да је био наклоњен Немачкој, и тврдио да његове иницијативе за мир нису биле подстакнуте или условљене политичким разлозима и интересима.[46]

---

[44] Хаус, *Дневник,* 14. јануар 1916; Хаус Вилсону, Лондон 15 јануар, 1916, 7 фебруара 1916, *Вилсонове хартије,*II; D. Živojinović, *op. cit.,* pp. 35-36.

[45] A. S. Link, *Wilson, Confusions and Crisis 1915-1916* (Princeton, 1964), pp. 222-279.

[46] J. R. Rodd, *Social and Diplomatic Memoirs, 1902-1919,* Third Series (London, 1925), pp. 289-290; The Earl of Oxford and Asquith, *Memoirs and Reflections 1852-1927,* I-II (London, 1928), II, pp. 84, 121; Империјали Сонину, Лондон, 16 мај 1916, *Сонинове хартије,* 10.

Папине речи Асквиту, уколико су биле истините, биле су само увод у још једну веома интензивну мировну кампању коју су повели Св. Столица, њени агенти и штампа. Крајем априла, проширили су се гласови о предстојећој интервенцији за мир америчког председника. То је навело штампу у Америци и Немачкој да објаве велики број чланака о папиним мировним активностима, међу којима је била и тврдња о његовом могућем посредовању у кризи око подморница.[47] Шестог маја, дан након што је немачка нота о „Сасексу" приспела у Вашингтон, монсињор Френсис Расел, изасланик кардинала Гибонса у америчкој престоници, уручио је Лансингу за Вилсона, лично папино писмо. У њему је Бенедикт XV захтевао од Вилсона да не прекида дипломатске односе са Немачком. У писму није било никаквог предлога о заједничкој акцији за мир папе и америчког председника.[48] Међутим, штампа у савезничким земљама протумачила је папино писмо као корак ка посредовању. Римски *Il Messaggero* објавио је текст у коме се тврдило да је Св. Столица интервенисала у Вашингтону са циљем да спречи потпуни прекид дипломатских односа између Немачке и САД. Ватикански листови одбацили су такву тврдњу као неосновану, иако је министар Мартини, нагласио да је Сонино знао да су Св. Столица и Шпанија предузеле кораке да наведу америчког председника да посредује за мир.[49] Грej је тврдио да није знао за папину намеру, изузев онога што је прочитао у новинским чланцима, а гласове о томе је протумачио као знак да је Немачка била исцрпљена и спремна да закључи мир.[50] Руска влада била је такође обавештена о појачаним ватиканским напорима за мир у заједници са Немачком. О томе је обавестила Сонина, који томе није поклонио много пажње, наглашавајући да је то био покушај да "propiziare maggioramente il Vaticano, che naturalmente era desideroso di rappresentare una parte nella conclusione della pace mostrandosi la Germania disposta alle trattative in genere."[51] И овог пута као и толико пута раније папска иницијатива није имала никакав озбиљан исход, иако су посредни ефекти били занимљиви и поучни.

---

[47] *New York Times,* 24, 25, април, 1916; Anon, "La politique de Benoit XV," *La Revue de Paris,* октобар-новембар 1916, 210.

[48] Лансинг, *Бележница,* 6, мај 1916.

[49] Martini, *op. cit.,* 692-694, 698.

[50] Империјали Сонину, Лондон, 10. мај 1916. Ibid., 10.

[51] S. Sonnino, *Diario, 1914-1916 a cura di P. Pastorelli* (Bari, 1972), p. 343; Сонино Империјалију, Титонију и Карлотију, Рим, 11. мај 1916. *Сонинове хартије,* 37.

У пролеће 1916. амерички председник је показао приметно незадовољство британским оклевањем и одбијањем да спроведе у живот одлуке садржане у меморандуму који су потписали Хаус и Грej у фебруару исте године. Њиме се предвиђало да Вилсон сазове конференцију са циљем да се оконча рат и да ће САД сарађивати са Савезницима да се обезбеди прихватљив споразум и стварање Друштва народа. У случају да Немачка одбаци предлог, САД би вероватно ушла у рат на страни Савезника. У намери да изврши притисак на британску владу да одреди датум за спровођење садржаја меморандума, амерички председник је овластио Хауса да упозори Грeja да ће Велика Британија изгубити наклоност САД уколико се он не спроведе. Посебан Вилсонов аргумент био је да је „за Британију било много боље да САД започну иницијативу за мир, него да то учини папа.“[52] Међутим, Хаус није убацио ту примедбу у писмо Грeју који је одлучно одговорио да је било прерано да се покреће иницијатива за мир.

У Вашингтону је била приметна сумњичавост према Великој Британији. У мају је бивши немачки амбасадор у Вашингтону, Бернсторф, посетио Хауса у Њујорку и распитивао се колико је било истине у гласовима да је Бенедикт XV тражио од Вилсона да искористи његове посредничке услуге у напорима за мир. Хаус је одговорио да није био упознат са појединостима, али је нагласио да „такве тврдње нису имале никаквог основа.“ Сматрао је да мировна иницијатива мора да потекне једино од америчког председника.[53] Винћенцо Маки ди Ћелере, италијански амбасадор у Вашингтону, није сматрао потребним да тражи од америчке владе обавештења о папиној могућој акцији. Наиме, Ђовани Бонцано, апостолски делегат у САД, обавестио га је да недавна папина порука није садржавала никакав предлог о мировној иницијативи.[54] Сесил Спринг-Рајс, британски амбасадор у Вашингтону, био је такође упознат са садржајем папиног писма, и није га даље истраживао.[55] Међутим, амбасадор Жисеран је упозорио Френка Полка, заменика државног секретара, да

---

[52] Вилсон Хаусу, Вашингтон, 8, мај 1916, *Ray Stannard Baker`s Papers* (Wilsonia, MSS Division, Library of Congress, Washington, D.C.); A. S. Link, *Wilson, Campaign for Progressivism and Peace 1916-1917,* (Princeton, 1965), pp. 16-19.

[53] Бернсторф Хаусу, 8, мај, 1916, *Вилсонове хартије*, II; Хаус, *Дневник,* 14, мај 1916.

[54] Маки ди Ћелере Сонину, Вашингтон, 9 мај 1916, *Сонинове хартије* 10; *Papers and Diary of Frank L. Polk* (Sterling Memorial Library, Yale University, New Haven).

[55] Спринг-Рајс Грeју, Вашингтон, 18, мај 1916, FO 371, vol. 2794, PRO.

Француска није могла да прихвати мир у том тренутку и изразио наду да влада САД није имала намеру да покрене мировни процес. Жисеран је напоменуо да ће „његов народ сматрати пријатељем Немачке сваког ко предлаже мир."[56]

Шпански краљ, Алфонсо XIII, искористио је тај тренутак да упути лични позив америчком председнику и да од њега тражи да подржи његову мировну иницијативу, нагласивши такође, да је имао уверавања да ће их у томе подржати папа. Предложио је да њих двојица иступају заједнички, Вилсон са Великом Британијом и Француском, где је његов утицај био снажнији, док ће краљ деловати са Немачком и Аустро-Угарском где је, веровао је, он имао више утицаја. Алфонсо XIII је тврдио да су зараћене државе биле крајње исцрпљене и да би снажан притисак који би извршили амерички председник, папа и он навео зараћене да прекину ратна дејства.[57] Вилсон и Лансинг нису озбиљно узели у разматрање краљев предлог, коме је одговор упућен тек неколико месеци касније.[58]

За неко време није било никаквих гласова о новим предлозима из Ватикана, пошто је Бенедикт XV био крајње нерасположен због својих неуспеха у прошлости, оптужујући, према румунским изворима, Антанту за наставак рата.[59] Папа није могао ни на какав начин да промени савезничко неповерење према себи. Став британске и француске владе потврдио је њихово одбијање да прихвате папу као посредника. Првог септембра 1916. фелдмаршал Даглас Хејг, командант британског експедиционог корпуса у Европи, присуствовао је конференцији француских војних и политичких представника у Амијену у присуству Поенкареа и Бријана, као и генерала Жозефа Жофра, Едуарда де Кастелноа и других. Разговарало се о будућим мировним иницијативама. Хејг је уочио да су сви присутни изразили задовољство општим стањем рата и да су били спремни да га воде до победоносног завршетка. У једном тренутку, Поенкаре је споменуо да се недавно срео са човеком који је био у посети код папе. Том приликом је чуо да је папа сазнао да је Немачка била исцрпљена и да је намеравала да у октобру тражи закључење примирја. Поенкаре је одлучно одбацио такву могућност, напоменувши да, уколико Немач-

---

[56] Полк Вилсону, Вашингтон, 22, мај 1916, *Полкове хартије.*

[57] Вилард Вилсону и Лансингу, Мадрид, 11, мај 1916. *Вилсонове хартије, II; FR-US,* 1916. Supplement, The World War (Washington, 1919) pp. 28-9.

[58] Лансинг Виларду, Мадрид, 23. август 1916; *; FR-US,* 1916, Supplement, pp. 46-7; Лансинг, *Бележница,* 21. август, 1916; Erzberger, *Souvernirs de guerre,* pp. 313-15.

[59] Гроф Џон де Салис маркизу Курзону од Кеделстона: *Report on Mission to the Holy See,* Лондон, 25. октобар 1922, FO 371, vol 7671, PRO; Koenig, ed., *op. cit.,* 213-14.

ка упути такав захтев, он ће одговорити у складу са речима римског конзула „да тај захтев неће узети у разматрање све док сви варвари не напусте територију Републике и док не добију уверавања у истинитост њихових намера."[60]

Ни британски министри нису били мање непријатељски расположени према могућој папској иницијативи. Када су се проширили гласови да је аустријска влада деловала заједно са Ватиканом у циљу закључења примирја у октобру или новембру те године, Хју Гејсфорд, члан британске мисије при Св. Столици, одлучно је упозорио Пачелија да „Савезници нису ни помишљали да закључе мир све док не остваре своје циљеве." Пачели је на то одговорио да ситуација није била погодна за такав корак, с обзиром на скорашњи улазак Румуније у рат, као и на италијанску објаву рата Немачкој. Нагласио је да је папа само желео да учествује као миротворац у некој „неизвесној будућности." Пачели је такође нагласио да је Св. Столица желела да се приближи Француској.[61] Изјаве Лојда Џорџа о британским намерама, изречене крајем септембра, потврдиле су да Ватикан није имао никакве изгледе да оствари своје мировне планове.

У том тренутку изгледало је да се ситуација мења. У јесен 1916, амерички председник је постао веома расположен да предузме посредничке кораке, пошто су се председнички избори приближавали, а односи са Великом Британијом постајали све затегнутији. Појачање британске блокаде против Централних сила и све већа могућност да Немачка отпочне неограничени подморнички рат, видно су забрињавали америчког председника. Чинило се, ипак, да је немачка влада била спремна да прихвати идеју коју су изнели Вилсон и пацифисти у САД којом се захтевало америчко посредовање. Неко време Вилсон је разматрао начине да његове предлоге прихвате све зараћене стране. Закључио је да је најбољи начин да се то постигне био да земље у сукобу изнесу своје мировне циљеве.[62] Ситуација је била помало необична с обзиром на раније кораке и односе између САД и зараћених земаља. Упркос опомена које су долазиле од Хауса, Лансинга и Полка да ће Савезници одбацити предлог, Вилсон је одлучио да га изнесе пред њих. Након председничких избора у новембру 1916. изгледало је да је све било спремно за то.

У Ватикану су одмах показали живо интересовање да се придруже тој иницијативи и обавестили су све заинтересоване стране да

---

[60] Хејг Леу Ротшилду, 1, септембар 1916, *Field Marshall Earl of Douglas Haig Papers,* vol. 214A. National Library of Scotland, Edinburgh; Salvatorelli, *La Politica della Santa Sede dopo la guerra,* pp 1-16

[61] Гејсфорд Драмонду, Рим, 9, септембра 1916, приватно, FO 800, vol. 67, PRO.

[62] Link, *op. cit.,* 165/75; May, *op. cit.*, pp. 360-365.

су били спремни да подрже све оне који су желели да се закључи мир. Неспоразуми између Св. Столице и владе у Бечу подстакли су курију да се приближи Немачкој. Четрнаестог октобра 1916. Теобалд фон Бетман-Холвег, немачки канцелар, предложио је да, уколико амерички председник није био одлучан да учествује у посредовању, он ће ступити у додир са папом, шпанским краљем и европским неутралним земљама.[63] Бенедикт XV је још увек тврдио да „он није намеравао да учини било какав покушај који би довео до закључења мира док обе стране то од њега не буду захтевале."[64] У међувремену, престолонаследник, надвојвода Карло, обратио се Бенедикту XV тражећи од њега да искористи свој утицај да се заврши рат.[65] То је значило да су обе Централне силе биле склоне да подрже папино учешће у Вилсоновим посредничким настојањима.

Али, Св. Столица је такође имала и своје циљеве. У новембру 1916. из Ватикана је потекао предлог о основама за решење европских питања. Маркети-Селвађани обратио се немачком посланику у Берну, Гизберту фон Ромбергу, и изнео му идеју да Централне силе треба до краја да искористе своје војничке успехе, да поразе Румунију и да изнесу свој мировни предлог посредством неутралних држава. Тај предлог укључивао би евакуацију окупираних француских територија и обнову независности Белгије и Србије. Маркети-Селвађани је сматрао да је дошао погодан тренутак да се изнесе такав предлог пошто Савезници неће смети да га одбију јер би у том случају пред читавим човечанством преузели одговорност за продужетак рата. Ромберг је описао Маркети-Селвађанијев предлог као поштен, наглашавајући да је Ватикан могао да помогне да се оствари мир који би био у складу са интересима Католичке цркве, нагласивши да би његови пропагандни ефекти могли бити од користи Француској, Енглеској, као и међу неутралним земљама.[66] Међутим, влада у Берлину није показала никакво интересовање за папин предлог.

Дванаестог децембра 1916. Бетман-Холвег је прочитао у Рајхстагу изјаву да је Немачка била спремна да отпочне преговоре, али

---

[63] Званични немачки документи у вези са Првим светским ратом, I и II, (Њујорк, 1923), 989-990; J. von Bernstorff, *My Three Years in America* (New York, 1920), pp. 293-94.

[64] Гејсфорд Драмонду, Рим, 4. новембар 1916, FO 800, vol. 67, PRO.

[65] A. Martini, `La Nota` di Benedetto XV per la pace (1. agosto 1917), *La Civilta Cattolica* (1962), pp. 4-5; Živojinović, *op. cit.,* p. 57.

[66] Ромберг Бетман- Холвегу, Берн, 27. новембар 1916; A Scherer et J. Grunewald, eds., *L`Allemagne et les problems de la paix pendant la premiere guerre mondiale,* I-II (Paris, 1962) I, pp. 583-5; F. Fisher, *Germany`s Aims In The First World War* (New York, 1969), pp. 227-8.

се уздржао да изнесе појединости о њеним ратним циљевима. Представници влада неутралних земаља у Берлину били су о томе обавештени, а посебна нота била је такође упућена Бенедикту XV.[67] Бетман-Холвегова изјава, представљала је потпуно изненађење за америчког председника, иако је и он сматрао да је требало да зараћени изнесу своје мировне циљеве. Крајем новембра, припремио је поруку у којој је, између осталог, тражио од зараћених држава да уобличе своје ратне циљеве које би изнели на предстојећој мировној конференцији. Међутим, Хаус и Лансинг су успели да га увере да одложи објављивање тог предлога за неко време. Осамнаестог децембра 1916. Вилсон је упутио свим зараћеним земљама своју ноту, у којој их је позвао да одреде ратне циљеве за које су се борили. Осим неколико гласова против, америчко јавно мнење одлучно је подржало Вилсонову иницијативу.[68]

У међувремену, у курији су чинили све што је било у њиховој моћи да обезбеде подршку за предлог немачког канцелара. Истог дана кад је Бетман-Холвег одржао свој говор кардинал Гаспари је обавестио аустроугарску владу да је „св. Отац учинио и учиниће све што може да осигура подршку за немачки мировни предлог.“[69] Кардинал је такође указао на „огромну важност америчке подршке идеји општег разоружања.“[70] Ранијеро Паолучи-Калболи, италијански посланик у Берну, известио је Сонина да му је Маркети-Селвађани одржао читаво предавање о широкогрудости немачког предлога и тврдио да ће Италија тим предлогом добити највећи део онога што је тражила (Трентино, Венецију Јулију и неколико острва на средњем Јадрану).[71] Четрнаестог децембра монсињор Френсис Расел је посетио Лансинга и објаснио му садржај „папиног захтева за закључење мира.“[72] Иако је британска влада била најратоборнија, у Ватикану су сматрали да је нису могли избећи у акцији за мир. Шеснаестог децембра, кардинал Гаспари се у разговору са грофом Џоном де Салисом, новоименованим британским послаником при Св. Столици, одлучно залагао да се немачки предлог не одбије олако. Тврдио је да, уколико би којим случајем ови предлози били неприхватљиво стро-

---

[67] *FR-US,* 1916, Supplement, pp. 85-6; *Washington Post,* 13 децембар 1916; *L`Osservatore Romano,* 14. децембар 1916.

[68] A. S. Link, *op. cit.,* p. 261.

[69] Гаспари Валфре ди Бонцу, нунцију у Бечу, Рим. 12. децембар 1916. *Сонинове хартије* 48; R. Lorenz, *Kaiser Karl und der Untergang der Donau Monarchie* (Graz, 1959), p. 244.

[70] Гаспари Бонцу, Рум, 15 децембар 1916, *Сонинове хартије* 48.

[71] Паолучи Калболи Сонину, Берн, 13. новембар 1916. Ibid., 12.

[72] Лансинг, *Бележница,* 14. децембар 1916.

ги, „Савезници би имали морално оправдање да наставе рат.“[73] Ратни кабинет расправљао је о томе на седници одржаној 18. децембра, када је одлучено да остане по страни од те акције. У суштини, стварни немачки захтеви били су изузетно тешки. Да су они у потпуности били познати, запањили би читав свет и уклонили било какве изгледе да буду одржани.[74] Ватикану није преостало ништа друго да учини осим да понови своју уобичајену реторику о врлинама мира.[75]

Вилсонова нота наишла је на повољан пријем у Св. Столици и ватиканској штампи, о чему је одмах била обавештена и влада у Бечу. Али и овога пута Ватикан је био уђуткан.[76] Американци су такође били осетљиви и изразили су своје негодовање што Бенедикт XV у свом обраћању кардиналима 24. децембра, није споменуо последњи Вилсонов предлог.[77] Такав поступак, сматрало се у Стејт департменту, намерно или не, ишао је наруку Немачкој.[78]

Упркос свим неуспесима, папа је и даље одржавао везе са Шпанијом, чији је владар желео да учествује и да има равноправну улогу са САД у борби за мир.[79] Шпански амбасадор у Вашингтону, Хуан Риано, разговарао је о томе са Вилсоном, док су се у Риму ширили гласови да је иза шпанског корака стајала Св. Столица.[80]

Изгледало је да је папин став био противречан. Сасвим је вероватно да је он настојао да постигне две ствари: прво, да убеди Немачку да објави своје планове у погледу територијалног решења и будућих граница; друго, да обезбеди за Ватикан место у будућим ми-

---

[73]Салис Балфуру, Рим, 16. децембар 1916, *War Cabinet Papers, 23.* PRO.

[74] Fischer, *op. cit.,* pp. 310-22; H. W. Gatzke, *Germany`s Drive to the West: A Study of Germany`s Western War Aims During the First World War* (Baltimore, 1950), pp. 139-44.

[75] Гаспари Бонцу, Рим, 18. децембар 1916. *Сонинове хартије* 48; Martini, La `Nota` …, p. 5; Erzberger, *Souvenirs de guerre,* p. 316.

[76] Званични немачки документи, II, 1079.

[77] *L`Osservatore Romano,* 24. децембар 1916, 2. јануар 1917; *FR-US, 1916,* Supplement, 144.

[78] Спринг-Рајс Балфуру, Вашингтон, 29. децембар 1916. *The Papers of Arthur J. Balfour,* 1st Earl of Balfur, vol. 49740 (Division of Manuscripts, British Museum); Pernot, *Le Saint Siege, L`Eglise Catholique,* p. 129.

[79] Вилард Лансингу. Мадрид, 12. децембар 1916, *Papers of Lester Woolsey* (Division of Manuscripts, Library of Congress, Washington, D. C.); *FR-US,* 1916, Supplement, 118; Вилијам Филипс Џозефу Тјумултију, 27 децембар 1916, *Вилсонове хартије,* IV; Лансингова *Бележница*, 27 децембар 1916.

[80] S. Sonnino, *Diario 1916-1922* , ed., Pastorelli (Bari 1972), pp. 89-92; Сонино Империјалију, Карлотију и Титонију, Рим, 26 децембар 1916, *Сонинове хартије* 38.

ровним преговорима. Одговор немачке владе на Вилсонову ноту од 18. децембра 1916. онемогућио је остварење тих циљева. Пошто је прихватила захтев да неутралне земље могу да помогну да се спрече будући ратови, али не и да се оконча садашњи рат, немачка влада је аутоматски искључила Св. Столицу и Бенедикта XV из даљих мировних активности. Одговор савезничких влада на Вилсонову ноту, објављен 12. јануара 1917. био је много одређенији. Њиме се предвиђала евакуација окупираних територија, ослобађање националних мањина, аутономија за Пољску, исплата репарација, враћање Алзас-Лорена Француској и стварање Друштва народа. У одговору се такође, наглашавало да су се ови циљеви могли остварити једино победом на бојном пољу.

Без обира на немачки корак, Св. Столица није одустала од својих намера. Њен план за окончање рата и решење спорних питања био је веома амбициозан и свеобухватан. У телеграму који је кардинал Гаспари упутио нунцију у Бечу, износили су се детаљни предлози. Они су укључивали: 1. слободу мора; 2. опште разоружање; 3. евакуацију француске територије и Лорене где се говорио француски језик; 4. потпуну евакуацију и независност Белгије; 5. уступање Италији области иредента и давање пуне слободе акције у Албанији; 6. обнову Србије, Црне Горе и Румуније, али без крајева које су оне стекле у Другом балканском рату; 7. Енглеска је требало да врати немачке колоније; 8. Русија је требало да врати Пољској независност; 9. Турској да се надокнади губитак Јерменије. План је био јасно одређен, али ниједна од Централних сила није показивала спремност да прихвати оно што се сматрало новим доказом уплитања Ватикана у светску политику.[81]

Посматрани у целини, предлози Ватикана изнети у меморандуму били су несумњиво велики искорак у односу на раније изјаве. Предлог је био много одређенији и детаљнији од сличних предлога који су долазили било од зараћених било од неутралних држава. Предлог такође, није био једноставан повратак на *status quo ante bellum* . У неколико решења ватикански предлог је био близак документу који су савезничке владе упутиле америчком председнику. Најбољи пример за то је захтев да се Лорена врати Француској. Упркос свему, меморандум упућен из Ватикана и савезнички одговор упућен америчком председнику садржавали су такође неке суштинске разлике. Предлози две стране разликовали су се у неколико кључних питања, међу којима су најважнији били; слобода мора, опште разо-

---

[81] Ведел Бетман-Холвегу, Беч, 27. децембар 1916; Scherer et Grunewald, *op. cit.,* I, 643; Valiani, *Dissoluzione dell`Austria-Ungheria,* pp. 254-5, 318; за папин програм за мир видети G. Magliori, *Benedetto XV* (Milano, 1932), pp. 115-17.

ружање и репарације. Савезничка нота није предвиђала слободу мора и опште разоружање, што је имало видно место у предлогу Св. Столице. С друге стране, док су савезничке владе захтевале да се исплате репарације и обештећења, меморандум Св. Столице није ни помињао ова питања.

Пошто одговор немачке владе на меморандум Св. Столице није стизао, Бенедикт XV је одлучио да се лично обрати кајзеру Вилхелму. У писму упућеном у Берлин наводило се да је Св. Столица пружила пуну подршку немачком мировном предлогу и да ће то наставити да чини и у будућности. Ипак, у намери да олакша преговоре, Бенедикт XV је предложио да кајзер изнесе опште услове за почетак преговора, пре свега оне који су се могли лакше решити. Много тежа и сложенија питања требало је одложити за будуће преговоре.

Кајзерове маргиналне забелешке на папином писму откриле су његове стварне намере, као и став према Бенедикту XV, председнику Вилсону и миру уопште. Немачки цар је забележио да није веровао да је Бенедикт XV пружио подршку немачком предлогу у преговорима са Савезницима. У складу са недавном немачком одлуком да отпочне неограничени подморнички рат, кајзер је одбацио било какву идеју да се он могао окончати мировним преговорима. Уместо тога, тврдио је да се до мира морало доћи „немачком победом оствареном уз божију помоћ." Кајзер је такође оптужио папу што је допустио да амерички председник има предност као посредник, иако је веровао да су обојица били рђави у том послу. „И Ватикан и Вилсон су далеко од стварности, и по свој прилици живе у утопији... *Sancta simplicitas,* и врло упорно и јадно за Христовог намесника на земљи."[82] Тим речима, кајзер је потпуно понизио св. Оца, одбацио његове предлоге и наставио са политиком која ће довести до продужења рата и уласка САД у њега.

Као и толико пута раније, Св. Столица је и овај пут доживела пораз у својој намери да делује као посредник. Упркос томе, Бенедикт XV није одустајао од својих настојања да ради за мир. Влада САД и амерички председник били су упозорени на опасност која је могла настати из даљег продубљивања раскола са Немачком.[83] Догађаји су се даље убрзавали. Двадесет другог јануара 1917. председник Вилсон је одржао свој чувени говор познат као „Мир без победе." У

[82] Бенедикт XV цару Вилхелму, Ватикан, 16. јануар 1917, Scherer et Grunewald, *op. cit.,* I, 676-7; Živojinović, *op. cit.,* 62'3.

[83] *FR-US, Лансингове хартије 1914 -1920,* I-II (Вашингтон, Д.К, 1939-1940) I, 744-5; М. М. Шајнман, *Ватикан и Католицизм в Конце XIX - Начале XX в.* (Москва, 1958), 411.

њему је саопштио да би будући договор морао буде „мир међу једнакима, без понижавања, победника и побеђених." Основе за такав договор морале су бити једнакост, самоопредељење, слобода мора и разоружање. И овог пута, Вилсон је потврдио да је он био једина личност на високом положају која је могла да говори слободно, као говорник за „ћутљиву већину човечанства широм света која још није добила место или прилику да искаже своја стварна осећања у погледу смрти и уништења за које види да су се наднели над људе и њихове домове које сматрају најдрагоценијим." Последице таквог схватања биле су далекосежне пошто је тим речима Вилсон уклонио све остале личности „на високим положајима" као миротворце, што је очигледно укључивало и св. Оца, који је „нешто прикривао." И овом приликом, амерички председник је отворено игнорисао папу и све његове предлоге.

То није било све. Речи америчког председника изнете у његовом говору да народи под туђом доминацијом имају право да одређују своју судбину, веома су узнемириле Св. Столицу. Његове речи биле су схваћене као намера да преуреди Централне силе, пре свега Аустро-Угарску.[84] Као одговор на то из Ватикана су стигле речи упозорења да су САД могле окончати рат једним потезом тиме што би наметнуле ембарго на извоз свих материјала европским савезницима.[85]

Британска влада је папину ноту доживела као још један доказ германофилских наклоности Св. Столице. У Лондону се често говорило да је кардинал Гаспари тврдио да Централне силе нису желеле рат до коначне победе, а да су Савезници желели уништење Аустро-Угарске. Такође се говорило да је кардинал Гаспари ишао толико далеко да је тврдио да је обнављање подморничког рата представљало „одлуку донету у самоодбрани."[86] Тим речима, кардинал Гаспари је Вилсону приписао одговорност за обнављање подморничког рата и продужење светског сукоба.

Прекид дипломатских односа између САД и Немачке појачао је критике Св. Столице. Тврдило се да је кардинал Гаспари сматрао да је амерички председник био *persona non grata*, пошто су његов менталитет и филозофија били потпуно различити од оних који су важили у Европи, као и да европске државе треба да учине све што је

---

[84] *L`Osservatore Romano,*23. јануар 1917.

[85] Пеџ Лансингу, Рим, 25. јануар 1917, досије Стејт департмента

[86] Бродерик Џонс лорду Сесилу, Рим, 26. фебруар 1917, поверљиво, *Papers of David Lloyd George,* F/62/3/3 Beaverbrook Library, London, сада пресељена у House of Lords.

било у њиховој моћи да спрече уплитање САД у њихове послове.[87] Крајем марта 1917, амбасадор Пејџ је саопштио амбасадору Роду да је добио нову поруку од кардинала Гаспарија. „То је био прекор, нећу рећи осуда, уперен против председника Вилсона," писао је Род. Додао је да је амерички председник био „изложен критикама што је пропустио јединствену могућност да игра улогу *Deus ex machina.*"[88]

У том тренутку, одговорни у Св. Столици су се суочили са главном дилемом о томе како ће се рат наставити и страхом да ће се завршити распадом Хабзбуршког царства. Та забринутост за Царство није имала стварног основа. Председник Вилсон и савезничке владе још увек су се противили растурању Двојне монархије. Крајем јануара 1917. разматрали су се планови како да се одвоји Аустро-Угарска од Немачке и убеди цар Карло да изађе из рата.[89] Предлагачи тог плана су се надали да ће за тај корак добити подршку Св. Столице. Међутим, аустроугарска влада је одбацила предлог, па отуда ни папина подршка није била потребна.[90]

Када се у курији сазнало за овај предлог, одговорни су одлучили да учине све како би се остварио споразум. Двадесет трећег фебруара 1917, кардинал Гаспари је упутио телеграм нунцију Бонцу у Бечу *sub secreto sancti officii,* у коме га је обавестио да су владе Енглеске и Француске упутиле влади у Бечу ноту у којој су предложиле закључење сепаратног мира. Бонцо је добио налог да се распита, посредством кардинала Јозефа Чернока, надбискупа Острогона, о природи предлога. Кад о томе сазна више појединости да дође у Рим и саопшти свој налаз. То је била погодна прилика за иступање Св. Столице у другом правцу. Уколико би Аустро-Угарска изашла из рата, размишљали су званичници курије, Италија не би више имала оправдање за наставак рата пошто био њен главни циљ – уједињење земаља иредента – био тиме остварен.[91] Одбијање владе у Бечу да прихвати предлог онемогућило је остварење намера Св. Столице. Пока-

---

[87] Пејџ Лансингу, Рим, 10 фебруар 1917, досије Стејт департмента; Џонс лорду Сесилу, Рим, 25 фебруар 1917, *Хартије Лојда Џорџа.*

[88] Род Балфуру, Рим, 14, 25. март 1917. приватно, FO 800, vol 202, PRO; ; Пејџ Лансингу, Риом 20. март 1917, *FR-US, Лансингове хартије* I, 760-2; *;* Шајнман, *op. cit.,* 445.

[89] Link, *op. cit.,* p. 268; Хаус Вилсону, 27. јануар 1917, *Хаусове хартије;* Пејџ Вилсону Рим, поверљиво, 13. фебруар 1917, *Вилсонове хартије* II; Пејџ Вилсону и Лансингу, Лондон 20 фебруар 1917, *Пејџове хартије.*

[90] *FR-US,* 1917, Supplement I, The World War (Washington D.C., 1931) 57-8; Živojinović, *op. cit.,* 67-8.

[91] Гаспари Бонцу, Рим, 23 фебруар 1917, *Сонинове хартије* 48, сличан телеграм послат је нунцију у Минхен, Aversa, Ibid.

зало се да је она била немоћна да било шта учини након отпочињања неограниченог подморничког рата. [92]

Америчка објава рата Немачкој коју је изгласао Конгрес 4. априла 1917, изазвала је огромно нерасположење и осуду у Ватикану и његовој штампи. Тим поводом, *L`Osservatore Romano* је писао: „Човек који је у децембру прошле године био носилац заставе мира, сада је носилац заставе још разорнијег рата; то је човек (Вилсон) који доводи нови свет да учествује у разарању старе Европе." Амерички улазак у рат и револуција у Русији довели су до правог светског рата.[93]

Посреднички напори папе Бенедикта XV, увек су стајали на несигурним ногама. Он је тежио миру надајући се да ће у томе добити подршку америчког председника и других европских неутралних земаља. Такође је тражио подршку и сарадњу међу великим силама. Али његови напори нису доносили плода. Амерички председник није желео да сарађује са папом, пошто је хтео да он буде једини миротворац. Бенедикт XV и кардинал Гаспари исправно су проценили значај америчке неутралности и чинили су све како би спречили улазак те земље у рат. То је представљало својеврсну подршку Централним силама. Друге европске силе такође нису поклониле пажњу папиним предлозима и иницијативама. Све оне, укључујући и Немачку и Аустро-Угарску, нису биле спремне да подрже његове жеље и планове. Са своје стране, Немачка је настојала да искористи папу кад год јој се то чинило погодним. Канцелар Бетман-Холвег је био тај који је одбацио папину жељу да учествује у мировним преговорима кад они започну. Италија и Француска поступале су на исти начин, док Аустро-Угарска није била способна да било шта учини због своје потпуне зависности од Немачке. Необично је да су Бенедикт XV и кардинал Гаспари дуго сматрали потребним да траже подршку Немачке за своју политику. Њихово поверење чинило се непоколебљивим, а приметна ненаклоност Немачке према Св. Столици остала је дуго неоткривена.

---

[92] Živojinović, *op. cit.*, pp. 70-71.

[93] *L`Osservatore Romano,* 5 април 1917.

Папа Бенедикт XV

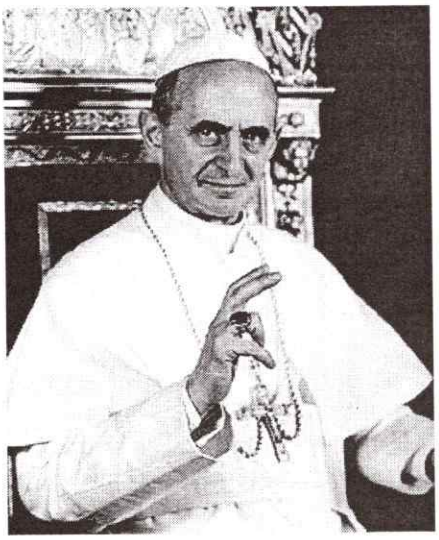

Папа Павле VI

РОБЕРТ ЛАНСИНГ И ПАПСКА МИРОВНА НОТА ОД 1. АВГУСТА 1917.

Позната је чињеница да је Роберт Лансинг, државни секретар САД, у великој мери утицао на значајне политичке и дипломатске одлуке председника Вудро Вилсона. Вилсон је ценио Лансингове способности и ретко је доносио значајне одлуке, а да претходно није тражио његово мишљење и савет. Државни секретар је имао аналитичке способности и био је одличан познавалац међународног права, што му је омогућавало да јасно и одлучно износи своје мишљење. Његови меморандуми представљају пример разложног промишљања и разумевања великог броја различитих питања. Његови аргументи налазили су место у многим Вилсоновим одлукама. Како је америчко учешће у Првом светском рату постајало све снажније, Лансингови ратни циљеви и тежње које је уобличио за САД постајали су све јаснији и одређенији. С обзиром на то да се налазио на челу америчке дипломатске службе, Лансинг је имао практично неограничене могућности да се упозна са многим појединостима у вези са ратом. То му је омогућило да спроводи своју политику и као што се види у бројним примерима, његови савети су били прихваћени.

Значајан број историчара је склон да верује да је Лансинг успео да убеди председника Вилсона да одбаци мировну Ноту папе Бенедикта XV упућену зараћеним земљама 1. августа 1917.[1] Лансинг је изнео своје аргументе у прилог одбацивања ноте на врло прецизан и

---

[1] Видети на пример Daniel M. Smith "Robert Lansing: 1915-1920," Norman A. Graebner, ed., *An Uncertain Tradition: American Secretaries of State in The Twentieth Century* (New York, 1961), 119; Daniel M. Smith, *The Great Departure: The United States and World War I, 1914-1920* (New York, 1965), 90; Victor S. Mamatey, *The United States and East Central Europe, 1914-1918: A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda* (Princeton, 1957), 145; Arno J. Mayer, *Political Origins of the New Diplomacy, 1917-1918* (New Haven, 1959), 234; Arthur J. May, *The Passing of the Hapsburg Monarchy, 1914-1918* (2 vols., Philadelphia, 1966), II, 563; Justus (Guilio Casalini), *V. Macchi di Cellere all` Ambassciata di Washington. Memorie e Testemonianze* (Firenze, 1921), 80, 81-82. John Tracy Ellis, *The Life of James Cardinal Gibbons, Archbishop of Baltimore, 1834-1921* (2 vols., Milwaukee, 1952), II, 245n, погрешно тврди да је Вилсона „ углавном водио пуковник Едвард М. Хаус у скицирању одговора..."

одлучан начин у многим меморандумима и писмима од којих су неки објављени. У њима је тврдио да папин предлог није садржавао ништа ново, да је занемарио питање Белгије, обнову Пољске, обештећење за разарања нанета северној Француској, Белгији, Србији и Црној Гори. Тврдио је такође да је папа прихватио *status quo ante bellum* и да његов предлог није био поштен јер је учињен на подстицај Немачке и Аустро-Угарске.[2] Лансинг је такође осудио „пруски дух" и оптужио Хабзбуршку империју да је била немачки агент.

Припремајући меморандуме и писма за америчког председника, често је за своју сопствену употребу писао кратке „скице" које је потом опширније анализирао и разјашњавао бројним појединостима. Једна од ових „скица" – *Коментари на папин мировни позив* – од 1. августа 1917. остала је необјављена у збиркама америчких службених докумената. Она заслужује посебну пажњу због своје прецизне анализе разлога и мотива који су навели папу Бенедикта XV да објави своју поруку. Документ није потписан, али Лансингово име, иако једва видљиво, налази се у горњем десном углу прве странице.[3] Тај меморандум, као и бројни слични аргументи нашли су свој израз у његовом писму америчком председнику од 20. августа, што доказује да је Лансинг био његов аутор. Имајући на уму бројне вести и обавештења које је Лансинг могао да користи, занимљиво је да се изврши анализа његових „коментара" у светлу најновијих доказа који су се појавили на разним странама, а који су се односили на питање порекла и подстицаја за писање Ноте. То омогућава да се утврди ваљаност основних претпоставки његових аргумената.

У анализи мотива који су подстакли папу Бенедикта XV да упути такав апел у том тренутку, Лансинг је указао на неколико кључних чинилаца. Повезао је објаву Ноте са војним успесима Централних сила, са разорним последицама немачког подморничког рата, са унутрашњом нестабилношћу Русије, са ограниченим бројем америчких трупа на европским ратиштима, са јачањем мировне пропаганде у различитим земљама и са делатностима Социјалистичке интернационале. То су били општи чиниоци за које је Лансинг мислио да су убедили папу Бенедикта XV да подстакне расправу са Савезницима и САД. Другим речима, понтифекс је сматрао да Савезни-

---

[2] *Foreign Relations of the United States. The Lansing Papers, 1914-1920* (2 vols., Washington, 1939-1940), II, 43-45.

[3] Архив Стејт департмента, серија 763.72119/ 792 ½, RG59 Diplomatic, Legal Fiscal Branch (National Archives).

ци нису могли да занемаре постојећу ситуацију на ратиштима и океанима, као ни унутрашњу ситуацију и социјалистичку агитацију за мир. Ови разлози су, очевидно, више забрињавали Савезнике и САД него што је то био случај са Централним силама.

Уверен да је мировну иницијативу Св. Столице за закључење мира путем преговора подстакла влада у Берлину и Бечу, Лансинг је настојао да открије и друге чиниоце у постојећој светској ситуацији које су биле неповољне за Централне силе. Наиме, желео је да укаже на разлоге који су навели Аустро-Угарску да тражи од папе да упути такав предлог. Лансинг је веровао да су обе зараћене стране имале видљивих слабости. Лансинг није подржавао мир путем преговора са Централним силама на основу папиних предлога. Отуда је папин корак био, по његовом мишљењу, показатељ да се рат није одвијао повољно за Централне силе. У ствари, Лансинг је био опседнут уверењем да Немачка мора да буде поражена. Такође, распад хабзбуршке државе постао је саставни део његових размишљања.

Лансинг је претпоставио да се папа искрено залагао за успостављање мира. Једина сумња коју је имао у том погледу, била је да Бенедикт XV није иступио када је Белгија била незаконито окупирана и док се са њеним народом сурово поступало. У суштини, Лансинг је тврдио да „Бенедикт XV није предузео никакав корак све до тренутка када је изгледало да је победа Централних сила више није била близу.“ Лансинг је био изузетно добро обавештен о многобројним детаљима о суровом поступку Немаца према становништву Белгије које је ширила британска пропаганда са циљем да подстакне општу осуду у свету. По свему судећи, Лансинг је прихватио такве гласове као поуздане, иако је и даље био убеђен да је жеља за миром коју је испољио папа била искрена.

Нема сумње да је папа заиста желео мир. Он је иступао у многим приликама настојећи да ограничи ширење рата и безнадежно је покушавао да спречи италијанску владу да уђе у рат 1915. Тиме је много ризиковао да буде јавно осуђен од стране италијанских интервенциониста због свог дефетизма.[4] Касније, настојао је свим силама да спречи САД да пруже финансијску и војну помоћ Савезницима. Томасу Н. Пејџу, америчком амбасадору у Риму, поручено је у неколико наврата да је „Америка имала у својим рукама моћ да наметне

[4] Дикусија Алберта Монтиконеа и одговор Витториа де Кампраиса, *Atti del XVI Congresso di Storia Risorgimento Italiano* (Trento, 9-13 ottobre 1963), (Roma, 1965), 1969. 173.

мир у року од 24 часа, уколико је то желела да учини."[5] Пошто су таква настојања Бенедикта XV доживела неуспех, а улазак у САД постао неизбежан, он је учинио све што је могао да то спречи.[6]

У лето 1917. у курији су били склони да отпочну мировне преговоре. Штавише, многи су сматрали да је Св. Столица представљала највећу наду за узајамно помирење.[7] Такво уверење било је нормално с обзиром на чињеницу да је Ватикан представљао институцију која се борила за очување постојећег политичког поретка и конзервативних идеологија. Могло се очекивати да ће папа, забринут за свој положај и опстанак других католичких сила, настојати да избегне велике политичке и друштвене ломове.

Међутим, став Бенедикта XV није био јасно одређен. Неутралност, непристрасност и дистанцирање од ратних циљева зараћених земаља нису за Ватикан значили и прекид односа са њима. Папа је настојао да заштити католичке интересе широм света. Био је свестан трагедије са којом се свет суочавао тада и у будућности; у намери да то спречи морао је да политички делује са обе стране. Стога су његови мотиви били двоструки – морални и политички. Да би остварио свој политички циљ морао је да располаже свим доступним обавештењима, што је Св. Столицу довело у веома осетљив положај. Док је настојао да избегне да се његов корак повеже са било којом зараћеном страном, он није могао да дозволи да се ствари одвијају неконтролисано и у опасном смеру. Због тога је ватиканска дипломатија морала да буде упозната са свим политичким приликама као и са унутрашњим и спољњим притисцима за мир. Папа је имао више склоности ка миру, пошто је био уверен да је једино мир могао да му омогући да обавља своје дужности. Пошто ниједна зараћена страна није била спремна да одустане од територијалних тековина или да се одрекне планова за будућност, остало је јасно да је његова активност била унапред осуђена на неуспех.[8]

---

[5] *Foreign Relations....Lansing Papers*...I, 744-45, 750-51, 760-61; M. M. Sheinman, *Vatikan I Katolitsizm v Kontse XIX-Nachale XX v* (Moskva, 1958), 411, 415.

[6] H. Marc-Bonnet, *La Papaute Contemporaine* (Paris, 1951), 96-97.

[7] A. Tamborra, "L`idea di nazionalita e la guerra 1914-1918," *Atti del XVI Congresso,* 224-25.

[8] Mario Bendiscioli, "La Santa Sede e la Guerra,"Giuseppi Rossini, ed., *Benedetto XV, I catolici e la Prima Guerra mondiale: Atti del convegno di stusio tenuto a Spoleto nei giorni 7-8-9 settembre 1962* (Roma, 1963); Jean Leflon, "L`action diplimatico-religieuse de Benoit XV en faveur de la paix durant la Premiere guerre mondiale,"*ibid.,* 68. Mauri-

Лансинг је тврдио да је папина искрена жеља за миром била подстакнута, барем донекле, „искреном жељом да се спречи распад Аустроугарског Царства." Он је у то био уверен пошто је папа настојао да заштити Аустро-Угарску од опасности која јој се приближавала са свих страна. Сматрао је да је та претња била истинска „због љубомора и мржњи различитих народа који су сачињавали Двојну Империју." Тврдио је да је тежња ка раздвајању постајала све снажнија и претила да сруши постојећу политичку творевину. Али папино наглашено интересовање и наклоност према Аустро-Угарској, Лансинг је објаснио чињеницом да је „то Царство било главна подршка Ватикану током протеклих пола века и да је било увек верно доктрини световне моћи."

До које мере су Лансингове претпоставке биле у складу са стварним стањем? Да ли је влада у Бечу била подстрекач папине иницијативе за мир? Нема сумње да су одговорне личности у Ватикану биле свесне напора који је влада у Бечу предузимала како би изашла из рата у најпогоднијем тренутку за њу. Почетком 1917. гроф Отокар Чернин, аустроугарски министар спољних послова, обавестио је цара Карла да влада треба да отпочне преговоре са владама у Паризу и Петрограду како би изашла из рата. „Ја сам потпуно уверен," писао је Чернин, „да још једна ратна зима не долази у обзир и да крајем лета или у јесен мора да се прекине рат по сваку цену."[9] У лето 1917. били су очевидни знаци који су показивали исцрпљеност Двојне Монархије. Цар Карло такође није скривао своју жељу да закључи мир.[10] Такво расположење није могло да остане неопажено у Ватикану. Бенедикт XV и Пјетро кардинал Гаспари, државни секретар Св. Столице, показивали су забринутост за судбину Монархије због све веће опасности од националистичких захтева.[11] У САД „пуковник" Едвард М. Хаус, Вилсонов блиски сарадник, и Жил Ж. Жи-

---

се Pernot, *La Saint Siege, l`Eglise catholique et la politique mondiale* (Paris, 1924), 144, тврди да се Ватикану и Католичкој цркви чинило да је успех Централних сила био извеснији него успех Савезника и Америке.

[9] O. Czernin, *In the World War* (New York, 1920), 164; M. M. Sheinman, *Vatikan I Katolitsizm,* 437.

[10] Denio Gwynn, *The Vatican and War in Europe* (London, 1940), 44.

[11] Angelo Tamborra, "Benedetto XV e I problem nazionali e religiosi dell` Europa Orientale," Rossini, *Benedetto XV, I cattolici,* 858-59; Friedrich Engel-Janosi, "Benedetto XV e l1austria," *ibid.*, 353-54; дискусија Фулвиа Д`Аможе, *ibid.,* 285-286.

серан, француски амбасадор, закључили су да је „папин мировни предлог био подстакнут од стране Аустрије."[12] Британски министар при Св. Столици гроф Џон де Салис такође је закључио да је Бенедикт XV гајио велику наклоност према Аустро-Угарској.[13] Све то показивало је да је у Европи и САД превладало уверење да је влада у Бечу била главни подстрекач политике Св. Столице. Отуда није чудно што је и Лансинг делио такво мишљење.

Међутим, овакво објашњење порекла предлога Св. Столице није било тачно. Мировна иницијатива Бенедикта XV није била усклађена са владом у Бечу,[14] већ са владом у Берлину. Нунције у Баварској Еуђенио Пачели и Матијас Ерцбергер, вођа немачке Католичке странке центра, радили су заједнички да увере владу у Бечу да подржи папину акцију.[15] У јуну 1917, кајзер Вилхелм тражио је од Св. Столице да иступи за мир. Објаснио је Пачелију на који начин је то требало да се учини. Папа Бенедикт XV вршио је притисак посредством Пачелија на немачку владу да прихвати његове предлоге за закључење мира путем преговора. Одговорни у Св. Столици били су свесни да је једино немачко прихватање таквог предлога могло да донесе одређени успех.

Папи Бенедикту XV и кардиналу Гаспарију било је јасно да је Белгија представљала јабуку раздора између Немачке и Св. Столице, слично оном на који је јужни Тирол био извор спорења између Ватикана и хабзбуршке државе. Стога је решење питања Белгије представљало полазну тачку за отпочињање мировних разговора. Једино у случају да Немачка прихвати захтев да повуче своје трупе из Белгије могла је папина иницијатива да има неке изгледе на успех. У Св. Столици је било јасно да је дошло време да се предузму одређени

---

[12] Charles Seymour, ed., *The Intimate Papers of Colonel House* (4 vols., Boston, 1926-1928), III, 160-61.

[13] Francis Levison Bertie, *The Diary of the Lord Bertie of Thrame, 1914-1918* (2. vols, London, 1924), I. 227.

[14] Фридрих Енгел-Јаноси тврди да Беч уопште није био консултован о мировној акцији.F.Engel-Janosi, *Oesterreich und der Vatikan, 1846-1918* (2. vols., Graz, 1958-1962), II, 309. Ово је потврдио кардинал Гаспари, државни секретар Ватикана. Olindo Malagodi, *Conversazioni della Guerra 1914-1919* (2. vols., Milano, 1960), I. 160-61.

[15] J. de Launay, *Secrets Diplomatique 1914-1918* (Bruxelles, 1963), 53; Heinrich Lutz, "I cattolici Tedeschi di fronte all Guerra ed alle sue consequenze," Rossini, *Benedetto XV I cattolici,* 328-29; Mayer, *Political Origins of the New Diplomacy,* 128.

кораци, с обзиром на побуне на разним странама, немире због недостатка хране, војних пораза и пат позиције на фронтовима, спорог пристизања америчких снага, јулске резолуција Рајхстага и других.

Након дугог разматрања различитих планова, у Св. Столици је састављен меморандум од седам тачака који је средином јула 1917, био уручен немачкој влади са молбом да потврдно и брзо на њега одговори. Међутим, творци ватиканске политике потценили су снагу и утицај немачке армије у процесима уобличавања немачке политике, као и чињеницу да су владе Немачке и Аустро-Угарске биле врло незадовољне одсуством енергичне подршке од стране Св. Столице њиховој мировној иницијативи изнетој у децембру 1916. Бенедикт XV такође није био упознат са далекосежним ратним циљевима Немачке. Он такође није узео у обзир свеукупност рата и његовог неизбежног завршетка без споразума и компромиса у потпуној победи једне над другом страном.

Пачели је 24. јула 1917. расправљао о папином меморандуму са канцеларом Георгом Микаелисом који је обећао да ће га пажљиво размотрити. Након састанка, Пачели је закључио да ће евентуално немачко прихватање меморандума можда бити схваћено као знак слабости. Њих двојица поново су се састали 30. јуна, али на том сусрету Микаелис није могао да да коначан одговор немачке владе. Пошто је она оклевала да се са садржајем меморандума сагласи, нунције је сматрао да би било најбоље да обавести курију да припреми коначну верзију ноте за немачку владу и да је објави без њеног одговора на меморандум. Међутим, без немачке сагласности папска иницијатива је била осуђена на неуспех.

У Ватикану су прихватили Пачелијев савет и предузели кораке да се коначни садржај ноте у потпуности уобличи. Постојале су три верзије ноте од којих је свака садржавала различите предлоге и алтернативе. На ноти се налазио датум 1. август 1917, иако је она била упућена дипломатским представништвима Св. Столице у иностранству тек 10. августа. Њено објављивање у јавности било је одлагано неколико пута у очекивању да ће влада у Берлину одговорити на меморандум. Бенедикт XV је намеравао да своју ноту упути савезничким представницима док су се они налазили на конференцији у Лондону. Очекивао је да ће њихов одговор бити брз и усклађен. Истовремено, одговорни у Св. Столици настојали су да уклоне сваку сумњу да је нота била упућена на подстицај владе у Берлину. Како било, Пачели је примио ноту тек 12. августа 1917. када је Лондонска кон-

ференција била завршена. Истог дана њему је био уручен одговор немачке владе на меморандум.

Немачки одговор представљао је чудну мешавину наглашене спремности да расправља о свим питањима која су покренута у меморандуму, али је изнела и нова питања која нису била добродошла у Ватикану и која су била неприхватљива за Савезнике. Немачка влада се сагласила, иако само начелно, да је било неопходно да се разговара о разоружању и арбитражи, остављајући да читава процедура разговора буде расправљена на будућој мировној конференцији. Одговор је такође садржавао предлог о обнови Белгије и директним преговорима са Француском и остављао слободу Аустро-Угарској да реши своје проблеме са Италијом и, најзад, допустио могућност обнове независне пољске државе. На крају, немачки одговор је садржавао предлог о стварању националних држава у Украјини, Финској, балтичким областима, Ирској, Египту и Персији.

По свему судећи, закаснели немачки одговор није испунио ватиканска очекивања. Штавише, немачко ћутање показивало је да меморандум из Ватикана није садржавао ништа о проблемима балканских држава – Србије, Црне Горе, Румуније – иако су ове биле споменуте у претходном папском меморандуму упућеном немачкој влади. Немачка влада је прихватила неке претпоставке само у начелу, избегла да дâ коначни одговор на нека питања и изнела предлоге за које је било извесно да нису били прихватљиви за савезничке владе.

Немачко оклевање и избегавање да изнесе јасно своје ставове можда се може објаснити чињеницом да је влада у Берлину сумњала да је британска дипломатија желела да искористи папску ноту као средство помоћу кога би од Немачке извукла јасну изјаву о њеним ратним циљевима, пре свега у погледу Белгије. Али одговор са немачке стране какав се очекивао није стигао. Микаелис је обавестио Пачелија да „околности“ нису омогућавале Немачкој да „коначно саопшти своје мировне циљеве.“ Иако је било мало вероватно да је Бенедикт XV могао да наведе зараћене стране да се договоре о мировним условима, Микаелисово надмено поступање са папским предлогом представљало је смртну пресуду његовој иницијативи. Изгледа да је прихватљива тврдња Фридриха фон Ламе да Микаелис није желео „папски мир“ (*la pace del papa*) и да је намеравао да Савезницима припише одговорност за неуспех ватиканске иницијативе.[16]

---

[16] Angelo Martini, “La nota di Benedetto XV alle Potenze belligeranti nell`Agosto 1917,” Rossini, *Benedetto XV I cattolici,* 363-87; Sheinman, *Vatikan i Katolicizm, 434-*

У таквој ситуацији, влада у Бечу имала је све разлоге да буде забринута за судбину ватиканске иницијативе. Влада у Бечу није одобравала преговоре које је папа водио са владом у Берлину, док су други нерешени проблеми још више допринели тој расправи.[17] Цар Карло и гроф Чернин, као и аустријска штампа, гласно су изражавали своје незадовољство и предвидели пропаст ове иницијативе. Међутим, у Ватикану нису били спремни да жртвују Аустро-Угарску у трагању за миром.[18] Коначан исход папине акције био је очевидан: Ватикан је настојао да Аустро-Угарску наведе да изађе из рата са што је могуће мање губитака, док влада у Бечу није одобравала овај корак упркос чињеници да се Двојна Монархија налазила у великим невољама и да јој је требало помоћи. Све то показује да је Лансингова претпоставка била само делом тачна. Заиста, влади у Бечу била је потребна помоћ, али супротно широко распрострањеном уверењу међу одговорним политичарима у савезничким и америчким престоницама, влада у Бечу није тражила од Св. Столице да иступи у њено име. Али, Лансинг је био у праву у погледу снаге националних покрета и њиховом коначном доприносу распаду Двојне Монархије.

Трећа Лансингова тачка била је да је Св. Столица желела да сачува „Монархију од растуће социјалистичке опасности и антиверских склоности социјалистичког учења." Другим речима, Ватикан се није превише плашио демократије него социјализма. У суштини, ова два покрета, социјализам и демократија, били су мање-више отворени противници хијерархијској владавини и световној моћи Католичке цркве. Укратко, Лансингова трећа тачка одговарала је стварности и била у складу са стварним расположењем Св. Столице.

Социјалистичке странке у зараћеним земљама биле су охрабрене и подстакнуте да делују по примеру Петроградског совјета. Залагале су се за одржавање конференције свих социјалистички странака у Стокхолму чији је циљ био постизање споразума који би довео до њихове *усклађене* акције за закључење мира путем преговора. Агитација се проширила по читавој Европи и изазвала велики страх међу владајућим круговима Централних сила, које су због унутрашњих

440; E.Vercesi, *The Papi: Leone XIII-Pio X-BenedettoXV* (Milano, 1965), 108; Tamborra, "Benedetto XV e I problem nazionali e religiosi dell`Europa Orientale," Engel-Janosi, *Oesterreich und der Vatikan,* II, chap. 13.

[17] Engel-Janosi, "Benedetto XV e l`Austria," 346-48.

[18] Viktor Novak, *Magnum Crimen: Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj* (Zagreb, 1948), 47.

политичких разлога подржавале социјалистичке иницијативе. Када се суочио са њеним политичким последицама, гроф Чернин је тврдио да је било потребно да учини све што је могуће како би се уклонили пропагандни ефекти предложеног конгреса социјалиста у Стокхолму. „У потрази за организацијом," писао је Чернин, „која може да заустави дефетистичке аспирације социјалиста, једина сила довољно јака и утицајна да то оствари у свим државама, била је католичка црква."[19]

Међу историчарима преовладава уверење да је мировна понуда папе Бенедикта XV била подстакнута социјалистичким делатностима и предстојећим конгресом у Стокхолму.[20] Страх и забринутост који су показивале владе у Бечу и Берлину могу се сматрати индиректним позивом на акцију. Поред тога, за акцију Ватикана залагао се и један од најистакнутијих папских дипломата. Крајем јуна 1917. монсињор Франческо Маркети-Селвађани, дипломатски представник Св. Столице у Берну[21] тражио је одлучно њену неодложну акцију. Писао је кардиналу Гаспарију: „Покрените се, учините нешто. Знајте да у Швајцарској сви говоре о миру, сви се залажу за њега, али су социјалисти гласнији од свих. Папино ћутање може да доведе до катастрофе у будућности." У Швајцарској се налазио центар европске социјалистичке кампање и пошто је ту одржано неколико социјалистичких конгреса током рата, није тешко разумети Маркети-Селвађанијев страх и захтев за хитном акцијом.[22] Најзад, после објављивања папске ноте један неименовани агент Св. Столице био је упозорен од Камила Корадинија, познатог италијанског националисте да то није био погодни тренутак за изношење папског предлога. На то је Маркети-Селвађани одговорио да је „Св. Столица сматрала да је то био прави тренутак пошто она није ни на који начин желела да социјалисти или неко други покрене ову иницијативу."[23]

---

[19] Engel-Janosi, "Benedetto XV e l`Austria," 347-348; Mayer, *Political Origins of the New Diplomacy,* 191-97, 229.

[20] Bendiscioli, "La Santa Sede e la guerra," 42; Расправа - Alberto Pincherle, Rossini, *Benedetto XV,I cattolici,* 80-81.

[21] Engel-Janosi, "The Roman Question in the First Years of Benedict XV," *Catholic Historical Review,* XL (Oct. 1954), 282.

[22] Martini, "La nota di Benedetto XV alle Potenze belligeranti nell`Agosto 1917," 380; Discussion by Fulvio d`Amoja, Rossini, *Benedetto Xv, i cattolici,* 284.

[23] Malagodi, *Conversazioni della Guerra,* I, 159-60< Pierre Renouvin, *La crise Europeene et la Grande Guerre (1914-1918)*, (Paris, 1934), 461-68.

Било је очигледно да папа Бенедикт XV није био одушевљен сазнањем о могућој акцији социјалиста пре његовог иступања. Био је свестан њихове намере да одрже конгрес и нема сумње да је желео да њихове напоре за мир путем преговора учини безвредним и непотребним. Иступио је на подстицаје који су долазили из Беча и Берна, а водили су га и његова сопствена уверења. Било му је јасно да је током рата настала једна нова политичка коалиција између социјалиста и католика. Ту коалицију посматрао је са великим страхом пошто је она значила улазак широких слојева становништва у активан политички живот. У том тренутку социјалисти и католици удружили су своје снаге у потрази за миром, а то се случајно подударало са очекивањима саме Св. Столице и владе у Бечу.[24] Стога, не може бити никакве сумње да је Лансигов закључак био у потпуности основан.

Лансингова четврта тачка, посматрана за себе, изгледа да је представљала потврду неких чинилаца које је он раније изнео. У питању је анализа „разлога који у навели Св. Столицу да у том тренутку упути позив за мир." Док је Лансинг у претходним меморандумима наглашавао да је папин корак био подстакнут његовом великом жељом да се очува Двојна Монархија од распадања и страхом од растуће снаге социјализма и атеистичких тенденција, сада је нагласио да је нота била „у највећој мери резултат притиска који је вршила Аустро-Угарска." Био је тврдо уверен да је Ватикан био јако забринут за саму судбину Монархије, али и да су њене вође тражиле помоћ. Иако се показало да је Лансингово уверење да су Аустријанци подстакли објављивање ноте било нетачно, ипак је његова анализа разлога за евентуални аустријски захтев за помоћ била заснована на чињеницама. И вероватно су управо те чињенице навеле Лансинга да порекло ноте припише Двојној монархији.

Лансинг је тврдио да је народ у ратним временима огромно патио и да је захтевао да се закључи мир. Уколико би влада у Бечу остала глува на такве захтеве за миром, претила је опасност од нереда и побуна. Када се испита ова тврдња у светлости чињеница, показује се да је она у потпуности ваљана. Сам папа Бенедикт XV био је упознат са тешким приликама које су владале у хабзбуршким земљама, посебно у њеним немачким деловима. Порази, исцрпљеност,

---

[24] D. Veneruso, "Richerche e problem relative ai rapport tra cattolici e socialisti durante la prima guerra mondiale," *Critica Storica,* IV (marzo 31, 1965), 129-56. Нунције Еуђенио Пачели је касније признао да је кајзер отворено тражио да се предузме нешто у вези са социјализмом у свету. "A propos de l'offre da Paix du Saint-Siege 1917," *Revue Historique de la Guerre Mondiale*, IV (1926), 131-40.

глад и други видови немаштине довели су до слабљења морала у народу, а тиме и до сумње у коначни исход рата. Током 1917. постојали су многобројни знаци да је жеља за победом уступила место жељи за закључењем мира. Пацифистичке акције, помешане са страхом од отворене побуне, стварале су свугде снажан неповољан утисак. Чак је и свештенство водило активну кампању за мир.[25]

Лансинг је закључио да за судбину Аустро-Угарске није постојала алтернатива без обзира на то ко победи у рату, уколико се он буде водио до краја. Двојна монархија би се тада нашла у много тежој ситуацији него уколико би мир био закључен пре него што се рат одлучи на бојишту. Уколико Двојна монархија буде водила рат до краја, она ће се неминовно распасти. Уколико се рат заврши победом Централних сила, Двојна монархија ће се наћи у положају немачког вазала. Уколико је Двојна Монархија желела да опстане, мир се морао закључити што је могуће пре.

Оправданост Лансинговог размишљања о првој могућности решења питања Двојне Монархије потврдили су у потпуности догађаји који су се одиграли у јесен 1918. Порази на ратиштима и националне револуције довели су Хабзбуршку царевину до њеног краја. Што се тиче друге могућности – њеног потчињавања Немачкој – постоји само једна претпоставка шта се све могло догодити. Природно је по свему судећи тврдити да би Немачка, у случају победе, са Хабзбуршком империјом поступала на начин који не би био ни пријатељски ни частан.

Лансинг је нашао још један доказ за аустријски утицај на акцију папе Бенедикта XV. У питању је било неколико чинилаца који су се налазили или су били очевидни у самом тексту папске ноте. Прво, она није предвиђала евакуацију аустроугарских трупа из Србије, Црне Горе и Румуније. Али она је предвиђала повлачење немачких трупа из Белгије. Тиме је потпуно заокружено Лансингово размишљање које је довело до његове тврдње да је решење читавог балканског питања требало да се уобличи по завршетку рата од стране мировне конференције, а на којој се веровало да ће узети учешће представници Двојне Монархије. Један број историчара дели мишљење да је Св. Столица била несумњиво забринута за судбину Монархије и да је предложила закључење мира као најбољи могући начин да обезбеди

---

[25] F. Vistalli, *Benedetto XV* (Roma, 1928), 206; Discussion by Camprariis, *Atti del XVI Congresso,* 140; Lajos Pasztor, I cattolici ungheresi e la prima Guerra mondiale, Rossini, *Benedetto XV , i cattolici,* 822, 824-25, 830.

Централним силама најповољније услове. Најзад, било је очигледно да је Св. Столица избегавала да спомене могућност ослобађања осталих европских народа, пошто је Бенедикт XV био превасходно заинтересован за судбину Белгије.[26] Св. Столица је избегла да предложи начин на који би се решили балкански проблеми јер би то сигурно створило нове невоље хабзбуршкој држави.[27] Слични разлози, сматрао је Лансинг, довели су до одлагања решавања спорова између Италије и Ватикана. На први поглед, папска мировна нота одбила је да подржи било које територијалне промене.[28]

Разлажући даље садржај папске ноте, Лансинг ју је поделио на два дела. Први део се односио на очување мира, а други се тицао проблема територијалних промена. У погледу првог, он није видео начин који би омогућавао да се ослони на тврду реч Немачке и Аустро-Угарске да ће очувати мир, пошто су оне већ много пута раније показале да им се није могло веровати. Кад се ради о другом делу, Лансинг је закључио да је нота предвиђала потпуну обнову *statusa quo ante bellum*. Он је такође закључио да су се у ноти налазили предлози који су представљали мање исправке граница, а које су се могле сматрати повољним по Двојну Монархију, док неке друге нису ни поменуте. На пример: руски део пољске територије био је врло неодређено омеђен; Алзас-Лорен, Трентино и Далмација остављени су за решавање на будућим преговорима; ништа није предложено у погледу обнове балканских земаља; чак нису биле дате гарантије ни за територије Србије. Упркос чињеници да аустроугарска влада није била консултована када се састављао текст ноте према којој је касније заузела одбојан став, очевидно је да је њен садржај био повољан за Монархију. Као што је приметио Роберт Кан, влада у Бечу могла је без оклевања да прихвати такву ноту.[29] И мада влада у

---

[26] E. Paris, *Le Vatican contre l`Europe* (Paris, 1959), 34; M. m. Sheinman, *Il Vaticano tra due Guerra* (Rooma, 1951), 72-74; Cristine Alix, *Le Saint-Siege et les nationalisms en Europe 1870-1960* (Paris, 1962), 114-15;Albert Pingaud, *Histoire diplomatique de la France pendant la grande guerre* (3. vols, Paris, 1937-1938), III, 197-219.

[27] Tamborra, "Benedetto XV e I problemi nazionale e religiosi dell`Europa orientale," 860.

[28] L Sarvatorelli, *La politica della Santa Sede dopo la Guerra* (Milano, 1937), 13-14; Gwynn „*Vatican and War in Europe,* 41; F. M. Broglio, *Italia e la Santa Sede dallo Grande Guerra alla conciliazione. Aspetti politici e giuridici* (Bari, 1966), 40. Robert A. Kann, *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848-1918* (2. vols., New York, 1950), II 262-63, тврди да садржај ноте није искључивао територијални споразум између Аустро-Угарске и Италије.

[29] Kann, *The Multinational Empire,* II, 263.

Бечу није званично позвала Бенедикта XV да иступа у име Двојне монархије, свима који су је читали и анализирали ноту, чинило се да је позива ипак било.

Сви ови елементи представљали су за Лансинга чврст разлог на основу ког је он закључио да је Св. Столица била веома забринута за очување Аустро-Угарске као велике силе. Лансингова детаљна анализа открива начин његовог размишљања о хабзбуршкој држави, Св. Столици и њеној политици, као и о европским приликама уопште.[30] Очигледне су сличности између аргумената које је Лансинг изнео у овом документу, као и у његовом писму председнику Вилсону упућеном 20. августа 1917. и тврдњи које је сам председник изнео у свом одговору Бенедикту XV. Обојица су сматрали да је Св. Столица предлагала повратак на *status quo ante bellum*; обојица су изнела исте аргументе у погледу територијалног решења; а фраза да „да ми не можемо сматрати речи садашњих господара Немачке као гаранцију за нешто што треба да траје" била је у складу са Лансинговом тврдњом. Међутим, постојале су и неке разлике између два текста. Најочевиднија се тицала Вилсоновог изричитог одбијања да расправља о могућности „растурања царстава." С друге стране, Лансинг је започео своју анализу и износио аргументе управо са тог становишта. Поред тога, Вилсонова реторика, наглашена у тексту одговора, битно се разликовала од Лансинговог трезвеног стила и јасног размишљања.

Након свега изнетог, очигледно је да је Лансинг у кораку Св. Столице видео, изнад свега осталог, израз практичне потребе. Занимљиво је да он није узео у обзир папину забринутост за углед и утицај Ватикана као и за јединство католичког света, или његову жељу да игра улогу арбитра, световног као и духовног, у послератном свету. Лансинг није сматрао да је Ватикан показивао претензије да потврди универзалну мисију католичанства. Није чак узео у обзир папин страх да ће католичке масе у Европи остати верне својим владама и партијама и да ће на тај начин ослабити положај католичке цркве. Сви ови проблеми били су, по Лансингово мишљењу, теме о којима ће се Ватикан бринути у будућности. Практични разлози које је Лансинг видео у папиној акцији били су очување Хабзбуршке монархије, искрена жеља за миром, страх од социјализма и неспремност да изнесе коначне предлоге за решење територијалних проблема – решење које ће бити велика претња интегритету хабзбуршке државе.

---

[30] За процену односа између Ватикана и САД током Првог светског рата, видети Dragan Živojinović. „The Vatican, Woodrow Wilson and the Dissolution of the Hapsburg Monarchy 1914'1918," *East European Quarterly,* III (March, 1969), 31-70.

КОМЕНТАРИ НА ПАПИН АПЕЛ ЗА МИР

Што се тиче мотива који су навели папу да сачини овај апел, верујем да се може претпоставити следеће:

1. Искрена жеља да се успостави мир

Једина сумња која се може јавити у вези са овим мотивом је да папа није говорио о Белгији када је она била незаконито окупирана и када се сурово поступало са белгијским народом. У ствари, он није учинио никакав напор све док Централне силе нису почеле да губе.

2. Искрена жеља да се Аустроугарско царство сачува од распада.

Опасност по Аустро-Угарску је веома стварна због љубоморе и мржње различитих народа који чине Двојну Монархију. Дух одвајања који је кочио страх од Русије, појачао се и прети да разори садашњу политичку заједницу, пошто је у међувремену дошло до свргавања Цара и практичног елиминисања територијалне похлепе раније руске владе, која је постала много снажнија и прети да разори садашње политичко јединство.

Искрено занимање и симпатија папе за Аустро-Угарску проистиче из чињенице да је Царство пола века било главна подршка Ватикану; и да је увек је било одано доктрини световне власти цркве.

3. Жеља да се сачува Монархија од све веће опасности од социјализма и атеистичких тенденција социјалистичке доктрине.

Католичка црква се не боји толико демократије колико социјализма, иако обоје непријатељски гледају на хијерархије власти као и што одбацују световну власт цркве.

4. Очување, ако не ширење, утицаја Католичке цркве.

С овим у вези, занимљиво је да је посебно наглашено обнављање територије Белгије и белгијског суверенитета као и поновно успостављање католичке монархије у Пољској, док словенске земље, Србија и Црна Гор,а нису ни поменуте у тим предлозима.

Разлози за писање апела у овом тренутку изгледа да су последица аустроугарског утицаја. Иако нема директног доказа, ова претпоставка је веома јака, што се види из следећих чињеница:

– Народ у Аустро-Угарској веома много пати, па је мир његова превасходна жеља.
– Постоји опасност од нереда и побуна уколико аустријска влада не предузме кораке у правцу мира. Цар је тога свестан и активан у подршци напорима у том циљу.
– Уколико се рат настави све до победе једне или друге стране, Аустро-Угарска ће, без обзира ко да победи, проћи горе него кад би мир био успостављен пре него што падне одлука. У првом случају, распад Царства би био неминован; у другом, Аустро-Угарска би практично постала вазал Немачке. Да би се сачувала целовитост Царства у садашњим границама, мир се морао успоставити што је пре могуће.
– Могуће је да је сада, кад је постало очигледно да САД намеравају да употребе све своје снаге против непријатеља, пораз Централних сила много извеснији.
– Даљи докази о утицају Аустрије налазе се у самом апелу. Док је евакуација Немачке из Белгије поменута, нема помена да би Аустрија обновила Србију, Црну Гору и Румунију. Италијанске претензије и питања у вези са балканским државама одложени су до преговора.
– Познато је да у овом тренутку Немачка и Аустрија предузимају посебне напоре у правцу мира. Нереди у Русији, конференција у Стокхолму, пропаганда у овој земљи и у неутралним државама, све је то део једног општег плана трагања за миром док постоје изгледи за победу на копну и на мору. Папу су, вероватно несмотрено, навели да сачини овај апел у овом тренутку како би се на још један начин утицало на Антанту и САД.
– Кад се предложена решења анализирају, могу се поделити на два дела:

1. *Услови у вези са очувањем мира*
2. *Услови у вези са границама*

Прва серија услова укључује разоружање, арбитражу, док слобода мора зависи у великој мери од добре воље великих сила и њихове способности да се договоре. Што се тиче обећања немачке владе каква је сада, ту нема дилеме:. немачким властима се не може веровати. Оне су без оклевања повредиле уговор о белгијској неутралности; прекршиле су Хашке уговоре за које су биле, ако не правно, оно свакако морално обавезне. Најзад,

прекршиле су своје обећање о прекиду подморничког рата; и непрекидно су варале, правиле интриге и ширили лажи.

Ослонити се на тврда обећања немачке владе која је у толикој мери била дискредитована и која тако очевидно није марила за моралне обавезе значило би позив за нове агресије чим би се указала прилика да се остваре њене освајачке амбиције.

Све док немачка влада не задобије поверење, била би лудост ослањати се на њена уговорна обећања.

Други низ услова односио се на територијална питања. Папска нота практично обнавља *status quo ante bellum,* мада се у неким детаљима они могу сматрати повољним по Аустро-Угарску.

Пре свега, територије главних сила остављене су какве су и биле, осим територија „које чине *део* старог пољског краљевства." Наглашено је да „део" Пољске треба да постане независна држава, чиме се оставља нерешеним питање о томе *које* су области још увек спорне. Вероватно се то односи на руски део Пољске. Да је предлог обухватао целу стару Пољску то би значило да се краљевству даје излаз на балтичку обалу која сада припада Пруској и добар део Галиције. Стога, изгледа да се реч „део" користи да означи искључење ових предела.

Спорне територије, као што су Алзас и Лорен, Трентино и обала Далмације, остављене су за преговоре.

Није изнет предлог за обнову балканских земаља. Читав проблем треба да се испита у „духу једнакости и правде." Тако, претходно задобијене територије Србије нису ни загарантоване.

На сличан начин о будућности Јерменије остављено је да се одлучи путем преговора.

Не помиње се Турска, нити интернационализација Дарданела или слободно коришћење водених путева. О Јерменији тек треба да се расправља.

Све је остављено будућим преговорима, осим обнове Белгије и враћања немачких колонија. Отуда предлог суштински не иде даље од немачког предлога изнетог 12. децембра 1916. То значи да би се зараћене стране састале и расправљале о територијалним питањима и неопходним мерама за очување будућег мира. *То је идентичан циљ који је немачка влада предложила прошлог децембра.* Истина је да се ту помињу извесне теме о којима треба да се разговара на саветовању и да се предлажу изве-

сна начела која треба да се примене како би се постигао договор. Међутим, ту се не помињу сви спорни проблеми нити се предлаже неко одређено начело, осим надокнаде у односу на злочине почињене против Белгије и Србије. Практично, ту се тражи да ове две земље не захтевају нити очекују било какву надокнаду штете за њихово уништено богатство нити било каква компензација за намерно уништење живота и имовине иако постоји нејасна назнака да уколико постоје разлози против надокнаде у неким случајевима њих треба одмерити праведно и једнако за све.

Све што Централне силе траже јесте да доведу Савезнике на конференцију, где могу да се надају, имајући у виду њихове различите интересе, да ће раскинути њихово савезништво и избећи плаћање казне за злочине које су починиле.

Драги мој господине председниче,

После детаљне анализе папиног апела упућеног зараћеним странама мишљења сам да он практично не иде даље од немачког мировног предлога од прошлог децембра, тј. он се своди само на позив за преговарање. Основна разлика лежи у претходном договору да се обнови независност Белгије у замену за враћање немачких колонија, да се успостави независна држава „дела старог пољског краљевства," (вероватно се мисли на руски део Пољске), и опште праштање почињених злодела, мада у појединим случајевима може да се примени „правда и једнакост." Све друго, чак и суверенитет балканских земаља, остављено је за преговоре.

Сматрало се да је независност Белгије и обнова Пољске у време немачког предлога учињеног у децембру од суштинске важности за успостављање мира, тако да једина новина која се предлаже јесте да се све стране одрекну претрпљених губитака. Осим у Источној Пруској, Галицији и Буковини (територије које су биле поновно освојене). Централне силе нису претрпеле инвазију или непријатељску окупацију. Оне имају мало шта да опросте.

С друге стране, неутрална Белгија била је тешко повређена и њен народ осиромашен, брутално малтретиран, чак поробљен. Да ли би било праведно одбити Белгијанцима право да захтевају пуну репарацију за све губитке током три године немачке окупације? Са Србијом и Црном Гором поступало се, како сазнајемо, са једнаком, ако не још већом бруталношћу. Немају ли оне право да траже одштету за све што су претрпеле? И Румунија је патила, мада много мање.

Зар за огромну штету коју су немачки освајачи нанели на северу Француске не треба макар делимично да се плати, иако је много штете било последица безразложне свирепости. Да ли незаконито уништење стотине трговачких бродова које су починиле немачке подморнице треба опростити?

Ако сам ја добро прочитао папин апел, на сва ова питања треба одговорити потврдно. Све је то далеко од хришћанске доктрине праштања, пошто терет тешко пада на једну страну, а врло мало на другу. Предлогу недостаје праведност и узајамност.

Напор немачке владе испољен у ноти од децембра био је усмерен на то да се Савезници сусретну са Централним силама на конференцији на којој би се преговарало на основу status quo ante bellum, И све то исто чини и папа, осим што руском делу Пољске треба да се да независност. Са малом изменом територије, ту и тамо, то се своди на исправљање граница. Не видим да ту постоји било каква суштинска промена од политичких услова који су постојали пре рата и до којих је дошло током рата.

Што се тиче метода који би требало да обезбеде трајан мир, што је остављено за преговоре, њихова примена углавном зависи од поузданости потписника мировног уговора. У погледу повреде неутралности Белгије, непоштовања људских права, прекршених обећања немачке владе, не видим како је могуће да се ослонимо на обећања онакве владе каква сада постоји. Била би лудост очекивати промену њеног карактера или одустајање од њихових постојећих амбиција. Правити мир прихватањем гаранција војних кругова Немачке, само би значило одлагање борбе, а никако не и њен крај.

Мислим да је неопходно размотрити мотиве који су подстакли папу да упути апел или утицаје који су га навели да то учини управо у овом тренутку, када су победе Централних сила биле на врхунцу, када подморнички рат изгледа застрашујуће, када је моћ САД управо почиње да се осећа, када Русија још није успоставила унутрашњу равнотежу, када се води жестока мировна пропаганда у овој и другим земљама, и када социјалистичке снаге, као у Стокхолму, траже крај рата. Сматрам да је папа, вероватно ненамерно или због бриге за Аустро-Угарску, у овој ствари постао заступник немачких интереса.

Једном речју, мени папин апел изгледа као понављање немачког предлога да се преговара и да се мир успостави на начелу status quo ante bellum. Савезници су већ одбацили предлог да почну преговори. Такав предлог морају наравно све заинтересоване стране да одбаце.

Ваш одани

Роберт Лансинг

Вудро Вилсон , председник САД

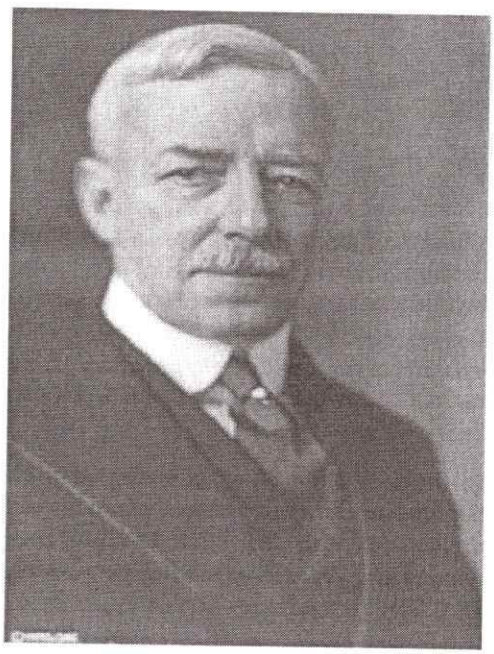

Роберт Лансинг, државни секретар САД

ВАТИКАН И СРБИ У XX ВЕКУ

Политика Св. столице према Србији и Србима, као и према југословенској држави насталој након распада Хабзбуршке царевине крајем Првог светског рата, остала је дуго, и још увек је, предмет живог интересовања многих научника, публициста, политичара, идеолога и теолога. Такво интересовање произлазило је из чињенице да су Ватикан и Католичка црква вековима деловали на балканским просторима, настојећи да прошире католичанство, униште православље и наметну своје духовне, политичке, социјалне и идеолошке вредности и организацију. У 20. веку, епохи великих ратова, превората и револуција, Ватикан се суочавао с многим изазовима због својих политичких циљева, идеолошких схватања и прозелитских настојања. Успон и јачање национализма, социјализма и комунизма у Ватикану су доживљавани као опасност која је претила да угрози читаву структуру Цркве, њено учење и експанзију. Због тога је Ватикан иступао као одлучни бранилац постојећег система и поретка у Европи и био против стварања нових односа међу народима и државама. Суочен са тим, у оба светска рата у 20. веку – Првом и Другом – нашао се на страни држава и снага које су се супротстављале радикалним променама, односно које су браниле постојећи друштвени и политички поредак. У Првом светском рату био је близак политици и циљевима Централних сила (Аустро-Угарскеа, Немачке), док је у Другом показивао више наклоности за силе Осовине, него за западне земље. Поред тога, настанак совјетске државе и страх од њене идеологије у поратним годинама, као и распад хабзбуршке државе и стварање националних држава у средњој Европи и на Балкану, били су нови разлози за забринутост и страх. Ватикан је из Првог светског рата изашао поражен. Слично се догодило и у Другом светском рату, када је СССР успоставио политичку, идеолошку и сваку другу контролу над многим католичким земљама и народима средње Европе и Балкана (Пољске, Чехословачке, Мађарске, Југославије).

ОДБОЈНОСТ ВАТИКАНА ПРЕМА СРБИЈИ И ПРАВОСЛАВЉУ

Срби, као и држава коју су створили 1918. године, и православна вера којој су припадали, изазвали су велике главобоље у Ватикану. Такво осећање и нерасположење према Србима и Србији није било ново. Наиме, у Ватикану је вазда постојао отпор због њиховог окретања према Русији и тражењу подршке на тој страни. На пример, у Курији су свесрдно и одушевљено стали на страну Аустро-Угарске у време анексије Босне и Херцеговине 1908. године. Веровало се да је тиме нанет тежак ударац и велики пораз Краљевини Србији и њеној политици ослобођења и уједињења Срба. У време балканских ратова (1912–1913) у Ватикану се дигла велика галама, а ослобађање делова српских земаља (Косово, Македонија) сматрано је претњом и опасношћу по опстанак Отоманског царства. Преовладало је уверење да је то била и претња Хабзбуршкој царевини. Речју, ширење Србије 1912–1913. године изазвало је у Ватикану најцрње слутње. Папа Пије X (1903–1914) говорио је о Србима као о „варварима“ и изразио уверење да би Аустро-Угарска требало да притекне у помоћ католицима на тим просторима.

У Првом светском рату Ватикан је отворено стао на страну Аустро-Угарске, заговарајући идеју о „ограниченом“ рату против Србије. Настојао је да спречи његово ширење и тако осигура уништење српске државе, односно тражио је да се велике силе сагласе да се Аустро-Угарска обрачуна са својим противником. При томе, Аустро-Угарска је имала 50 милиона становника, а Србија четири милиона, што је значило и одговарајућу несразмеру у наоружању, економској снази итд. Читава европска католичка хијерархија, укључујући хрватску и словеначку, подржавала је рат Аустро-Угарске против Србије. Кад су српска влада и Југословенски одбор потписали у јулу 1917. Крфску декларацију о уједињењу југословенских народа, у Ватикану су били огорчени. У мировној ноти папе Бенедикта XV, објављеној 1. августа 1917. захтевало се да се очува Аустро-Угарска и на Балкан врати стање какво је било пре балканских ратова. Крај Првог светског рата донео је још већу горчину и осећање пораза, што потврђује чињеница да је Св. столица предлагала, у пролеће 1919, да се уместо Краљевине СХС створи република. Света столица је била последња држава која је признала новонасталу Краљевину (новембра 1919. године). Срби су доживљавани као непријатељи са којима се треба обрачунати кад за то дође повољан тренутак.

Краљевина СХС настала је, делом, на рушевинама хабзбуршке државе, у којој је католичанство било државна вера; оно се нашло у новој држави против своје воље и чинило је у њој мањину. У Вати-

кану су веровали да је Католичка црква угрожена у том шизматичком мору. Истовремено, били су свесни великих могућности за прозелитски рад и деловање у њој, што је био изазов који мисионарска црква, каква је била Католичка, није могла да занемари. Уз подршку спољних и унутрашњих снага, Ватикан и Католичка црква у Југославији постепено су повратили изгубљено. Иако покушај да се закључи Конкордат (1937) није имао очекивани исход, делатност Католичке цркве и утицај Ватикана у југословенским споровима и сукобима добијали су све шире и видљивије обрисе. Они су у међуратном периоду подржавали све већи хрватски сепаратизам и национализам, чији је циљ било растурање Краљевине Југославије и стварање независне хрватске државе.

ПОДРШКА ВАТИКАНА СТВАРАЊУ НДХ

Света столица и Католичка црква у Југославији, пре свега њена хијерархија, доживели су пораз Југославије у Априлском рату 1941. године као тријумф својих настојања. Стварање НДХ поздравили су здушно и трудили се да јој помогну да стекне место међу земљама Осовине и да учврсти своју унутрашњу организацију. Католички клер, виши и нижи, добио је значајно место у структури новостворене усташке државе. У Ватикану су били упознати с многим манифестацијама антисрпског и антиправославног деловања и расположења у Независној Држави Хрватској. Папа Пије XII (1939–1958) и врхови Курије нису показивали спремност да саветују умереност и хуманост: против масовних убистава и зверстава нису подигли прст или упутили речи критике. Док су током рата настојали да прикрију злочине, пред крај рата, кад је постало очигледно да ће Осовина бити поражена, подржавали су усташке напоре да се Хрватска очува као независна држава и да се обезбеди њен прелазак на страну савезника. Предлози о томе долазили су од надбискупа загребачког др Алојзија Степинца, а иницијативу за њих дао је поглавник НДХ др Анте Павелић.

Почетком 1944. године предлог о очувању самосталне хрватске државе однео је у Ватикан Степинчев лични секретар Стјепан Лацковић, а за његово усвајање и прихватање залагао се др Крунослав Драгановић, иако то није било остварљиво. Против тог предлога тада су биле САД и Велика Британија, које су биле потпуно обавештене о свим видовима геноцидних радњи против Срба и Православне цркве које су проводиле усташке власти, уз свесрдну подршку Католичке цркве. Остварење тога циља није било могуће ни због тога што је покрет отпора, на челу са КПЈ и Јосипом Брозом, одбацио сваку могућност очувања самосталне хрватске државе. Пошто

је НОП уживао подршку западних сила, као и СССР-а, ватиканска настојања су била потпуно неуспешна. На тај начин, Ватикан и његова политика доживели су још један пораз, који је био утолико тежи што је СССР наметнуо своје физичко и свако друго присуство на средњоевропским просторима и на Балкану. Позиви у крсташки рат, које је Пије XII упућивао западним силама, нису наишли на жељени одјек иако је папа упозоравао да је тријумф СССР-а угрожавао и саме темеље западноевропске цивилизације.

Крај рата је довео до нестанка НДХ и обнављања југословенске државе, на идеолошким, политичким, социјалним и другим основама. Доминација Комунистичке партије, увођење тоталитарне власти и спровођење закона чији су циљ биле многе радикалне промене, које су директно погађале Ватикан и Католичку цркву у земљи, изазвали су потресе и сукобе између Пија XII, југословенске хијерархије и нове власти. У тим тренуцима, као и касније, дошли су до изражаја њихови ауторитарни карактер, циљеви и методи. Тај сукоб је изазвао много оштрих речи и судских пресуда, као и осуда и анатема.

НАСТОЈАЊА ЈОСИПА БРОЗА ДА ПРИВОЛИ КАТОЛИЧКУ ЦРКВУ НА САРАДЊУ

Јосип Броз није желео отворени сукоб с Ватиканом и Католичком црквом, али није хтео ни да одустане од својих циљева. Настојао је да приволи хијерархију на сарадњу с новом влашћу, указујући на потребу националног помирења и одвајања од Ватикана, тј. од исказивања послушности коју је сматрао претераном. Тиме је, иако индиректно, Католичку цркву и хијерархију приказао као продужену руку Ватикана на југословенским просторима. Било је извесно да хијерархија није била спремна на сарадњу па је сукоб између њих постао неизбежан. У јуну 1945. Степинац је одбио позив Јосипа Броза да ради на националном помирењу. Уместо тога, предложио му је да успостави сарадњу са Хрватском сељачком странком, па чак и да се обрати за подршку конструктивном делу усташког покрета. Тиме је сукоб постао још заоштренији, пошто Јосип Броз и КПЈ нису намеравали да деле власт. Иако Срби више нису водили југословенску политику, и даље су сматрани највећим кривцем за настало стање: за рушење хабзбуршке државе и угрожавање Католичке цркве на југословенским просторима. Ипак, у тим критичним тренуцима, Ватикан и врхови католичке хијерархије, суочени са све већом опасношћу, настојали су да у Православној цркви пронађу савезника у борби против режима. Обе цркве, Католичка и Православна, суочиле су се с истом перспективом: одвајањем цркве од државе, одузимање имови-

не, надзором делатности у народу, укидањем верске наставе у школама, преузимањем надзора над браком, нападом на свештенство и рушењем цркава и манастира. Покушаји патријарха Гаврила (Дожића) да заустави даље насртаје на Православну цркву наишли су на оштру критику представника Ватикана. Њен заговорник био је бискуп Патрик Херли, отправник послова нунцијатуре у Београду. Тврдио је да је патријарх спреман да прихвати политику компромиса са властима, коју је сматрао непожељним и опасним. Упозоравао је да ће СПЦ, уколико се такво држање настави, постати продужена рука ОЗН-е и говорио да су његова настојања да успостави додир с патријархом остала без успеха. Патријарх Гаврило је био свестан слабости Цркве у судару са властима, па је одлучио да води дипломатску акцију и преговоре. Поред тога, изјавио је да СПЦ није могла да сарађује са Католичком црквом због њеног држања у прошлости: изгубила би подршку међу верницима. Сматрао је да је положај двеју цркава у Југославији био сличан, иако је био свестан да је Католичка црква била јача због подршке Ватикана. Патријарх је надбискупа Алојзија Степинца, поглавара Католичке цркве у Југославији, сматрао одговорним за страхоте које су задесиле Србе за време окупације и постојања Независне Државе Хрватске. Тврдио је да сарадња између две цркве није могућа и да би за СПЦ сукоб с влашћу био катастрофалан.

НОРМАЛИЗАЦИЈА ОДНОСА ВАТИКАНА И СФРЈ

Понтификат Пија XII означио је једно раздобље у политици Свете столице. Представник хладноратовске милитантности и отпора свему комунистичком, Пије XII није отворено показивао намеру да води антисрпску политику, иако није пропуштао прилику да Србе оптужи за антикатоличко држање, да их прикаже као најснажнији ослонац власти, одговорне за прогоне, хапшења и суђења црквеним прелатима и клеру уопште. Био је забринут за будућност Католичке цркве, прогоном и осудама бискупа, надбискупа и свештеника, и настојао је да их заштити и спречи најгоре. Имао је много брига, а највише пажње и активности управио је према комунизму. Његово учвршћивање у средњој Европи и на Балкану, са свим последицама по Цркву, привлачило је папину пажњу и трошило енергију. Уверен да у томе треба да добије подршку великих западних сила, Пије XII умро је разочаран што до тога никада није дошло.

Следбеници Пија XII, папа Јован XXIII, Павле VI и Јован Павле I увели су ватикански „брод“ у мирније политичке воде након антикомунистичких и хладноратовских изјава и иницијатива њиховог претходника. Сматрали су да је смиривање духова и ублажавање

притиска режима на Католичку цркву најважнији циљ. Због тога су папске енциклике, говори, обраћања владама и верницима, као и иступања ватиканске дипломатије, били мирољубиви. У њима је указивано на потребу сарадње и сређивања односа с владама земаља средње Европе и Балкана. Представници „хладног рата" били су уклањани или су нестајали са сцене (Степинац, Миндсенти и други), а њихове положаје заузимали су прелати спремни да воде другачију политику. У томе Југославија није била изузетак. Након Другог ватиканског сабора (1962–1965) дошло је до постепене нормализације односа са СФР Југославијом. То је довело, 15. јуна 1966, до потписивања Протокола између Св. столице и владе СФРЈ, што је био корак ка сарадњи у будућности. Потом је уследила размена порука и писама између Павла VI и Јосипа Броза, посета председника владе Мике Шпиљка Ватикану (јануар 1967), посета кардинала Евжена Тисерана, декана кардиналског колегијума, СФР Југославији (јун 1968), његови разговори с Јосипом Брозом и другим личностима, успостављање дипломатских односа између Свете столице и владе СФРЈ (август 1970) и посета Југославији монсињора Агустина Касаролија, секретара Савета за јавне послове цркве. Најзад, крајем марта 1971. Јосип Броз је посетио Павла VI у Ватикану. После тих корака и докумената који су потписивани након њих сукоби из прошлости као да су били гурнути у заборав. Наредних година ватиканска дипломатија показивала је много мирољубивости и подстицала потребу за преговорима и сарадњом. У јануару 1972, монсињор Касароли се јавно заложио за такав смер. На конференцијама о европској безбедности и сарадњи одржаним у Хелсинкију (1973) и Женеви (1975) ватикански представници су узели видно учешће и потписали завршне документе.

ЈОВАН ПАВЛЕ II – БРАНИЛАЦ ВЕРЕ ОД „КОМУНИЗМА И ПРАВОСЛАВЉА"

Мирољубива политика Ватикана није дуго трајала и била је прекинута избором краковског надбискупа Карола Војтиле на папску столицу, у октобру 1978, који је узео име Јован Павле II. У политици Ватикана почели су да се осећају нови тонови. Конзервативац у политичким, догматским и друштвеним питањима, човек који је припадао изразито конзервативној пољској цркви, нови папа је сматрао својом дужношћу да иступа као бранилац вере против комунизма и православља. Од њих је веома зазирао и настојао је свим средствима да их ослаби и уклони, а прилике су му ишле наруку. Збивања у Пољској и појава покрета Солидарност (1980) подстакли су папино уверење у потребу изазивања унутрашњих потреса у комунистичким земљама. Смрт Јосипа Броза (мај 1980) створила је прилику за дело-

вање Католичке цркве у Југославији, коју папа није хтео да пропусти. Својим честим посетама земљама средње Европе и порукама верницима и хијерархији подривао је већ лабави и ослабљени комунистички систем у њима. Потреси у СССР-у, подстакнути намерама Горбачова да проведе одређене реформе, само су појачали папине апетите и намеру да одлучно иступа. У таквим околностима настала је и одлука да се ватикански порази и неуспеси у два светска рата – распад Аустро-Угарске, стварање националних држава у средњој Европи и на Балкану, појава и утицај СССР-а и његова политичка и идеолошка премоћ – неутралишу и преокрену, а Католичка црква обнови као доминантна верска, политичка и друштвена снага. Распад СССР-а и потоња криза и распад СФРЈ, као и радикалне политичке промене у земљама средње Европе и Балкана, олакшали су остварење папиних тежњи и намера. Има много истине, нема сумње, у тврдњама да је он својим примером и деловањем допринео дестабилизацији и рушењу комунистичких и социјалистичких режима. Последица тога је приметна нестабилност на широким просторима средње Европе и Балкана. То потврђује уверење да се у Ватикану нису никад помирили с резултатима и исходом оба светска рата и да су само чекали прилику да поврате точак историје. Промене настале на тим просторима током последњих година показују с колико су упорности и промишљености Ватикан и католичка хијерархија настојали да измене оно што је настало током века. Стрпљење, чекање на повољну прилику и способност да се она уочи и искористи потврђују давно изречену мисао да папа и његови сарадници имају увек времена, да су старе „чекалице“ и да нису принуђени да брзо доносе одлуке. То потврђује, такође, сталност ватиканских политичких и других циљева. У деловању у идеолошки и политички подељеној Европи, Ватикан је увек могао да рачуна, с разлогом, на подршку конзервативних кругова и влада, као и антикомунистички настројених маса. У њима је увек могао да нађе, и нашао је, снажан ослонац за своје намере и политику, а њих је последњих година било много.

ВАТИКАН ПРВИ ПРИЗНАЈЕ НЕЗАВИСНОСТ ХРВАТСКЕ И СЛОВЕНИЈЕ

Криза у СФРЈ продубљавала се и ширила како су њене унутрашње слабости постајале све уочљивије. Кад су Хрвати и Словенци схватили да више нема разлога за страховања од појединих суседа (Италије, Аустрије), тј. од њихових претензија на одређене делове националних територија, сазрело је уверење да им заштита коју су имали у оквиру СФРЈ више није потребна. То је био први корак ка дезинтеграцији земље. Ватикан и папа Војтила су свесрдно подржа-

вали такве склоности. Врхове католичке хијерархије у СФРЈ није требало превише подстицати. Један од значајнијих корака у процесу дезинтеграције било је настојање хрватских бискупа да се југословенска криза интернационализује. Првог фебруара 1991. они су се обратили бискупима широм света писмом у којем су објаснили свој положај у СФР Југославији. Садржај писма био је антисрпски, пошто је у њему наведено да је Католичка црква у обема Југославијама проживљавала тешке тренутке. Упозоравали су да су тих дана били суочени с отпором демократским променама изазваним европским интересима. На челу отпора налазили су се политички врх, официри Југословенске армије и неке личности из Српске православне цркве. У питању су биле великосрпске аспирације, због којих су спречаване западне републике (Хрватска, Словенија) да се приближе западној култури и цивилизацији. У писму је наглашено да су „србо-комунисти" и Православна црква водили пропагандни рат против Католичке цркве, Св. оца и Ватикана, које приказују као оличење свега зла. На крају, тражено је да Св. отац посети „нашу цркву", што је до тада власт спречавала. Представници католичке хијерархије подржали су референдум од 19. маја 1991. тврдећи да су Хрвати и католици уопште у свим Југославијама доживљавали само непријатна искуства. Због тога је народ требало да гласа за одвајање од Југославије и стварање независне хрватске државе. Неколико дана касније, 25. маја 1991, папа Јован Павле II примио је Фрању Туђмана, вођу ХДЗ, у приватну посету. Туђманово тражење ослонца у Католичкој цркви није било без основа, а подршка није изостала. Надбискуп загребачки др Фрањо Кухарић пружио је пуну подршку Туђману и одлуци Хрватског сабора од 25. јуна 1991. о стварању независне и суверене хрватске државе. Бискупска конференција, одржана два дана касније, 27. јуна позвала је вернике да подрже те напоре.

На свечаној миси, одржаној 17. августа 1991. у граду Печују у Мађарској, где се налазио и део хрватских надбискупа и бискупа, као и верника, папа Јован Павле II поздравио је присутне и уверавао их да подржава њихове захтеве, обећавши да ће то затражити и од међународне заједнице, што је и учинио. Тако је Ватикан први у јануару 1992. признао независност Хрватске и Словеније, много раније него што су то учиниле остале државе.

Патријарх српски Павле упутио је, тим поводом, папи Јовану Павлу II, 17. јануара 1992., писмо у којем је нагласио да је он први у свету признао суверенитет и независност Хрватске и Словеније. Будући да је за то користио механизме ватиканске државе и институције Католичке цркве, означио га је одговорним пред Богом и историјом. Патријарх је упозорио да нема ништа против тога што је папа признао одвајање две државе, али је изразио чуђење што то право није признао и Србима који су живели у Крајини. Приговорио је, та-

кође, што се папа није оградио од претензија нове државе да настави хрватску државу из 1941–1945. године, у којој се одвијао геноцид над српским народом.

Поставља се питање да ли је, с обзиром на потоња збивања, распадање СФРЈ, с конфесионално-прозелитског становишта, било у интересу Ватикана и Католичке цркве. Као активна мисионарска организација, Католичка црква је у некадашњој Југославији била у прилици да развија и шири свој рад и да придобија нове вернике и душе, а Срби су били најпогоднији објект таквих прозелитских напора. Без довољно чврстине и организације, као и неопходне верске дисциплине, они су лако преверавани, како на католичанство, тако и на ислам. Наиме, Срби су подељен и располућен народ због привржености и прихватања југословенства, што са другим југословенским народима није био случај, барем не у већини. Други чинилац који је довео до њихове подељености био је комунизам, јер су га многи прихватили без дужног опреза. Он је југословенству дао нову снагу и привлачност, па је тиме дезинтеграција српског етничког бића добила нови подстицај и замах. Многи Срби остали су југоносталгичари, често несвесни својих верских и националних слабости и опасности којима су због тог били изложени.

СУЖЕЊЕ ПРОСТОРА ЗА ШИРЕЊЕ КАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ

Рат је довео до деобе југословенског простора и стварања нових држава, које су национално и верски хомогеније. Томе су, несумњиво, допринели и масовна протеривања и премештања народа из једне државе у другу, или, у случају Босне и Херцеговине, у један или други део државе (ентитет). То је Ватикану наметнуло питање, о којем се мало размишљало и које се није очекивало, о томе да ли је за његове прозелитске циљеве СФР Југославија, с постојећом организацијом и односом снага, била погодније тле, или мале од Срба очишћене Хрватска, Босна и Херцеговина и, у мањој мери, Словенија. Нема сумње, у малим државама је сужен простор за Католичку цркву и њене мисионарске делатности, јер се број потенцијалних конвертита приметно смањио. Поред тога, Срби који су остали да живе у њима постали су много опрезнији, а њихова отпорност на притиске се повећала (то искључује оне који ће по преласку у католичанство променити и своју националну припадност), па хрватска власт, свесна тога, присиљава српску децу да иду на католичку веронауку. Најзад, преко ноћи је прекинута асимилација српског православног живља путем мешовитих бракова, родбинских веза, културних утицаја итд. Управо такви утицаји и везе допринели су да Срби одвојени у прошлости од своје вере и равнодушни према њој, поста-

ну привлачни за прозелитске радње. У том погледу може се закључити да су Ватикан и Католичка црква доживели пораз тиме што су подстицали убрзавање распада СФР Југославије. То је, свакако, чинилац који треба узимати у обзир када се размишља о новим геостратешким приликама и ситуацији насталој на бившем југословенском државном простору. Да су у Ватикану увидели ту грешку потврђују папине речи, изречене приликом посете Хрватској, да Сава протиче кроз Словенију, Хрватску, Босну и Србију. Убудуће ће Ватикан и католичка хијерархија у новонасталим државама морати да мењају свој приступ Србима и православљу и да се прилагођавају новим околностима и расположењу. Какав ће тај приступ бити тек ће да се види, али су папина настојања да посети СРЈ директно везана за новонасталу ситуацију.

Друга чињеница која указује на погрешну политику јесте стање у Босни и Херцеговини, пре свега у њеном муслиманско-хрватском делу. Наиме, оно што се догодило у њему било је последица брзоплетости и непромишљености врхова Католичке цркве. Они који су доносили политичке одлуке сматрали су да ће католичанство опстати у држави с већинским и агресивним муслиманским живљем, што се показало као велика заблуда. О томе најбоље сведочи чињеница да је у лето 1993. дошло до протеривања хрватског живља и уништавања католичких светилишта у централној Босни. У Ватикану су схватили новонасталу ситуацију са закашњењем, али су покушали да спрече најгоре. У децембру 1994. папа Војтила је унапредио надбискупа врхбосанског, Винка Пуљића у кардиналско звање, што је, у ствари, било признање да је католичка политика доживела пораз у Босни и Херцеговини. Избором новог кардинала требало је да се оснажи и охрабри католички живаљ и заштити, ако је могуће, од потпуног пораза, тј. евентуалног нестајања са тих простора.

Покушаји Ватикана да обезбеди папину посету СРЈ део су настојања да се путем некакве интеграције бившег југословенског простора заштити преостали католички живаљ у Босни и Херцеговини. Ти покушаји су наишли на подршку југословенске власти, која је у томе видела прилику да оствари неке мање дипломатске успехе. Наиме, позивајући папу да посети СРЈ југословенска влада није могла ништа да изгуби. Напротив, само је могла да добије у очима светске јавности, па тим гестом је настојала да поправи свој изгубљени углед. Очито, отпор Српске православне цркве спречио је папину посету, тако да је она одложена за боља времена.

Наведени
двојако приступ
активност је
да се Србија
шке власти и да
ло окупљање у
ватиканска
мером да се та
стална Хрватска,
кви је била
тога је и дошло
југословенске
кле. То је Католичк
вернике и обезбе
дилема решити,
бање јој времена
цеговини, док се
личка црква, по

***

Наведени и многи други примери указују на то да је Ватикан двојако приступао Србима и српском народу. С једне стране, његова активност је била непријатељска, а манифестовала се у настојањима да се Србија спречи да ослободи свој народ од отоманске и хабзбуршке власти и да га окупи у једној држави. Пошто је то претпостављало окупљање у тој држави и католика – Словенаца и Хрвата, читава ватиканска политика током 20. века била је мотивисана жељом и намером да се та држава разбије и да се, као противтежа, створи самостална Хрватска, али не и Словенија. С друге стране, Католичкој цркви је била примамљива прозелитска делатност међу Србима. Због тога је и дошло до судара те две жеље. Надвладала је прва – рушење југословенске државе, са свим последицама које су из тога проистекле. То је Католичку цркву довело у ситуацију да се бори да заштити вернике и обезбеди услове за прозелитску делатност. Како ће се та дилема решити, показаће ближа или даља будућност. Очигледно требаће јој времена да залечи ране задобијене током рата у Босни и Херцеговини, док се не створе услови за прозелитски рад, којег се Католичка црква, по својој природи, не може одрећи.

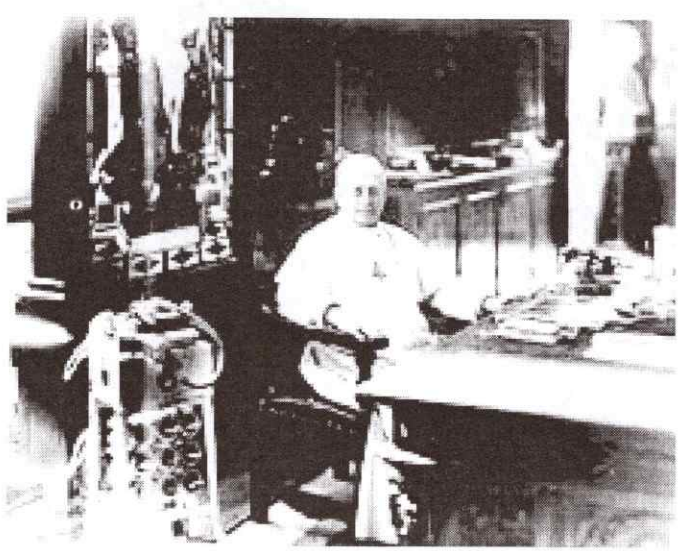

Папа Пије XI

Кардинал Пјетро Гаспари

СВЕТА СТОЛИЦА, СРБИ И ПРАВОСЛАВЉЕ У XX ВЕКУ

Политика Свете Столице према Србији и Србима, као и према југословенској држави насталој након распада Хабзбуршке царевине крајем Првог светског рата, остала је дуго времена, а то је још и данас, предмет живог интересовања многих. То је проистицало из чињенице да су Св. Столица и Католичка црква вековима деловале на балканском простору у настојању да прошире католичанство, униште православље и наметну своје духовне, политичке и идеолошке вредности и организације. У 20. веку, епохи великих ратова, превората и револуција, Св. Столица се суочавала са многим изазовима својим политичким циљевима, идеолошким схватањима и отпорима прозелитским делатностима. Успон и јачање национализма, социјализма и комунизма у Курији су доживљавали као опасност која је претила да угрози читаву структуру Цркве, њено учење и заустави експанзију. Због тога је Св. Столица иступала као одлучни бранилац постојећег система и поретка у Европи и борила се против стварања нових односа међу народима и државама. То је довело до тога да се Св. Столица у оба светска рата у 20. веку, Првом и Другом, као и многим локалним ратовима, нашла на страни оних држава и снага које су се супротстављале радикалним променама а које су претиле постојећем друштвеном и политичком поретку.

У Првом светском рату Св. Столица је била блиска политици и циљевима Централних сила (Аустро-Угарске, Немачке), док је у Другом показивала више наклоности за Силе осовине него за западне земље. Поред тога, настанак Совјетске државе и страх од идеологије коју је она носила са собом у поратним годинама, као и распад Хабзбуршке царевине и стварање националних држава у Средњој Европи и на Балкану, били су додатни разлози за забринутост и страх. Св. Столица је из Првог светског рата изашла поражена. Слично се догодило и у Другом светском рату, пошто је СССР успоставио политичку, идеолошку и сваку другу контролу над многим католичким земљама и народима Средње Европе и Балкана (Пољска, Чехословачка, Мађарска и Југославија).

Срби као и држава коју су створили 1918. године, и Православна црква којој су припадали, стварали су Св. Столици велике невоље. Нерасположење према Србима и Србији није било ништа ново. У Курији су вазда показивали отпор због њиховог окретања према Русији и тражења подршке од ње. Курија је одлучно стала на страну Аустро-Угарске за време анексије Босне и Херцеговине 1908. године. Веровало се да ће тиме нанети тежак пораз Краљевини Србији и њеној политици ослобођења и уједињења Срба. У време балканских ратова (1912–1913) у Курији се подигла велика бука и галама, а ослобађање делова српских земаља (Косово, Македонија) сматрало се претњом за опстанак Отоманског царства. Преовладало је уверење да је то представљало и претњу Хабзбуршкој царевини. Једном речју, успеси Србије 1912–1913. године изазвали су у Курији најцрње слутње. Папа Пије X (1903–1914) говорио је о Србима као о „варварима" и изразио уверење да би Аустро-Угарска требало да притекне у помоћ католицима на тим просторима.

У Првом светском рату Св. Столица је отворено стала на страну Аустро-Угарске и заговарала идеју о „ограниченом" рату против Србије; настојала је да спречи ширење рата и улазак великих сила у њега како би осигурала уништење српске државе. Тражила је да се велике силе сагласе међу собом о томе да се Аустро-Угарској дозволи да се обрачуна са јужним суседом. При томе треба имати на уму да је Аустро-Угарска имала педесет милиона становника, а Србија четири милиона, што је значило и одговарајућу несразмеру у економској снази, наоружању, величини оружаних снага, итд. Католичка хијерархија широм Европе подржавала је рат Аустро-Угарске против Србије, укључујући и хијерархију у Хрватској, Словенији и Босни и Херцеговини.

Кад су Српска влада и Југословенски одбор потписали у јулу 1917. године, Крфску декларацију о уједињењу југословенских народа, у Курији су били огорчени. У мировној ноти папе Бенедикта XV, објављеној 1. августа 1917. године, захтевало се очување Аустро-Угарске као велике силе и враћање стања на Балкану на оно које је постојало до балканских ратова. Крај Првог светског рата створио је још већу горчину и осећање пораза. О томе најбоље сведочи чињеница да је Св. Столица предлагала, у пролеће 1919. године, да се уместо Краљевине СХС створи република. Св. Столица је била последња држава која је признала новонасталу краљевину у новембру 1919. године, чиме је потврдила своје непријатељство према њој. У Курији су Срби доживљавани као непријатељи са којима се требало

обрачунати када за то буде повољан тренутак; требало их је казнити што су допринели нестанку Хабзбуршке монархије.

Краљевина СХС настала је једним делом на рушевинама хабзбуршке државе у којој је католичанство била државна вера; оно се у њој нашло против своје воље и представљало веру мањине. У Курији се веровало да је Католичка црква била угрожена у том шизматичком мору. Истовремено, црквени великодостојници су били свесни великих могућности за прозелитски рад и деловање у њој. То је представљало изазов који једна мисионарска црква, каква је била Католичка, није могла да пренебрегне. Уз подршку спољних и унутрашњих снага, Св. Столица и Католичка црква у Југославији постепено су повратиле изгубљено. Иако покушај са закључењем Конкордата 1937. године није донео очекивани исход, делатност Католичке цркве и утицај Св. Столице у југословенским споровима и сукобима између два светска рата добијали су све видљивије обрисе. Св. Столица и Католичка црква подржавале су растући хрватски сепаратизам и национализам, чији су циљеви били растурање Краљевине Југославије и стварање независне хрватске државе.

Св. Столица и Католичка црква у Југославији, а пре свега њихова хијерархија, доживеле су пораз Југославије у априлском рату 1941. године као тријумф својих настојања. Стварање Независне Државе Хрватске поздравиле су здушно и трудиле се да јој помогну да стекне место међу земљама Осовине и да учврсти своју унутрашњу организацију. Католички клер, виши и нижи, нашао је своје место у структури усташке државе која се створила и имао значајну улогу у њој. У Св. Столици су били упознати са свим манифестацијама и облицима антисрпског и антиправославног деловања и расположења у НДХ. Папа Пије XII (1939–1958) и врхови Курије нису показали спремност да саветују умереност и хуманост новој држави; против масовних убистава и зверстава нису подигли ни прст или упутили речи критике, а отворено су подстицали покрштавање православних Срба.

Док је током рата настојала да прикрије злочин, пред крај рата, када је постало очевидно да ће Осовина бити поражена, Св. Столица је подржавала усташке напоре да се Хрватска очува као самостална држава и настојала да обезбеди њен прелазак на страну савезника. Предлози о томе дошли су од надбискупа загребачког др Алојзија Степинца, а иницијативу за њих дао је др Анте Павелић, поглавник НДХ. Почетком 1944. године, предлог о томе однео је у Ватикан Степинчев лични секретар др Стјепан Лацковић. За његово усвајање

и прихватање залагао се и др Крунослав Драгановић, који је у Риму деловао као Павелићев изасланик. Ипак, очување самосталне хрватске државе у било каквом облику није било остварљиво. Против тога су биле САД и Велика Британија, потпуно упознате са свим видовима геноцидних радњи против Срба и Православне цркве, које су проводиле усташке власти уз свесрдну подршку Католичке цркве. Остварење тога циља није било могуће и због тога што је покрет отпора на челу са КПЈ и Јосипом Брозом одбацио сваку могућност постојања самосталне хрватске државе. Пошто је НОП уживао подршку западних сила, као и СССР-а, ватиканска настојања и Степинчеви напори доживели су потпуни неуспех. На тај начин, Св. Столица и њена политика претрпеле су још један пораз. Он је био утолико тежи што је СССР наметнуо своје физичко и свако друго присуство на средњоевропском простору и на Балкану.

Позиви о крсташким походима које је Пије XII пред крај рата упућивао западним силама нису наишли на жељени одјек, иако је он упозоравао да ће тријумф СССР-а угрозити и саме темеље западноевропске цивилизације.

Крај рата довео је до нестанка НДХ и обнављања југословенске државе, овог пута на друкчијим темељима, идеолошким, политичким, социјалним и другим. Доминација комунистичке партије у новој држави, увођење тоталитарне власти и спровођење у живот закона чији је циљ био остварење нових радикалних промена које су директно погађале Св. Столицу и Католичку цркву у земљи, изазвали су многе сукобе између Пија XII, влада западних земаља, католичке хијерархије и нове власти. У тим тренуцима, као и касније, дошли су до изражаја ауторитарни карактер, циљеви и методи нове власти. Њихов судар са Св. Столицом и Католичком црквом изазвао је много буре, оштрих речи, судских пресуда, јавних осуда и анатема.

Јосип Броз није желео отворени сукоб са Св. Столицом и Католичком црквом, али није хтео ни да одустане од својих намера и циљева. Настојао је да приволи католичку хијерархију на сарадњу са новом влашћу, указујући на потребу рада на националном помирењу и одвајања од Св. Столице. Тиме је Католичку цркву и хијерархију у Југославији приказао као продужену руку Курије на том простору. Католичка хијерархија није била спремна да прихвати позив, чиме је сукоб с влашћу постао неизбежан. Када је у јуну 1945. године Јосип Броз позвао надбискупа Степинца да ради на националном помирењу, овај је то одбио. Уместо тога предложио је Јосипу Брозу да успо-

стави сарадњу са Хрватском сељачком странком, па чак и да се обрати за подршку „конструктивном" делу усташког покрета. То је био отворени изазов, рукавица бачена власти у лице, чиме је сукоб с властима постао још заоштренији. Јосип Броз и КП Југославије нису били спремни да деле власт било са ким, укључујући и Католичку цркву.

Иако Срби више нису били они који су водили југословенску политику, и даље се сматрало да су они кривци за настало стање, за рушење хабзбуршке државе и угрожавање положаја Католичке цркве на југословенском простору. Такав грех се није могао заборавити. Ипак, у тим критичним тренуцима за обе цркве, Католичку и Православну, Св. Столица и врхови католичке хијерархије, суочени са растућом опасношћу, настојали су да у Православној цркви пронађу савезника у борби против нове власти. Обе цркве, Католичка и Православна, суочавале су се са истом перспективом: одвајањем цркве од државе, одузимањем имовине, забраном делатности у народу, укидањем верске наставе у школама, преузимањем надзора над браком, нападима на свештенство, рушењем црквама и манастира и другим претњама. Покушаји патријарха Гаврила (Дожића) да заустави даље насртаје власти на Православну цркву наишли су на оштру критику Св. Столице. Заговорник такве политике био је отправник послова папске нунцијатуре у Београду, бискуп Патрик Херли. Он је тврдио да је патријарх био спреман да прихвати политику компромиса са властима, коју је сматрао непожељном и опасном. Упозоравао је да ће Српска православна црква, уколико се такво држање настави, постати продужена рука Озне, тврдио је такође да су његова настојања да успостави додир са патријархом Гаврилом остала без успеха. Са своје стране, патријарх Гаврило је био свестан слабости Православне цркве, због чега се одлучио да води дипломатску акцију и преговоре, а не да се директно сучељава са властима. Поред тога, патријарх је изјавио да Српска православна црква није могла да сарађује са Католичком црквом због њеног држања у прошлости. Сматрао је да је положај двеју цркава у Југославији био сличан, иако је био свестан да је Католичка црква била у бољем положају због подршке коју јој је пружао Ватикан. Патријарх је надбискупа Степинца сматрао одговорним за страхоте које су задесиле Србе за време окупације и постојања НДХ. Тврдио је да сарадња између две цркве није била могућа а да би отворени сукоб између Српске православне цркве и нове власти био катастрофалан за Цркву.

Понтификат Пија XII означио је посебно раздобље у политици Св. Столице. Представник хладноратовске милитантности и отпора свему комунистичком, Пије XII није отворено показивао намеру да води антисрпску политику, иако није пропуштао прилику да Србе оптужи за антикатоличко држање, да их прикаже као најснажнији ослонац власти, одговорне за прогоне, хапшења и суђења црквеним прелатима у клеру уопште. Био је забринут за будућност Католичке цркве, због прогона и осуда бискупа, надбискупа и свештенства уопште, настојао је да их заштити и тако спречи најгоре. Заправо, Пије XII је највише пажње и активности управио према комунистима и комунизму. Њихово учвршћивање у Средњој Европи и на Балкану са свим последицама по Католичку цркву, привлачило је сталну папину пажњу и трошило његову енергију. Уверен да у томе треба да добије подршку великих западних сила, Пије XII је умро разочаран што до тога никада није дошло. Следбеници Пија XII, папе Јована XXIII, Павле VI и Јован Павле I, увели су ватикански брод у мирније политичке воде након оштрих антикомунистичких и хладноратовских изјава и иницијатива њиховог претходника. Сматрали су да је смиривање духова и ублажавање притиска режима на Католичку цркву представљало у том тренутку најважнији циљ. Због тога су папске енциклике, говори, обраћања владама и верницима, као и иступања ватиканске дипломатије били складнији и мирољубивији него до тада. У њима се указивало на потребу сарадње и сређивања односа са владама Средње Европе и Балкана. Представници хладног рата били су уклањани или су нестајали са сцене (Степинац, Миндсенти и други), а њихове положаје заузимали су прелати спремни да воде друкчију политику. У томе Југославија није била изузетак.

Након Другог ватиканског сабора (1962–1965) дошло је до постепене нормализације односа између Католичке цркве и власти у СФРЈ. Ватикански сабор је представљао први корак ка сарадњи у будућности. Потом су следили размена порука и писама између Павла VI и Јосипа Броза, посете председника владе Мике Шпиљка Ватикану (јануар 1967), посета кардинала Еугена Тисерана, декана кардиналског колегијума, Југославији (јуни 1968), његови разговори са Јосипом Брозом и другим личностима, успостављање дипломатских односа између Св. Столице и владе СФРЈ (август 1970) и посете Југославији мгр. Агустина Касаролија, секретара Савета за јавне послове цркве. Најзад, крајем марта 1971. године, Јосип Броз је посетио папу Павла VI у Ватикану. Изгледало је да су тим састанцима и документима који су потписивани након њих, сукоби из прошлости

били гурнути у заборав. И наредних година, ватиканска дипломатија показивала је много мирољубивости и истицала потребу за преговорима и сарадњом. У јануару 1972. године мгр. Касароли се јавно заложио за такав смер развоја односа. На конференцијама о европској безбедности и сарадњи одржаним у Хелсинкију (1973) и Женеви (1975), ватикански представници су узели видно учешће и потписивали завршни документ конференције.

Мирољубива политика Св. Столице није дуго трајала и била је прекинута кад је краковски надбискуп Карол Војтила изабран на папску столицу, у октобру 1978. године под именом Јован Павле II. Од тада су у политици Св. Столице почели да дувају друкчији ветрови и да се осећају нови тонови. Конзервативац у политичким, идеолошким, догматским и друштвеним питањима, човек који је припадао изразито конзервативној Пољској католичкој цркви, нови папа је сматрао својом дужношћу да иступа као бранилац вере против комунизма и православља. Од њих је веома зазирао и настојао је свим средствима да их ослаби и уклони. Околности су му омогућиле да оствари нешто од својих намера.

Збивања у Пољској и појава покрета Солидарност (1980) ојачали су папино уверење у потребу подстицања унутрашњих потреса и немира у комунистичким земљама. Смрт Јосипа Броза (мај 1980) пружила је прилику за деловање Католичке цркве у Југославији, коју папа није хтео да пропусти. Унутрашњи неспоразуми и различите претензије међу Брозовим наследницима олакшали су таква папина настојања. Својим честим посетама земљама Средње Европе и порукама верницима и хијерархији, он је постепено подривао већ лабави и ослабљени комунистички поредак и систем у њима. Потреси у СССР-у, подстакнути намерама Горбачова да спроведе одређене реформе у земљи, још више су појачали папине апетите и намеру да иступа одлучно.

У таквим околностима настала је и одлука да се ватикански порази и неуспеси у два светска рата – распад Аустро-Угарске, стварање националних држава у Средњој Европи и на Балкану, појава и утицај СССР-а и његова политичка и идеолошка премоћ – неутралишу и преокрену, а Католичка црква обнови као доминантна верска, друштвена и политичка снага у тим земљама. Распад СССР-а и потоња криза и распад СФРЈ, као и радикалне политичке промене у земљама Средње Европе и Балкана, отворили су пут остварењу папиних тежњи и циљева. Нема сумње, већ много истине, у често пона-

вљаним тврдњама да је он својим примером и деловањем допринео дестабилизацији и рушењу комунистичких и социјалистичких режима на тим просторима. Последица тога била је приметна нестабилност, политичка и свака друга, на широким територијама Средње Европе и Балкана.

То потврђује уверење да се у Курији нису никад помирили са резултатима и исходом оба светска рата, да су чекали прилику да зауставе или поврате точак историје. Промене настале на тим просторима током последњих година, сагледане у контексту збивања, откривају са колико су упорности и промишљености Св. Столица и католичка хијерархија настојале да промене оно што је настало током века. Стрпљење, чекање на повољну прилику и способност да се она уочи и искористи, потврђују давно изречену мисао да папа и његови сарадници имају увек времена, да су старе „чекалице", да нису принуђени да доносе одлуке на брзину. То указује такође на сталност и непроменљивост и неких других ватиканских циљева. У свом деловању у идеолошки и политички подељеној Европи, Св. Столица је увек могла са разлогом да рачуна на подршку конзервативних кругова и влада, као и антикомунистички настројених маса, католичких и других. У њима је увек могла да нађе, а показало се и да је нашла, снажан ослонац за своје политичке и верске програме и намере. Њих је последњих година било много.

Међу циљевима који су стајали високо на листи ватиканских приоритета, налазила се и СФРЈ. Криза у њој се стално продубљивала и ширила управо онако како су њене унутрашње слабости постајале све приметније. Када су Хрвати и Словенци схватили да више није било разлога за њихова вековна страховања од појединих суседа, као што су биле католичка Италија и Аустрија и њихове претензије на одређене делове националних територија, сазрело је уверење да им заштита коју су имали у оквиру СФРЈ више није била потребна. Такво сазнање представљало је први корак ка њеној дезинтеграцији. Св. Столица и папа Јован Павле II свесрдно су подстицали ширење таквог уверења. Врхове католичке хијерархије у СФРЈ није ни требало превише подстицати. Отуда није никакво чудо што је један од првих и најзначајнијих корака у процесу дезинтеграције СФРЈ било настојање хрватских бискупа да се југословенска криза интернационализује. Првог фебруара 1991. они су се обратили бискупима широм света писмом у коме су објаснили свој положај у СФРЈ. Садржај писма био је изразито антисрпски, пошто се у њему наглашавало да је Католичка црква у обе Југославије преживљавала тешке

тренутке и страдања. Упозоравали су на то да су тих дана били суочени са отпором демократским променама. На челу тог отпора налазили су се српски интереси, оличени у политичком врху, официрима Југословенске армије и неким личностима унутар Српске православне цркве. У питању су биле, настављало се у писму, великосрпске аспирације које су спречавале западне републике у СФРЈ (Хрватску, Словенију) да остваре своје прикључење западноевропској култури и цивилизацији. У писму се такође наглашавало да су „србокомунисти" и Православна црква водили пропагандни рат против Католичке цркве, Св. Оца и Св. Столице, приказујући их као оличење свег зла. На крају, у писму се тражило да Св. Отац учини посету „нашој цркви", што је до тада власт онемогућавала. Отуда постаје разумљиво што су представници католичке хијерархије подржали одржавање референдума у Хрватској 19. маја 1991, тврдећи да су Хрвати и католици уопште, у свим Југославијама, доживљавали искључиво непријатна искуства. Због тога је народ требало да гласа за одвајање од Југославије и за стварање независне хрватске државе. Неколико дана касније, 25. маја 1991, папа Јован Павле II примио је у приватну посету Фрању Туђмана, вођу Хрватске демократске заједнице. То објашњава да Туђманово тражење ослонца у Католичкој цркви и није било без основа, а таква подршка није ни изостала. Др Фрањо Кухарић, надбискуп загребачки, пружио је пуну подршку Туђману и одлуци хрватског Сабора од 25. јуна 1991. о стварању независне и суверене хрватске државе. Бискупска конференција Хрватске, одржана два дана касније, 27. јуна, позвала је вернике да подрже Туђманове напоре у том смислу.

Седамнаестог августа 1991. у граду Печују у Мађарској, на свечаној миси којој је присуствовао и један број хрватских надбискупа и бискупа, као и верника, папа Јован Павле II поздравио је присутне и уверавао их да подржава њихове захтеве, обећавши такође да ће од међународне заједнице захтевати да их и она прихвати. То је и учинио. Треба подсетити да је Св. Столица била прва која је, у јануару 1992. године, признала независност Хрватске и Словеније, кудикамо раније него што су то учиниле велике силе.

Тим поводом је патријарх српски Павле упутио јануара 1992. папи Јовану Павлу II писмо у коме је нагласио да је папа био први који је у свету, пре свих осталих, признао суверенитет и независност Хрватске и Словеније. За то је користио механизме ватиканске државе и институције Католичке цркве. Због тога га је означио одговорним пред Богом и историјом. Патријарх Павле је упозорио да није

имао ништа против тога да папа призна одвајање две државе, али је изразио чуђење што то право није признао и Србима који су живели у Крајини. Приговорио је такође што се није оградио од претензија нове државе да наставља хрватску државу из времена 1941–1945. године у којој се одвијао геноцид против српског народа.

У светлости потоњих збивања, поставља се питање да ли је распадање СФРЈ са конфесионално-прозелитског становишта било у интересу Св. Столице и Католичке цркве уопште. Као активна мисионарска организација, Католичка црква је у некадашњој Југославији била у прилици да развија и шири свој рад, да придобија нове вернике и душе. У том погледу, Срби су били најпогоднији објекат таквих прозелитских настојања. Без довољно верске чврстине и организованости, као и неопходне верске дисциплине, они су били релативно лак објекат преверавања, како на католичанство тако и на ислам. Они су дуго били подељен и располућен народ. То је проистекло из њихове привржености југословенству и његовог прихватања као идеје и државе. Са другим југословенским народима то није био случај, бар не у већини.

Други чинилац који је довео до њихове подељености био је комунизам. Многи су га пригрлили без дужне опрезности и дуго му остајали верни. Комунизам је југословенству дао нову снагу и привлачност, чиме је дезинтеграција српског етничког бића и верске припадности добила нови подстицај и замах. Многи међу Србима остали су до дана данашњег југоносталгичари, често потпуно несвесни својих верских и националних слабости и опасности којима су због тога били изложени.

Исход рата на простору некадашње југословенске државе окончао се стварањем нових државних творевина, национално и верски хомогенијих него што је то раније био случај. Томе су, несумњиво, допринела и масовна протеривања и премештања народа из једне државе у другу или, у случају Босне и Херцеговине, у један или други ентитет. То је у Св. Столици отворило питање о коме се мало размишљало и које се није очекивало. Наиме, питање је да ли је за Св. Столицу и њене прозелитске циљеве срушена СФРЈ, са постојећом организацијом и односом снага, била погодније тле за прозелитске радње? Или су за то погоднije мале, и од православних Срба очишћене Хрватска и у мањој мери Словенија и Босна и Херцеговина. Нема сумње да су новонастале мале државе, очишћене од православних Срба, сузиле простор за деловање Католичке цркве и њених ми-

сионарских настојања. Број потенцијалних преобраћеника у католичанство се приметно смањио. Поред тога, они Срби који су остали да живе у тим новонасталим државама су много опрезнији, а њихова отпорност на притиске за прелазак у католичанство се повећала. То искључује оне који ће својим преласком у католичанство променити и своју националну припадност. Свесна тога, хрватска власт присиљава српску децу да иду на католичку веронауку. Најзад, преко ноћи је прекинута асимилација српског православног живља путем мешовитих бракова, родбинских веза, културних и других утицаја. Управо такви утицаји и везе доприносили су у прошлости да српски православни живаљ, одвојен од православне вере или равнодушан према њој, постане привлачан за прозелитске радње. У том погледу може се говорити да су Св. Столица и Католичка црква доживеле пораз тиме што су подстицале убрзавање распада СФРЈ. То је свакако чинилац о коме се мора размишљати када се говори о српском живљу и Православној цркви на бившем југословенском државном простору. Да су у Курији увидели грешку, потврђују и папине речи исказане приликом посете Хрватској – да река Сава протиче кроз Словенију, Хрватску, Босну и Србију. По свему судећи, Св. Столица и католичка хијерархија у новонасталим државама мораће у будућности да мењају свој приступ Србима и православљу и да га прилагоде новим околностима и расположењима. Како ће изгледати тај приступ остаје да се види. Нема сумње да су настојања почившег папе да посети СРЈ или заједницу СЦГ била у директној вези са новонасталом и измењеном ситуацијом.

Друга чињеница која указује на погрешну политику Св. Столице и католичке хијерархије јесте стање у Босни и Херцеговини, пре свега у њеном муслиманско-хрватском ентитету. Оно што се у њему догодило било је последица брзоплетости и непромишљености у врховима Католичке цркве. Они који су доносили политичке одлуке очигледно су сматрали да ће католичанство опстати у држави са већинским и агресивним муслиманским живљем, што се показало као велика заблуда и грешка. То најбоље потврђује чињеница да је у лето 1993. године дошло до протеривања хрватског живља и уништавања великог броја католичких светилишта у средњој Босни. Други пример је покушај хрватских житеља Мостара да град поделе на два потпуно одвојена дела са циљем да се хрватски део заштити од муслиманске превласти. У Св. Столици су схватили са закашњењем новонасталу ситуацију, да би потом предузели кораке у настојању да спрече најгоре. Први корак у том смислу била је одлука папе Јована

Павла II, донета у децембру 1994, да унапреди надбискупа врхбосанског Винка Пуљића у кардиналско звање. Избор Пуљића за кардинала представљао је, заправо, признање да је католичка политика доживела пораз у Босни и Херцеговини. Избор новог кардинала био је замишљен као покушај да се оснажи и охрабри преостали католички живаљ, и да се заштити, ако је то могуће, од потпуног пораза, губитака и евентуалног нестајања са тих простора.

Настојања Св. Столице да обезбеди папину посету СРЈ а потом и заједници СЦГ, део су напора Св. Столице да се путем некакве интеграције бившег југословенског простора у облику екуменизма заштити преостали католички живаљ у Босни и Херцеговини, Војводини, Косову. Таква настојања наишла су на подршку југословенских власти које су у томе виделе прилику да остваре неке мање дипломатске успехе. Власт је пристала на посету, јер је схватила да тиме није имала шта да изгуби. Очито, отпор Српске православне цркве је спречио посету, тако да је она одложена за нека друга времена.

Наведени и многи други примери указују на то да је Св. Столица о српском народу и православљу имала два виђења. Једно је било непријатељско и манифестовало се у настојањима Србије да ослободи свој народ од отоманске и хабзбуршке власти, да га окупи у једној држави у којој ће бити заштићен од прозелитизма Католичке цркве. Пошто је то претпостављало окупљање и католика у ту државу – Словенаца и Хрвата – непријатељски став је био природан. Друго виђење се односило на покушај да се српски народ прозелитским акцијама преведе било на унију било на католичанство. Читава ватиканска политика према Србији и Православној цркви у 20. веку била је мотивисана жељом и намером да се та држава разбије, а као противтежа створи самостална Хрватска, мада не и верски и етнички хомогена Словенија. У судару та два виђења ватиканских циљева на Балкану, надвладало је прво – рушење југословенске државе која се сматрала продуженом руком Србије са свим последицама које су из тога проистекле. То је Католичку цркву довело у ситуацију да се бори да заштити вернике и обезбеди минималне услове за своју прозелитску делатност. Како ће се та дилема решити показаће најбоље ближа или даља будућност. Очигледно, дуго ће Католичка црква лечити ране нанете јој током рата у Босни и Херцеговини, Војводини и Косову, али и стварати околности неопходне за прозелитски рад, кога се она, по својој природи, не може никад одрећи.

На крају, ваља истаћи и још један аспект политике Св. Столице и папе Јована Павла II. То су неумереност Ватикана и одсуство обзира према међународном праву, правди и миру. Те чињенице достигле су врхунац приликом посете Јована Павла II председнику САД Билу

Клинтону у Тексасу, крајем 1998. године. У сусрету с америчким председником, папа је саветовао свог саговорника да предузме оружану агресију против Југославије и бомбардује њене градове и насеља. Колико је тај савет био пресудан тешко је утврдити, али свакако потврђује папину намеру да Србе до краја порази. Неколико месеци касније, такав захтев није сметао папи Јовану Павлу II да, без претходног извињења српском народу, тражи да посети Србију.

Рушењем СР Југославије Ватикан је остварио своје давно исказане намере. Прво, срушио је омрзнути комунистички поредак и, друго, помагао да се створи неколико мањих држава на њеном простору. Иако на први поглед изгледа да је то био успех за Св. Столицу, развој прилика у Босни и Херцеговини, Војводини и на Косову указује на то да је успех плаћен великим губицима и страдањима Католичке цркве и њених верника. С друге стране, прозелитске амбиције у односу на српски народ и Православну цркву, знатно су сужене.

Папа Јован Павле II

Др Јурај Царић, бискуп сплитски

СПЛИТСКИ БИСКУП ДР ЈУРАЈ ЦАРИЋ И БОРБА РОТИВ ИТАЛИЈАНСКЕ ПОЛИТИКЕ У ДАЛМАЦИЈИ 1918–1919. ГОДИНЕ

I

У хаотичним приликама које су претходиле и следиле потписивању примирја између савезничких држава и Аустро-Угарске монархије, која се налазила у процесу распадања, било је мало држава или организација које би биле у стању да се супротставе стремљењима народних покрета. Један од ових био је Ватикан, који је својим утицајем на широке слојеве католичког становништва широм Европе, преко високог клера, био у стању да избегне најгоре. Истовремено, ватиканска дипломатија ставила се отворено на страну италијанских империјалистичких кругова, који су захтевали припајање извесних територија дуж источне јадранске обале, настојећи да стекне наклоност јавног мњења Италије. Ово се обављало на штету Југословена који су живели у деловима бивше хабзбуршке монархије а који су припадали католичкој вери. Ватикан није водио рачуна да би ово значило насилно стављање католика једне националности под контролу друге. То се догађало зато што је начин вођења политике Ватикана диктирао ослањање, политичко и друго, на јачег. У време постојања Аустро-Угарске Ватикан се ослањао на Беч, намећући нашим народима највеће жртве. Са нестанком Аустро-Угарске Ватикан није променио свој став и политику већ је један ослонац заменио другим. Овај пут то је била Италија, седиште католичког примата, земља која је тражила да насилно и неправедно припоји делове југословенских земаља. Од тренутка италијанске окупације наших територија, 3. новембра 1918. године, Ватикан је увек подржавао итали-

јанску државу, без обзира на све протесте и жалбе које су долазиле од стране југословенског католичког епископата.[1]

Окупација Далмације, острва, Истре и других наших крајева од стране војних и поморских снага Италије, као и систем управе који су ту Италијани завели, узбудио је многе духове и присилио на протесте онај део југословенског католичког клера који је гајио искрена патриотска осећања и радио на учвршћењу југословенске државе. Број истакнутих католичких прелата који су радили за Југославију био је знатан. Нису сви свештеници, без обзира да ли су били виши или нижи у црквеној хијерархији, били на страни клерикалаца или франковаца. Насупрот антинационалном раду Анте Бауера, надбискупа загребачког, Јосипа Штадлера, бискупа сарајевског или Антуна Јеглича, надбискупа љубљанског, да се спомене само неколико најистакнутијих, стајали су такви људи и црквени достојанственици као што су били: бискуп которски Франо Тика Учелини, бискуп мостарски Алојзије Мишић, дубровачки Јосип Марчелић, сењски Јосип Марушић или, раније умрли, сплитски Антун Ћивоје. Овим последњим треба додати и имена многих млађих свештеника који су подржавали борбу за уједињење југословенских народа.[2] Многи од ових били су, због свог националног рада, за време рата затварани или депортовани, па су власти чак помишљале и на њихово насилно уклањање. Бискуп Учелини није био поштеђен прогона, цензуре и других шикана; није му било дозвољено да се удаљава из Котора. Било је и предлога да се уклони насилно из своје дијецезе и да се на његово место доведе неки од Аустро-Угарској оданијих, млађих бискупа.[3]

Кад је рат био завршен и кад је почела да се проводи италијанска окупација, непријатељски став аустријских војних и цивилних власти према оним свештеницима који су радили на уједињењу Југословена, преузеле су и наставиле италијанске окупационе и полицијске власти. Италијанска влада познавала је опште пројугословенско расположење већег дела католичког свештенства у Далмацији. Рим

[1] X, *Vatikan i naša država. Nova Evropa*, III, бр. 4 (Септембар 1921), 99–103; V. Novak, *Magnum Crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*. Zagreb 1948, 3–40, 69–81; *Vatikan i Jugoslavija*, I, *Odnosi Vatikana prema jugoslovenskim narodima do kraja Prvog svetskog rata*, Beograd 1953, 161–171.

[2] Novak, н. д., 41–42, 65; Херман Вендел, *Борба Југословена за слободу и независност*, Београд 1925, 684.

[3] Јосип Берош, *Неке полицијске мјере аустријских власти у Боки Которској у вријеме Првог свјетског рата*. (Према новинским и архивским подацима). Историјски Записи, год. XVII, бр. 3, (1964), 551–572.

је у својој политици правио јасну разлику између католика у Албанији и католика у Далмацији. Док су југословенски католички свештеници који су показивали наклоност према националном раду требало да буду лишени свих слобода, затварани, па ако је било потребно протеривани и депортовани из својих дијецеза, са католичким свештеницима у Албанији требало је да се поступа управо супротно. Неколико дана после потписивања примирја, италијански министар иностраних послова, Сидни Сонино, (Sidney Sonnine), наредио је генералу Сетимију Пјаћентинију (Settimio Piacentini), команданту италијанских војних снага у Албанији, да приликом уласка италијанских трупа у Скадар увери тамошњег бискупа Серећија да ће италијанска влада свестрано помагати католике у северној Албанији. Пјаћентини је требало да буде крајње пажљив према католичком свештенству, јер је Серећи заслужио поверење због своје раније наклоности и рада за Италију. Генерал је морао да тражи Сониново одобрење за сваку акцију коју је намеравао да предузме према свештенству.[4]

Насупрот оваквом ставу и политици у Албанији, став према далматинском свештенству био је потпуно супротан. Такав став био је условљен познавањем стања расположења католичког свештенства у Далмацији и њихове националне оријентације. Одмах по доласку италијанских снага у територије које су Италији биле предате одредбама примирја, а које су се подударале са границама Лондонског уговора из 1915. године, отпочела је хајка на све оне који су били противни италијанској политици. Нападима су били изложени, у првом реду, свештеници и бискупи, учитељи, пословни људи, као и истакнуте политичке личности које су радиле за уједињење. Тако су италијанске власти наредиле да се истакне италијанска застава на надбискупској палати у Задру, да се уклони југословенска тробојка са жупне цркве на Рабу. Сличне акције биле су предузимане и у осталим местима. Почетком децембра 1918. године италијанска влада донела је одлуку, на предлог генерала Пјетра Бадоља (Badoglio), заменика начелника генералштаба италијанске армије, да се против свих оних који раде против италијанске окупације предузму најоштрије мере. План је предвиђао провођење опште антијугословенске кампање која се већ, у ствари, обављала. Посебна пажња била је по-

[4] *I Documenti Diplomatici Italiani*. Series sesta (Novembre 4, 1918 – gennaio 16, 1919). Vol. I. Roma 1956, док. 32, 15; Димо Вујовић, *Ослобођење Скадра 1918. године и стање на црногорско-албанској граници*. Историјски записи, год. XIII, бр. 1, XVII (1960), 100.

свећена свештеницима, тако да су „најнепомирљивији и најинтелигентнији морали да буду депортовани зато што се становништво налазило под њиховом контролом".[5] На тај начин, окупационе власти су могле да наставе са провођењем својих планова за које је влада дала одобрење и потребна средства. Ефекат ове наредбе могао се приметити убрзо после тога. Половином децембра отпочела је у Задру велика хајка на жупнике и учитеље; са острва Пага били су доведена три жупника у Задар као разбојници, а истовремено били су ухапшени жупници Лукорана, Сутомишчице, Прека и других места. Шибенском бискупу било је забрањено да служи мису захвалницу за уједињење, иако је народ био окупљен. Слично се догодило и у Задру.[6] Није било дана да инциденти између грађана и италијанских војника нису избијали; депортовање свештенства, па чак и високих црквених достојанственика, обављало се непрекидно. Ово је стварало сталну узнемиреност и нерасположење, подстичући већ ионако запаљиву атмосферу дуж обале. Ватикан, који је био редовно обавештаван о оваквој ситуацији и чија се интервенција често тражила, како би се овакви инциденти и сукоби уклонили, није предузео никакве кораке. Тешко је веровати да у ставу према католицима у Албанији, с једне и оним у Далмацији, с друге стране, није било политичких разлога. Њих је било и они су били видљиви у начину на који је Италија проводила своју политику у овим крајевима. Исто тако тешко је веровати да оваква италијанска политика није уживала макар и прећутно одобравање Ватикана.[7] Коначно, узрок оваквом ставу Рима треба тражити и у обрачуну између италијанских иредентиста и југословенског, нарочито високог, клера који је у рату био на страни Хабзбурговаца, као њихов одани савезник, а најогорченији непријатељ Италије.

---

[5] Ivo Lederer, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontiermaking*. New Haven 1963, 71–75.

[6] Juraj Bjankini, *Prva dva mjeseca italijanske okupacije Dalmacije*. Almanah Jadranska Straža (Београд). 1928/1929, 125–128, 134–135; Novak, н. д., 109–112; Lavo Cermelj, *Life-and-Death Struggle of a National Minority*, Ljubljana 1945, 96–97.

[7] Отпор који је пружало католичко свештенство Далмације италијанској политици љутило је политичке кругове блиске влади у Риму. Ђузепе Бранки (Giusepe Branchi) који је припадао умереној групи ренунцијатора изјавио је половином фебруара 1919. године да „Југословени не постоје; нису никад ни постојали; они су само Хрвати, а ми знамо из искуства да су они мање-више дивљаци које контролишу свештеници". (*Diary of Gino Speranza. Italy 1915–1919*, New York 1941, 259).

Став високог католичког клера, предвођеног надбискупима Бауером, Јегличем, Штадлером и Махничем, постепено се мењао у току последњих месеци рата. Од безусловне подршке решењу југословенског питања у оквиру Хабзбуршке монархије, како је то било изнето у Мајској декларацији 1917. године, па до пружања подршке идеји стварања самосталне југословенске државе, трансформација је била спора и пуна оклевања.[8] Идеју о стварању независне југословенске државе износили су током 1918. године поједини свештеници приликом разних говора и јавних иступања. Како је судбина Хабзбуршке монархије постајала све несигурнија а знаци распадања све очевиднији, поједини свештеници указивали су на потребу стварања државе Југословена без икакве уније или везе са другим државама. Ову идеју почели су убрзо да прихватају и високи црквени прелати. Они су католичком свештенству одредили улогу оне снаге у новој држави која је требало да ради на ширењу идеја Ватикана и стварања једне баријере против утицаја са Истока, из Русије. Ово је био ватикански Drang nach Osten. Ватикански шефови нису могли тако лако прећи преко чињенице да њихови заштитници у Бечу нестају и да они морају да буду упућени на Рим. Отуд, у току 1918. године запажа се све већа активност и учешће бискупа Махнича и других у пропагирању идеја уније, али и уједињене Југославије.[9]

Оваква активност врхова Католичке цркве у нашим земљама није наишла на одушевљени пријем код политичких група и појединаца који су радили на стварању југословенске државе. Идеја о мисији Католичке цркве није била у сагласности са схватањима либералније, буржоаске интелигенције која је истицала захтев за уједињењем и тражила државну независност. У овом се посебно истицала Далмација и њени политички прваци. Народ и политичари овог краја су на збору у Сплиту, 2. јула 1918. године показали да је цела покрајина сложна да треба да се подигне само једна застава, застава безусловног опредељења и да се ова да у руке оних који је могу издржа-

---

[8] Dragovan Šepić, *Oktobarska revolucija i jugoslovensko pitanje u Austro-Ugarskoj 1917–1918. godine.* Historijski Zbornik XI–XII (1958–1959), 13, 16–17, 21; Ivan Gmajner, *Savremeni hrvatski pokret za narodno ujedinjenje.* Ženeva 1918, 46–50, 59, 63–65, 70, 81–83; Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske 1918–1929.* Zagreb 1938, 31–32; dr Ante Matijević, *Uloga katoličkog sveštenstva u jugoslovenskom pokretu.* Nova Revija (Makarska-Dubrovnik-Split), бр. 1 (1931), 40–53; Novak, н. д., 47–65.

[9] *Vatikan i Jugoslavija* I, 167–168; Gmajner н. д., 31–32; Novak, н. д., 62–64, 69–72.

ти и изнети до краја. У заједницу је требало ући чист, без сукоба, спорова, свађа, неких посебних претензија или задњих мисли.[10]

На претензије Ватикана и високог католичког клера да ради на унијаћењу православних и служи као баријера против утицаја са Истока, најенергичније је реаговао уредник либералног часописа *Хрватска њива*, Јурај Деметровић. Серијом написа који су почели да се појављују у јулу и августу 1918. године, Деметровић је оштро осудио такве претензије и планове. У чланку под насловом „Клерикализам и слобода", Деметровић је наглашавао да „клерикалцима не треба допустити да воде одлучну реч у борби за уједињење", како се то желело са неких страна. Клерикалци, због своје зависности од Ватикана, нису могли да суделују у покрету и воде борбу за уједињење. Деметровић истовремено опомиње високи клер да црква треба да се бави својим проблемима и да се не меша у политичку борбу која се води.[11] У чланку „Клерикализам и народно јединство", Деметровић напада писање *Хрватске страже* и сплитског *Дана*, оба клерикално настројена, да „Хрвати и католици морају бити мост за унију на Балкану". Он то сматра Махничевим Drang nach Osten иза кога је стајао Ватикан. „То је политика", наглашава Деметровић, „која се само показује југословенском да боље успе, а уствари је оружје ватиканске пропаганде за покатоличење Балкана". Овакве покушаје, закључује Деметровић, треба одмах уклонити са хрватске стране, јер је циљ ових да се разори темељ и предуслов уједињења. Стога, даље од клерикализма![12] Из свих ових и сличних написа избијао је страх од прикривеног деловања људи чији циљеви нису били искрени. Уједињење Југословена представљао је за њих штит иза кога су скривали своје планове и претензије. Циљ ових био је да стекну утицај над народом. Само зато што су били слаби и нису могли да рачунају на неку значајнију подршку међу становништвом, клерикалци су се при-

---

[10] Иво Грисогоно, *Политичка оријентација Далмације*. Хрватска Њива (Загреб), бр. 31 (Август 1918), 521–523, – За више података о стању у Далмацији, види: Milan Živanović, *Stradanje naroda Dalmacije u vreme Prvog svetskog rata.* Zadarska Revija, бр. 3 (1961), 204–214; Вендел, н. д., 690–691; Љујо Бакотић, *Србију Далмацији од нада Млетачке Републике до уједињења*, Београд 1938, 179–180.

[11] *Hrvatska njiva*, XXX (1918), 514–515. – Деметровић напада сплитско *Novo Doba* које је 8. августа 1918. године донело чланак под насловом „Црквени достојанственици за југословенску идеју", у коме доноси да су Јеглич, Махнич и Бауер борци за југословенску идеју и да је важно да у томе истрају до краја.

[12] J. D., *Klerikalizam i narodno jedinstvo*, Hrvatska Njiva XXXII (1918), 551–52; Demetrović, *Klerikalizam i hrvatska vlada*. Hrvatska Njiva, XXXVI (1918), 449–451; isti, *Rimski Drang nach Osten*. Hrvatska Njiva. XXXIV (1918), 582–83; Novak, н. д., 64–65.

кључили југословенском покрету. Они су били опасни јер су дали оружје сепаратистичким покретима и стремљењима. Ватикан није никад био прави и искрени подржавалац југословенског уједињења, а своје напоре у правцу очувања хабзбуршке монархије није обуставио до краја рата. Ватикан и његови људи рачунали су и са одбијањем католичке Далмације, као и других територија, да се уједине са православном Србијом у једну државу.[13]

II

У оваквој немирној и помало запаљивој ситуацији био је устоличен 15. августа 1918. године за сплитско-макарског, раније солунског бискупа, др Јурај Царић.[14] Нови бискуп био је веома занимљива личност. Рођен у Свирчу на острву Хвару, априла 1867. године, Царић је стекао основно образовање у свом родном месту. Гимназију је завршио у Сплиту, а теологију је студирао у Задру и Бечу, где је у Аугустинеуму свршио више богословске науке и био промовисан у звање доктора свеукупног богословља. Био је заређен 1889. године, а по повратку из Беча био је именован за професора гимназије у Задру. Неколико година касније, 1895. године био је постављен за професора догматике и филозофије на задарској богословији. Истовремено, обављао је дужност управитеља Змајевићевог семеништа у истом граду. Новембра 1906. године Царић је у 39. години живота постао помоћни бискуп у Макарској, на коме положају га је затекао почетак Првог светог рата.

Иако о његовом раду и активностима у време рата има врло мало погодака, може се закључити да је Царић припадао оној групи

---

[13] John Tracy Ellis, *The Life of James Cardinal Gibbons*, Archibichop of Baltimore, 1834–1925, I–II, Milwaukee 1952, II, 256–57; L. V. Sudland, Južnoslovensko pitanje.Zagreb 1943, 381, 402.

[14] До 1828. године Сплит је уживао метрополитанску и надбискупску част. Због измењених политичких прилика, папа Леон XII лишио је Сплит звања надбискупије, поставивши град под надлежност задарског надбискупа. Сплит је претворен у бискупију, а булом Леона XII овој су били припојени делови Трогирске и цела макарска дијецеза. Препозит макарског капитола имао је све до 1918. године бискупску част и власт викара на макарском подручју. До 1938. године сплитска бискупија имала је око 279.333 верника, највећим делом католика. (K. Draganović, *Hrvatske biskupije sadašnjosti kroz prizmu prošlosti*. Croatia Sacra, XX–XXI (1943) 100–102.

млађих католичких свештеника који су иступали енергично у одбрану католичанства и права хабзбуршке куће. Као способног, амбициозног и енергичног човека Царића је брзо запазио гувернер Далмације гроф Атемс. Тако је маја 1915. године Атемс предлагао влади у Бечу да Царић „као борбени свећеник" замени на бискупском положају Тику Учелинија у Котору, пошто се он показао сувише пројугословенски настројен.[15] За свој рад за кућу Хабзбурговаца и дунавску монархију, Царић је био одликован орденом за заслуге црвеног крста другог реда и комтурним крстом реда Фрање Јосипа са звездама. Због таквог свог става и угледа могао се надати да ће се једног дана попети на положај сплитског бискупа. Ово се и догодило после смрти Антуна Ћивоја. Међутим, како је распад Аустро-Угарске постојао све неминовнији, Царић је све више узимао југословенску оријентацију у свом држању и био међу првима који су се достојно снашли на свом месту у часу прелома. Двадесет четвртог октобра 1918. године, пет дана пре формалног одвајања југословенских земаља од хабзбуршке монархије, објавио је у *Листу Бискупије сплитко-макарске* посланицу свештенству, којом је ово обавестио да је „нашем троименом народу већ осигурана посебна држава". У посланици је позвао свештенство да се у политичким питањима придржава наредби Народног вијећа у Загребу. Овакве и сличне изјаве чинили су и други католички свештеници у Далмацији.[16]

Као свештеник Царић се одликовао изванредним познавањем црквене историје и теологије. Био је свестрано образован човек и говорио је више страних језика. Радио је и на публицистичком пољу. По природи је био темпераментан, тако да је све што је писао или говорио добијало некакав полемичан карактер. Био је добар говорник и у више наврата истакао се својом интелигенцијом и иницијативом. По завршетку рата његов рад на националном плану донео му је велики углед и признање.[17]

---

[15] Ј. Берош, н. д., 572.

[16] Novak, н. д., 85, наводи да је бискупа Ћивоја, који је умро у фебруару 1917. године, наследио на бискупском положају Вицко Палунко. Међутим, *Novo Doba* од 17. V 1921. године, у некрологу поводом Царићеве смрти, наводи да је Ћивоја наследио Царић, што је само делимично тачно. Највероватније је да је Палунко обављао дужности капитуларног викара до избора новог бискупа, што је уобичајена пракса. Царић је именован на бискупски положај у априлу 1918. године, а био устоличен четири месеца касније.

[17] *List Biskupije Splitsko-Makarske*, бр. IV–V (април 1918); Исто, бр. VIII–IX (август 1918); *Novo Doba* (Сплит) 17. V 1921; 18. V 1921; 19. V 1921; и 21. V 1921; *Narodna Svijest* (Дубровник), 17. V 1921; 24. V 1921.

Царић је убрзо постао један од најистакнутијих бораца против италијанских претензија у Далмацији. Своје расположење према југословенском уједињењу Царић је отворено показивао. Тако је, на пример, 20. новембра 1918. године, приликом доласка у Сплит српског батаљона под командом мајора Трнокоповића, Царић у Перистилу Диоклецијанове палате поздравио велику народну поворку која је пратила српске војнике, а овима поделио свој благослов.[18] Слично је поступио и у другим приликама, скрећући на себе пажњу и нерасположење сплитских италијанаша који су на његове акције гледали као на охрабривање народа за борбу против Италије.

Половином новембра 1918. године у Сплит су допловили амерички, француски и енглески бродови који су били дужни да учествују у провођењу аустроугарског примирја.[19] Царић је одмах по доласку америчких официра и бродова ступио са овима у најближије везе и на тај начин започео сарадњу, тражећи од њих помоћ и интервенцију у тренуцима кад је ова била потребна. Царић се обратио командиру америчких јединица, поручнику Чарлс Спафорду (Carles Spafford) с молбом да му омогући одлазак у Ријеку. Пошто је железнички саобраћај са унутрашњошћу био затворен и пруга блокирана од Италијана, Царић је морао да се пребаци до Ријеке морским путем. Одатле је намеравао да отпутује у Загреб на конференцију југословенског католичког епископата. Двадесет трећег новембра Спафорд је посетио Царића у бискупској палати, којом приликом су водили један дужи разговор политичке природе. Царић је том приликом саопштио Спафорду своје најенергичније противљење појави и учвршћивању било какве италијанске власти у Далмацији, наглашавајући своје дубоко уверење да се судбина и наде овог народа налазе у рукама Сједињених Америчких Држава и Француске. На питање Спафорда зашто је испустио да помене Велику Британију, Царић је изјавио да Британија, пошто је и сама била настала освајањем територија, неће моћи да се супротставља италијанским напорима да се проведе Лондонски уговор из 1915. године.[20] Истог дана Спафорд је наредио командиру разарача бр. 127 да Царића пребаци у Ријеку.

---

[18] Бјанкини, н. д., 136; *Novo Doba*, 21. XI 1918; Бакотић, н. д., 181.

[19] *Novo Doba* (Сплит), 10. XI 1918; 14. XI 1918; 18. XI 1918.

[20] Spaffordov ратни дневник. Обавештајна служба америчке морнарице, 23. XI 1918. године. Naval Record of the Department of the Navy, National Archives, Washington, D. C. (у даљем тексту: Naval Records).

Царић је у име сплитске дијецезе заједно са осталим великодостојницима Католичке цркве у југословенским земљама, учествовао у раду конференције која је одржана у Загребу од 27. до 29. новембра 1918. године. Закључци конференције били су веома значајни и њихове последице није било тешко предвидети. Пре свега, сакупљени бискупи називају себе „југословенски католички епископат", а њихов циљ био је да раде на успостављању ратом уздрманих догми, социјалних и моралних, ојачавању Католичке цркве итд. При томе изражена је нада да ће „нова југословенска држава" признати права ове цркве. Залажући се за аграрну реформу, епископат је изразио жељу да живи у слози и љубави са осталим верским деноминацијама у Југославији. Поред тога, бискупи су се заложили за употребу старословенског језика у богослужју. Несумњиво, неки од закључака бискупске конференције и садржај резолуције представљали су изненађење за многе који су знали за раније држање свештенства, нарочито у питању старословенског језика. Домаће свештенство се на тај начин директно супротставило политици Ватикана.[21] О улози Царића на овом скупу и доношењу резолуција није могуће ништа одређено рећи. Он се брзо вратио у Сплит и отпочео да се припрема за једну ширу, енергичнију акцију у Ватикану и Паризу. Циљ ове акције било је повлачење италијанских трупа и цивилних власти из Далмације и њено прикључење југословенској држави. Ова његова акција у Паризу, учињена вероватно уз претходно одобрење папе Бенедикта XV, прибавила му је нов углед и поштовање.

Све већи притисак италијанских политичких власти и окупационих снага у северној Далмацији и острвима, одузимање свих личних и политичких слобода југословенским политичким и црквеним вођама, економска блокада обале, покушаји искрцавања у Сплиту и друге акције владе у Риму, гурнули су Царића још више на антиталијанске позиције. Отворена критика италијанске политике у јадранском питању и жеља да лично упозна представнике великих сила на Мировној конференцији која је заседала у Паризу са ситуацијом насталом после доласка италијанских трупа, били су одлучујући чиниоци који су га навели да путује у француску престоницу. Припреме за пут започеле су још у јануару 1919. године, пошто је Царић имао

[21] F. Šišić, *Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* 1914–1919, Zagreb 1920, 262–63; *Građa o stvaranju jugoslovenske države 1.* I. – 20. XII 1918), приредили др Драгослав Јанковић и др Богдан Кризман, Београд 1964, II, 663–664; Novak, н. д., 73–76.

прилике да се
словенског спора
у Рим, почетком
резолуције
току јануара 191
не групе истак
требали да Конф
ма одржаног поч

Царић је
штеника из Да
са групом од че
Рим. Првих дана
водио разговоре
од папе добије
времено надао
италијанске влад
венима, да се
као и да се олак
Далмацији. На
јанственика, Ца
није се могло
жавао политику
онима који су
да свој израз.
схвати јер је у
како би лакше
зео.

Током бор
помоћ министру
Антонијевићу.
сује америчке
Вилсона, Царић
амбасадором у
требало својим
састане са амери

[22] О томе опширније
1919. godine i njegov
[23] Novak, н. д., 113,

прилике да се детаљно упозна са свим аспектима италијанско – југословенског спора у периоду између потписивања примирја и одласка у Рим, почетком фебруара. Он је са пажњом пратио рад и студирао резолуције великих народних зборова који су одржани у Сплиту у току јануара 1919. године. Био је упознат и са одласком у Париз једне групе истакнутих људи из окупираних крајева Далмације који су требали да Конференцији мира предају резултате тајног референдума одржаног почетком јануара.[22]

Царић је одлучио да пође у Париз на челу једне делегације свештеника из Далмације. Уз помоћ италијанских официра успео је да са групом од четири свештеника пређе у Анкону, одакле је отишао у Рим. Првих дана фебруара већ се налазио у Риму, где је у Ватикану водио разговоре са папом Бенедиктом XV. Настојећи свим силама да од папе добије одобрење и благослов за такву акцију, Царић се истовремено надао да ће се римски понтифекс одлучно заложити код италијанске владе да се измени дотадашња политика према Југословенима, да се престане са сталним радом против њеног постојања, као и да се олакша положај католика, свештеника и становништва, у Далмацији. Нажалост, као и већина других црквених великодостојанственика, Царић није покуцао на права врата. Од Бенедикта XV није се могло очекивати нека значајна помоћ јер је он у свему подржавао политику италијанске владе.[23] Његово нерасположење према онима који су допринели слому хабзбуршке монархије нашло је и тада свој израз. Међутим, изгледа да Царић то није био у стању да схвати јер је у Паризу често употребљавао папино име и ауторитет како би лакше остварио своје циљеве и обавио мисију коју је преузео.

Током боравка у Риму, Царић није пропустио да се обрати за помоћ министру краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Војиславу Антонијевићу. Пошто је његов циљ био да за своју акцију заинтересује америчке дипломате, чланове комисије и самог председника Вилсона, Царић је тражио од Антонијевића да говори са америчким амбасадором у Риму Томасом Н. Пејџом (Thomas N. Page). Овај је требало својим утицајем у Паризу да подржи Царићеву жељу да се састане са америчким председником. Антонијевић је изишао у су-

---

[22] О томе опширније у Dragan Živojinović, *Tajni referendum u okupiranoj Dalmaciji 1919. godine i njegov politički značaj*. Zadarska Revija, XIII, 3 (1967), 283–300.

[23] Novak, н. д., 113, 118–121, 125.

срет Царићевој молби, посетивши Пејца пред Царићев одлазак из Рима за Париз. Пејц је о овом захтеву обавестио комисију у Паризу, али није учинио никакву сугестију или нешто обећао?[24]

Бискуп је пошао у Париз истога дана. Одмах је дошао у додир са члановима делегације СХС који су учествовали у раду Мировне конференције.[25] Управо тих дана Делегација је била заузета већањем око тога да ли да захтев за разграничење са Италијом путем арбитраже Вилсона упути секретаријату Конференције. Тога дана, 10. II 1919. године, Делегација је решила ово питање на тај начин што је Вилсону предала молбу да посредује у спору са Италијом. Ово је било учињено на предлог америчке комисије, преко Хју Фразијера, секретара америчке амбасаде у Паризу.[26] Сумње у успех једне овакве акције биле су велике, пре свега због тога што Италијани нису могли ни хтели дозволити да ово питање, за њих толико важно, решава један члан конференције за кога се уз то још говорило и да је пројугословенски настројен. Поред тога, Вилсон је намеравао да половином фебруара отпутује у Америку и тамо објасни основне линије своје политике политичким и партијским противницима. Тиме су изгледи на успех ове акције били умањени, а могућност да Царић буде примљен код шефа америчке делегације биле су сведене на нулу.

Упркос овако неповољне ситуације, покушај да Царић буде примљен био је учињен истога дана, 11. II 1919. године. Тога дана, Миленко Веснић, посланик у Паризу и члан делегације, посетио је Гордона Окинклоза (Gordon Auchincloss) једног од саветника америчке комисије и саопштио му да је Анте Трумбић, министар спољних послова и члан делегације, тражио да председник Вилсон прими,

---

[24] Пејц америчкој комисији, Рим, 10. II 1919. године. Хартије Вудро Вилсона, серија VIII-A. Рукописно одељење Конгресне библиотеке, Вашингтон (у даљем тексту: *Вилсонове хартије*).

[25] Novak, н. д., 127. – Према једној белешци сачуваној у Трумбићевим хартијама, Царић и његове колеге стигли су у Париз 12. II 1919. године. Ово није у потпуности тачно јер, као што ће се видети, за њих је тражена аудијенција код Вилсона још 11. II, што значи пре њиховог доласка. Делегацију свештенства сачињавали су, поред Царића, дон Франо Булић, др Карло Етеровић и дон Вицко Фулгоси. Они су дошли накнадно и нису били позвани од Делегације да помогну и њеном раду. (Хартије Анте Трумбића. Архив ЈАЗУ Загреб, фасцикла 63, акт бр. 2).

[26] *Zapisnici sa sednica Delegacije kraljevine SHS na Konferenciji mira u Parizu 1919–1920*, priredili B. Krizman i B. Hrabak, Beograd 1960, 46–7; Bogdan Krizman, *Dalmacija na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. godine. (Скица за монографију). Mogućnosti* (Split), бр. 2 (фебруар 1958), 137–38.

ако је могуће, „бискупа Сплита и два сарадника који представљају народ на јадранској обали". Он је саопштио Окинклозу да је бискуп дошао из Рима и да је носио папину поруку за Вилсона. Веснић је изјавио да је он схватао колико је председник Вилсон био заузет, али да би он и Трумбић били веома захвални ако би некако могао да прими Царића. Обраћајући се овом молбом Вилсоновом приватном секретару Џилберту Клозеу, (Gilbert Close) Окинклоз је тражио да га он обавести о одговору Вилсона на овај захтев. Као што се и могло очекивати, предлог је био одбијен у томе тренутку.[27] Оно што је занимљиво у овој акцији било је заузимање Веснића који је Трумбићев захтев у потпуности подржао и у овом се лично ангажовао.

Пошто је сазнао да Вилсон не може да га прими, Царић је овом упутио писмо. Саопштавајући америчком председнику да је пре кратког времена боравио у Риму где је имао прилику да разговара са папом, Царић је нагласио да је врховни поглавар цркве говорио о њему са највећим уважавањем и симпатијама. Износећи основни циљ своје мисије у Паризу, бискуп је нагласио: „Немам мисије или дужности, али дозволите ми да лично изразим колико је свету важно и потребно да добије слободу и независност. Нарочито мали народи, народи поново рођени, траже свој морални ауторитет и слободу; мале нације које су дубоко урезале у своје умове имена двоје људи, председника Вилсона и Бенедикта. Можда ће ова два имена остати удружена у историји и умовима свих хришћана".[28] Царић је, очевидно, желео да ради уз помоћ, Ватикана, не мимо њега; он је повезивао имена Вилсона са Бенедиктом XV настојећи да њихову активност у току рата повеже, да им да одређени значај. Он није могао да ради независно, да не наступа са папиним именом, па донекле и у његово име. Царић није схватио или није желео да призна да су улоге ове две личности биле различите, па чак и противречне, што се тиче политике за време рата и претензијама после његовог завршетка.Трагедија високог југословенског свештенства, и оног истински национално оријентисаног, била је у томе што није било у стању да процени прави став римске курије према уједињењу Југословена. Они који су осећали љубав за своју нову домовину увек су се надали да ће Ватикан једног дана увидети да треба променити дотадашњу политику и заложити се за боље разумевање међу југословенским народима. У

---

[27] *Вилсонове хартије*, Окинклоз Клозу, Париз 11. II 1919.

[28] Архив америчког министарства иностраних послова, серија 186. 3411/288. Национална архива, Вашингтон (у даљем тексту: Архив Стејт Департмента) Царић Вилсону, Париз 12. II 1919 (?) Копија истог писма налази се у Хартијама Едварда Хауса, Париска мировна конференција. Библиотека Јелског Универзитета, Њу Хавен. (у даљем тексту *Хаусове хартије*).

том тренутку то је било најважније. Сплитски бискуп је био речити пример и илустрација такве заблуде и веровања у правичност ватиканске политике.

Вилсон је отпловио из Француске 15. фебруара 1919. године и на путу се задржао пуних месец дана.[29] Конференција мира наставила је свој рад, вођене су дискусије о бројним питањима, обављала се интензивна размена мишљења и нота, како службених тако и приватних, и обављане честе посете појединим истакнутим личностима Конференције. У одсутности америчког председника доношење одлука није било могуће, па је Конференција скренула у правцу припремања терена за дискусије, одлажући коначна решења. Царић је, са своје стране, у потпуности прихватио овакав начин рада, стил који је њему у потпуности одговарао – лични разговори и слање меморија и других представки. Као даровитом, спретном и темпераментном говорнику њему је успевало да придобије известан број људи, нарочито међу члановима америчке комисије, за ставове и гледишта која је он заступао. Неки од њих били су чак и импресионирани његовим наступом и аргументима. Други су, пак, ове одбијали као неубедљиве и без основа.

Први у серији Царићевих пријема и разговора био је састанак са „пуковником" Едвардом Хаусом (Edward M. House), личношћу од поверења председника Вилсона. Састанак је одржан 23. фебруара у Хаусовој резиденцији у хотел Крилону. О томе састанку сачувана је у Хаусовом дневнику белешка следеће садржине: „Међу мојим посетиоцима био је и бискуп сплитски. Имао сам тешкоћа да га се ослободим јер је требало да примим Першинга,[30] који је чекао. Бискуп сплитски је импозантна личност и тешко је било ослободити га се јер је био доминирајући по карактеру и одлучан да следи свој пут".[31] О предмету њиховог разговора није забележено ништа. Ово је врста коментара карактеристична за Хауса и његов начин поступања са лицима која је он сматрао нижим од себе по положају. Хаусов недостатак интереса за детаље о појединим питањима и површност били су толико очигледни, како у овој тако и у многим другим приликама. Отуда и његови напори да се ослободи Царића који је настојао да га детаљима и чињеницама увери у оправданост својих ставова и идеја.

[29] Lederer, н. д., 154.

[30] Генерал Џон Першинг, командант америчких војних снага у Европи.

[31] „Дневник" Едварда Хауса, Хаусове хартије.

Пред
јој се дотакао
сила према
основних
Италијом. На
делегација
реши арбитра
је био председ
цили 18. фебр
Царића „Лон
противречности
са друге стране
ду са којима
блеме". Осврћући
је била укључена
лимично
школама и
вљало највећу
тање живота и
поседује желе
огромна терито
завршио је Царић
решавању питања
је довео у питање
буде истовремено

Апелујући
рић је изразио

[32] О овом питању
Смодлака, сматрао
Југославијом не
Јадрану. Остали
сматрајући да би
од великих сила
са обема странама;
страна. На састанку
је, између осталог,
pied d'égalité" (Krizman
обавештен о оваквом
прихватио. Krizman,
konferenciji od potpisivanja
III (1958), 293–94).

Пред растанак Царић је предао Хаусу једну промеморију у којој се дотакао неких проблема који су се односили на став великих сила према држави СХС, начину поступања с њом и решавању основних проблема који су се односили на питања разграничења са Италијом. На почетку промеморије наглашено је задовољство што је делегација СХС предложила Конференцији да се спор са Италијом реши арбитражом таквог „непристрасног и племенитог судије какав је био председник Вилсон". Међутим, Италијани су тај предлог одбацили 18. фебруара, захтевајући провођење Лондонског уговора. За Царића „Лондонски уговор је неморалан зато што је у директној противречности са жељом заинтересованог народа (Југословена), а са друге стране супротан је принципима правде и једнакости у складу са којима Мировна конференција треба да решава све спорне проблеме". Осврћући се на захтев да се Ријека припоји Италији, која није била укључена ни у Лондонски уговор и која је хрватски град, делимично италијанизован имиграцијом из Италије, италијанским школама и мађарском политиком, Царић указује да би то представљало највећу неправду. „Са економске тачке гледишта Ријека је питање живота и смрти за нову државу зато што је то једина лука која поседује железничку пругу нормалног колосека са којом се служи огромна територија. Наша држава не би могла да живи без Ријеке", завршио је Царић. Осврћући се на улогу Италије, као велике силе, у решавању питања у којима је она била директно заинтересована, он је довео у питање прихватљивост таквог судије, јер такав не може да буде истовремено и заинтересована страна.[32]

Апелујући на принципе које је Вилсон изнео у току рата, Царић је изразио страховање да ови могу да буду одбачени и замењени

---

[32] О овом питању дискутовало се у Делегацији. Делегати из Далмације, Трумбић и Смодлака, сматрали су да Италија као заинтересована страна у спору са Југославијом не би требало да одлучује о територијалном разграничењу на Јадрану. Остали чланови делегације били су противни таквом схватању, сматрајући да би такав захтев био политички опасан, Делегација је одлучила да се од великих сила тражи да у спору између Италије и Југославије поступају једнако са обема странама; делегација није желела да Италијани буду судије већ једнака страна. На састанку са представницима великих сила, 18. II 1919. године, Веснић је, између осталог, изјавио да у спору са Италијом треба да поступају са нама „sur pied d'égalité" (Krizman-Hrabak, *Zapisnici*, 50–52, 53). Царић је, несумњиво био обавештен о оваквом ставу Трумбића и Смодлаке, па је њихово гледиште и прихватио. Krizman, *Jadransko pitanje pred našom delegacijom na Pariškoj mirovnoj konferenciji od potpisivanja ugovora sa Nemačkom (28 lipnja 1919)*. Jadranski Zbornik III (1958), 293–94).

старим принципима и разлозима стратегије. Због тога су Југословени били за арбитражу. Уколико, пак, Југословени морају постати жртве моралног притиска „који ће отворити болне ране на живом телу нашег народа, ми ћемо то сматрати за велику несрећу, која неће донети много доброг ни Италији, јер ћемо ми морати да лечимо наше ране и учињену неправду". По његовом схватању Италија и Југославија могу да живе само као пријатељи или као непријатељи. Последице непријатељства биле би мрске и опасне по мир у свету, тако да се поставља питање ко би преузео одговорност за такав развој догађаја.

Враћајући се поново на Лондонски уговор, Царић је истакао да је овај био заснован на двема чињеницама. Прво, територије дате Италији овим уговором биле су, наводно, италијанске и иредента; и друго, да ће Аустро-Угарска преживети овај рат. Међутим, прва претпоставка је лажна, пошто је Далмација чисто југословенска земља, где словенски елеменат сачињава до 97% становништва.[33] У осталом, о овом су се могли уверити амерички, британски и француски, па чак и италијански официри и војници. Друга претпоставка такође је без основа, јер је Аустро-Угарска нестала са историјске позорнице.

Објашњавајући разлоге италијанске мржње и нерасположења према Југословенима, Царић је покушао да ове анализира и да им нађе корене у прошлости. По његовом мишљењу, последњи рат био је фаталан. „Италијани се жале", наглашава он, „да су се Хрвати и уопште Југословени борили против њих са највећим бесом и одлучношћу, али они заборављају да су својим Лондонским уговором за то сами одговорни". Југословени су се налазили у трагичној ситуацији, јер су били свесни да би немачка победа у рату значила ропство за векове који су долазили. Са друге стране, знали су за постојање Лондонског уговора тако да је италијанска победа за њих значила ропство, једино од другог господара. „Аустро-Угарска се, природно, користила овим несретним стањем ствари и говорила Југословенима да они на Сочи бране своје земље, и то је, нажалост, била истина". Југословени нису, после доношења резолуција Конгреса националноста

[33] За цифре о броју становника види, Lj. Perković, *Les Raisons des 97% Génève* 1919, 3–12; Albert Mouset, *Le Royaume des Serbs, Croates et Slovenes*, Paris 1921, 126; Charles A. Beard and George Radin, *The Balkan Pivot. Yugoslavia*. New York 1929, passim: L. de Voinovitch, *La Dalmatie, l'Italie et l'unité Yougoslave (1797–1917)*; Génève 1917, 312; G. Salvemini, *Italy and the Southern Slavs. Quarterly Review* (London), CCXXIX, 192, одбацује резултате аустријског референдума (пописа) из 1910. године и рачуна да у Далмацији живи око 45.000 Италијана.

у Риму, више
ли као ослобо
луке, пошто су
то и говорили у
јући: „Дошли
гедија. Све ово,
правда и обећања
ва вера у Амери
зволити поробља
сност нове држ

Царићева
ба на Јадрану.
перспективи
солидно знање
на Лондонски
ма је био засно
живот, као и
су се разлози
Угарске – показ
ске позорнице.
ва националне
државе и залеђа.
према Италији,
ћи се за провођење
мене његових
шавању сопстве
да то чини. Он
ције СХС из Да
везника и Ита
мље живети као
не нанете нашем
сувише блиставе.

Сутрадан, 24.
тио секретара Ла
у Далмацији, као
ћи чланове амер
састанку комисије
јанска осећања
стварно распо

[34] Архив Стејт Де
23. II 1919.

у Риму, више мислили о Лондонском уговору и Италијане су примили као ослободиоце, у име Савезника и Америке; одвели су их у све луке, пошто су их сматрали пријатељима. Италијански официри су то и говорили у почетку, али су касније променили став, наглашавајући: „Дошли смо и мислимо да останемо". То је, наравно, била трагедија. Све ово, завршавао је Царић, наводи народ да се пита где су правда и обећања великих сила. Њихова једина нада је непоколебљива вера у Америку и Вилсона који као „хералди нове ере не мору дозволити поробљавање великог дела нашег народа и економску зависност нове државе".[34]

Царићева промеморија указивала је на основне елементе сукоба на Јадрану. Несумњиво, бискуп је ове јасно сагледао у широкој перспективи прошлости, садашњости и будућности. Он је показао солидно знање овог питања. Његови најоштрији напади упућени су на Лондонски уговор, разлозима и нетачним претпоставкама на којима је био заснован, начину на који се тражило његово провођење у живот, као и става великих сила према овом документу у данима кад су се разлози којим се овај оправдавао – иредента и очување Аустро-Угарске – показали лажним или су једноставно нестали са историјске позорнице. Устајући против давања Ријеке Италији, он наглашава националне разлоге, а посебно економске потребе југословенске државе и залеђа. Уопште, он оштро критикује политику савезника према Италији, за коју не може да нађе никакво оправдање. Залажући се за провођење Вилсонове арбитраже, као облика практичне примене његових принципа, Царић је оштро напао учешће Италије у решавању сопствених питања, оспоравајући јој морална и друга права да то чини. Он отворено подржава став и политику чланова делегације СХС из Далмације. Из његовог предлога произлази да ће од Савезника и Италије зависти, у једнакој мери, да ли ће две суседне земље живети као пријатељи или као непријатељи, јер у случају да ране нанете нашем народу буду сувише дубоке, перспективе неће бити сувише блиставе.

Сутрадан, 24. фебруара, Царић је, са групом свештеника, посетио секретара Лансинга. Том приликом бискуп је објаснио ситуацију у Далмацији, као и осећања која су тамо преовладала. Обавештавајући чланове америчке комисије о састанку са Царићем, Лансинг је, на састанку комисије тога поподнева, нагласио да су њихова антиталијанска осећања била необично наглашена и јака, као и да су једино стварно расположење које постоји. Узимајући учешће у дискусији,

---

[34] Архив Стејт Департмента 186. 3411/236. Царић Вилсону, промеморија, Париз 23. II 1919.

Хаус је приметио да је А. Селдон, дописник *Њујорк тајмса* који се недавно вратио из тих крајева, поднео извештај који је показивао да су Југословени учинили веома разумне предлоге у својим захтевима. Очигледно, Хаус је Царићеву промеморију сматрао као претерану, опасну и крајње антиталијански настројену.[35] Четвртог марта Хенри Вајт (Henry White) и генерал Таскер Блис (Tasker Bliss), чланови комисије, обавестили су остале да су водили дуг разговор са Царићем у вези с целокупним питањем Далмације. Бискуп је на њих оставио снажан утисак, објашњавајући им колико би била опасна евентуална погрешка ако би се Италији допустило да узме Ријеку или острва поред обале.[36] Тиме је серија састанака са америчким делегатима била завршена. Царићу је остало још само да га прими Вилсон, чији се повратак у Париз очекивао половином марта. У међувремену, он је успео да га приме чланови делегације Велике Британије и Француске, Лорд Артур Балфур и Стефен Пишон, министри иностраних послова. И овима, као и Американцима, Царић је изнео и објаснио своје погледе и схватања, предајући им промеморију сличног садржаја. Преовлађује утисак да је он своје напоре концентрисао више у правцу придобијања Американаца него Британаца и Француза.[37]

У међувремену, дошло је до нових, опасних сукоба дуж обале, нарочито у Сплиту. Повод за ове настао је објављивањем одлуке о доласку Истражног комитета адмирала за Јадран који је требало да, под представништвом италијанског адмирала Уга Ромба, испита прилике у том граду.[38] Одмах после потписивања примирја, италијанска морнарица покушала је да окупира Сплит. Није претерано рећи да би овај град доживео судбину сличну Ријеци да су Италијани смели овде да преузму на себе ризик једне такве једностране акције. Они су, као изговор за интервенцију, наводили нереде, демонстрације и слично. Већ 14. новембра 1918. године, адмирал Таон ди Ревел, начелник штаба морнарице, захтевао је савезничку окупацију града,

[35] Хартије Хенри Вајта (Henry White). Рукописно одељење Конгресне библиотеке, Вашингтон. (у даљем тексту: *Вајтове хартије*). Записници са седница Комисије, 24. II 1919.

[36] Исто, 4. III 1919.

[37] *Novo Doba* (Split), 12. IV 1919; 17. V 1921.

[38] Сплит је био центар америчке зоне у Далмацији. Територија између рта Планке, на северу, и острва Шипана, на југу, додељена је америчкој морнарици на поморској конференцији у Риму, 26–29. новембра 1918. године. Ова се сматрала неокупираном територијом чију је судбину требало да реши Мировна конференција. (Richard Field, *Armistice days in the Adriatic. The United States Naval Institute Proceedings*, vol. 56, бр. 11 (November 1930), 963, 966.

али је долазак амер
лијанских ратних
лијана и италијан
канци су указивали
луку, што Италијан
ски *Fascio Nazionale*
ње Сплита Италији
лијанског разарача
је био одржан
угледних грађана

На тај начин,
четка примирја. Он
дранског питања,
Италије и Југосла
жни комитет адмир
у штампи у Паризу
Италији. Иако је
ништво о потреби
реда, манифестаци
озбиљних изгреда.
ње затегнуту ситуа
Ромба, савезничк
бродова ради одр
опоменути да не
могло да увреди
нису могли да се
појединаца.[41]

Догађаји у
ситуацији створе
нове кораке. Он је,
бискуп тога града

[39] *Papers Relating to the*
Conference, II, Washington

[40] *Novo Doba*, (Split),
Сплит"; као нап. 39,
e fascismo. Politica e
Bari 1965, 7, нап. 13.

[41] Field, *Armistice days*
Novo Doba (Split), 24.
Zapisnici, 66, 71; K
pitanje... Jadranski Zbo

али је долазак америчких бродова у луку ово спречио.[39] Долазак италијанских ратних бродова у Сплит, као и активност мале групе Италијана и италијанаша у граду, били су узрок свих тешкоћа. Американци су указивали на потребу да италијански бродови не долазе у луку, што Италијани нису хтели да прихвате. Осмог децембра сплитски *Fascio Nazionale* објавио је проглас у коме је тражио прикључење Сплита Италији, а 23. децембра избио је сукоб између посаде италијанског разарача „Carabiniere" и локалног становништва. Ипак, ред је био одржан захваљујући напорима југословенских официра и угледних грађана Сплита.[40]

На тај начин, ситуација у граду била је запаљива од самог почетка примирја. Она је постајала све гора одлагањем решавања јадранског питања, нервозом и претераним захтевима обеју страна, Италије и Југославије. У таквим приликама дошао је у Сплит Истражни комитет адмирала, суочен са италијанским захтевима учињеним у штампи у Паризу и Италији у којима се тражило припајање града Италији. Иако је Покрајинска влада за Далмацију упозорила становништво о потреби одржавања реда и мира, као и избегавања свих нереда, манифестација и демонстрација у граду, 24. II дошло је до озбиљних изгреда. Напади на италијанске официре створили су крајње затегнуту ситуацију. На захтев италијанског делегата, адмирала Ромба, савезнички адмирали одлучили су да искрцају патроле са бродова ради одржавања реда. Становништво, као и новине, били су опомењути да не стварају нове тешкоће и не објављују оно што би могло да увреди Савезнике. Ипак, италијански планови за окупацију нису могли да се остваре, упркос наглашене радости и очекивања појединаца.[41]

Догађаји у Сплиту, као и дискусија у Делегацији о ставу према ситуацији створеној у Далмацији, присилили су Царића да предузме нове кораке. Он је, уосталом, био и најпозванији да ове предузме као бискуп тога града и дијецезе. Седмог марта Царић је упутио Лан-

---

[39] *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919. The Paris Peace Conference*, II, Washington 1942–1947, 293, Пеџ Лансингу, Рим, 14. XI 1918.

[40] *Novo Doba*, (Split), 8. XII 1918. доноси чланак под насловом „Италијани хоће Сплит"; као нап. 39, стр. 338 Bullard Bensonu, 23. XII 1918; 1919–1925. *Dopoguerra e fascismo. Politica e stampa in Italia,* a cura e con introduzione di Brunello Viggezzi, Bari 1965, 7, нап. 13.

[41] Field, *Armistice days...*, *The US Naval Institute Proceedings*, 56, XI 966, 967–68; *Novo Doba* (Split), 24, 26, 28. фебруар, 1. март 1919. године; Krizman-Hrabak, *Zapisnici*, 66, 71; Krizman, *Dalmacija... Mogućnosti*, 2, 140; Krizman, *Jadransko pitanje...* Jadranski Zbornik III, 295, нап. 22.

сингу и Хаусу писмо, саопштавајући им узроке постојеће ситуације у Сплиту, прилике које су до ове довели, као и своје предлоге за решење кризе. Пре свега, нагласио је Царић, италијанска пропаганда о окупацији града узбудила је становништво до те мере да је ред могао да буде успостављен тек онда кад је саопштено да Италијани не намеравају да заузму град. Сплит је био миран све до доласка савезничких адмирала. Овај долазак искористио је мали број Италијана који живе у граду да прокламују његову окупацију. Нереди који су потом избили, истиче Царић, били су подстицани од стране Италијана који су тражили да у Сплиту учине исто што су учинили на Ријеци. „Међутим, то ће овог пута имати далеко теже последице. У својству бискупа града најенергичније протестујем против оних који су изазивали и подстицали нереде у моме граду, као и против покушаја пенетрације италијанске армије у Сплит под било каквим изговором." Оваква акција била би опасна из верских, моралних, као и цивилних разлога. Царић је, даље, изразио своје чуђење на начин на који се поступало са Југословенима на Јадрану. „Према нама се поступа као са непријатељем, а ми смо сигурно одани пријатељи Антанте. Иако мали народ, ми можемо бити вредни и важни члан породице цивилизованих народа."

На крају писма, Царић је изразио своје чуђење да се југословенско питање упоређивало на неки начин са немачким проблемом, да су Југословени занемарени и да су они служили као средство уцене. Све ово проистекло је из чињенице да Југославија није била призната, и на тај начин била изложена опасностима од анархије, нереда и бољшевизма.[42] Царићеви коментари положаја југословенске делегације на Конференцији мира били су у складу са стварношћу. Нема сумње да је непризнавање Југославије од великих сила, са изузетком Сједињених Држава, био основни узрок великог дела тешкоћа, док је упоређивање нашег положаја са другим побеђеним државама ствара-

[42] Хартије Стејт Департмента, 186.3411/236, Царић Лансингу и Хаусу, Париз, 7. III 1919; копија у Хаусовим хартијама. – Овде треба указати на чињеницу да је Царићево схватање јадранског питања, као и југословенског, било у много чему блиско схватањима чланова делегације из Далмације, Смодлаке и Трумбића. На пример, део Царићевог писма у коме он указује да Савезници упоређују југословенски проблем са немачким, подсећа директно на изјаву Смодлаке на састанку Делегације од 2. марта поподне у којој је овај рекао: „Са нама ће се, изгледа, поступати као са Немачком." (Krizman-Hrabak, *Zapisnici*, 66; Krizman, *Jadransko pitanje...* Jadranski Zbornik, III, 293–94). Ово може послужити као даља индикација о уској сарадњи између Смодлаке и Царића. Смодлака је, вероватно, обавештавао бискупа о најзначајнијим питањима решавања у Делегацији.

ло даљу конфузију,
и политичке приро
наишао је на слаб
познато какав је
сао и потписао Ф
изражавала нада
тегнутости и побо
вор на Царићев а

У таквој ситу
у Далмацији и Сп
зника да се јаче
рати за помоћ ист
кардиналу Гибонсу
средством Трумби
га о свом доласку
„тражи правду и
угрожено италијан
излагању, Царић је
ње код Вилсона да
јадранских терито
ки положај југосло
спорова, који су,
ва оцена италијан
цркве. Царић, очи
је Гибонсу да ће „
за јединство Цркве
прављиво компро
да нас држи подел

Писмо потв
раније био случај
сматрао „покрет за
ниоцем у будућој
динству цркве би
не католичке држ
папства. Ово би

[43] Хаусове хартије, Ф

[44] Дипломатски архив
СХС, 1919, Пов. бр. 2

ло даљу конфузију, па самим тим и оправдање за интервенције војне и политичке природе. Међутим, његов меморандум у питању Сплита наишао је на слаб или никакав одзив међу члановима комисије. Није познато какав је био одговор Лансинга, док је Хаусов одговор написао и потписао Фразијер. У њему се потврђивао пријем мемоара и изражавала нада да ће даљи развој догађаја довести до олакшања затегнутости и побољшања ситуације у граду. То је било све као одговор на Царићев апел за помоћ.[43]

У таквој ситуацији, суочен са могућношћу погоршавања стања у Далмацији и Сплиту, с једне, и неразумевања и неспремности савезника да се јаче ангажују, с друге стране, Царић је одлучио да се обрати за помоћ истакнутом прелату католичке хијерархије у Америци, кардиналу Гибонсу (Gibbons) из Балтимора. У том смислу он је, посредством Трумбића, упутио Гибонсу једно писмо, обавештавајући га о свом доласку у Париз на челу једне делегације свештенства да „тражи правду и мир за народе Југославије, чије је постојање државе угрожено италијанским захтевима за њеним областима". У даљем излагању, Царић је тражио његову помоћ и подршку, као и заузимање код Вилсона да се „заштити мој народ". Припајање Италији дела јадранских територија представљало би фатални ударац за политички положај југословенске државе у Европи и било извор бескрајних спорова, који су, иначе, започели светски сукоб. Занимљива је његова оцена италијанских освајања у Далмацији за положај Католичке цркве. Царић, очигледно забринут могућим развојем догађаја, указује Гибонсу да ће „католичка ствар коју наш народ заступа и покрет за јединство Цркве који је, надам се, наш велики задатак, бити непоправљиво компромитовани интервенцијом државе која има интерес да нас држи подељене".[44]

Писмо потврђује Царићеву сарадњу са Трумбићем, као што је раније био случај са Смодлаком. Оно исто тако указује да је бискуп сматрао „покрет за јединство цркве" (читај унију) веома важним чиниоцем у будућој држави, па самим тим и својом бригом. Рад на јединству цркве био би онемогућен освајањем дела територија од једне католичке државе, без обзира на ранији сукоб између те државе и папства. Ово би дало оправдање православној већини у новој држави

---

[43] Хаусове хартије, Фразијер Царићу, Париз, 8. III 1919.

[44] Дипломатски архив ДСИП (Београд), Кабинет Министра иностраних послова СХС, 1919, Пов. бр. 202.

да са неповерењем гледа на сваки покушај Католичке цркве да проведе одређени програм. Царић је, као и остали прелати Католичке цркве, очекивао помоћ од Ватикана у свом раду, али је исто толико био патриотски настројен да види какве су све последице могле да настану из тако замршеног спора. Високо свештенство било је везано за Ватикан и његову политику, па је стога и настојало да своје југословенство усклади са политиком римске курије. Ово, очигледно, није било лако и једноставно остварити.

Упркос свих напора власти и америчких официра стање у Сплиту није се много поправило. Деветог марта 1919. године италијански морнари, са бродова усидрених у сплитској луци, напали су становништво и српске војнике који су се налазили у граду. Било је доста рањених и повређених. Сутрадан, 10. марта Покрајинска влада предала је меморандум о догађајима америчком адмиралу А. П. Ниблаку (A. P. Niblack) тражећи његову заштиту.[45] У међувремену, комисија састављена од адмирала великих сила испитала је одговорност група или појединаца за личну и материјалну штету учињену том приликом. Већински извештај, који су потписали адмирали Сједињених Држава, Британије и Француске, стављао је одговорност за нереде на италијанску морнарицу која је одобрила хапшење цивила од морнара који се нису налазили на дужности као чланови међународних патрола. Ипак, све ово није сметало италијанској делегацији у Паризу да у свом програму територијалних захтева тражи прикључење Сплита Италији.[46]

Четрнаестог марта Вилсон се вратио у Париз.[47] Ту га је очекивао значајан посао, доношење дуго одлаганих одлука, одлука које су захтевале његово одобрење. Пред њим се такође налазила дуготрајна и болна дискусија о свим питањима која су се налазила на конференцијском столу. Међу онима који су његов долазак очекивали са нер-

[45] На седници Делегације 13. марта, прочитан је телеграм владе о овим нередима. Одлучено је да се овај преда бироу за штампу. Сутрадан било је одлучено да се тражи од Савезника, без Италије, да упуте у Сплит једну комисију са циљем да испита цео случај. Петнаестог марта прочитан је текст ноте Конференцији у вези инцидента у Сплиту. (Krizman-Hrabak, *Zapisnici*, 76–77; 78–79; Krizman, *Dalmacija...*, *Mogućnosti*, 2, 144; *Novo Doba* 10. III 1919.

[46] *Novo Doba* 18. III 1919; Krizman, *Dalmacija...*, *Mogućnosti*, бр. 3, 218.

[47] Harold Nicolson, *Peacemaking* 1919. London 1964, 284; Thomas A. Bailey, *Woodrow Wilson and the Lost Peace*, New York 1963, 209; Alexander A. George and Julliete A. George, *Woodrow Wilson and Colonel House. A Presonality Study*, New York 1956, 240.

возом били су
меморандум
ског питања.
жава, као и
овим били су
легацији у
рић му је упутио
лично. Захвалио
одбрани југословен
неке од својих
97% Југословена
СХС. Овим
ји, већ само
славија живети
било највећа
де начињен на
империјализма
наду да ће Југосл
је позвао Вилсона
одговор Царићу
предате захтеве
(Joseph Grew),
има прилику, да
ва писма вратио је
видно, Вилсон
иако је његове

Све ово
шенедељни
шно окончан.
надао и желео да
Међутим, у овом
првом реду
Да би се рад на
делегација четири
четворице које
проблема.[50] Према

[48] Хартије Стејт Д

[49] Вилсонове хартије,

[50] P. Mantoux, *Les*
1955, 13; Krizman;

возом били су Италијани и Југословени. Вилсону је био достављен меморандум америчких територијалних стручњака о решењу јадранског питања. Сви материјали о територијалним захтевима разних држава, као и појединаца, били су му упућени на проучавање. Међу овим били су и меморије и писма која је Царић упутио америчкој делегацији у његовом одсуству. Сутрадан по Вилсоновом доласку Царић му је упутио писмо, обраћајући му се у име свештенства и своје лично. Захвалио му је на његовом дотадашњем заузимању и ставу у одбрани југословенске ствари. У том писму Царић је поново навео неке од својих раније изнетих мисли. Ово је укључивало и наду да ће 97% Југословена који живе у Далмацији бити припојени Краљевини СХС. Овим захтевом Југословени не траже оно што припада Италији, већ само желе да буду уједињени. Нада се да ће Италија и Југославија живети као добри суседи, пошто би узајамно непријатељство било највећа трагедија за оба народа. Због тога, споразум мора да буде начињен на принципима правде и једнакости, а не стратегије и империјализма који могу поделити народе за векове. Изражавајући наду да ће Југославија бити ускоро призната од свих народа, Царић је позвао Вилсона да буде арбитер између две земље.[48] Позитиван одговор Царићу није дошао. Међутим, пошто је проучио све раније предате захтеве и меморандуме, Вилсон је обавестио Џозефа Груа (Joseph Grew), секретара америчке комисије, да обавести Царића, ако има прилику, да су му документи предати. Истовремено, сва Царићева писма вратио је Комисији са захтевом да се предају архиви.[49] Очевидно, Вилсон није намеравао да прими Царића у овом тренутку, иако је његове предлоге и сугестије примио к знању.

Све ово представљало је аларм за Царића, знак да је његов вишенедељни боравак и рад у Паризу имао мало изгледа да буде успешно окончан. Иако је посетио све остале америчке делегате, он се надао и желео да стигне до Вилсона, у кога је полагао највише наде. Међутим, у овом тренутку Вилсон је био заузет другим питањима, у првом реду разграничењима између Француске и Немачке, и другим. Да би се рад на овим питањима убрзао донета је одлука да шефови делегација четири велике силе формирају једно посебно тело – Веће четворице које би се забавило решавањем најтежих и најхитнијих проблема.[50] Према дневном реду дискусије, јадранско питање треба-

[48] Хартије Стејт Департмента 186.3411/288, Царић Вилсону, Париз, 15. (?) III 1919.

[49] Вилсонове хартије, VIII-A, Вилсон Јозефу Груу, Париз, 17. III 1919.

[50] P. Mantoux, *Les Libérations du Conceil de Quatres (24 mars – 28 juin 1919)* I Paris 1955, 13; Krizman; *Jadransko pitanje... Jadranski Zbornik* III, 300.

ло је да буде једно од најосетљивијих и најсложенијих. Било је очигледно да тек тада, кад ово питање дође на дневни ред, Царић и њему слични могу добити своју шансу и могућност да изнесу своје погледе и формулишу предлоге.

Царић није оклевао да своје предлоге за решење италијанско–југословенског спора достави шефовима свих делегација великих сила. Пошто се приближавало време повратка у Сплит, он је постајао све узнемиренији и нервознији. Због тога је у свом раду и активностима на Конференцији радио често противно основним линијама политике делегације СХС у вези с Далмацијом. Царић је, уопште, показивао наклоност да не ради сувише уско са Делегацијом, изузев што је одржавао повремене консултације са Смодлаком и Трумбићем.

Двадесетог марта 1919. године бискуп је одлучио да Силама упути свој коначни предлог за решење спора између две државе. До тада су његове акције биле, мање-више, напори да се укаже на потребу решења спора, као и линија на којима би такав споразум требало да се заснива. Детаљи нису били анализирани, тако да је свака његова акција имала карактер парцијалних или делимичних, непотпуних, скица. Тога дана Царић је упутио, поред осталих, Вилсону мемоар у коме је изнео своје погледе и предлоге, тражећи истовремено да буде примљен код шефа америчке делегације. У мемоару написаном на француском језику, Царић се залагао да се југословенски предлог о арбитражи прихвати као „најправедније, најједноставније и најпогодније решење". Ово је он замислио не као дипломатски маневар чији је циљ био да Италију доведе у непријатан положај, већ као искрени покушај. Практична страна оваквог решења била је у томе што би се заинтересоване стране најлакше ослободиле критика јавног мњења. Пошто су Италијани одбили идеју о арбитражи, поставља се питање да ли је, упркос овог, ипак могуће да се ова акција проведе у некој другој, прикривеној форми. Царић налази да је то било остварљиво у случају да Италија изрази у Већу десеторице да није компетентна да одлучи о овом случају и уздржи се од гласања. Исто тако, ако се Британија и Француска уздрже од гласања под изговором да немају довољно података да предлог решења оцене. Тада би се арбитража могла провести а да тако не изгледа. Ако, пак, Веће десеторице одлучи против Југословена, ови могу увек одбацити легалност одлуке, са мотивацијом да су од пет судија три некомпетентни, по свим мерилима и критеријумима. У случају да Веће одлучи по праведним критеријумима, Царић мисли да је споразум не само могућ, већ и

једноставан. Прихватљиво решење за Југословене, по његовом мишљењу, било би ово:

1. Априори искључити Далмацију са острвима из италијанских захтева, пошто тамо живи 96–97% Југословена;

2. Припојити Ријеку Југославији пошто је са територијалне, као и са сваке друге тачке гледишта, део Хрватске и излаз на море за већи део Југославије, посебно Србије. Италија је требало да добије у Ријеци трговачке и поморске привилегије и гарантије;

3. За сва остала питања Царић, наглашавајући да је то његово лично мишљење, верује да се нико, сем становништва које живи северно од Трста, не би противио да граница буде повучена средином Истре.

Да би се умирили Југословени који живе северно од Трста њима би требало да се гарантују исте привилегије које би уживали Италијани на Ријеци, заједно са оним делом Горице која је југословенска. На тај начин, Италијани би изгубили италијански елеменат у Ријеци и Задру, док би 80.000 Југословена Трста, 12.000 из Горице и сви они који живе у селима западне Истре и околини Трста припали Италији. Ово би била широка и дарежљива компензација. Овим аранжманима, уколико би се могли остварити, Италијани би добили Трст, а Југословени Ријеку, што би било на обострану корист. Тек у крајњем случају постојала је могућност да се изврши плебисцит. Уговором између Италије и Југославије, предлагао је Царић, решили би се положај и права етничких мањина у обема земљама. Уговор који би осигурао праведно поступање са мањинама служио би истовремено и као веза за одржавање пријатељских односа између две државе, предодређене да живе као пријатељи или непријатељи. У том случају сви стратегијски аргументи били би без вредности, непотребни новим генерацијама у обема државама. Интернационализација Ријеке била би прихватљива само онда ако Трст добије исти положај, и ако се Италијани не покажу сувише осионим. Ипак, бискуп је био чврсто уверен да овакво решење не би никога задовољило и да би било неприхватљиво за Југословене.[51]

Царићев мемоар представља веома интересантно, а истовремено, у неким појединостима, крајње реалистично приступање овим проблемима. Осим његовог инсистирања на идеји Вилсонове арбитраже, која је већ раније била напуштена, и спекулативних разми-

[51] Хартије Стејт Департмента 186.3411/43, Мемоар у вези могућег решења јадранског питања од сплитског бискупа др Јураја Царића, Париз, 20. III 1919.

шљања о начинима како ова да се проведе, Царићеви предлози пружали су реалну основу за преговоре. Ови предлози су, осим у случају Истре, у потпуном складу са политиком Делегације СХС.[52] Њему је било јасно да се савезници неће сагласити да се западна Истра укључи у југословенске државне границе, али је на том уступку заснивао своју концепцију о узајамним попуштањима и стварање боље атмосфере за евентуалне разговоре. С тим у вези треба посматрати и његов предлог о предаји Трста Италији, са Југословенима који су у њему живели, као и предаје Ријеке и Задра Југославији, са Италијанима који су ту живели. Оно што је било нереално јесте чињеница да је план претпостављао добру вољу и спремност италијанске делегације да овај проблем реши узајамним попуштањем. Несумњиво, италијанска влада и јавност нису, у овом тренутку, помишљали да овакве и сличне сугестије прихвате.

Два дана после пријема Царићевог мемоара и захтева за пријем, Вилсон је тражио од Фразијера да обавести бискупа да није у могућности да овог прими. Он је истовремено предложио да то учини неки други члан Комисије, уколико то већ раније није било учињено.[53] Двадесет четвртог марта Фразијер је о томе обавестио Царића, наглашавајући да састанак није било могуће одржати у том тренутку. Нада за састанак била је сачувана, али померен за касније. Царић је ово одлагање схватио на исти начин, и одмах сутрадан учинио нови покушај. Он је 25. марта посетио Фразијера и тражио од њега да уреди да га Вилсон прими. Фразијер је о томе новом захтеву обавестио Вилсона, док је Царићу јавио да је његов захтев упутио председнику. Истовремено, потврдио је пријем мемоара, додајући да је био преведен и подељен члановима Комисије.[54]

Садржај Царићевог мемоара узбудио је чланове Делегације СХС у Паризу када су за овај сазнали. Предлог о западној Истри наишао је на опште неодобравање и критику. Сматрало се да је Царић својим приватним акцијама слабио општу политику и положај Делегације, достављајући делегацијама и појединцима у Паризу предлоге који нису били у складу са службеном политиком. Због тога је на седници Делегације од 23. марта 1919. било одлучено да се на сутрашњу седницу позове и Царић. На тој седници он је био замољен да објасни свој рад за време боравка у Паризу. Бискуп је обавестио де-

[52] Од чланова Делегације СХС исти став заузимао је Смодлака. Он је одобравао давање западне Истре Италији. Блискост њихових погледа даљи је показатељ њихове блиске сарадње.

[53] *Вилсонове хартије*, VIII-А, Вилсон Фразијеру, Париз 22. III 1919.

[54] *Вилсонове хартије*; Меморандум за Вилсоновог секретара. Париз, 26. III 1919; *Хаусове хартије*, Фразијер Царићу, исти датум.

легате да је посетио једног од француских кардинала, а од политичара Пишона (Pichon), Балфура, Лансинга и друге. Свима овима, поред усмених објашњења, оставио је и писани мемоар о југословенским територијалним захтевима. Међутим, садржај мемоара представљао је његово лично, приватно гледиште које није имало ничег заједничког са службеним и званичним ставом и политиком Делегације.[55]

Царићево објашњење није задовољило присутне делегате. Преовлађује утисак да су они желели да се, у принципу, такве и сличне акције појединаца не проводе, као и да се убудуће сличне иницијативе појединаца избегавају. Настојало се да Делегација држи у својим рукама контролу над политичким акцијама у вези с појединим проблемима. Сутрадан, 25. марта на преподневној седници делегације, вођена је дискусија о Царићевом слању мемоара. Отокар Рибар (Rybar) сматрао је да се Царић није придржавао званичног меморандума Делегације, као и да је смањујући захтеве службено изнесене претио да ослаби рад делегата. Свако, укључујући овде и угледне личности, треба да ради у складу са политиком Делегације. С обзиром на то да је Царић у току свог излагања дан раније изнео да је радио у сагласности са неким члановима делегације, Рибар је захтевао да се ово изврши и да се такви делегати пронађу. Делегати су се сложили да се Царић, својим личним радом у питањима националних претензија, није придржавао службене политике изнете у званичном меморандуму.[56] Донета је одлука да је о свему овом требало скренути бискупу пажњу; делегација је предложила да се цензуришу и све публикације у вези службеног меморандума предатог Конференцији мира.

Упркос ове оштре критике бискупа Царића и његовог рада, Пашић није сматрао потребним да се њему онемогући даљи рад. Штавише, све ово није га спречило да се заузме код Вилсона да Царића прими. Пошто су у Паризу истовремено боравили и представници народа из италијанске зоне окупације у Далмацији: Сима Матавуљ, др Теодор Новаковић, др Јоаким Кујашић и др Воја Кучић, Пашић

---

[55] Krizman-Hrabak, *Zapisnici* 86.

[56] У службеном меморандуму који је делегација СХС уручила Мировној конференцији, тражило се прикључење Истре Југославији, с тим што би се италијанској мањини гарантовала одређена права. Око Ријеке и Далмације проблем није постојао, пошто је Царић тражио њихово укључење у Југославију. Узрок спора била је Царићева сугестија о подели Истре, као и залагање за арбитражу у тренуцима кад је Делегација одлучила да Конференцији мира предложи плебисцит. Треба нагласити да је Пашић прихватио неке од Царићевих сугестија и предлога, посебно у вези гарантија италијанској етничкој групи у Ријеци и Трсту. (Krizman-Hrabak, *Zapisnici*, 66–67, 68, 81, 86–87, 94, 319–320, 352, 358–361, 361–365; Krizman, *Jadransko pitanje..., Jadranski Zbornik* III, 301.

је молио Вилсона да ове прими заједно са бискупом.[57] Нема индикација да се од Царића тражило да у свом усменом излагању приликом пријема измени неке своје поставке, посебно ону о западној Истри. Ово може да послужи као индикација да је Пашић настојао да до овог сусрета дође, да се испита Вилсонов став и реакција на предложени план. На основу његових примедаба могла се ускладити нова акција. Ово је тим вероватније што се Вилсон није тих дана изјашњавао о својим плановима и идејама. Пашићево заузимање око Царићевог пријема није било успешно, као што је био и случај са далматинским делегатима.

Како се март приближавао крају, чинило се да ће Царићеви напори остати без резултата. Он је већ морао помишљати на повратак, нарочито после критике коју је имао у Делегацији, примедби владе из Београда и великим расходима у Паризу. Међутим, он је свој одлазак одлагао све до тренутка док се пријем не оствари. Тридесет првог марта, Царић је телефонирао Фразијеру у Хаусовој канцеларији, интересујући се да ли је постојала нека могућност да буде примљен, пошто је намеравао да напусти Париз у току сутрашњег дана. Фразијер је о овом захтеву обавестио Хауса који је упутио једну крађу препоруку Вилсону. Објашњавајући лош ефекат који је оставио пријем једне италијанске делегације из Ријеке, пре него што је Вилсон напустио Париз, као и увреду која је била нанета чињеницом да није примио Југословене по свом доласку из Америке, Хаус је указао на потребу да се Царићу дâ једна кратка аудијенција. Вилсон се сагласио да се пријем обави, 1. априла у 14 часова у његовој резиденцији (Place des Etat Unis 11).[58] Царићеви напори да допре до Вилсона били су завршени успешно, иако дан пријема није био најповољнији за разговор оне врсте који је Царић имао на уму.

Дискусија о јадранском питању тек се пробијала у први план рада Конференције. Међутим, у томе тренутку највећу пажњу привлачила је дискусија о француским захтевима за безбедношћу на источним границама, према Немачкој, репарацијама и другим. Због тога је резултат Царићеве акције имао мање видљиве резултате од оних које су постигли делегати из окупиране Далмације. Ово се догодило зато што су далматински делегати били примљени тек 17. априла, тј. у тренутку кад је јадранско питање стајало у првом плану

[57] *Вилсонове хартије*, VIII–A, Пашић Вилсону, Париз, 25. III 1919.

[58] Исто, Меморандум Фразијера Вилсону, Париз, 31. III 1919.

и кад су Вилсон
вези задовољ

Записан
Вилсона, 1. а
сплитском *Но*
проблеме о
разговора, Ви
питању следећ
свом снагом за
импресионирао
том приликом
ћевог плана
винарима у С
јалистички

Тиме је
карактер и обе
од становништ
и америчких
одржавали су се
Ови официри
учесницима у

Резултати
иако је он наст
каже потпуно
других југосло
ству, није схва
расположење и
стојали да доби
против Италијана
квалитете, рачу
сти и начела, н
лежао тако сло
ли и принципи
Италији, Вилсон
нима. Он није

[59] *Novo Doba* 12. IV

и кад су Вилсону били потребни нови предлози, сугестије и детаљи у вези задовољавајућег решења.

Записник или белешка о разговору вођеном између Царића и Вилсона, 1. априла није сачуван. Само Царићева изјава, објављена у сплитском *Новом добу*, после повратка из Париза, указује на неке проблеме о којима се расправљало приликом овог састанка. У току разговора, Вилсон је уверио Царића о свом ставу према јадранском питању следећим речима: „Можете бити уверени да ћу се заузети свом снагом за праведну ствар." Царић је још изјавио да га је Вилсон импресионирао „као идеалиста и човек енергичног духа". Да ли се том приликом разговарало и о другим питањима и детаљима Царићевог плана тешко је рећи. „У сваком случају" – изјавио је Царић новинарима у Сплиту – „наш положај у Паризу се поправио и империјалистички планови разбиће се о Вилсоновој енергији".[59]

Тиме је још једна акција која је носила изразито индивидуални карактер и обележје, проведена у име сплитске дијецезе и подржана од становништва, била завршена. Повремени додири између Царића и америчких адмирала и официра, после његовог повратка у Сплит, одржавали су се за све време боравка америчких бродова на Јадрану. Ови официри присуствовали су Царићевој сахрани, међу осталим учесницима у поворци.

***

Резултати Царићевих напора у Паризу били су ограничени, иако је он настојао да свој боравак у главном граду Француске прикаже потпуно успелим. Сплитски бискуп, као, уосталом, и већина других југословенских личности, у приватном или службеном својству, није схватио Вилсона и његову политику. Знајући за његово нерасположење и неодобравање италијанских захтева, сви они су настојали да добију од њега отворену и енергичну подршку за борбу против Италијана. Они су, у ствари, потценили његове политичке квалитете, рачунајући више на његов идеализам, осећање праведности и начела, него на кораке практичног политичара пред којим је лежао тако сложен и тежак задатак. Међутим, колико год да су идеали и принципи били, наизглед, у првом плану његовог става према Италији, Вилсон је био опрезан да се јавно солидарише са Југословенима. Он није хтео да Југословене у потпуности одбије, али исто та-

[59] *Novo Doba* 12. IV 1919. *Naš položaj u Parizu.* Разговор са бискупом Царићем.

ко није желео ни да их отворено подржи све до последњег тренутка, тј. до дана кад се показало да је сукоб са Италијом био неминован. Италијанска помоћ била му је потребна да оствари свој идеал – Лигу народа којој је поклањао све наде за будућност. Са друге стране, желео је стабилну и чврсту југословенску државу јер је ова, по његовом мишљењу, представљала гарантију за мир у том делу Европе. Сматрајући Италију слабом да спречи увлачење других европских сила у сукобе на Балкану, Вилсон је дозвољавао да се делимично учврсти на источној јадранској обали. Овде треба тражити објашњење за његово одобравање да се Италији дају стратегијске тачке на обали.

Ово су били чиниоци које Царић није познавао. Насупрот Вилсону, он је инсистирао на строгом провођењу начела националности, дајући Италији западну Истру, за коју је сматрао да је италијанска. Вилсон је, са своје стране, био наклоњенији комбиновању стратегијских разлога и националних линија, гдегод је то било могуће. Царић је стратегијске захтеве у потпуности одбацивао. Због тога приликом њиховог састанка, Вилсон није обећао ништа одређено и прецизно већ се држао као и раније или касније – не отуђити Југословене у потпуности, али им ништа прецизно и не обећавати. Исто се догодило и Пашићу 17. априла, иако је Вилсон већ раније био одлучио какав политички став ће заузети у овом питању.

Царић је био непомирљиви непријатељ Италије и њених претензија у Далмацији. Као високи црквени прелат, који је у току рата и раније био на страни Хабзбурговаца и Ватикана, такав његов став је разумљив. У данима распада Монархије он је одлучно стао у одбрану националне територије и југословенског живља; у својим изјавама показивао се отвореним подржаваоцем нове државе. У том светлу треба посматрати његову одлуку да путује у Париз. Међутим, карактеристично је да он, пре овог одлази у Ватикан, тражи одобрење и благослов папе Бенедикта XV за своју акцију. Он се обраћа и кардиналу Гибонсу, наглашавајући да ће Католичка црква бити крајње компромитована пред осталим верама у новој држави ако се Италији дозволи да пороби делове наших народа. Ово указује да је он, поред свога патриотизма и залагања за стабилност нове државе, сматрао да Католичка црква треба да има одређену мисију. Да ли је ово требало да буде на линији Махничевог плана о унији и спречавању ширења опасности са Истока, тешко је одредити са сигурношћу. Његово нерасположење према Италији носи обележје сукоба између Ватикана и либералне Италије после уједињења. Он такво нерасположење не крије али исто тако он није свестан да су, у том тренутку, политика Ватикана и службене Италије постајале све ближе, да је црква подржавала владину политику. У томе је била и основна противречност: део национално свесног високог свештенства налазио се у дилеми и неизвесности, бар за кратко време, о оном шта је била права полити-

ка римске курије, која је постајала све више антијугословенска, и својих напора да се солидарише са захтевима истакнутим у домовини.

Лука Папафава, бискуп хварски

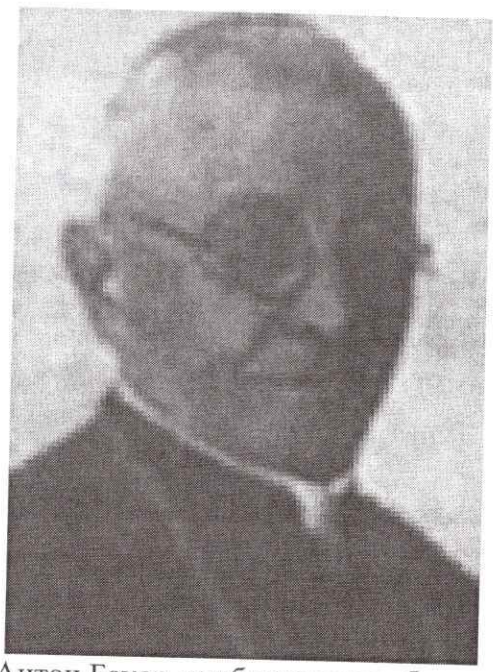

Антон Бауер, надбискуп загребачки

Краљ Александар I Карађорђевић

СУКОБ ИЗМЕЂУ ВАТИКАНА И КАТОЛИЧКОГ КЛЕРА ДАЛМАЦИЈЕ 1918–1919.

У претходном чланку испитали смо – на основу тада расположиве грађе – политички и национални рад, а пре свега борбу сплитског бискупа др Јураја Царића против италијанског присуства и политике у окупираним деловима Далмације 1918–1919. године –. Том приликом смо указали на његова упорна настојања да посредством живе речи и слањем меморандума државницима, политичарима, генералима и високим црквеним прелатима, опише и објасни негативан карактер италијанске политике, њене могуће последице на политичком и верском плану и сукобе који су због тога избијали међу дојучерашњим савезницима. Бискуп Царић је, такође, излагао своје планове и предлоге за решавање италијанско–југословенског спора на Јадрану. У жељи да највише верске и политичке форуме и личности (Ватикан, Балфура, Пишона, Лансинга, маршала Фоша, Мировну конференцију) упозна са својим ставовима и идејама, бискуп Царић је путовао у Рим и Париз, где је провео више недеља образлажући њихову сврсисходност и оправданост. У свом раду бискуп је уживао подршку делегације Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, у Паризу, и политичких и црквених кругова у Далмацији. Пре одласка у Париз, на челу једне мисије католичког свештенства Далмације, бискуп Царић је провео неколико дана у Риму, где је разговарао са највишим функционерима римске Курије и папом Бенедиктом XV. Тајно се састао и са представницима италијанске владе.[1] У тим разговорима је настојао да обезбеди њихову подршку за свој рад у Паризу и политику у земљи.

Многе Царићеве акције и кораци у Југославији, Италији, Ватикану и француској престоници остали су недовољно осветљени, његови мотиви неразјашњени, а исход покривен копреном ћутања и неизвесности. У међувремену, нова архивска грађа, домаће и стране провеније нције, постала је приступачна за испитивање, откривајући широке могућности за потпуније упознавање деловања бискупа Ца-

---

[1] Д. Живојиновић, *Сплитски бискуп др Јурај Царић и борба против италијанске политике у Далмацији, 1918–1919. године*, Историјски гласник 2–3 (1968) 145–168.

рића, његових мотива и успеха. То нас је навело да се, у светлости нове грађе, још једном осврнемо на тај занимљив детаљ из комплексне проблематике јадранског питања. Детаљно испитивање Царићевог деловања има и шири значај. Оно може да допринесе потпунијем уобличавању и разумевању природе сукоба између Ватикана и далматинског клера, високог и нижег, у питању југословенске државе, њене будућности и улоге Католичке цркве у њој. За разлику од високог католичког клера других југословенских области бивше Аустро-Угарске Монархије (Хрватске, Словеније, Босне), далматински клер је одмах стао на страну нове државе Срба, Хрвата и Словенаца и одлучно се супротставио италијанској војној окупацији области додељених апенинској краљевини Лондонским пактом из 1915. године. Различито реаговање католичког клера било је последица страха, неизвесности и неповерења према политици Италије на источној обали Јадрана, према Србији, њеној православној династији и бројности припадника православне вере у новој држави. Далматински бискупи и свештенство, са своје стране, очекивали су с нескривеним страхом и неповерењем уобличавање политике Св. Столице и њене ефекте после закључења примирја с Аустро-Угарском, 3. XI 1918. године. Искуства из прошлости давали су довољно разлога за забринутост.[2] Истовремено, страх од Србије и православља био је, међу католичким клером у Далмацији, у поређењу са расположењем у другим крајевима, занемарљив.

Суочени с неминовним распадом хабзбуршке монархије, у данима пред крај рата, Папа и Курија нису оклевали да заузму свој став. Одлука хрватског Сабора да раскине своје историјске везе са династијом Хабзбурга, 29. X 1918. године, изазвала је нерасположење у Курији. То је било разумљиво. Курија је била застрашена могућношћу рушења старог поретка, чији је један од стубова и представника била Аустро-Угарска, ширења социјализма и национализма у Европи. Они су били супротни основним постулатима политике Св. Столице и њеном универзалном карактеру. Стварање националних држава било је такође непожељно, иако је у том погледу било разлика у ставовима према појединим народима. Курија је у више наврата истицала да би то могло да доведе до опште политичке нестабилности у Европи и до експанзије протестантизма и православља на рачун католичанства. „Југословенска држава", тврдио је Пје-

[2] Исти, *Света Столица и стварање југословенске државе, 1914–1918. године*, Политички живот Југославије 1914–1945, Зборник радова (Трећи програм Радио Београда: Београд 1973) 266–267.

тро кардинал
пошто за то
да оправда
томе није био
ком рата, ипак,
пад Аустро-У
поре да постиг
кој сарадњи.
Италији, у жељ
Међутим, тада
се задовољи
ти све што јој је
лији заштитник
прихватили и
венских, претеж
Истри и другде.
једне национ
кан већ деценија
била цена коју је
чиме је истовре
католика већ

Искрцавање
пационих власти
ног Јадрана изаз
га оних који су
– уједињење у
је највећи део
учешће, без обз
пи или жупно
из приморских
шене симпатије
тији су били
сип Марчелић,
сењски Јосип
због наглашених

[3] C. a'Court Repington
[4] За више обавешт
види Š. Peričić, *Prilog*
Radovi Instituta JAZU
Dalmaciji 1918–1920.

тро кардинал Гаспари, „није имала никаквих изгледа да опстане", пошто за то није имала никаквих предуслова.[3] Тиме као да је желео да оправда анационалну и антисловенску политику Курије, иако у томе није био потпуно доследан. Државни секретар и Папа су се током рата, ипак, залагали за стварање независне Пољске. Кад је распад Аустро-Угарске постао неминован, Ватикан је учинио нове напоре да постигне прећутни споразум с Италијом о будућој политичкој сарадњи. Курија је подржавала давање територијалних уступака Италији, у жељи да дође до споразума између ње и Хабзбурговаца. Међутим, тада је већ било касно. Италијанска влада није желела да се задовољи уступцима Аустро-Угарске, јер је очекивала да ће добити све што јој је било обећано Лондонским пактом. Тражећи у Италији заштитника, уместо нестале Аустро-Угарске, Курија и Папа су прихватили и њену агресивну, освајачку политику на рачун југословенских, претежно хрватских територија у Далмацији, на острвима, у Истри и другде. Њима није нимало сметало што су тиме католици једне националности потпадали под контролу силе са којом се Ватикан већ деценијама налазио у отвореном политичком сукобу. То је била цена коју је Папа морао да плати за будућу сарадњу с Италијом, чиме је истовремено потврдио да је био не само пастир милионима католика већ исто толико и италијански патриота.

Искрцавање италијанских војно-поморских снага и мере окупационих власти у Далмацији, Истри и на острвима средњег и северног Јадрана изазвале су протесте и узбудиле духове многих, пре свега оних који су очекивали несметано остварење националног идеала – уједињење у заједничку државу Срба, Хрвата и Словенаца.[4] У томе је највећи део патриотски настројеног католичког клера узео видно учешће, без обзира на то да ли је то био виши или нижи клер, бискупи или жупно свештенство. Знатан број високих, угледних прелата из приморских крајева показивао је, још пре завршетка рата, наглашене симпатије за југословенско уједињење. Међу њима најистакнутији су били бискуп которски Франо Тица Учелини, дубровачки Јосип Марчелић, хварски Лука Папафава, сплитски Антун Ђивоје, сењски Јосип Марушић, крчки Антун Махнич и други. Појединце су због наглашених националних аспирација и рада, у току рата и за

---

[3] C. a'Court Repington, *La premiere guerre mondiale 1914–1918* (Paris 1924) 513–519.

[4] За више обавештења о природи, методима и циљевима италијанске окупације види Š. Peričić, *Prilog poznavanju talijanske okupacije Dalmacije 1918–1923. godine*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, 20 (Zadar 1973) 7–48; D. Živojinović, *Italija u Dalmaciji 1918–1920. godine*, Zadarska Revija XXIII, 1–2 (1974) 98–120.

време италијанске окупације, затварали, испитивали и протеривали из њихових дијецеза.[5] Слобода деловања бискупа зависила је од тога да ли је њихово седиште било у окупираним крајевима. У областима у којима италијанска окупациона власт није била успостављена (крајеви јужно од рта Планке) католички клер, укључујући и бискупе, могао је да делује политички без икаквих сметњи. Међу њима се, својим угледом и способностима, посебно истицао сплитски бискуп др Јурај Царић. С друге стране, у крајевима које су окупирале италијанска армија и морнарица, политичка делатност није била дозвољена. Поједини бискупи су се, из страха од италијанских репресалија (Папафава, Марушић), уздржавали од отворених политичких делатности; задарски надбискуп Вицко Пулишић је подржавао италијанску политику, док је Махнич, због својих честих протеста и одбијања да спроводи наредбе окупационих власти, био депортован у Италију.[6]

Поступак према угледним Југословенима, посебно Хрватима, у окупираним крајевима изазвао је општу индигнацију и протесте. Оштрица италијанског притиска била је управљена на све оне који су се супротстављали италијанској окупацији и италијанском присуству на источној обали уопште. Међу њима су били учитељи, адвокати, пословни људи, истакнуте политичке личности и католички клер. Свештенство се нарочито налазило на удару због одбијања да спроводи у живот наредбе окупационих власти, нарочито војних команди. Отпор свештенства подстицао је вернике да се супротстављају окупационих властима и тако им стварају посебне тешкоће у администрацији. Свештеници су одбијали да у црквама држе службу на италијанском језику, одржавали су повремено састанке с истакнутим личностима, отворено говорили против Италије и њених оружаних снага и захтевали њихову неодложну евакуацију из Далмације. Поједини свештеници су отворено протестовали против италијанске окупације, а Боне Кулишић, жупник из Високог код Перковића, изјавио је локалном италијанском команданту да „ми признајемо и увек ћемо признавати да смо само југословенски поданици, да је у Сплиту наша територијална влада и наш законски вођа Петар I“.[7] Било је и

[5] Х. Вендел, *Борба Југословена за слободу и независност* (Београд 1925) 684; V. Novak, *Magnum Crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj* (Zagreb 1948), 41–42, 65; Живојиновић, *Бискуп Царић*, 145–146.

[6] I. Radić, *Dr Antun Mahnič, biskup krčki* (Slavonska Požega 1940), 191–192.

[7] Поморска команда у Задру адмиралу Милу, Задар 16. XII 1918. Governo della Dalmazia e delle Isole Dalmate e Curzolane, кутија 9. Хисторијски Архив у Задру;

других, сличних
толичког клера,

Суочени с
гувернер окупира
су да се одлучно
но супротстављали
сти су наредиле
лијанска застава,
бојка. Три жупни
бојници; ухапшени
шчице, Прека и
забранио да
окупио у катедр
изазвале међу
вали Италијани.
ју, команданту
вљали италијанск
буду депортовани

Поред упа
затварања и про
стојали да међу
ма сарађују. Такви
томе био занемар
ством помоћу ко
рочито примењив
тан Еторе Спорти
„клер непријатељ
командант Хвара.

Боне Кулишић коман
почетком јануара 191
и доведе пред војни

[8] J. Бјанкини, *Прва*
Јадранска Стража (Б
Царић, 146–147; Ма
3.

[9] Војни комесар Шибе
Рогозница, 20. XII 191

[10] Спортиело Милу, Б
Исто, 88.

других, сличних примера, који су показивали право расположење католичког клера, нарочито нижег, према италијанској окупацији.

Суочени с отпором свештенства, италијанске војне власти и гувернер окупиране Далмације, вицеадмирал Енрико Мило, решили су да се одлучно обрачунају с оним свештеницима који су се отворено супротстављали италијанским плановима и намерама. Војне власти су наредиле да се на надбискупској палати у Задру истакне италијанска застава, а са жупне цркве у Рабу уклони југословенска тробојка. Три жупника са Пага су ухапшена и доведена у Задар као разбојници; ухапшени су, истовремено, жупници Лукорана, Сутомишчице, Прека и других места. Шибенском бискупу адмирал Мило је забранио да служи мису захвалницу за уједињење, иако се народ окупио у катедрали. Слично се поновило и у Задру. Такве мере су изазвале међу становништвом ефекат супротан оном који су очекивали Италијани. Због тога је Мило наредио контраадмиралу Галеанију, команданту снага у Шибенику, да сви они који су се супротстављали италијанској окупацији, укључујући и свештенство, морају да буду депортовани у Италију.[8]

Поред упадања у цркве и жупске домове, претњи, кажњавања, затварања и протеривања, адмирал Мило и његови сарадници су настојали да међу свештенством нађу оне који су били вољни да са њима сарађују. Таквих је било мало, па је успех италијанских власти у томе био занемарљив. Често су се служили деобом хране као средством помоћу кога су желели да привуку клер на сарадњу. То се нарочито примењивало у сиромашним жупама.[9] Командант Виса, капетан Еторе Спортиело (Ettore Sportiello), отворено је признао да је „клер непријатељски [настројен] према нама“, а слично је писао и командант Хвара.[10]

Боне Кулишић команданту трупа у Перковићу, Перковић 30. XII 1918. Исто, 9; почетком јануара 1919. године адмирал Галеани је наредио да се Кулишић ухапси и доведе пред војни суд у Задру.

[8] J. Бјанкини, *Прва два мјесеца италијанске окупације Далмације*, Алманах Јадранска Стража (Београд 1928/29) 125–128, 134–135; Живојиновић, *Бискуп Царић*, 146–147; Мило Галеанију, Шибеник, 21. XII 1918. Governo della Dalmazia, 3.

[9] Војни комесар Шибеника Милу, Шибеник, 17. XII 1918. Исто, 27; Менини Милу, Рогозница, 20. XII 1918, Исто 3; Менини Милу, Сплит, 16. I 1919. Исто, 32.

[10] Спортиело Милу, Вис, 15. XII 1918; командант Хвара истом, Хвар, 24. XII 1918. Исто, 88.

Поред насилних мера и коришћења хране као средства притиска, адмирал Мило је покушао да у окупирану Далмацију доведе италијанске свештенике, укључујући и војне, ради пропаганде. Од гувернера Трста тражио је да у Далмацију упути свештеника Семерија; истог дана је предложио Поморској команди у Анкони да упути у Далмацију дон Чезара Постија, „познатог по својим чврстим италијанским осећањима". Његов задатак би био, према Миловој замисли, да „врши италијанску пропаганду међу становништвом, како би се супротставили опасној акцији против наше политике, коју води хрватски клер".[11] У фебруару 1919. године у Далмацију је дошао и дон Angelico d'Amelio са циљем да међу хрватским клером на Корчули и другде „шири поверење у италијанску политику, њену праведност и исправност владе и широкогрудост наших људи". У извештају о боравку на Корчули, d'Amelio је закључио да Италија треба много да ради, у школама, преко штампе и за добробит људи, посебно за њихов економски развитак. То је било, иако индиректно, признање да d'Amelio није постигао очекиван успех; његова делатност у Далмацији представљала је потврду претпоставке, широко распрострањене ту и у другим крајевима, о блиској сарадњи између италијанске владе и Св. Столице у заједничкој борби против краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и за остварење империјалистичких планова апенинске краљевине на источној обали Јадранског мора.[12]

Заиста, адмирал Мило, одлучни протагониста италијанске експанзије и политике чврсте руке, суочен с отпором католичког клера, који је претио да доведе у питање његове планове и политику, био је одлучан да тражи подршку и помоћ Св. Столице. У складу са наслеђем Рисорђимента, Мило је у држању католичког клера видео последице његовог аустрофилства и италофобије. За бискупа Царића је тврдио да је био „познат по својим антиталијанским стремљењима и да је донедавно био присталица нестале Аустро-Угарске". Мило није скривао своје огорчење због држања католичког клера, што је потврђивало и његову немоћ да му наметне своју вољу и приволи га на сарадњу. Крајем децембра 1918. године, у огорчењу пораженог, тврдио је да „овдашњи свештеници немају ни веру нити отаџбину и

[11] Мило гувернеру Трста, Шибеник, 23. XII 1918. Цивилно повереништво за Далмацију, кутија 109. Хисторијски Архив у Задру; Мило команди Анконе, Шибеник, 23. XII 1918. Governo della Dalmazia, 27. Неколико дана касније, 28. децембра, команда Анконе је обавестила Мила да се Пости сагласио да дође у Далмацију.

[12] D. Živojinović, *Italija u Dalmaciji 1918–1920. godine*, 111–112.

бунтовници су
разочарања, нем
стојећих прилика
отаџбину била је
сти. Католички
онолико колико
ност Св. Столици
био спреман да
ју. То је била
ти и која је спреч
зроковало много

С обзиром
распад Аустро-У
природна. Прили
ње југословенске
Италијом, како б
Први корак у том
наложивши југосл
ма новој држави
билизације.[14] С
трала, у том тре
ставити да је Па
то је било неких
који су потврђива
ја делова јадранске
морнарице примље
ступци италијанск
су изазвали њену

[13] Мило адмиралу
Dalmazia, 54; коман
капетан Ђулио Мен
посебно високи, де
из Ватикана у том
1920 (Bologna 1925)

[14] „*L'Osservatore Ro*

[15] У време прегово
обавестио посланик
Аустро-Угарске, Ит
приступ Словенима
italiana 1914–1915 (B

бунтовници су против Ватикана".[13] То је био веран приказ његовог разочарања, немоћи и вапаја за сарадњом Курије у разрешавању постојећих прилика. Милова тврдња да свештенство није имало веру и отаџбину била је, очевидно, неодржива и није одговарала стварности. Католички клер је, свакако, у тим данима био одан Св. Оцу бар онолико колико је био лојалан новој југословенској држави. Лојалност Св. Столици, пак, у тим тренуцима није била толика да је клер био спреман да потпуно подржи њено италофилство и словенофобију. То је била чињеница коју адмирал Мило није био у стању да схвати и која је спречавала остварење његових планова. То му је проузроковало много бесаних ноћи, тада и касније.

С обзиром на став Св. Столице према Италији у данима пред распад Аустро-Угарске, сарадња између њих, иако прећутна, била је природна. Прилике настале после распада Аустро-Угарске и стварање југословенске државе подстакле су Св. Столицу да сарађује с Италијом, како би се прилике у Далмацији и другде што пре средиле. Први корак у том правцу учинио је Бенедикт XV, 8. XI 1918. године, наложивши југословенском епископату да заузме коректан став према новој држави и подржи њене напоре за постизање унутрашње стабилизације.[14] С обзиром на то да се окупирана Далмација није сматрала, у том тренутку, делом југословенске државе, може се претпоставити да је Папа био склон да подржи њено припајање Италији. За то је било неких индикација у прошлости.[15] Било је и других детаља који су потврђивали праве намере Курије у тим тренуцима. Окупација делова јадранске обале и острва од стране италијанских трупа и морнарице примљена је у њој са ћутањем, без протеста. Чак ни поступци италијанских власти, посебно притисак и прогони клера, нису изазвали њену реакцију. Ћутање Св. Столице стварало је узнеми-

---

[13] Мило адмиралу Ди Ревелу, Шибеник б.д. (децембар 1918). Governo della Dalmazia, 54; командант италијанског ратног брода „Puglia", усидреног у Сплиту, капетан Ђулио Менини, писао је да су се Италијани надали да ће католички клер, а посебно високи, деловати у корист Италије. Веровао је да је клер добио упутства из Ватикана у том смислу. G. Menini, *Passione Adriatica. Ricordi di Dalmazia 1918–1920* (Bologna 1925) 71.

[14] „*L'Osservatore Romano*", 10. XI 1918. године.

[15] У време преговора за потписивање Лондонског пакта, кардинал Гаспари је обавестио посланика Пруске при Ватикану, Мулберга, да, у случају пораза Аустро-Угарске, Италија треба да добије Далмацију, како би се онемогућио приступ Словенима на Јадранско море. A. Monticone, *La Germania e la neutralita italiana 1914–1915* (Bologna 1971) 207.

реност и нерасположење међу католичким клером и становништвом. То је допринело да се створи уверење да је Ватикан, као толико пута у прошлости, стао поново на страну непријатеља југословенских народа, а пре свега Хрвата.[16] Такво уверење, као што се касније показало, било је оправдано.

Такво Папино држање одговарало је настојањима Ватикана да приволи италијанску владу да приступи решавању неких спорних питања из њихових међусобних односа. У питању је био обичан *quid pro quo*, толико пута примењиван у прошлости, а посебно у време рата. Иницијатива за споразум потекла је, штавише, из Ватикана. Подстакнута, вероватно, присуством бискупа Царића у Риму, његовим разговорима и намерама да путује у Париз, Курија је одлучила да учини први корак. Поручник Феручо Феруци, обавештајни официр италијанске армије у Далмацији, одакле је његова породица била пореклом, обавестио је адмирала Паола Таона ди Ревела, начелника адмиралштаба италијанске морнарице, о својим разговорима са монс. Франческом Тедескинијем, државним подсекретаром у Ватикану. Том приликом Феруци је сазнао да је „Ватикан био нама [Италији] веома наклоњен у јадранском питању". Тедескини је изјавио да су у „Ватикану чинили и чине све што могу код далматинског клера да умери и измени свој непопустљив став против нас и да су у томе имали успеха". У разговорима с одговорним личностима у Курији Феруцију је такође саопштено да је „Ватикан био веома наклоњен да размотри било какав предлог наше владе у циљу решавања спорних питања". За узврат, у Курији су били спремни да „пруже пуну подршку, дипломатску и другу, нашим јадранским аспирацијама". Понуда је била довољно прецизна и јасна, иако је у тим тренуцима била за италијанску владу потпуно неприхватљива. Са своје стране, адмирал Ди Ревел је био склон да предлог прихвати, свестан тежине проблема са којима су се сусретали адмирал Мило и његове окупационе снаге у Далмацији.[17] Сонино је, са своје стране, одбио да прихвати предлог Ватикана, иако је кардинал Гаспари понудио, у неколико наврата, своју помоћ и подршку у Далмацији и саветовао владу да убудуће буде умеренија и опрезнија у свом држању према католичком клеру, а посебно према бискупима.[18]

---

[16] D. Živojinović, *Sveta Stolica i stvaranje jugoslovenske države*, 268; исти, *Бискуп Царић*, 147.

[17] Ди Ревел Сонину, Рим, 12. II 1919. лично, поверљиво. *Хартије Сиднија Сонина* ролна 48. МОнтеспертоли, Италија; D. Živojinović, *Sveta Stolica i stvaranje jugoslovenske države*, 268–269.

[18] F. M. Broglio, *Italia e Santa Sede. Dalla grande guerra alla conciliazione. Aspetti politici e giuridici* (Bari 1966) 60, 373.

Непрекидно погоршавање политичких прилика, опасност од ширења италијанске окупације, репресалије и страх становништва, ћутање Ватикана и несређене прилике у новој држави учиниле су Царићеве политичке иницијативе и делатност пожељним и оправданим. Као бискуп највеће и најмногољудније дијецезе у Далмацији, слободан у свом деловању, Царић је био погодна личност за акције ширих, интернационалних размера, као одличан зналац страних језика, духовит и козер. Иако га је адмирал Мило сматрао проаустријски настројеним, Царићева југословенска оријентација и симпатије су биле, у тим тренуцима, несумњиве. Неколико дана пре одвајања Хрватске од Аустро-Угарске, Царић је 24. X 1918. године обавестио свештенство своје дијецезе да је „нашем троименом народу већ осигурана посебна држава". Поводом уласка српског одреда у Сплит, Царић је, 20. XI 1918. године, поздравио присутне и изјавио да је свештенство сплитске дијецезе било међу првима који су се заложили за „нашу Југославију". Истом приликом је истакао да ће српска војска бити „јемство мира и реда [...] али и јемство обране, кад би коголи год заборавио да сада владају на свијету принципу Бенедикта XV и Вилсона".[19] То је била отворена алузија на италијанске аспирације и окупацију делова источне обале. Неколико дана касније Царић је изјавио команданту америчког поморског одреда, усидреног у сплитској луци, поручнику Чарлсу Спафорду, да ће се најодлучније супротставити присуству Италије у Далмацији у било коме облику.[20] Изјаве сличног садржаја Царић је давао и у другим приликама и разговорима са разним лицима, југословенским или савезничким.

Бискуп Царић је, заједно с осталим великодостојницима Католичке цркве југословенских земаља, укључујући и неке из окупираних делова Далмације (Марушић, Премуж), присуствовао раду бискупске конференције, одржане у Загребу од 27–29. XI 1918. године. Конференција је донела неколико веома значајних одлука и резолуција, укључујући и поздрав Бенедикту XV у име читавог југословенског клера.[21] Једна од одлука конференције била је препорука да сва спорна питања у вези са југословенском државом треба решити у споразуму са Св. Столицом. Резолуције конференције су указивале

---

[19] *Novo Doba*, Split, 22. XI 1918; Д. Живојиновић, *Бискуп Царић*, 150–151.

[20] Ратни дневник, 23. XI 1918. Обавештајна служба америчке морнарице. *Naval Records of the Department of the Navy*, Nacionalni Arhiv SAD, Вашингтон.

[21] F. Šišić, *Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1919.* (Zagreb 1920) 262–263; V. Novak, *Magnum Crimen*, 73–76.

на несклад између политике Св. Столице и жеља католичке хијерархије. С обзиром на потоње догађаје и акције, може се претпоставити да су сакупљени прелати подржали бискупа Царића у његовим настојањима да иступа у име читавог католичког клера Далмације. Очито да је Царић том приликом оштро осудио италијанску окупацију и описао прилике у далматинским дијецезама као штетне и опасне по католичанство и Хрвате. Кнез-бискуп љубљански, др Антон Бонавентура Јеглич, забележио је да су се дискусије на конференцији одвијале мирно, а да је једино „бискуп Царић из Сплита имао необуздан темперамент“.[22] Опрезном Јегличу такво држање је изгледало непотребно, изазовно и опасно по југословенски католички клер, као отворена могућност да се дође у сукоб са Св. Столицом. То истовремено показује и разлике у приступу између далматинског клера и бискупа у другим крајевима у питању италијанске окупације.

Одмах по завршетку рада конференције Царић је отпочео отворену кампању против италијанске окупације. Пре поласка из Загреба у Ријеку, бискуп је уреднику загребачког листа *Народна политика* дао изјаву у којој је изнео свој став према Лондонском пакту и италијанском присуству на источној обали Јадрана. За њега су те две ствари биле узајамно повезане, а окупација се могла „донекле схватити“ постојањем Лондонског пакта. Царића су узнемиравали поступци окупационих власти, а они су превазилазили одредбе пакта. У томе је видео неку корист, прилику за владе Антанте и САД да се, преко својих представника, упознају са поступцима и држањем Италијана. То ће олакшати њихову одлуку у корист државе СХС. Царић је показао да је много очекивао од председника Вилсона, чији се став потпуно подударао са „нашом идеологијом“. Осудио је подршку Енглеске и Француске Лондонском пакту, али је изразио наду да се њихов став може изменити. До тога је могло доћи директним и индиректним путем. У првом случају „морамо непрестано опетовати да Лондонски пакт не може бити предметом скрупула за то јер не постоје битне претпоставке. Антанта је имала пред очима Аустро-Угарску и подјармљени народ, а не слободну Југославију“. Сада се морално и правно променио субјект и објект пакта, закључио је бискуп. Исто тако, додао је Царић, Енглези и Французи су веровали да

[22] Дневник др Антона Бонавентуре Јеглича, бискупа љубљанског, 30. XI 1918. Архив ЦК СК Словеније, Љубљана.

се радило о областима иреденте, кад се залеђе није узимало у обзир. Индиректно, тврдио је Царић, против Лондонског пакта се могло борити применом Вилсонових принципа и начела папе Бенедикта XV, изнетих у мировној ноти од 1. VIII 1917. године. На крају, Царић је закључио да је најбољи начин борбе против Италије био да се југословенска држава што пре организује и оснажи, чиме би најбоље доказала да је користан члан заједнице слободних држава.[23]

Царићева изјава, за коју су Италијани веома брзо сазнали, указивала је на правце његове будуће акције, аргументе и циљеве. У њој је било неколико финих запажања и закључака, али исто толико и приметних илузија. Најочевиднија је била нада у свесрдну подршку Папе и председника Вилсона. Таква илузија је, унеколико, била природна, а њу је подржавало широко распрострањено уверење у Папину добронамерност и жељу да ради за мир. У Вилсонове намере, такође, мало ко је могао да сумња, па се од њега очекивала правда за све, укључујући Југословене.

Царић је од првих дана примирја показивао неповерење према Енглеској, њеној политици и држању према Италији. Капетану Спафорду је изјавио да Енглеска, пошто је и сама постала велика сила путем освајања, није била у стању да се супротстави настојањима италијанске владе да спроведе у живот одредбе Лондонског пакта.[24] Као добром дипломати, Царићу то није сметало да, по повратку у Ријеку, тражи подршку енглеске владе за становишта бискупске конференције. У разговору с енглеским генералом Гордоном у Ријеци, 2. XII 1918. године, Царић је изнео становиште конференције у погледу Далмације и предао му петицију, у име југословенских бискупа, за председника британске владе Лојда Џорџа. Бискуп је оптуживао италијанске окупационе власти због понашања у окупираним крајевима и због укидања цивилне администрације у њима. Због тога је бискупска конференција захтевала да се Италијани, уколико остану у окупираним крајевима, придржавају одредби Лондонског пакта и примирја с Аустро-Угарском. Окупација је могла да буде војна по карактеру, али италијанска армија није смела да уклања цивилне органе власти и искључује из ње остале савезничке државе. Она је морала да буде привремена и Италија није смела да доноси одлуке само у своје име. На крају, Царић је обавестио генерала Гордона да „Југословени толико мрзе Италијане да са њима не могу живети у сло-

[23] *Novo Doba*, Split, 5. XII 1918. године.

[24] Спафордов ратни дневник, Сплит, 23. XI 1918. године.

зи...". Прихватајући петицију од Царића, енглески генерал је тражио да народ у окупираним крајевима остане миран и не изазива Италијане, мада је признао да је и за умерене, као што је био Царић, било тешко да прихвате италијанску окупацију и њене последице. Гордон је сплитског бискупа оценио као умереног и интелигентног човека.[25]

Разговор са генералом Гордоном у Ријеци показује да је бискупска конференција овластила Царића да иступа у име народа и свештенства читаве Далмације, као и њеног окупираног дела. Став конференције је био прецизно одређен: бискупи су били склони да прихвате привремену окупацију делова Далмације, тражили су учешће других савезничких снага у њој и захтевали да се задржи постојећи административни систем у њој. То је показало да бискупи нису веровали у оправданост примене Лондонског пакта, а окупирану Далмацију су сматрали делом југословенске државе. У том погледу становиште и захтеви југословенских бискупа били су у потпуној противречности са ставом и политиком Св. Столице. Значајно је да су бискупи препустили Царићу да иступа у њихово име у разговорима са генералом Гордоном, што није био случај у његовим сусретима са другим политичким личностима. Очевидно се тиме желела дати већа тежина акција са Енглезима, у чију се објективност у том питању није много веровало.

Почетак 1919. године донео је појачан притисак италијанских окупационих власти, смањење или потпуно укидање права и слобода југословенских политичких организација и појединаца, укључујући и свештенство, економску блокаду и изолацију окупиране зоне и учестале интернације и депортовања у Италију. Ширили су се гласови и вршиле припреме за искрцавање италијанских снага у Сплиту, што је претило да прошири окупациону зону. Царић је био забринут због могућих последица такве акције, што га је навело да учини нов корак у намери да је спречи. Почетком јануара 1919. године обратио се личним писмом краљу Ђорђу V и тражио заштиту и интервенцију против такве акције. Детаљно је описао италијанску окупацију Далмације и истакао да је због тога становништво било „подчињеније и узнемиреније него у време рата", док је претња да ће италијанске снаге окупирати Сплит изазвала „велико узбуђење". Нагласио је да се, као бискуп највеће дијецезе у Далмацији, у којој су 97% станов-

[25] Директор војне обавештајне службе ерлу Кроу, Лондон, 11. XII 1918, тајно. Foreign Office, 371, vol. 3138. Public Record Office, London. У даљем тексту, F. O. 371.

ника били Југословени, уверен да изражава њихова осећања, обраћа краљу за помоћ у тој критичној ситуацији. Писмо је уручено краљу Ђорђу V, али је сер Ерик Драмонд, приватни секретар Артура Балфура, министра иностраних послова, сматрао да Царићево писмо треба да остане без икаквог одговора.[26] Царић је, свакако, био у праву кад је Енглеску искључио из листе оних земаља на чију је подршку југословенска држава могла да рачуна у сукобу с Италијом. То се овог пута и потврдило.

Поступци италијанских окупационих власти присилили су Царића да заузме још одлучнији антиталијански став, док га је оклевање великих сила, окупљених на Мировној конференцији у Паризу да донесу одлуку у погледу Далмације, уверило у неопходност да лично путује у Париз. Сматрао је да ће окупљеним делегатима моћи да објасни право стање и прилике настале после доласка италијанских трупа у Далмацију. За пут је почео да се припрема у јануару 1919. године, а за њега је, очевидно, имао одобрење католичке хијерархије. Царић се такође упознао и са садржајем резолуција великих народних зборова, одржаних у Сплиту у јануару, и с одласком једне групе угледних политичких личности из Далмације у Париз са циљем да Конференцију мира и председника Вилсона упознају са резултатима тајног референдума, одржаног у окупираним областима у исто време.[27] Одлучено је да Царић пође на пут на челу делегације католичког свештенства из Далмације, чиме се желело да акција добије шири значај.

У јануару 1919. године италијански официри у Далмацији и влада у Риму били су упознати са Царићевим ставовима и делатностима. Капетан Менини га је описао као човека од великог утицаја у народу, полиглоту, прорачунатог у наступу и лепих манира, који је управљао својом многољудном дијецезом са много достојанства. У политичком погледу, тврдио је Менини, бискуп је био један „од оних у које се не сумња", у срцу је нагињао Бечу и Аустро-Угарској, док је из опортунитета нагињао Србији и Југославији. Упркос свему Царић је, по мишљењу Мениниja, могао да се привуче на страну Италије, уколико би се са њим пажљиво поступало. Менини није објаснио шта је сматрао потребним за привлачење Царића, иако је, као први корак у томе, предложио да се један од његових повереника у граду

---

[26] Царић Ђорђу V, Сплит, 8. I 1919. године. Исто, vol. 3507.

[27] D. Živojinović, *Tajni referendum u okupiranoj Dalmaciji 1919. godine i njegov politički značaj.* Zadarska Revija, XIII, 3 (1967) 283–300; исти, *Бискуп Царић,* 152.

приближи бискупу.[28] Временом се његово мишљење о Царићу мењало и допуњавало многим новим детаљима. За успостављање односа са Царићем Менини је одредио дописника католичког листа *Giornale d'Italia*, Роберта Бонфиља, који је тих месеци боравио у Сплиту.[29] Да би Бонфиљу олакшао делатност, Менини га је представио као новог италијанског вицеконзула и у том својству га представио савезничким и југословенским официрима у Сплиту и члановима Провинцијске владе за Далмацију. Уз помоћ члана сплитског каптола дум Рајмонда Мароевића, кога Менини назива „добрим италијанским патриотом", Бонфиљу је пошло за руком да обезбеди пријем код сплитског бискупа.

Занимљива политичка игра и надмудривање између италијанских власти и Бонфиља, с једне, и Царића, свесног њихових настојања, с друге стране, започела је 20. I 1919. године, кад је Бонфиљо посетио бискупа у његовој палати. Обојица су имала своје разлоге да се упусте у такву размену мишљења и куртоазних посета. Оне су се, на крају, претвориле у изношење оптужби и противоптужби. Бонфиљо је настојао да Царића наговори на сарадњу или, барем на уздржавање од отвореног деловања и непријатељства према Италији и њеној политици у Далмацији. Његова настојања била су од почетка осуђена на неуспех, иако Царић није одмах прекинуо размену мишљења. Бискуп је, са своје стране, желео да се, уз помоћ Италијана, пребаци у Италију, посети Папу и одатле продужи пут у Париз. Своје намере није одмах открио.

Први разговор између Царића и Бонфиља трајао је дуго и потврдио је уверење да је бискуп био одлучан противник, упоран и енергичан у својим ставовима. Одлучно је одбацио тврдњу да православље прети католичанству, чиме је Бофиљо хтео да га заплаши и привуче на страну Италије. У одговор на ту изјаву, Царић је изјавио да управо Италијани, својом политиком и ставом према католицима у Далмацији, олакшавају експанзију православља. На то је Бонфиљо упозорио бискупа да је Ватикан био забринут због ширења православља. Такво упозорење значило је да је Курија подржавала италијанску политику и да је Бонфиљо био са тим упознат. Царић се такође

[28] Menini, *Passione Adriatica*, 72.

[29] Царићеву делатност је дотада пратио Марчело Родоло, италијански вицеконзул у Сплиту, који се у јануару 1919. године вратио у Рим. Харолд Темперли министарству рата, Сплит, 20. I 1919. F. O. 371, vol. 3507. Бонфиљо је дошао у Сплит по налогу адмирала Мила.

жалио на поступ
штву, што је Бонф
јавио да је у итали
рић је одговорио
манифестација и
укидања свих пол
војске и грађана
сплитској дијецези
је упозорио Бонф
Далмација била
не говори по свету
ком саставу и
сваком другом",
толици требало
је упозорио Бонф
војника у Сплиту
ски новинар је
кључку свога
као да је бискуп
ворили су се да
менуо своју намер

Два дана
приликом су раз
ђу Италије и Кра
Католичке цркве
ски морнари изб
и сам настојати
но. Подвукао је
оних који ће мор
природу одлука
зало да је Царић
лији, док је Бонф
могућ због прет
он, није намерава
та. Разговарало
је Менинија наве
фиља били срдач

[30] Менини Милу, С
32; Menini, *Passio*
политичком раду.

жалио на поступке италијанских окупационих снага према становништву, што је Бонфиљо одбацио као неистинито. Кад је Италијан изјавио да је у италијанској окупационој зони владао потпун мир, Царић је одговорио да је то било последица забрана свих политичких манифестација и скупова, истицања застава и другог, једном речју, укидања свих политичких слобода. Рђаве односе између италијанске војске и грађана Царић је приписао деловању иредентиста, којих је у сплитској дијецези било свега око три хиљаде. Тим поводом бискуп је упозорио Бонфиља да Италија треба отворено да каже да јој је Далмација била потребна због политичких и војничких разлога, а да не говори по свету да је та област била италијанска по свом етничком саставу и карактеру њене културе. „Реците Вашем краљу, као и сваком другом", подвукао је Царић и приметио да би италијански католици требало да буду искрени у томе. На крају разговора, бискуп је упозорио Бонфиља да би искрцавање макар једног италијанског војника у Сплиту изазвало велике нереде и крвопролиће. Италијански новинар је ћутке прешао преко последњих Царићевих речи. У закључку свога извештаја о разговору са Царићем, Бонфиљо је подвукао да је бискуп био „наш упоран и непомирљив непријатељ". Договорили су се да се поново састану, пошто Царић овога пута није споменуо своју намеру да путује у Италију.[30]

Два дана касније Бонфиљо је поново посетио Царића и том приликом су разговарали о неким значајним питањима односа између Италије и Краљевине СХС, о италијанској политици и положају Католичке цркве у новој држави. Бонфиљо је обећао да ће италијански морнари избегавати инциденте са становништвом, а Царић да ће и сам настојати да се југословенски живаљ држи умерено и уздржано. Подвукао је да би било погрешно стварати нову мржњу између оних који ће морати да се споразумевају у будућности, без обзира на природу одлука Мировне конференције. У даљем разговору се показало да је Царић био веома забринут због антиклерикализма у Италији, док је Бонфиљо тврдио да споразум између две земље није био могућ због претераних захтева Краљевине СХС. Италија, тврдио је он, није намеравала да се одрекне тековина које је стекла у време рата. Разговарало се и о другим питањима, на пријатељски начин, што је Менинија навело да закључи да су односи између Царића и Бонфиља били срдачни и веома корисни за упознавање са намерама ју-

[30] Менини Милу, Сплит, 21. I 1919, приватно, поверљиво. Governo della Dalmazia, 32; Menini, *Passione Adriatica*, 72–73; потврђује мишљење о Царићевом политичком раду.

гословенских кругова. Бонфиљо је, захваљујући спретној Царићевој игри, постао неопходан Менинују, што је овај отворено признао. „Његова [Бонфиљова] делатност ми је користила да продрем у један свет коме је било тешко приближити се, а који је веома утицајан". Истог дана, 24. I 1919. године, Менини је сазнао за Царићеву намеру да путује у Париз и Рим и тамо изнесе своје протесте против италијанске окупације.[31] Та вест је изазвала многе дилеме и неизвесности. Последица тога била је жива размена мишљења и гледишта између италијанских функционера у Далмацији и владе у Риму.

Истога дана кад је Бонфиљо био у посети сплитском бискупу, овај је саставио и упутио му дуг меморандум у коме је изнео своје погледе на прилике у Далмацији, природу сукоба између две земље и начин његовог решавања. Меморандум је обухватио двадесет и једну тачку и био веома детаљан. Царић је нагласио да интереси Италије и Југославије, католичанства и италијанске културе, као и они општи, захтевају да две земље живе у пријатељству; то је било могуће применом Вилсонових принципа и ставова Бенедикта XV, мудрим деловањем штампе у обе земље, објективношћу и праведношћу. Окупација коју врше италијанске трупе у Далмацији слаби њену културу и језик на Балкану, а мржња коју је тиме изазвала није погодовала коначном решењу ових питања; њу је, свакако, требало умањити. Предлагао је неодложно међународно признање Краљевине СХС и потврдио да је море једина природна граница између две земље. Царић је сматрао да Италија није имала разлога да тражи стратегијски јаке границе према Југославији, јер су оне биле знак агресивности и представљале су сталну опасност по мир. Нова окупација југословенских територија била би штетна по Италију и њене интересе, представљала би претњу миру и угрожавала би слободе југословенских народа. Уместо неповерења и мржње, требало је успоставити поверење према Италији тако што ће се народу оставити национална слобода, омогућити несметано политичко деловање у окупираним крајевима, дати лична и морална слобода. Неопходно је да се Италијани одрекну Лондонског пакта, неморалног у време настанка и данас неприхватљивог, пошто се заснивао на неодрживим премисама, тврдио је Царић. Свет се морао борити за идеје и принципе који ће победити, што је потврдио протекли рат. Одбацио је право Италији да окупира Сплит и друге градове на источној обали, приговорио поступку према католичком клеру и отклонио опасност за бу-

[31] Менини Милу, Сплит, 23. I 1919, лично, поверљиво; исти истом, Сплит, 24. I 1919. Governo della Dalmazia, 32.

дућност Католичк
нас католика је ос
над свега, чињени
принципа Св. Оца
саветовао да се ос
укаже дужно пов
гов меморандум у
зна адмирала Мил

Царићев мем
клера према после
ности. Он је био у
скоро свим питањ
такође изнео и сво
ност Италије у том
државници убудуће
кве, коју су својим
у том тренутку, оп
политичким разло
нутку он још није
дранског питања у
проблему разгранич

Вест о Царић
подстакла је широ
Мениција и допри
лијанских официра
разио жељу да се
Менини и бискуп
настављен у бискуп
Царића. Он је пов
чун италијанских
као неоправдане и
како су му са разл
челу једне велике
да учини; уместо
јанским бродом у
којом се Менини

[32] Царић Бонфиљу, 21
1919. Исто, 33. Менин
са Бонфиљом могао
меморандума није се

дућност Католичке цркве у новој југословенској држави. „Положај нас католика је ослабљен ратом, оним што нам чини Италија и, изнад свега, чињеницом да се италијански католици не придржавају принципа Св. Оца и Вилсона", нагласио је бискуп. На крају Царић је саветовао да се ослободе што пре депортована лица и Југословенима укаже дужно поверење. Бискуп је оставио слободу Бонфиљу да његов меморандум употреби према свом нахођењу, тј. да са њим упозна адмирала Мила, Менинија и друге.[32]

Царићев меморандум показао је потпуно јасно став католичког клера према последњим догађајима у Далмацији, као и њеној будућности. Он је био у потпуној противречности с политиком Курије у скоро свим питањима италијанско–југословенског спора. Царић је такође изнео и свој лични став према окупацији Далмације, одговорност Италије у томе, неопходност будуће сарадње и потребу да њени државници убудуће воде више рачуна о интересима Католичке цркве, коју су својим држањем слабили. Бискупови аргументи су били, у том тренутку, општег карактера, подстакнути моралним, верским и политичким разлозима и мотивима. То је било природно. У том тренутку он још није изградио прецизан, практичан план за решење јадранског питања у целини или италијанско–југословенског спора у проблему разграничења.

Вест о Царићевој намери да отпутује у Италију и Француску подстакла је широку размену мишљења између адмирала Мила и Менинија и допринела, истовремено, да се покажу праве намере италијанских официра. Менини је одмах након читања меморандума изразио жељу да се са Царићем лично упозна. У присуству Бонфиља, Менини и бискуп су се случајно срели у шетњи обалом. Разговор је настављен у бискупској палати, где је Менини био позван да посети Царића. Он је поновио многе примедбе, већ раније изречене на рачун италијанских окупационих власти, али их је и Менини одбацио као неоправдане и неприхватљиве. Том приликом је Царић изјавио како су му са различитих страна предложили да путује у Париз на челу једне велике југословенске делегације. То, наводно, није желео да учини; уместо тога, као узгред, предложио је да га пребаце италијанским бродом у Анкону, уместо да путује железницом. Дилема са којом се Менини суочио, на такав Царићев предлог, била је знатна:

---

[32] Царић Бонфиљу, 21. I 1919. Прилог извештаја Менинија Милу, Сплит, 23. I 1919. Исто, 33. Менини је Царићево писмо објаснио страхом да је његов разговор са Бонфиљом могао да га компромитује у очима локалних власти. На садржај меморандума није се осврнуо. Menini, *Passione Adriatica*, 73.

„Царић сигурно одлази у Рим и Париз и тамо неће говорити у нашу корист. Али, ако му не дозволимо да пређе и не пружимо заштиту у Италији, он ће то учинити француским бродом". Упркос свим ризицима, Менини је предложио да се Царићево путовање обави под италијанском контролом. То би, истовремено, било лепо примљено у Далмацији, а избегла би се и дискусија о „италијанском либерализму". Менини је предложио да адмирал Мило, у ту сврху, обезбеди италијански торпиљер, којим би се Царић пребацио до Анконе. Признао је да је то учинио зато што је бискупа Сплита сматрао „засада најопаснијом личношћу".[33]

Мило је прихватио Менинијев предлог и наредио да се у Сплит упути извиђачки брод „Mirabello", који би превезао Царића у Анкону. О својој одлуци је обавестио адмирала Ди Ревела, нагласивши да је сплитски бискуп био „бесан Југословен, али је довољно лукав да себи створи одступницу за сваки случај". За Мила је било значајно да спречи бискупов одлазак у Рим и Париз из окупираних крајева. То је постигао кад су надбискуп Пулишић и бискуп Папафа, из политичких и личних разлога, изјавили да нису намеравали да путују са Царићем у Париз и Рим. Мило је желео да свим средствима умањи значај Царићеве мисије, тако да он не би могао да говори у име свештенства окупираних крајева.[34] Два дана касније извиђач „Mirabello" је допловио у сплитску луку, одакле је Царић желео да отпутује 29. I 1919. године у Анкону. Истога дана кад је Царић отпловио, Мило је изразио спремност да га прими у посету, по повратку из Париза. У Рим је, истовремено, упућен цивилни комесар у Шибенику, Уго Ричи, да надгледа Царићево кретање и делатност.

Двадесет деветог јануара ујутро сплитски бискуп се, у присуству велике масе света, укрцао на „Mirabello", док су Карло Етеровић и дон Франо Булић, чланови мисије, одлучили да се пребаце у Ријеку француским бродом. Менини је тврдио да је Царићево путовање изазвало велику забуну међу непријатељима Италије, који су

[33] Менини Милу, Сплит, 24. I 1919, лично, поверљиво. Том приликом Царић је уручио Милу промеморију у којој је објаснио да је циљ пута био да посети папу и путује у Париз, где ће „радити колико је могуће, на помирењу између Италије и Југославије у садашњем спору". Governo della Dalmazia, 32; Menini, *Passione Adriatica*, 73–74 детаљно описује разговоре и разлоге који су га навели да Милу предложи тај корак.

[34] Мило Ди Ревелу, Шибеник, 26. I 1919, лично, поверљиво. Governo della Dalmazia, 32.

чинили све да
изразио задовољ
манде у Анкони
ције у возу на
да се провереном
његовим захтев
се надали да ће
забуну међу Југ

Милова
литичких кругова
приговора, изра
француску
(Sechi) тражио је
за Француску или
интервенисало
ријевог пута у
ставу. „Сматрам
се његов став
му разлога да
окупиране Далм
опасност за Ита
ризу.[36] Милова
Француску, на
лико је била
личности, намера
чајан чинилац.
раних области
и кварнерских
касније га послао
иако ни сам није
путују у Италију

Вест о Цари
италијанске штам
је о Царићевом

[35] Менини Милу, Сплит,
1919. Исто, 9; Мило
спреман да лично
Adriatica, 75, описује
страх од могућег
донело је вест о Цари

[36] Адмирал Секи Милу,
Адмиралштабу, Шибе

чинили све да спрече његов одлазак италијанским бродом. Мило је изразио задовољство због Менинијевог успеха, а од Поморске команде у Анкони је захтевао да се Царићу обезбеди хотел и резервације у возу на путу од Анконе до Рима.[35] Заиста, ретко се догађало да се провереном непријатељу чине толике услуге и излази у сусрет његовим захтевима, као што је био случај са Царићем. Италијани су се надали да ће тиме постићи велики пропагандни успех и изазвати забуну међу Југословенима у Сплиту и Далмацији уопште.

Милова иницијатива је наишла, ипак, на отпор неких војно-политичких кругова у Риму. Док за пут и боравак у Италији није било приговора, изражена је резерва у оправданост Царићевог путовања у француску престоницу. Заменик начелника Адмиралштаба Секи (Sechi) тражио је од Мила да га обавести да ли је Царићу издао визу за Француску или само за пут у Италију. Чак је министарство правде интервенисало и захтевало да се Мило изјасни о сврсисходности Царићевог пута у Париз. Гувернер Далмације је остао при свом ранијем ставу. „Сматрам опортуним да Царић продужи [пут] за Париз, пошто се његов став мења у нашу корист; евентуално задржавање дало би му разлога да протестује против нашег поступка". Пошто бискупи окупиране Далмације нису путовали у Француску, Мило није видео опасност за Италију и њену политику од Царићевог присуства у Паризу.[36] Милова интервенција је олакшала, у суштини, Царићев пут у Француску, на конференцију мира. То је, истовремено, показало колико је била неоснована његова и Менинијева процена Царићеве личности, намера и политичких квалитета. Постојао је још један значајан чинилац. Разлика између ставова гувернера појединих окупираних области била је у том погледу видљива. Док је гувернер Ријеке и кварнерских острва спречио бискупа Махнича да путује у Загреб, а касније га послао у интернацију у Италију, Мило је био умеренији, иако ни сам није дозвољавао бискупима у својој окупационој зони да путују у Италију и Француску.

Вест о Царићевом путовању брзо је нашла место на ступцима италијанске штампе. Римски *Messaggero* од 30. I 1919. године писао је о Царићевом доласку у Анкону и посетама које је учинио коман-

---

[35] Менини Милу, Сплит, 29. I 1919. Исто, 32; Мило Ди Ревелу, Шибеник, 27. I 1919. Исто, 9; Мило команди Анконе, Шибеник, 28. I 1919. Исто, 9; Мило је био спреман да лично преузме трошкове Царићевог пута и смештаја; Menini, *Passione Adriatica*, 75, описује узбуђење које је владало међу италијанским официрима и страх од могућег Царићевог одустајања од пута; *Novo Doba*, Split, 29. I 1919. донело је вест о Царићевом путовању у Италију и Француску.

[36] Адмирал Секи Милу, Рим, 29. I 1919; Адмиралштаб Милу, Рим, 2. II 1919; Мило Адмиралштабу, Шибеник, 2. II 1919. Governo della Dalmazia, 9.

данту луке и потпрефекту града. Лист је указао на могућност да Царић, после посете Ватикану, у посебној мисији отпутује у Париз. Дан касније, 31. јануара, римска *Tribuna* је објавила вест о Царићевом доласку у Рим и тврдила да његова посета није значила сукоб између Католичке цркве и Италије. Такве претпоставке су одбачене као произвољне. *Messaggero* је истог дана објавио интервју Царића са новинарима, у коме је објаснио циљ свога путовања. Царићево објашњење да је његов долазак у Рим био „чисто религиозна ствар" лист није прихватио „Стварни циљ [пута] сплитског бискупа од много веће је важности. Та посета се налази у вези са политичким догађајима који су били у току", закључио је лист. Тако је и било.

У току десетодневног боравка у италијанској престоници, Царић је развио живу политичко-дипломатску делатност. Састао се са послаником Краљевине СХС у Риму, Војиславом Антонијевићем, од кога је тражио да му помогне да успостави додир с америчким амбасадором у Риму, Томасом Пејџом. Од америчког амбасадора је тражио да га препоручи председнику Вилсону и обезбеди му пријем у Паризу. Пејџ је о Царићевом захтеву обавестио Комисију у Паризу. Царић се у Риму такође састао и са делегатом владе СХС код Св. Столице, др Лујом Бакотићем, који га је обавестио о њеном ставу и политици према југословенском питању. Разговарали су такође и о Царићевом путу у Париз, који је Бакотић свесрдно подржао.[37]

Бискуп Царић је, поред тога, водио, у највећој тајности, разговор са представником италијанског министарства иностраних послова, Марчелом Родолом, бившим вицеконзулом у Сплиту. Бискуп је одбио да посети министарство иностраних послова да би се избегло писање штампе и питања о природи посете. У разговору са Родолом Царић је објаснио да је његова мисија била „дело мира", коју је преузео да оствари, иако је са Папом разговарао о питањима сплитске дијецезе. Био је присталица југословенске државе и тражио да она буде призната од стране Италије. Поновио је много од оног што је изнео у меморандуму Бонфиљу, али је у неким питањима отишао даље. Насилно решење питања Далмације, тј. њено припајање Италији, било је, по бискуповом мишљењу, опасно по Италију и Југославију, а највише би угрозило католичанство. У том тренутку је Царић, иако привидно и привремено, одступио од своје тврдње да православље није представљало опасност по Католичку цркву. Залагао се за успостављање добросуседских односа и „уклањање пароксизма мржње".

[37] Д. Живојиновић, *Бискуп Царић*, 152–153.

Таква распо
штампа, као
ње јадранског
мацију, изузев
ције било би
нако пасиви
је Царић био
спомињао. О
било опасно,
Желео је такође

Оцењујући
је био склон да
да је бискуп
лији и да су му
гово путовање
у разговору са
цији према ју
Своју изјаву о
је бискуп носио
окупиране Да
у Краљевини С
доло је очевидно
разговора, иако
рићеви предлози
ру потврђују ув
мирености у ита
размишљање о
и у Курији, која
пут.

Приликом
говор се водио о
морандумом који
сачувана никаква
штампу. Царићев
четири дела: 1)
јом, и 4) клер. У

[38] Бјанкијери Арманду
della Dalmazia, 9; М
била заинтересована
Родолом показује

Таква расположења су подстицали иредентисти, националистичка штампа, као и неки поступци италијанске владе. Као основ за решење јадранског питања Царић је предложио да Италија евакуише Далмацију, изузев Задра, а задржи Истру и Горицу. Задржавање Далмације било би скупо за Италију, пошто би њено издржавање било једнако пасиви колоније и извор сталних немира. Родоло је закључио да је Царић био спреман да жртвује Словенце, док питање Ријеке није спомињао. О путу у Париз Царић је изјавио да би одустајање од њега било опасно, пошто би се то схватило као забрана италијанске владе. Желео је такође да се у Паризу упозна и са регентом Александром.

Оцењујући садржај и последице разговора са Царићем, Родоло је био склон да не поклони поверење његовим изјавама. Нагласио је да је бискуп дошао у Рим са „рђавим намерама према нама", тј. Италији и да су му у Ватикану ставили до знања да нису одобравали његово путовање у француску престоницу. Родоло је сазнао да је Царић у разговору са Папом објаснио расположење становништва у Далмацији према југословенској држави и италијанским претензијама. Своју изјаву о Царићевим намерама Родоло је поткрепио тврдњом да је бискуп носио у Париз петицију коју су потписали сви свештеници окупиране Далмације, а да је Папи уручио мемоар у коме је прилике у Краљевини СХС описао „у веома повољном светлу по Србе".[38] Родоло је очевидно био обавештен из Ватикана о садржају Царићевог разговора, иако у општим цртама, као што ће се видети касније. Царићеви предлози и Родолова запажања о њиховој природи и карактеру потврђују уверење да је бискупов пут у Париз изазвао много узнемирености у италијанским политичким круговима и подстакао их на размишљање о забрани изласка из земље. Сличне мисли су постојале и у Курији, која је с неодобравањем гледала на предложени Царићев пут.

Приликом Царићевог пријема код Папе 5. II 1919. године разговор се водио о политичким и црквеним питањима, у складу са меморандумом који је бискуп поднео Св. Оцу. О току разговора није сачувана никаква забелешка, иако је касније дата кратка изјава за штампу. Царићев меморандум, писан његовом руком, садржавао је четири дела: 1) опће опаске; 2) вјерске прилике; 3) питања са Италијом, и 4) клер. У првом делу, Царић је изнео да је до распада Аустро-

[38] Бјанкијери Арманду Дијазу, Рим, 13. II 1919, поверљиво, тел. бр. 554. Governo della Dalmazia, 9; Menini, *Passione Adriatica*, 76 тврди да италијанска влада није била заинтересована за Царића, па је он разочаран напустио Рим. Разговор са Родолом показује супротно.

Угарске дошло толико брзо и неочекивано да је постојао страх од опште анархије, али је ред сачуван. „Троимени народ Хрвата, Срба и Словенаца", писао је бискуп, „попримио је уједињење и једну саму државу и то монархичну". Владар је био регент Александар, бискупи су прихватили уједињење, а народна скупштина ће потврдити такво државно устројство. Много више простора Царић је посветио верским приликама. Однос католика према другим верама одредио је са 2:3 и нагласио да су католици били компактни у западним крајевима. Бискупи су желели да се створи конкордат и да Ватикан што пре призна нову државу. Објаснио је да је парадоксално, али истинито, да се католици могу бојати мање православних него других католика, чиме је директно алудирао на Италијане. Посебно је подвукао да се Светозар Прибићевић, као министар, одлучно успротивио протеривању језуита из Хрватске. Отворено је изјавио да „талијанска окупација ослабљује католички елеменат", заложио се за употребу глагољице као *conditio sine qua non* за нормалне односе између Св. Столице и државе СХС, учвршћење положаја Католичке цркве и евентуално уједињење цркава. Предложио је да угледни југословенски прелат дође у Ватикан и да обавештава Св. Столицу о црквеним и политичким питањима; такође се заложио за упућивање делегата Св. Столице у нову државу.

Највећи део свога излагања Царић је посветио проблему Италије и последицама њеног физичког присуства у Далмацији. Храбро и без устручавања описао је историјску позадину и процес буђења националне свести у Аустро-Угарској, која је до 1861. године примењивала у Далмацији систем млетачке управе. Италијани и италијанаши, једини образовани, доминирали су у јавном животу, потпомогнути од бечког двора. Тек после освајања политичке контроле у градовима Далмације од стране Хрвата и Срба, њихово учешће и утицај у политичком животу Далмације почели су се више осећати. Након битке код Виса 1866. године, Аустро-Угарска је примењивала систем *divide et impere*, подржавајући, у одређеним приликама, Хрвате и Италијане. Таква политика оријентација бечког двора створила је код многих уверење да је Далмација, у етничком погледу, представљала део Италије. Царић је такве претензије одлучно одбацио и нагласио да су Италијани, кад су схватили да то није био случај, почели да се „позивају на стратешке и друге разлоге". Иредента је приписао одговорност за заоштрене односе између Италије и Југословена и тврдио да би „наметнуто решење било велика несрећа за Југославију, али још више за Италију". Приговорио је писању католичке штампе у Италији, која би могла да покаже „више објективности та-

кођер у интересу
да је читав
ректно држи,
литургичног

Приказивање
културних и
но. Сплитски
службеним
тренутне
гову ангажованост
диним реченицама
тужби због
пријатно Папи.
смислена подршка
био је у потпуности
лози за закључак
ба глагољице,
православље
хватљиви за
разговору са
ћи писање *Il*
читаоце да је
цезе да се држи
ку кад се очекивало
њима, укључујући
читавом далматинском
отвореног супротстављања
мено, било доста
ставова Царића
није постигао
је на погрешна
XV, као и његов
лијански патриота

[39] Препис меморандума
Југословенског одбора
академије знаности
Novo Doba, Split, 10.
Menini, *Passione Adriatica*

[40] Живојиновић, *Свети*

[41] *Novo Doba*, Split, 21.

кођер у интересу Цркве и Св. Столице". На крају, обавестио је Папу да је читав католички клер био југословенски настројен, да се коректно држи, али активно учествује у „народном покрету, у питању литургичног језика и у борби проти претенсијама Италије".[39]

Приказивање историјских, политичких, верских, етничких, културних и пропагандних прилика у Далмацији било је импресивно. Сплитски бискуп је отворено, као што је чинио у разговорима са службеним представницима Италије, изнео Папи своје доживљавање тренутне политичке ситуације, расположење католичког клера и његову ангажованост, узроке таквог стања и могуће последице. У појединим реченицама је било слабо прикривеног пребацивања, па и оптужби због пасивног држања Св. Столице. То, свакако, није било пријатно Папи. Читав текст меморандума, посебно Царићева недвосмислена подршка југословенској држави и јединству три народа, био је у потпуном нескладу са политичком линијом Ватикана. Предлози за закључење конкордата, признање нове државе СХС, употреба глагољице, политичко деловање католичког клера и тврдња да православље није представљало опасност по Цркву били су неприхватљиви за Ватикан.[40] Оно што се пробило у јавност о Царићевом разговору са папом било је у много чему карактеристично. Преносећи писање *Il Corriere Adriatico*, сплитско *Novo Doba* је обавестило читаоце да је Папа замолио бискупа да утиче на клер сплитске дијецезе да се држи уздржано и не ствара политичке неприлике у тренутку кад се очекивала одлука мировне конференције о појединим питањима, укључујући и јадранско.[41] То је био отворен прекор Царићу и читавом далматинском клеру због њихове политичке делатности и отвореног супротстављања Италији и Ватикану. У томе је, истовремено, било доста истине, с обзиром на Папино нерасположење због ставова Царића и клера уопште. Својом акцијом у Ватикану Царић није постигао жељени успех нити добио тражену подршку. Закуцао је на погрешна врата, као и толики други прелати, пошто је Бенедикт XV, као и његови претходници, још једанпут показао да је био италијански патриота и словенофоб истовремено. Иако свестан тога,

---

[39] Препис меморандума који је (бискуп) Царић предао папи, без датума. Архив Југословенског одбора. Хартије др Анта Трумбића, 25/95. Архив Југословенске академије знаности и умјетности, Загреб. У даљем тексту као Трумбићеве хартије; *Novo Doba*, Split, 10. II 1919. објавило је вест да је Царић био примљен код папе; Menini, *Passione Adriatica*, 76, спомиње Царићеве разговоре у Ватикану.

[40] Живојиновић, *Света Столица и стварање југословенске државе*, 270–272.

[41] *Novo Doba*, Split, 21. II 1919. godine.

Царић је продужио да се у својим политичким акцијама позива на Папу и његов морални ауторитет. Као бискуп, друкчије није ни могао да поступи.

Из кругова блиских Курији сазнало се да је на Царића вршен притисак да умери свој антиталијански став и расположење. Мгр. Тедескини је саопштио Феручу Феруцију да Св. Столица није знала за Царићеву посету; да је о њој била раније обавештена, „спречила би је". Вршен је такође притисак да Царић одустане од пута у Париз, и готово се у томе успело. Међутим, после разговора са Бакотићем, Царић је, ипак, одлучио да путује у Париз. Након тога, Св. Столица више није могла да спречи тај пут. На крају мгр. Тедескини је уверио Феруција да су у Курији веровали да ће, „након изричитих речи саопштених бискупу, овај бити мање непопустљив према нама [Италији]".[42] Све што је сплитски бискуп имао прилику да види и чује у Ватикану и Риму уверило га је да је Италија уживала подршку Св. Столице, а југословенска држава имала у њој још једног огорченог непријатеља. То сазнање је, највероватније, навело Царића да истраје у својој намери да отпутује у Париз. Кад већ није могао да обезбеди подршку Папе за своје предлоге, надао се да ће је добити од председника Вилсона.

Одмах по доласку у Париз, 11. II 1919. године, бискуп Царић је развио широку политичку делатност. Посећивао је чланове делегације великих сила, писао и слао меморандуме и петиције и захтевао пријем код председника Вилсона. Његова делатност у Паризу била је позната у целини.[43] Сарађивао је са члановима делегације СХС, посебно са Трумбићем, др Јосипом Смодлаком и др Миленком Веснићем, у намери да оствари своје циљеве. Тражени пријем код Вилсона Царић није могао да обезбеди, пошто је амерички председник намеравао да се тих дана врати у САД. Позивао се на папу Бенедикта XV, чију је акцију за мир повезивао са Вилсоновом.

Након Вилсоновог одласка из Париза, 15. II 1919. године, Царић је посетио Едварда Хауса, генерала Таскера Блиса, Хенрија Вај-

[42] Ди Ревел Сонину, Рим, 12. II 1919, лично поверљиво. *Сонинове хартије*, 48; отправник послова британске амбасаде у Паризу, Џорџ Грахам, пишући о делатности Царића у Паризу, навео је да је италијанска влада била против његовог доласка у Париз. На то је пристала после двонедељних преговора и на захтев кардинала Гаспарија. Грахам Керзону, Париз, 26. III 1919. *Further Correspondence Respecting the Affairs of South Central Europe 1919.* (London 1920), 13.

[43] Д. Живојиновић, *Бискуп Царић*, 153–166.

та и Роберта Лан
аргументи наиш
ју. Хаус га је, по
свом дневнику,
рандуму који је у
вој арбитражи, Л
тан жељама Југос
такао се и питањ
номске тачке, Ри
жаву", која без
ђународне односе
требу силе и при
донски пакт био
јима је настао и
области на исто
Лондонском пакту
ти од раније, упо
функционерима К

Залажући се
Италије, пре свег
је била директно
мили Царићеве а
његова антиитали
је, са своје стран
ском ставу и рас
расположење у Д
ве аргументе о п
изјавили, после
да је на њих оста
ње о опасностима
ла Ријеку и остр
Стефаном Пишо
страних послова,
Царићево излага
јих.[45]

[44] Промеморија Цар
3411/236. Национални

[45] Живојиновић, *Бис*

та и Роберта Лансинга, чланове америчке комисије. Његове изјаве и аргументи наишли су код Американаца на различит пријем и реакцију. Хаус га је, по обичају, саслушао површно и, како је забележио у свом дневнику, желео је да се бискупа што пре ослободи. У меморандуму који је уручио Хаусу, Царић је подржао предлог о Вилсоновој арбитражи, Лондонски пакт је описао као „неморалан" и супротан жељама Југословена, као и принципима правде и једнакости. Дотакао се и питања Ријеке, за коју је рекао да је хрватски град; с економске тачке, Ријека је значила „питање живота и смрти за нову државу", која без ње није могла да живи. Апеловао је на САД да у међународне односе уведу принцип праведности за све, а одбаце употребу силе и притиска у различитим облицима. Поновио је да је Лондонски пакт био неприхватљив због неодрживих претпоставки на којима је настао и одбацио могућност да Италија задржи окупиране области на источном Јадрану као своје територије.[44] Осим дела о Лондонском пакту и Ријеци, остали Царићеви захтеви су били познати од раније, употребљени више пута у разговорима с Италијанима и функционерима Курије.

Залажући се за Вилсонову арбитражу, Царић је одбацио право Италије, пре свега морално, да учествује у решавању питања за која је била директно заинтересована. Хаус и Лансинг су различито примили Царићеве аргументе и тон његових списа. Први је тврдио да су његова антиталијанска расположења опасна и претерана; Лансинг је, са своје стране, прихватио мишљење о Царићевом антиталијанском ставу и расположењу, али је подвукао да је то једино стварно расположење у Далмацији. Он је, иако прећутно, прихватио Царићеве аргументе о правом ефекту италијанске окупације. Блис и Вајт су изјавили, после разговора са Царићем, почетком марта 1919. године, да је на њих оставио снажан утисак. Прихватили су бискупове тврдње о опасностима које су могле да настану уколико би Италија добила Ријеку и острва. Детаљи о разговорима са Артуром Балфуром и Стефаном Пишоном, британским и француским министрима иностраних послова, нису познати, мада се може претпоставити да се Царићево излагање том приликом није битно разликовало од ранијих.[45]

---

[44] Промеморија Царића, Париз, 23. III 1919. Архив Стејт департмента, серија 186. 3411/236. Национални Архив САД, Вашингтон.

[45] Живојиновић, *Бискуп Царић*, 154–158.

Кад је почетком марта 1919. године дошло до нових сукоба у Сплиту између становништва града и италијанских морнара, адмирал Уго Ромбо, члан Комитета адмирала за Јадран, запретио је искрцавањем посада са везничких бродова на обалу ради успостављања реда. Царић се тим поводом обратио писмом Лансингу и Хаусу, у коме је објаснио узроке постојеће затегнуте ситуације. Одговорност за нереде је приписао присуству Италијана у Сплиту и њиховом провокативном држању према становништву. Царић је одлучно протестовао против таквог понашања и покушаја окупације града, која би била „опасна из верских, моралних и цивилних разлога". Жалио се на начин на који се поступало према Југословенима у Далмацији. То је објаснио чињеницом да држава СХС није била призната од стране великих сила, осим САД. Царићев апел је наишао на слаб одјек код чланова америчке комисије.[46]

У току боравка у Паризу Царић је настојао да ступи у додир с енглеским кардиналом Борном (Bourne) и америчким примасом кардиналом Гибонсом из Балтимора. Желео је да осигура њихову подршку за своју политичку акцију, указујући на штету коју ће доживети Католичка црква због држања Италије према држави СХС у тим тренуцима. Тражио је отворено Гибонсову директну интервенцију код председника Вилсона.[47] Упркос патриотизму Царић није могао да се одрекне својих прозелитских амбиција. С обзиром на његов положај у хијерархији, то је, вероватно, било природно. Како било, указао је кардиналу Гибонсу да ће „покрет за јединство Цркве [читај: унију – пр. Д. Ж.] бити онемогућен освајањем дела територије [Далмација] од стране једне католичке државе". То је, у ствари, био последњи, снажан аргумент који је Царић могао да употреби у жељи да осигура подршку Св. Столице, свестан њених прозелитских амбиција међу православним и муслиманским светом. То је, истовремено, била чињеница која је Царића и њему сличне држала у зависности од Ватикана и његових ставова и одлука. Успостављање склада између југословенства и политике Курије било је немогуће, у шта се Царић могао још једанпут лично уверити.

---

[46] Царић Лансингу и Хаусу, Париз, 7. III 1919. Архив Стејт департмента, 186.3411/236; Фразијер Царићу, Париз, 8. III 1919. Хартије Едварда М. Хауса. Библиотека Стерлинг, Јелски универзитет, Њу Хејвен, САД.

[47] Трумбић Јовановићу, Париз, 3. III 1919, тел. бр. 202. Лондонско посланство, поверљива архива 1919. Дипломатски архив Савезног секретаријата за иностране послове, Београд; Царић Гибонсу, Париз, 8. III 1919. Кабинет министра иностраних дела, У/11–1919. Исто.

Одмах после Вилсоновог повратка у Париз, средином марта 1919. године, Царић му је упутио писмо у коме је, у име свештенства сплитске дијецезе и своје лично, захвалио на пруженој подршци и заштити. Поновио је да 97% становништва Далмације жели да се уједини у државу СХС и упозорио је да ће, уколико се прихвате италијански захтеви, народ вековима бити одвојен од своје сабраће. Тражио је да Краљевина СХС буде призната од свих земаља и позвао Вилсона да иступа као арбитер у сукобу између две земље.[48] Овог пута, као и раније, Вилсон није показао намеру да саслуша Царића или изнесе свој став у том питању.

Нови неуспех да Вилсону лично уручи свој меморандум и изнесе ставове и предлоге за решење јадранског питања узнемирио је Царића. Изгледало му је да је његов вишенедељни боравак у Паризу могао да се заврши без икаквог успеха. Он није желео да одустане од своје намере, верујући да ће се појавити повољна прилика кад отпочне општа дискусија о решавању јадранског питања.[49] Закључио је да би његов допринос могао бити од велике користи управо у том тренутку. С тим на уму приступио је припреми дефинитивних предлога за решење италијанско–југословенског спора на Јадрану. Своје идеје, изнете у различитим приликама и многим личностима, сакупио је у једну целину, уобличио их је у један детаљан меморандум. Документ је био потпуно завршен 25. III 1919. године, кад га је Царић упутио шефовима делегација, укључујући Вилсона и маршала Фоша. У пропратном писму је захтевао од америчког председника да га прими у аудијенцију. Пропратно писмо, упућено маршалу Фошу, веома је значајно за разумевање Царићевих поступака и гледишта после неколико недеља проведених у Паризу. Писмо је упућено, на захтев Фоша, његовом начелнику штаба, генералу Максиму Вегану. Позивајући се на изјаву Фердинанда де Мартина, италијанског представника, дату Царићу у присуству Вегана 19. марта, бискуп је изрекао оштре речи на рачун Сонина и његове политике.[50] Оптужио је Сонина да није желео да прекине ратно стање. „Италијанима, оче-

---

[48] Царић Вилсону, Париз, 16. III 1919. Архив Стејт департмента, 186. 3411/288; Живојиновић, *Бискуп Царић*, 161.

[49] P. Mantoux, *Les Délibérations du Conseil du Quatre* (24 mars – 28 juin), I–II (Paris 1955), I, 13; A. Mayer, *Politics and Diplomacy of Peacemaking. Containment and Counterrevolution at Versailles 1918–1919* (New York 1967), 194–226, 673–715.

[50] Де Мартино је на Царићев предлог да се између две земље постигне споразум одговорио: „Међу нама криза треба да траје једно време; после ћемо се помирити".

видно, није стало до светског мира", писао је Царић, „који би могао бити поново прекинут на Балкану, одакле је проистекао светски рат". По мишљењу Царића, Италијани су се надали да ће Југословени прихватити руку помирења. То је била огромна илузија, додао је бискуп отворено де Мартину и другим Италијанима.

Потом се Царић осврнуо на унутрашње расположење у краљевини СХС и истакао да у њој има оних који су очекивали да се југословенски проблем реши праведно и поштено и оних који су помишљали да се прихвате оружја против Италије. Поред тога, млађи свет, разочаран поступцима мировне конференције, помишљао је да се окрене совјетској држави. „Италијани то све нису знали, нису желели да знају". То се могло објаснити њиховом опијеношћу победом и мегаломанијом. За Царића је то било понашање у стилу Тројног савеза, а Сонино је за њега био италијански Тиса. Таквом понашању се морало рећи одлучно – не! Потом се Царић задржао на оцени политике и захтева Италије, изнетим у периоду неутралности, и на њеним територијалним претензијама. Преокрет у држању Италије према Југословенима настао је после пораза италијанских армија код Кобарида и достигао врхунац у Римском пакту. Али то је био обичан макијавелизам од стране италијанских политичара, јер је такво држање било од велике користи за њену армију. После закључења примирја Италијани су почели да се држе као окупатори и са Југословенима поступају као да су били поражени непријатељи. Изјаве о могућој револуцији у Италији намењене су да од савезника извуку територије у Далмацији. Сонина је описао као непоштеног и превртљивог. На крају, одбацио је право „Сонину и компанији" да својатају Ријеку, Истру, нарочито источну, и Горицу, и поновио тврђење да Италија није имала право да тражи територије на источној обали Јадрана због „стратегијских разлога". Уколико их буде добила, што би било неправда и принуда, неће јој бити довољне, јер ће тада „добро упознати Југословене". Лондонски пакт је описао ништавним „морално и правно", а његова примена би била велика несрећа за Југославију, али још већа за Италију.[51]

Изузетна оштрина, отвореност и критика, иако прикривене, савезничке политике откривале су најпотпуније Царићево духовно стање и разочарање политиком мировне конференције. У току проте-

[51] Царић маршалу Фошу. Прилог уз мемоар о могућем решењу јадранског питања од др Јурја Царића, бискупа сплитског, Париз 23. III 1919. Француски текст писма маршалу Фошу налази се у Трумбићевим хартијама; Архив Стејт департмента, 186.3411/43.

клих недеља бор
ма, бискуп је им
шљење о том ве
ћевог нерасполо
лију, њене држ
приликом описао
најнегативнијег,
Орланда, предс
значајну улогу у
није могло мног

У мемоару
ра и шефовима
о арбитражи као
јем решењу". Пр
торице, тако што
изјасни. Основ
СХС, укључио
припадну Југосл
била поморске
требало би да се
припадне Италији
рици требало би
на интернацион
примени на Трс
плебисцита, док
одреди положај
стратегије били

Царићеви
ли су реалистич
блему. Његове
хватљиве за Ита
подударали са
признао италијан
ме објаснио нес
новој југословен
лозима, решење
ранијим разгов
дар, у овом пред

[52] Д. Живојиновић,

клих недеља боравка у Паризу, разговора и посета разним личностима, бискуп је имао довољно прилика да изгради одређен став и мишљење о том великом скупу светске дипломатије. Пароксизам Царићевог нерасположења и огорчења био је управљен, с правом, на Италију, њене државнике и дипломате. Сонино, кога је Царић једном приликом описао као „Јеврејина", био је отеловљење свега најгорег, најнегативнијег, „макијавелизма" неморалности и агресивности. За Орланда, председника италијанске владе, тврдио је да није играо значајну улогу у одређивању италијанске политике, па се од њега није могло много ни очекивати.

У мемоару упућеном водећим државницима конференције мира и шефовима делегација, Царић се заложио за обнављање предлога о арбитражи као „најправеднијем, најједноставнијем и најпотпунијем решењу". Предложио је да се то спроведе гласањем у Већу десеторице, тако што би се Италија прогласила неподобном да се о томе изјасни. Основ за решење јадранског питања, прихватљив за државу СХС, укључио би следеће елементе: Далмација и острва треба да припадну Југославији, Ријека такође, с тим што би у њој Италија добила поморске и трговачке привилегије и гарантије. Граница у Истри требало би да се повуче средином полуострва, тако да западни део припадне Италији, а источни Југославији. Југословени у Трсту и Горици требало би да добију иста права као и Италијани у Ријеци. Њена интернационализација би била прихватљива само уколико се исто примени на Трст. Као крајњу могућност предвиђао је одржавање плебисцита, док би уговор између Италије и Југославије требало да одреди положај и права етничких мањина. У том случају, захтеви стратегије били би неодрживи и непотребни.[52]

Царићеви предлози за решење јадранског питања представљали су реалистички, иако радикални приступ томе деликатном проблему. Његове одредбе у погледу Далмације и Ријеке биле су неприхватљиве за Италију. Они су се, ипак, осим у питању западне Истре, подударали са ставом владе и делегације СХС. Царић је прећутно признао италијански карактер градова на западној обали Истре и тиме објаснио неспремност савезника и САД да тај део обале доделе новој југословенској држави. У односу према његовим ранијим предлозима, решење за Далмацију било је крајње непопустљиво. Док је у ранијим разговорима дозвољавао могућност да Италији задржи Задар, у овом предлогу је то одбацио. Такво решење показује да је би-

---

[52] Д. Живојиновић, *Бискуп Царић*, 162–163.

скуп одбијао да прави компромис са националним принципом у Далмацији и на острвима, док је у мешовитим градовима (Ријеци, Трсту) предвиђао решење које, уколико би било прихваћено, присиљава обе стране да поштују права мањине у њима. То је био типичан *quid pro quo* који је Царић и раније заступао. Занимљиво је да Царићев приступ решењу јадранског питања није никад био статичан, непромењљив. Он није одустајао од неких основних постулата, али је био склон да мења детаље и стално их допуњава новим солуцијама. Онако како је био изложен, план је претпостављао спремност италијанских државника да јадранско питање реше узајамним уступцима. У том погледу, Царић се показао недовољно реалним, сматрајући, ваљда, да ће савезници и САД овакво решење наметнути Италији у току мировне конференције. У том тренутку, италијанска влада и јавно мнење нису показивали намеру да прихвате компромисна решења било од кога она долазила.

Пошто Царић није био у стању да обезбеди пријем код председника Вилсона, шеф делегације СХС, Никола Пашић, подржао је његову молбу. Пашић је желео да посредством бискупа испита Вилсонову реакцију на Царићев мемоар, пре свега предлог о разграничењу у Истри. Како Вилсон није одговорио ни на Пашићево писмо, Царић се крајем марта обратио лично секретару Фразијеру и објаснио лош ефекат који би настао Вилсоновим одбијањем да га прими, с обзиром да је тих дана примио делегацију Италијана са Ријеке. Хаус је подржао захтев, па је Вилсон примио Царића 1. априла у 14 часова у хотелу Крилон. Детаљи о разговору нису познати, иако је Царић касније изнео своју верзију његовог тока. Тренутак за разговор о јадранском питању није још био погодан, пошто је пажња конференције мира била усредсређена на питање источних граница Француске и на репарације. По повратку у Сплит, 12. априла 1919. године, Царић је дао изјаву за штампу. У њој је изразио задовољство исходом путовања у Италију и Француску. У погледу држања Св. Столице према Краљевини СХС изјавио је да је „понео најбоље дојмове из разговора са Папом и државним тајником кардиналом Гаспаријем". По бискуповом мишљењу, они су били наклоњени да уреде „дипломатске односе са нашом државом истом се уреди интернационални положај". Ватикан је био спреман да закључи конкордат, а није се противио ни употреби глагољице у богослужју. Царић је признао да су многе тешкоће настале што између Ватикана и „наших људи", вероватно мислећи на католичке прелате, није било потребних додира, па су многе злонамерне вести подстицале неповерење према новој

држави.[53] „Кардинал Борн се", додао је Царић, „као прави искрени пријатељ нашег народа заложио за нашу праведну ствар". У опису свога рада у Паризу, Царић је био веома кратак. Саопштио је новинарима да је разговарао са Балфуром, Пишоном и Хаусом. Најснажнији утисак на њега је оставио Вилсон, „као идеалиста и као човјек енергична духа". Амерички предсједник је изјавио бискупу: „Можете бити увјерени да ћу се ја свом енергијом заузети за праведну ствар". На основу Вилсонових уверавања Царић је закључио да се „наш положај у Паризу поправио и империјалистички планови разбиће се о Вилсоновој енергији".[54]

Царићев оптимизам и уверавања о политици Св. Столице и будућих односа између ње и југословенске државе није био искрен и основан. Царић је прикрио право стање духова и расположење Курије, као и свој неуспех да је приволи да подржи његове предлоге у вези са споразумом на Јадрану. Значајно је за разумевање става Курије да је управо тих дана кардинал Гаспари изјавио дописнику једног угледног француског листа да „југословенско питање није било једноставно" и заложио се за давање аутономије републиканског типа Хрватима и Словенцима у оквиру нове државе. То је било директно уплитање у унутрашња питања, притисак и покушај дискредитовања њених законитих представника и династије.[55] Курија је одбијала предлоге о склапању конкордата са новом државом и, истовремено, одбијала да на њу примени одредбе старог конкордата, закљученог са Србијом 1914. године; управо због осетљивог питања употребе глагољице, Курија је одбијала да примени српски конкордат на нову државу. Ватикан је признао нову југословенску државу тек у новембру 1919. године, неколико месеци пошто је то учинила италијанска влада. Вилсонова уверавања су се показала поузданијим, а Царићеве тврдње да се може рачунати на његову чврстину оправданим.

Италијански агенти у Паризу и Сплиту пратили су пажљиво Царићево кретање и обавештавали о његовим намерама за повратак у земљу. У ствари, желели су да до Царићевог пријема код Вилсона

---

[53] Бискуп је посебно истакао улогу енглеског кардинала Борна (Bourne), који је после боравка у Југославији (у Београду, Загребу, Љубљани), обавестио папу о приликама у њој.

[54] „Наш положај у Паризу. Разговор са бискупом Царићем." *Novo Doba*, Split, 12. IV 1919; Живојиновић, *Бискуп Царић*, 166.

[55] „Petit Parisien", 3. IV 1919; B. Miljuš, *Les Habsburg, l'Eglise et les Slaves de Sud* (Paris 1970), 153.

не дође. Ди Ревел је обавестио адмирала Мила да је, према последњим вестима, Царић требало да пође 29. или 30. марта за Швајцарску. Адмирал Секи је ту вест потврдио 1. априла.[56] Седмог априла Менини је јавио да је у Сплиту узнемиреност порасла, пошто се сазнало да је бискуп Царић приспео у Загреб. Утисак међу италијанским официрима и агентима је био да се Царићева мисија у Паризу и Риму завршила неуспешно, па да су се због тога он и остали свештеници задржали у Загребу, припремајући широку пропагандну, националну делатност, агитацију и борбу. Менини и остали показивали су забринутост због могућих нереда у граду после Царићевог повратка. Истовремено, *Novo Doba* је обавестило читаоце да су Царић и Франо Булић отпутовали у Београд да обавесте владу о приликама у Паризу и питању конкордата.[57]

По повратку из Загреба Царић се кратко време задржао у Ријеци, одакле је желео да се врати у Сплит. Ту је сазнао и за присилну интернацију бискупа Махнича, са Крка у један самостан у Фраскатију, у близини Рима. Посетио је генерала Гордона 10. априла и одлучно протестовао против Махничеве депортације. Наредног дана Гордон је примио Царићево писмо за кардинала Борна, с молбом да га упути у Енглеску. Осврћући се на поступак према бискупу Махничу и другим прелатима, Царић је тражио од Борна да са тим чињеницама упозна британску владу. Било би корисно кад би се она озбиљније позабавила том и другим депортацијама које су бројне, а нису се никако могле објаснити, нагласио је Царић у свом писму.[58] Очевидно да се енглеска влада оглушила о Царићев захтев, а садржај одговора кардинала Борна Царићу није познат.

Дванаестог априла 1919. године Царић се вратио у Сплит, где га је дочекала велика маса света. Бискупска палата је била опседнута од локалних политичара, који су желели да од бискупа сазнају последње политичке вести из Париза, Београда и Загреба. Менини је одлучио да своју куртоазну посету Царићу одложи за касније, кад са-

[56] Ди Ревел Милу, Рим, 29. III 1919; Секи Милу, Рим, 1. IV 1919. Governo della Dalmazia, 9; Царић се укрцао на воз у Берну 2. IV 1919. године. H. Nicolson, *Peacemaking 1919* (London 1964), 293.

[57] Менини Милу, Сплит, 7. IV 1919, лично, поверљиво. Governo della Dalmazia, 33; *Novo Doba*, Split, 9. IV 1919. godine.

[58] Гордон британској обавештајној служби у Италији, Ријека, 12. IV 1919. F. O. 371, vol. 3508. У прилогу се налази Царићев аутограф на француском језику.

зна какво је било његово расположење и став према италијанским официрима. Адмирал Мило је одобрио Менинијеву опрезност, наглашавајући да је потребно да буде крајње уздржан према бискупу и да чека његову иницијативу за успостављање нових односа.[59] Наредног дана Менини је, посредством пријатеља, поздравио Царића, који је одговорио да, с обзиром на затегнуту политичку и војну ситуацију у Паризу и на Јадрану, додири са италијанским официрима морају да се одложе. Менини није био сигуран да ће се срдачни односи са бискупом више икад успоставити. Италијански официр је тврдио да Царић, упркос свим оптимистичким изјавама, није донео из Париза повољне вести за југословенску ствар. Тако је и било: Царић је 24. IV 1919. године посетио „Пуљу", Менинијев командни брод у Сплиту, али су, по речима италијанског официра, обоје оставили политичке разговоре за бољу прилику.[60] Може се претпоставити да је Царић посетио италијански брод у жељи да покаже да је Вилсон својом декларацијом од 23. априла, у којој је одлучно одбацио италијанске аспирације, одржао своју реч, ставио се на страну југословенске државе и осудио италијанску политику. Царић је себи, интимно, могао да припише део заслуге за такав Вилсонов став. О потоњим додирима и разговорима између Царића и Менинија нису сачуване никакве вести. Сплитски бискуп више није имао потребе да се састаје са Менинијем или његовим агентима, пошто је обавио своју мисију, а амерички председник изнео свој став према италијанској политици.

***

Држање далматинског католичког клера, вишег и нижег, како на територијама окупираним од италијанских оружаних снага тако и на оним које нису биле заузете, било је супротно жељама Ватикана и очекивањима италијанских политичких кругова и јавности. Католички клер је био иницијатор покрета супротстављања окупатору, заједно са југословенски оријентисаним политичким групама и појединцима, с једне, и водитељ оних снага које су се бориле за уједињење Далмације са југословенским народима, с друге стране.

---

[59] Менини Милу, Сплит, 12. IV 1919, лично приватно. Governo della Dalmazia, 30; Мило Менинију, Шибеник, 13. IV 1919. Исто, 33.

[60] Менини Милу, Сплит, 13, 24. IV 1919. Исто, 30, 33.

Распад хабзбуршке монархије створио је непријатна осећања и расположења у Ватикану, исто онако као што је изазвао одушевљење код већег дела католичког клера. Иако је југословенски католички клер, у току рата, махом нагињао према Аустро-Угарској, он није скривао своје нерасположење и противљење територијалним претензијама апенинске краљевине. С друге стране, пропаст Аустро-Угарске неопозиво је уверила Ватикан да је сарадња с италијанском државом била неопходна у обостраном интересу.

Пружајући подршку територијалним претензијама Италије на источној обали Јадрана, Ватикан је настојао да са њом реши своје политичке спорове. Као толико пута у прошлости, показао је да му је мало стало до католика у југословенским земљама и до њихове судбине, уколико би дошли под власт Италије. С друге стране, показивао је приметно интересовање за њихову будућност у новој држави, у којој је православље представљало веру већине становништва. Курија, као и Папа, није разумевала ни одобравала став југословенског клера и његово држање према Италији и њеним оружаним снагама. Ипак, за разлику од италијанских официра, показивала је, у својим поступцима, више умерености и разборитости.

Сигуран у подршку Ватикана и уверен да ће југословенски клер прихватити италијанску окупацију без приговора, адмирал Мило није узео у обзир његове жеље, снагу националног осећања и идеала. Кад су се његова очекивања показала неоснованим и неостварљивим, Мило је почео да губи главу, а са тим и стрпљење. Ипак, његова политика била је потпуно изграђена, а однос према клеру унапред срачунат. У окупираним деловима Далмације био је оштар и одлучан, спреман да немирне свештенике затвара, изводи пред војни суд и депортује у Италију. То је чинио јер је био уверен у прећутну сагласност Ватикана. У деловима који нису били окупирани, Мило је био опрезнији и умеренији, спреман да клеру чини различите услуге, шаље на разговоре своје агенте или отворено тражи његову подршку.

Бискуп Царић је од бискупске конференције добио овлашћење да иступа у име католика Далмације и тражи подршку за југословенску државу у Ватикану, Риму и Паризу. Обилазећи државнике, генерале и дипломате у француској престоници и разговарајући са Папом и представницима италијанске дипломатије, Царић је уобличио свој предлог за решење јадранског питања, упорно га образлагао и указивао на његове добре стране.

Царићев предлог за будућу политику Ватикана према југословенској држави, уручен лично Папи, није наишао на одобравање и подршку у Курији. Она је, заједно с италијанском владом, извршила на њега притисак да одустане од путовања у Париз. Царић није поклекнуо пред тешкоћама и притиском, одлучан да своју намеравану мисију оствари до краја.

Такав став је показивао да Папа није био доследан својој изјави од 8. XI 1918. године, у којој је изразио своју намеру да подржи напоре новостворених држава да постигну унутрашњу стабилизацију. Царић се такође успротивио Папиним предлозима да саветује становништву да буде мирно и помирљиво у тим, по њега критичним данима. Пошто је италијанска политика у Далмацији уживала подршку Ватикана, може се закључити да је Папа, заједно са Италијом, доживео у судару са католичким клером и народом, морални и политички пораз досад неслућених размера.

Патријарх српски Гаврило Дожић

ПРОГОН ПРА
У ОКУПИРА

Судбина прав
стору који су запосе
рримирја са Аустро-
дуго времена непо
на сукоб који је наст
ских власти и Св. Ст
хватио је територије
је Горњокарловачке.
морских градова наст
беник), и градови и
вац, Бенковац, Кист
шић и друга места)
Статистички подаци
обављеном 1807. годи
цији живело под мле
православних. Прем
аустријској Далмаци
унијата.[2] Према Шем
на том простору су
Крупа), три протопре
ва.[3] Према шематизм
ма из 1924. године
седиштем у Шибен
кнински, шибенски
имотског на том прос
ма аустроугарском
105.335 правосла

[1] За текст Лондонск
Conference (Hamden, Con

[2] Н. Милаш, *Правосла*

[3] *Шематизам Правосла*
(Задар 1891), 45.

ПРОГОН ПРАВОСЛАВНИХ СВЕШТЕНИКА У ОКУПИРАНОЈ ДАЛМАЦИЈИ 1918–1920.

Судбина православног свештенства и његово држање на простору који су запоселе италијанске оружане снаге након закључења рримирја са Аустро-Угарском, 3. новембра 1918. године, остали су дуго времена непознати. Истраживања су углавном била управљена на сукоб који је настао између Католичке цркве с једне и италијанских власти и Св. Столице с друге стране. Окупирани простор обухватио је територије епархије Далматинске, као и делове митрополије Горњокарловачке. Унутар окупиране зоне нашли су се, поред приморских градова настањених српским живљем (Задар, Скрадин, Шибеник), и градови и вароши у унутрашњости (Книн, Дрниш, Обровац, Бенковац, Кистање, Ервеник, Жагар, рудници Сиверић и Велушић и друга места) у којима је живео велики део српског живља.[1] Статистички подаци у XIX и XX веку показивали су, према попису обављеном 1807. године, да је у оквиру Илирске покрајине у Далмацији живело под млетачком влашћу 200.000 римокатолика и 80.000 православних. Према званичном попису обављеном 1846. године у аустријској Далмацији живело је 79.770 православних верника и 694. унијата.[2] Према Шематизму епархије Далматинске из 1891. године на том простору су се налазила три манастира (Драговић, Крка и Крупа), три протопрезбитерата, 53 парохије, 3 капеланије и 80. цркава.[3] Према шематизму источноправославне Патријаршије по подацима из 1924. године на простору далматинско-истријске епархије са седиштем у Шибенику деловали су протопрезбитерати: задарски, кнински, шибенски и скрадински. Без презвитерата истарског и имотског на том простору је живело 70.245 православних душа. Према аустроугарском попису из 1910. године у Далмацији је живело 105.335 православних Срба, што је представљало 17,2% становни-

---

[1] За текст Лондонског уговора, R. Albrecht-Carrie, *Italy at the Paris Peace Conference* (Hamden, Conn., 1966), 334–339).

[2] Н. Милаш, *Православна Далмација* (Нови Сад 1901), 471–472, 568–569.

[3] *Шематизам Православне епархије далматинске и истријске за годину 1891.* (Задар 1891), 45.

штва. У време писања књиге Луја Бакотића, у наведеним крајевима је живело 608.000 становника, од којих су 120.000 били Срби, а 20–25.000 Срби-католици.[4] Бројем и организацијом црквеног живота Срби су представљали значајан део становништва у крајевима под италијанском окупацијом.

Распад Аустро-Угарске и стварање Покрајинске владе за Далмацију са седиштем у Сплиту изазвали су позитивну реакцију представника двеју цркава у Далмацији. Задарски надбискуп Винко Пулишић поздравио је настале промене и обећао подршку њеном раду. Стеван Јавор, епископски намесник, придружио се надбискуповим речима и упутио је честитке новој влади. Он је такође, почетком новембра, упутио посланицу православном свештенству у којој је саопштио да „више није нужно да моли за цара и краља Карла". У наредним месецима упутиће свештенству упутства за свој рад и држање. Јавор је иступио у име одсутног епископа Димитрија Бранковића који је био на путу.[5]

Италијанске окупационе власти брзо су дошле у отворени сукоб са католичким свештенством (надбискуп, бискупи, жупно свештенство, црквени редови). Сукоб је временом добио различите облике и оштрину, што је довело до тога да је окупациона власт Католичку цркву и клер у окупираним крајевима сматрала опасним противником који је озбиљно угрожавао њене активности, положај и углед. Да би отклонили отпор и ублажили непријатељство католичког клера који је одлучно подржавао стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, италијанска влада и окупационе власти су тражиле подршку Св. Столице. То је довело до отвореног сукоба између далматинског католичког клера и врхова Цркве у Риму, који су мање-више отворено подржавали окупацију.[6] Сукоб се заоштрио до

[4] Више аутора, *Срби у Хрватској. Насељавање, број и територијални размештај* (Београд 1993), 33; Л. Бакотић, *Срби у Далмацији од Млетачке Републике до уједињења* (Београд 1938), 5.

[5] A. Bralić, *Zadar u vrtlogu propasti Habsburške Monarhije 1917–1918. godine.* Časopis za suvremenu povijest 1 (Zagreb 2006), 260. Бранковића су сматрали аустрофилом.

[6] За приказ италијанске политике и поступака на окупираном подручју, D. Živojinović, *Italija u Dalmaciji 1918–1920. godine.* Zadarska Revija 1–2 (1974), 98–120; Š. Peričić, *Prilog poznavanju italijanske okupacije Dalmacije 1918–1923. godine.* Radovi Instituta JAZU u Zadru, 20 (Zadar 1973), 7–48. За више података о сукобу између Св. Столице и далматинског клера, види Д. Живојиновић, *Сукоб између*

те мере да ни интервенције из Ватикана нису довеле до његовог смиривања. То је навело гувернера окупираних територија адмирала Енрика Мила да непослушно свештенство кажњава прогоном из њихових жупа, било у друга места изван окупиране територије, било у Италију.

Ни Српска православна црква и свештенство нису били поштеђени притиска окупационих власти, војних судова и интернација. Од првих дана окупације, италијански комесари и представници окупационих власти мотрили су на поједине свештенике и њихове делатности. Већ средином децембра 1918. године капетан Марчело Родоло, војни комесар у Шибенику, обавестио је гувернера Мила да је пратио рад и изјаве пароха Православне цркве у Шибенику Константина Крстановића. Напоменуо је да има бројну породицу и да се уздржавао од политичких активности и изношења свога мишљења. Бојао се да ће имати непријатности уколико почне да се бави политичким радом. Родоло је веровао да ће се Крстановић уздржавати од политичког рада, али је одлучио да прати његове делатности, изјаве, проповеди, састанке са противницима окупације.[7]

Средином марта дошло је до сукоба између становништва и италијанских власти у Шибенику изазваног забраном локалним српским и хрватским организацијама да иступају у име југословенске државе. Оне су тражиле слободу политичког деловања. У одговор на такве захтеве, Мило је одлучио да се већи број свештених лица ухапси и интернира у Италију. Међу њима су били свештеници Крстановић, Никола Стојисављевић, Никола Новаковић из Карина, Урош Доброта из Кистање и отац Милош Парента, професор православне Богословије у Задру. Међу протераним налазило се и неколико католичких свештеника (фра Луиђи Маруљ, управник музеја у Книну, дон Иван Каталинић из Скрадина, дон Анте Никић, фра Бонавентура Шарић, жупник у Кијеву, Бернардин Баричевић из Великог и Шиме Пицинић из Малог Лошиња. Поред свештенства обе вероисповести из Шибеника су били интернирани у Италију, у Гвалдо Тардино, и најистакнутије личности у граду: др Нико Суботић, народни посланик, др Винко Смолчић, председник Народног вијећа, Марко Стојић, председник шибенске општине, Крсто Сунара, посједник, Иво Рендић, судија, др Иво Аничин и др Антун Рајевић, адвокати, Иван

Ватикана и католичког клера Далмације 1918–1919. године. Зборник Филозофског факултета, XIII–1 (Београд 1976), 249–276.

[7] Родоло Милу. Шибеник, 17. XII 1918. б.б. *Governo della Dalmazia e delle Isole Dalmate e Curzolane*, пакет 27. Historijski arhiv u Zadru. У даљем тексту као GD.

Мерлак, трговац и други.[8] О депортацији свештеника и угледних личности читаоце је обавестило сплитско *Novo Doba*. Вицеадмирал Артур Ниблак, командант америчке зоне у Далмацији, сазнао је такође о депортацији именованих свештеника. О томе је обавестио италијанског адмирала Уга Ромба, председника комитета адмирала за Јадранско море. Осудио је акције италијанских власти у окупираној територији.[9]

Прогони и интернације постали су временом стална пракса окупационих власти. Одлуке о прогонству и интернацијама доносили су гувернер и Војни суд у Задру. Грађа о процесима, оптужбама, доказима и пресудама није сачувана, па се није могло говорити о самој судској процедури. Очигледно да је она била једнострана, да су се одлуке доносиле без дужног правног процеса, често за појединце нису постојале ни оптужнице. Ипак, неке појединости су остале забележене. Италијанске команде су често користиле превару да би сакупиле тражене људе. Зна се да је у случају хапшења и интернације групе угледних људи из Книна италијанска команда користила обману. Појединци су позвани да дођу на разговор са генералом Виором. Кад су се сакупили, карабињери су их ухапсили и спровели у Шибеник, говорећи им да ће се вратити кућама за два-три дана. Многи су били без новца или потребне одеће. У Шибенику су, заједно са ухапшенима из других градова и вароши, укрцани на брод и превезени у Анкону. Одатле су одведени у различита места: Сполето, Перуђу, Ливорно, Чивита Векију, Тера Нуову на Сардинији. Неки су били интернирани у Калабрију, Гвалдо Тардину код Перуђе, Ночери Умбри. Затвореници са северног Јадрана били су превезени у Венецију, Пулу и Рим. У Фраскатију је био интерниран крчки бискуп др Антон Махнич, кога су италијанске власти на острву на превару одвеле у Анкону. Ту је остао од априла 1919. до пролећа 1920. године, кад му је било дозвољено да се врати на Крк. За његово ослобођење залагао се државни секретар кардинал Пјетро Гаспари.

Према процени посланика Краљевине СХС у Риму у разним деловима Италије налазило се између 3 и 4 хиљаде интернираних људи из Далмације и Истре. Околности у којима су живели у забитим крајевима Полуострва и на Сардинији били су тешки и непријатни. Мали број њих имао је слободу кретања, а многи су се налазили

[8] Међу интернираним налазили су се и угледне личности из Задра, Книна, Хвара, Дрниша, Обровца, Скрадина, Кистање и других места.

[9] *Novo Doba*, Split, 17. III 1919; Ниблак Ромбу. Сплит, 19. III 1919. GD 31.

под сталним
тернираних
дамдесет сент
плаћање најн

Таква
Покрајинска
раних. Предс
кап. Џемса Бој
данта америч
власти депорт
ке цркве. Међ
игуман манаст
као и свешт
католичким
Каталинић, фр
Славица.[11]

Одлуком
године, било је
риторије у Ита
почели да се
је и пресељавање
су до тога да у
вљали потребне
Мила да се
молби се наво
неопходне свеш
се у писму еп
мовољног одла
смо, Мило је
имена оних

[10] Војислав Антон
др Анта Трумбића 45
знаности и умјетно

[11] Крстељ Бојду. Сп
Navy. Национални
били изведени пред
доминиканци. Били

под сталним надзором локалне полиције. За потребе издржавања интернираних италијанска влада је сваком давала дневно две лире и седамдесет сентима. С обзиром на скупоћу, то је било недовољно за плаћање најнеопходнијих трошкова смештаја и исхране.[10]

Таква пракса наставила се и наредних недеља и месеци, иако је Покрајинска влада са закашњењем сазнавала имена и број интернираних. Председник Покрајинске владе, др Иво Крстељ, обавестио је кап. Џемса Бојда, заменика вицеадмирала Филипа Ендрјуса, команданта америчке зоне, да су током претходних месеци италијанске власти депортовале велики број свештеника Православне и Католичке цркве. Међу њима су били Богдан Доброта, парох из Скрадина, игуман манастира Крке Лукијан Торбица, монах Себастијан Јовић, као и свештеници из Шибеника Крстановић и Стојисављевић. Међу католичким свештенством интернираним налазили су се дум Анте Каталинић, фра Бобо Кулишић, жупник из Трогира, фра Шимун Славица.[11]

Одлуком владе Франческа Нитија, створене крајем јуна 1919. године, било је забрањено даље интернирање житеља окупиране територије у Италију. Штавише, након тога у окупирану Далмацију су почели да се враћају интернирани свештеници и цивили. Интернације и пресељавање многих свештеника из окупираних крајева довели су до тога да у многим парохијама није било свештеника који би обављали потребне верске службе. Епископ Бранковић је тражио од Мила да се попуни упражњено место пароха у селу Струмици. У молби се наводило да мали број свештеника није могао да обавља неопходне свештеничке дужности. Недовољан број пароха, наводило се у писму епископа, био је последица њихове интернације или самовољног одласка из својих парохија. У одговору на епископово писмо, Мило је нагласио да је од њега очекивао да му предложи списак имена оних свештеника који су били погодни за тај посао. Посебно

---

[10] Војислав Антонијевић Анти Трумбићу. Рим, 14. V 1919. Пов. бр. 453. *Хартије др Анта Трумбића* 45/243. Архив Југословенског одбора, Југословенска академија знаности и умјетности, Загреб.

[11] Крстељ Бојду. Сплит, 14. VIII 1919. б.б. *Naval Records of the Department of the Navy*. Национални архив САД, Вашингтон. Крстељ је такође навео да су у Задру били изведени пред суд Пио Маројевић, Тома Шепаревић и Анђелко Рабадан, доминиканци. Били су оптужени за подстицање побуне у Старограду.

је нагласио да нису смели да се баве политиком.[12] Мило је био спреман да испуни епископову жељу, али је тражио да се за парохе постављају личности које нису намеравале да се баве политиком.

Нова политика владе смирила је за кратко време немир међу свештенством, православним и католичким. Ипак, Мило је пажљиво пратио збивања, спреман да ступи у акцију оног тренутка кад му се учини да се угрожавао италијански положај. Занимљив случај догодио се почетком 1920. године. Повод за то било је именовање пароха у Кијеву. Команда трупа предложила је да се на то место постави Петар Врцан, који се тренутно налазио у Имотском, али је пре тога дуго времена живео у Книну. Врцан је био свештеник и није се бавио политиком. Према обавештењима која је команда добила из Сплита, Врцан је био Србин. На то је Мило одговорио да „национална припадност није била од важности за нашу политику". Уколико је Врцан био наклоњен Италији, требало је одобрити његово постављање за пароха у Кијеву.[13] Другим речима, сваки онај ко није угрожавао италијанске циљеве у Далмацији, без обзира на националну припадност, могао је бити именован за пароха или жупника.

У априлу 1920. године Мило је потврдио такав став. Парох кнински, Илија Вуковић, тражио је сагласност италијанских власти да се у Книну организује верска процесија поводом предстојећих ускршњих празника. Вуковић је такође тражио гарантије да италијанске власти неће ометати или растурити процесију. Како цивилни комесар у Книну није могао да дâ такве гарантије, пресудио је гувернер. Наложио је комесару да обавести Вуковића, а ако треба и вернике, да „власти нису имале апсолутно никакву намеру да стварају тешкоће или да на било који други начин вређају верска осећања становништва". Једино је тражио да се предузму потребне мере предострожности да се спрече нереди. С тим на уму, Мило је тражио од комесара да упозори Вуковића да је, у случају да одбије да поштује његову наредбу, морао да рачуна на оштру казну. Другим речима, процесија није смела да добије политички карактер.[14] Процесија се могла одржати једино под тим условом. С обзиром на наредбу владе у Риму, а у немогућности да појединце изводи пред суд и протерује у

[12] Епископ Бранковић Милу. Задар, 17. VIII 1919; Мило Бранковићу. Задар, 22. VIII 1919. У прилогу: текст бискуповог писма. GD 9.

[13] Мило Ричију, Задар, 7. I 1920. Бр. 203. GD 53.

[14] Мило цивилном комесару у Книну. Задар, 17. IV 1920. Бр. 3417. GD 53.

Италију, Ми
активности и
био начин да
ним крајевима.

Да су М
ње и деловање
ка Зелића, пар
визије у Кни
ни човек у мес
кав водио је
мандант места.
и политичког
подршку новој
дећи при том
ски карактер.
монаха манастир
рад.[15]

У међувре
се у своју пар
био је стављен
православној
штво света, ук
ких првака. С
Павлу. Док се
да неће служити
ворност за могуће
га разлози наве
да му је „личност
вори у име ита
свечану службу".
становићева изм
ложење локалног
могло доказати.
пор. Карло Сенеки
Крстановићу да

[15] Команда Жагара

Италију, Милу није преостало ништа друго до да прати све верске активности и деловање појединих свештеника. Био је уверен да је то био начин да се заштите италијански интереси и циљеви у окупираним крајевима.

Да су Мило и локалне италијанске власти мотриле на понашање и деловање православних свештеника потврђује и случај Миленка Зелића, пароха у Жагару. У извештају команде места команди дивизије у Книну, наводило се да је Зелић вршио, као једини образовани човек у месту, велики политички утицај у читавом крају. „Као такав водио је главну реч међу Србима и православним", писао је командант места. У њему су локални Срби видели не само верског, већ и политичког предводника. Нагласио је да Зелић није скривао своју подршку новој држави. Свој рад обављао је на дискретан начин, водећи при том рачуна да његова делатност не поприми антиталијански карактер. Напоменуо је да је Зелић за свој рад уживао подршку монаха манастира Крупе. Закључио је да ће пажљиво пратити његов рад.[15]

У међувремену, протерани шибенски парох Крстановић вратио се у своју парохију и преузео управу у њој. По доласку у Шибеник био је стављен под присмотру локалних власти. За свечану службу у православној цркви Св. Јована 10. јула 1920. године, окупило се мноштво света, укључујући и неколико истакнутих локалних политичких првака. Служба је била посвећена светим апостолима Петру и Павлу. Док се народ окупљао пред црквом. Крстановић је саопштио да неће служити свечану службу пошто није смео да предузме одговорност за могуће нереде. На питање команданта карабињера који су га разлози навели да донесе такву одлуку, Крстановић је одговорио да му је „личност обучена у цивилно одело и која је нагласила да говори у име италијанских власти, саопштила да не треба да служи свечану службу". Генерал Виора је сматрао да је у питању била Крстановићева измишљотина, изречена са намером да изазове нерасположење локалног становништва према Италији. То се, наравно, није могло доказати. Да би се ублажило непријатељско расположење, пор. Карло Сенека, командант карабињера у Шибенику, саопштио је Крстановићу да није било никакве забране да се служе верске слу-

[15] Команда Жагара команди XVI дивизије. Жагар, 1. V 1920. б.б. GD 57.

жбе, а да ће му забрану, у случају да до ње дође, саопштити искључиво командант карабињера.[16]

Преговори и споразум у Рапалу између влада Краљевине СХС и Италије довели су уклањање адмирала Мила и војне управе у окупираној Далмацији. Мила је заменио цивилни комесар који је био задужен да проведе одредбе уговора и евакуацију оружаних снага. Та операција је трајала неколико година. Чак и тада, локалне италијанске власти су пратиле делатности православних свештеника. У предвечерје потписивања уговора у Рапалу, команда трупа на Мљету известила је Мила да је Никола Вуковић, парох у Говедарима, био непријатељски настројен према Италији и њеном присуству на источној обали.[17]

Иако уздржаније у исказивању својих ставова и расположења према италијанској окупацији, свештенство Православне цркве подржавало је борбу за ослобођење окупираних крајева. Због тога су поједини свештеници били под присмотром власти, док су други били интернирани и затварани. Занимљиво је приметити да епископ далматински Бранковић није имао запажену улогу у делатностима православног свештенства. То је одударало од држања католичких бискупа који нису презали да отворено критикују политику Италије и Св. Столице и залажу се за заједничку државу, Краљевину СХС.

[16] Генерал Виора Милу. Шибеник, 12. VII 1920. године. GD 53. Неколико дана касније, Виора је обавестио Мила да је служба у цркви била посвећена рођендану краља Петра. Служба и окупљање народа прошли су без икаквих инцидената. Исти истом. Шибеник, 17. VII 1920. б.б. Исто 57.

[17] Извештај о политичким приликама на Мљету, 10. X–10. XI 1920. године, б.б. Исто 30.

ЕКУМЕНИЗАМ: ПОКРЕТ ЗА ПОМИРЕЊЕ ЦРКАВА У ЕВРОПИ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Излагање овог проблема, чини ми се, треба почети тврдњом да установе и појединци који су оживели идеју и покрет за уједињење цркава почетком двадесетог века, нису на то били подстакнути политичким, националним, идеолошким или неким сличним циљевима и намерама. Њихов циљ је био скромнији: настојали су да залече ране које су хришћанству нанела два раскола. Први, у једанаестом веку, када је дошло до одвајања римокатоличанства од православља, и други, у шеснаестом веку, када је одвајањем протестантизма дошло до расцепа унутар католичанства. Међутим, данашњи програм и теме разговора између различитих хришћанских цркава (Католичке, Протестантске, Православне) испуњени су политичким, идеолошким, националним и другим садржајима, тоновима и циљевима. То је наглашено видљиво у приступу и захтевима Ватикана.

Виљем Темпл, надбискуп Јорка у Енглеској, приметио је једном приликом да „идеја екуменизма представља снажан, нови чинилац нашег времена". Необична, нова реч за многе, која захтева и краће објашњење. Садржај израза екуменизам познат је некима, али може бити мање јасан и одређен другима. Шта, заправо, та необична реч значи? То је транслитерација грчке речи *oikoumene* и првобитно није имала никакве теолошке садржаје, тонове и значење. *Oikoumene* значи „настањени свет". Тек касније, у доба хришћанства почели су да је користе писци Новог завета (Лука, Матија). У првим вековима постојања хришћанства реч се користила да опише оно што се тиче цркве као целине, цркве у настањеном свету. Екуменски сабори су они скупови на којима су учествовали сви представници цркве. Израз се потом ретко користио, нестави за неко време из употребе. Тек тридесетих година двадесетог века почео се поново користити. Након конференције о животу и раду, одржане у Оксфорду 1937. године, израз су поново почеле да употребљавају протестантске и православне цркве у намери да укажу да су цркве екуменске уколико настоје да остваре идеју о *Una Sancta Ecclesie*, тј. да јој припадају хришћани који признају једнога Бога.

Касније, израз се почео употребљавати да искаже бригу за јединство међу многобројним подељеним хришћанским црквама. Такво значење израз има у савременој римокатоличкој литератури и употреби. У декрету *De Oecumenismo*, прихваћеном на Другом ватиканском сабору (1961–1965), екуменизам се тиче свих покрета и радњи који теже хришћанском јединству. С друге стране, протестантске цркве израз екуменизам употребљавају да означе општу светску мисију цркве, да потврде своју веру у Исуса Христа као господара живота. По уверењу протестаната, мисионарски покрет, као део њихових активности представља облик екуменизма. Протестантски мисионари и мисије сматрали су недопустивим уношење и ширење нових верских деоба западног света у нехришћанске области на нашој планети.

Може се поставити питање, зашто би хришћани различитих уверења радили заједно на екуменском јединству. Одговор, ма колико непотпун, јесте да су сви хришћани сагласни да је подељеност међу њима лоша, штетна и грешна. Нови завет не говори ништа о постојећим верским деноминацијама и супротстављеним хришћанским групама. Христова воља није била да дели већ да уједињује људе.

Осврнућу се укратко на деобе и почетке уједињавања наставе у деветнаестом веку. Подстицаји за деобе долазили су од стране различитих протестантских деноминација и група, само још више доприносећи поделама које су почев од средњег века постојале између православних и Католичке цркве или онима између католичанства и протестантизма насталим у шеснаестом веку.

Протестантска црква, која је у деветнаестом веку инсистирала на расколу, у двадесетом веку инсистира на јединству. Овај покрет ка јединству није био равномеран, добијао је и губио на снази како су наилазили светски ратови, после којих би долазило до опоравка или политичких немира у Европи и свету. У ствари, почеци модерног екуменског покрета везују се за Светску мисионарску конференцију одржану у Единбургу 1910. године, и њеног духовног вођу Џона Р. Мота. Конференција је гласала за резолуцију о ширењу јеванђеља по читавом свету (*Oikoumene*) и ширењу јединства цркава. У то време, католици и православни нису били укључени у ту иницијативу. Православна Русија била је преплављена таласом комунизма, док је Римокатоличка црква настављала свој рад на бројним мисионарским активностима. Све до 1941. године, одржано је много конференција (Оксфорд, Стокхолм), појавиле су се многе истакнуте личности (бискуп Седерблом, Висерт Хофт, Темпл, Брент), дати су бројни

предлози и донето је много резолуција. Избијање Другог светског рата спречило је остварење жељеног циља – стварање Светског савета цркава. Његова оснивачка скупштина одржана је тек у лето 1948. године у Амстердаму.

Светски савет цркава настојао је да у своје активности укључи и православне цркве. Декларација његове оснивачке скупштине залагала се за јединство свих хришћанских цркава, без обзира на међусобне организационе разлике. Тако је установљена структура у смислу које је већина протестаната, а потом и већина православних могла да уђе у нову врсту међуодноса како би заједно радили, дискутовали и истраживали оне чиниоце који и уједињују и деле.

У почетку, Ватикан се држао по страни, наизглед веома удаљен од овог екуменског посла. Па ипак, Ватикан и поједине папе одредили су став Католичке цркве према питању јединства. У почетку, Пије XI (1922–1939) је подстицао расправе о различитим теолошким проблемима, али то није трајало дуго. Касније, изразио је своје противљење према било ком акту који није био у складу са неспорним истинама божанског открића. Уместо да тражи заједничку основу међу верама, Пије XI је одлучно наглашавао католичко-протестантске разлике. Многи су сматрали да је његова енциклика *Mortalium Animos* (*О унапређењу истинског верског јединства*) коју је објавио 1928. године, задала „тежак ударац" екуменском покрету. Она је готово три деценије држала римокатолике по страни од покрета.

Пије XII (1939–1958) написао је бројне енциклике о питању јединства, мада нека од његових гледишта и дефиниција дају за право да се посумња да је он сматрао да се јединство може постићи само под вођством Римокатоличке цркве. Света Столица је реаговала на документа Светског савета цркава у Амстердаму тако што је донела упутства у којима је указано да „Католичка црква нема намеру да учествује у екуменским скуповима или другим скуповима сличног карактера". Она је упозорила на опасности које се крију у дијалозима између различитих вера. У то време, документ је назван „званичном повељом... католичког екуменизма". Међутим, она је остављала слободу бискупима и локалним органима да се ангажују у разговорима на локалном нивоу, под условом да имају у виду раније папске изјаве, пре свега *Mortalium Animos*.

Смрћу Пија XII расположење Ватикана почиње да се мења. Док су претходне иницијативе и позиви Светског савета цркава Ватикану да пошаље посматраче да присуствују његовим скупштинама (1948, 1954) били одбијани, у годинама 1957, 1960. и 1961. посматра-

чи Римокатоличке цркве били су присутни и учествовали су у расправама. То је био корак напред. За промену става Ватикана заслужан је углавном папа Јован XXIII (1958–1963). Његова срдачност и пријатно понашање отворили су нове могућности и видике. Његова изјава од 25. јануара 1959. да намерава да одржи екуменски сабор, представљала је за све потпуно изненађење. Годину дана касније он је основао Секретаријат за унапређење хришћанског јединства. Иако је у својим првобитним изјавама Јован XXIII поновио тврдњу о врхунској власти понтифекса над свим хришћанима, касније је захтевао јединство и потребу за помирењем различитих нација и раса; он је обећао да ће водити политику да „ће постојати само једно стадо и један пастир". То је поновио у више наврата.

Његова одлука да одржи Други ватикански сабор променила је вековима став Римокатоличке цркве према другим хришћанима. Светски савет цркава био је узбуђен, упркос чињеници да је Јован XXIII говорио о „повратку као једином путу ка јединству". Именовање кардинала Августина Беа за председника Секретаријата, и Јана Вилебрандса, холандског либералног теолога за генералног секретара овог тела, омогућило је размену мисли, идеја и предлога са Светским саветом цркава. То је помогло да 150 делегата из православних и протестантских цркава присуствују у својству посматрача у раду Другог ватиканског сабора.

Првог дана Сабора, 11. октобра 1962, Јован XXIII је одржао говор под насловом „Ка хришћанском јединству". Он је захтевао „нови поредак људских односа" у модерном свету, и снажно подржао нову врсту односа између католика, других хришћана и нехришћана.

После Јованове смрти задатак да настави његово дело и идеје пао је на папу Павла VI (1963–1978). Кардинал Беа је наставио свој рад у Комисији и припремио је оквирни план за декрет Сабора о екуменизму, познатог и као *Unitatis Redintegratio* (*Обнова јединства).* Августа 1964. Павле VI је објавио своју енциклику *Ecclesiam Suam* (*Његова црква*) у којој је тражио да се настави његов дијалог са светом. Обећао је да ће радити на помирењу, али је упозорио да неће правити „компромис са суштином вере". Са жаљењем је схватио – признао је – да многи хришћани сматрају да је он „камен спотицања, због примата части и јурисдикције које је Христ доделио апостолу Петру, а што смо ми од Њега наследили". Он је тврдио да уклањање папства не би олакшало постизање правог јединства. Протестантски и православни кругови су закључили да је папина енциклика била

разочаравајућа.
начела папског

Пошто је
њега, Павле VI
треће сесије Дру
2137 гласова – за
о модерном екум

Декрет о
вља од 24 члана.
се саопштава свет
нима један од
ђује се да је Хри
шћани подељени
ства. У другом
у светлу његових
ци који доприно
падом.

Принципи
за разлаз међу
мој Цркви. Прин
но заједништво
нису благословен
име „жеља Хри
дљивог тела". Пр
вота и разноли

Пракса
екуменизам. Ако
ни правог екумен

Елементи
ријским подела
извесне елементе
све елементе који
менти који пост
глашава се да су
нова јединства
за источно хришћ

Уопште
инсистирање на
пропуст Сабора

разочаравајућа. Изгледа да је главни разлог за то био наглашавање начела папског примата.

Пошто је саслушао бројне предлоге и унео извесне измене у њега, Павле VI је поднео *Декрет о екуменизму* на гласање крајем треће сесије Другог сабора. Сабор је изгласао огромном већином од 2137 гласова – за и само 11 – против, да се настави отворен разговор о модерном екуменском покрету. Било је то новембра 1964. године.

Декрет о екуменизму се састоји од кратког увода и три поглавља од 24 члана. Увод одређује католичке принципе екуменизима; ту се саопштава свету да је „обнављање јединства међу свим хришћанима један од главних интереса Другог ватиканског сабора". Потврђује се да је Христ основао „једну и само једну Цркву", да су хришћани подељени и да постоји све већи покрет за обнављање јединства. У другом поглављу објашњава се црквени приступ екуменизму у светлу његових принципа; у трећем се набрајају различити чиниоци који доприносе уједињењу Римокатоличке цркве са Истоком и Западом.

Принципи признају грешке неких од својих властитих чланова за разлаз међу црквама, али не приписују грехове или погрешке самој Цркви. Принципи потврђују да постоји „извесно мада несавршено заједништво са Католичком црквом", и да „наша одвојена браћа... нису благословена оним јединством које је Исус Христ желео...", наиме „жеља Христова је била да сви хришћани буду део једног видљивог тела". Принципи су дозвољавали различитост духовног живота и разноликост литургијских обреда.

Пракса тврди да је духовна обнова суштински предуслов за екуменизам. Ако нема обнове или унутрашњег преобраћења, нема ни правог екуменизма.

Елементи уједињења одређују приступ Католичке цркве историјским поделама међу хришћанима кроз векове. Неке цркве немају извесне елементе неопходне за уједињење. Римокатоличка црква има све елементе који су потребни. У том делу текста се разматрају елементи који постоје у православним и протестантским црквама и наглашава се да су извесни чиниоци неопходни да би се подстакла обнова јединства међу хришћанима (причешће). Документ је пун хвале за источно хришћанство (литургија, духовност, право и догматика).

Уопште узевши, научници и посматрачи су се сложили да је инсистирање на врховном и универзалном папском примату, као и пропуст Сабора да размотри деловање Светског савета цркава, ума-

ћило вредност *Декрета о екуменизму*. Његове одредбе су биле прилично уске; био је то сасвим римски тип екуменизма.

Утицај Декрета на римокатолички свет био је огроман мада неједнак. Бројне изјаве и упутства која су долазила из Ватикана тумачили су на практичан начин документ Сабора. То је било зато што је много питања остало отворено и што су се изводили различити закључци. Маја 1967. Павле VI је наредио да се објави екуменски *Именик I* у циљу спровођења и утаначивања саборског декрета о екуменизму. У њему се дају упутства за успостављање екуменских комисија или локалних секретаријата у католичким дијецезама широм света. Ту се подсећа да екуменска активност мора бити искључиво и до краја само католичка. Две године касније, 1969, појавио се екуменски *Именик II*. Он се усмерио само на екуменизам у области вишег образовања; његов циљ је био да спроведе екуменске идеје и начела код младе генерације католика у семеништима и на универзитетима. Ту се инсистира на остварењу циљева који су одређени у *Декрету о екуменизму*.

Године 1970. Секретаријат за унапређење хришћанског јединства издао је документ у коме се објашњава модерна појава екуменског дијалога међу раздвојеним хришћанима. Овај *Водич за дијалог* наглашава верност апостолској патристици и црквеној истини, као и важност Христових средстава која се користе у Католичкој цркви. Ту се упозорава да у расправи нема победника; она мора да буде пријатељско испитивање како би се остварио заједнички став и залечиле ране шизме. Католички учесник у расправи ће увек изражавати своју, Христову веру, а да је не пренаглашава или умањује, имајући у виду да екуменски сусрет није само појединачан рад, већ и задатак Цркве која стоји изнад свих појединачних ставова. Нова упутства су припремљена почетком седамдесетих година, а у вези са проблемима причешћа, евхаристије и сл.

Коначно, 1975. појавио се *Документ о сарадњи међу хришћанима*; он се бавио односом између дијецезанске цркве и екуменског покрета. Ту се понавља папска саборна потврда да екуменски покрет представља покрет духа ширег од било које појединачне иницијативе кроз коју се манифестује. Документ подстиче заједничко истраживање, превођење, штампање и ширење Библије. Тај документ завршава деценију у којој је Католичка црква начинила помак од разматрања властитог јединства до разматрања јединства у које су били укључени сви крштени хришћани. Нагласак је померен од оптужби за теолошке погрешке до потврђивања правог црквеног духа.

Све ове
Светском савету
ње се поставило
ђу Католичке
које је представ
изгледала опра
интерес Католич
ка Светском сав
шер, бивши над
претвори у орга
ко Католичка
митрије I, цари
мисију за дија
кве да направе
славни дијалог.
расле. Став изв
жава ову забри
представља кључ
био упућен кар
зи за побољшање
цркве и Светск
лану. Напетост је
добрих односа с
црква буде одго
ловање.

Представ
Румелсбергу да
Резултат тог ра
значило да су дв
био сусрет са б
јединство. Ост
могло наставити
плану него што је

Дошло је
станак између
јануара 1964. П
Рим. Сусрет или
разито екумен
1967; Атенагора

Све ове активности и документи били су помно праћени у Светском савету цркава, и како су се ствари развијале, питање сарадње се поставило као веома хитно: какав ће облик имати односи између Католичке цркве и Светског савета цркава у будућности? За тело које је представљало протестантске и православне цркве дилема је изгледала оправдана. Да ли ће уопште бити неких односа? Није ли интерес Католичке цркве више усмерен ка појединим црквама него ка Светском савету цркава? Било је различитих предлога. Др Г. Фишер, бивши надбискуп кентерберијски, предложио је да се Сабор претвори у организацију за међуцрквену помоћ, довољно лабаву како Католичка црква не би имала тешкоћа да постане њен члан. Димитрије I, цариградски патријарх, одлучио је да одреди посебну комисију за дијалог са Ватиканом; он је такође убедио православне цркве да направе свеправославну комисију која би припремила православни дијалог. Расправљало се о будућем ставу, док су напетости расле. Став изнет у *Хришћанском јединству* (фебруара, 1964) одражава ову забринутост. Ту се одлучно тврди да „однос између цркава представља кључно питање проблема екуменизма". Меморандум је био упућен кардиналу Беа и у њему су се износили детаљни предлози за побољшање *Декрета о екуменизму*. Представници Католичке цркве и Светског савета цркава састали су се 19. априла 1964. у Милану. Напетост је попустила када је кардинал Беа указао на важност добрих односа са Светским саветом цркава и захтевао да Католичка црква буде одговорна за живот Светског савета и његово будуће деловање.

Представници чланова цркава састали су се 24–27. јула 1964. у Румелсбергу да расправљају о проблемима и Миланском договору. Резултат тог разговора био је стварање Заједничке радне групе; то је значило да су две стране морале да буду у сталној вези. Од помоћи је био сусрет са бискупом Вилебрандсом, секретаром Секретаријата за јединство. Остварен је дијалог и уследила је размена идеја. Сада се могло наставити са радом на екуменским идејама на далеко ширем плану него што је то до тада било могуће.

Дошло је и до успостављања других веза. Најважнији је био састанак између патријарха Атенагоре I и папе Павла VI у Јерусалиму, јануара 1964. Патријарх Атенагора је најавио намеру да ће посетити Рим. Сусрет или „путовање до извора", како се називало, имао је изразито екуменско обележје. Нова посета Цариграду уследила је јула 1967; Атенагора I је узвратио посету у октобру 1967.

Осмог децембра 1965. завршен је Други ватикански сабор. Пре тога, некатолички посматрачи били су позвани да се придруже папиној миси. Седмог децембра, Сабор је изгласао заједничку одлуку да избрише из сећања узајамну екскомуникацију из 1054. године, што је био корак учвршћен свечаним церемонијама у Риму и Цариграду. Иако се овде радило само о односу између Католичке цркве и цариградског патријарха, значај тог догађаја имао је далекосежне последице: био је то важан корак ка помирењу.

Други ватикански сабор, заједно са свим другим манифестацијама јасно је показао да је Црква била жива, да се кретала напред и да је била спремна за дијалог. Ипак, од суштинске важности били су проблеми остваривања одлука Сабора. Хладни рат и сукоби између два блока, несврстани покрет и његови захтеви били су препреке које је требало превазићи. Павле VI је био свестан тешкоћа и разлика у свету. У својој енциклики *Populorum Progressio* (*О напретку народа*), објављеној марта 1967. он указује на стално ширење јаза између богатих и сиромашних народа. Посетио је Уједињене нације у Њујорку и многи су га сматрали „папом мира".

На другој страни, Павле VI је био забринут да екуменски покрет не оде сувише далеко и да постоји могућност да Ватикан изгуби контролу над њим. Он је у више наврата упозоравао да се наслеђена традиција мора сачувати недирнутом. Све одлуке које су изричито остављене папи у надлежност решаване су у конзервативном смислу (питање индулгенција, целибата, контроле рађања). Његова енциклика *Humanae Vita* (25. јули 1968) изазвала је најширу пажњу и коментаре. У њој Павле VI понавља изјаве које је дао Пије XII.

Проблем спровођења екуменских идеја наилазио је на бројне препреке, али и на подршку. Павле VI је непрекидно тврдио да је читав Сабор био посвећен екуменском покрету. Ипак, многи практични проблеми нису решени, многа предложена решења нису била задовољавајућа (на пример, проблем признавања мешовитих бракова). Заједничка римска декларација (28. октобра 1967), потписана током посете патријарха Атенагоре I Риму, јасно је показала да праве расправе о њима није ни било.

Није се много напредовало ни наредних година. Подстицаји које је дао Светски савет цркава остали су без коначног одговора. Уместо тога, настављале су се полемике на обе стране. Њих је појачало уверење да је, што се тиче Католичке цркве и Светског савета цркава, постојао само један екуменски покрет. Обе стране су истицале Свето Тројство као основу и потврдиле инспирацију Светог Духа

као саставни
су признале
ског савета
еклезијастичк

Упркос
приволи Римо
ли узалудни. То
Упсали 1968.
(1975) био је
прихватио сугес
померало од
учвршћено, а
кве. Из Ватикана
га; ту где је Пе
претензије наше
док је латинство

У јесен 197
Павле II. Његов
принео је да раз
цркава постану
ковале папиним
ној Пољској. Па
савета цркава се
у Ванкуверу 1983.
таријата за унапређ
ном секретару Све
ван Павле II верује
нужним да Като
радили заједнички.
може да призна у
или акцију која би
шку стварност" (
Христа). Дванаесто
Светског савета цр
дио да је његова по
жовање Католике
трагање за јединств
ђутим, то није било

Најважнији де
римског бискупа, т
ле значајне за будућ
ке цркве према њени
ном дијалогу. Он је

као саставни део модерног екуменског покрета. Па ипак, обе стране су признале велике разлике у питању Христове природе, улоге Светског савета цркава и циљева покрета уопште. Постало је јасно да је еклезијастичко питање било срж екуменског покрета.

Упркос свим напорима од стране Светског савета цркава да приволи Римокатоличку цркву да постане његов члан, напори су били узалудни. То је потврдила скупштина Светског савета одржана у Упсали 1968. Период између Упсале и Скупштине у Најробију (1975) био је време стагнације у екуменском покрету. Ватикан није прихватио сугестије као што је била потреба за средиштем које би се померало од места до места, уместо да буде статички географски учвршћено, а што „омета", „оптерећује" и „сужава разноликост" Цркве. Из Ватикана су захтевали да Петрова црква буде средиште света; ту где је Петар ту је видљиво средиште – био је одговор. Такве претензије нашле су се на удару критике: то је довело до раскола, док је латинство спречавало оправдану разноликост Цркве.

У јесен 1978, на трон светог Петра изабран је нови папа, Јован Павле II. Његов друштвени, политички и верски конзервативизам допринео је да разговори између Католичке цркве и Светског савета цркава постану још сложенији. Околности су се још више искомпликовале папиним укључивањем у покрет Солидарност у његовој родној Пољској. Па ипак, дијалог између Католичке цркве и Светског савета цркава се наставио. После Шесте скупштине Светског савета у Ванкуверу 1983. године кардинал Вилебрандс, председник Секретаријата за унапређење хришћанског јединства, написао је генералном секретару Светског савета, Потеру, да упркос чињеници да Јован Павле II верује у братску солидарност између њих, он не сматра нужним да Католичка црква уђе у екуменске организације како би радили заједнички. Вилебрандс је нагласио да Католичка црква „не може да призна у својим екуменским односима било какав пројект или акцију која би могла да омаловажи или одбаци ову еклезиолошку стварност" (што значи, јединство цркве које је наследила од Христа). Дванаестог јуна 1984. Јован Павле II је посетио седиште Светског савета цркава у Женеви. Током разговора понтифекс је тврдио да је његова посета знак његове жеље за јединством, да је ангажовање Католике цркве у екуменском покрету незаустављиво и да је трагање за јединством једна од његових пастирских дужности. Међутим, то није било све.

Најважнији део понтифексовог говора био је посвећен улози римског бискупа, тј. папе у екуменском покрету. Његове речи су биле значајне за будућност екуменизма и разумевање односа Католичке цркве према њеним партнерима у мултилатералном и унилатералном дијалогу. Он је тврдио да су католици унели у разговоре и са-

радњу убеђење да је улога римског бискупа интегрални део наслеђа које је Христ даровао својој цркви. Том приликом је рекао:

„Католичка црква је уверена да је у дужности римског бискупа сачуван видљив доказ и гаранција јединства у пуној верности апостолској традицији и вери Отаца... Католичка црква верује да је бискуп који председава животом те локалне цркве (Рима), која је постала верна краљу Петру и Павлу, примио од Господа мисију да сведочи вери коју су исповедале ове вође апостолске заједнице и која, милошћу Светог Духа, доводи до јединства верника... То је наше католичко уверење, и наша верност Христу забрањује нам да га напустимо". Папа је такође говорио о опасностима које постоје у свету, евангелизацији, итд. Његов став је био јасан: ништа не може нити сме да се уради што би могло да угрози папин положај међу црквама.

Папа Јован Павле II вратио се екуменском питању после више од десет година од његове посете центру Светског савета. Током тог периода распали су се СССР и комунистички систем у Источној Европи; Југославија је била подељена и рат у њој, који је имао све одлике верског сукоба, трајао је неколико година. Имао се утисак да је папа покушао да оживи идеју и покрет који је изгубио свој углед. Агресивност Римокатоличке цркве по свему судећи била је један од разлога за то. Православна црква у некадашњем Совјетском Савезу, посебно у Русији, Украјини и Белорусији стално је оптуживала Ватикан и Јована Павла II да отворено подржава Унијатску цркву и њене прозелитске делатности међу православнима. Они су тврдили да је то било супротно екуменским идеалима и циљевима; папа је такође био оптужен за директно уплитање у југословенску кризу и давање изјава које су охрабривале оне снаге које су довеле до крвопролића и братоубилачког рата. У пролеће 1995. Јован Павле II је објавио енциклику *Ut Unum sint (Бити једно)*. Ова енциклика, дуга 114 страница, посвећена је „потрази за јединством међу хришћанским црквама које су отишле одвојеним путевима током протеклих хиљаду година". Кардинал Касиди, папин саветник и екуменским питањима, објашњавајући његове намере, тврдио је да је „јединство које је некад постојало у прошлости може да се постигне у будућности". Али, он није видео разлоге за журбу. Иако је по његовом мишљењу, папа био свестан потребе да се ради за јединство како би се спречили најстрашнији ратови у овом веку, који су били последица супротстављања евангелистичким порукама јеванђеља, Касиди је закључио да је нужно да се јединство људске расе постигне кроз различитости.

Папин приступ екуменском дијалогу и питањима мира довео је до тога да су га многи критиковали. Ханс Кинг, један од најеминентнијих католичких теолога, који је био екскомуниciран због својих неповољних коментара папиних ставова, тврдио је да је понтифекс

намеравао да
католика у
Европљани.
антиреформа

Цариград
године у Риму.
вао папин
немо због
ко их ставимо
рање на
мој је захтевао
сни став
сматра
личка црква
толичка црква
је одговорио
једну веру".

Патријарх
После посете,
лизам, који је
Оно је било
менски дијалог.
хришћанство
ке тежње
противиле
био оштар
литска политика
граду 1992,
шле на најнижу
кава Источне
зуман дијалог

У закључку
још увек траје.
бригама. Покрет
на многим
док је нарасла
стантима
ква се

Концепт
онога за
пуности
разлике су
ли нестрпљиви,

намеравао да читавом свету наметне свој, тј. пољски модел. Борбу католика у Пољској он је видео као нешто што треба да следе сви Европљани. „Његов модел", тврди Кинг, „типично је средњовековно, антиреформацијски".

Цариградски патријарх, Вартоломеј I, срео се са папом 1995. године у Риму. Док се припремао за свој пут, Вартоломеј је критиковао папин патерналистички приступ, додајући да „се ми веома бринемо због слабих тачака енциклике, које постају још слабије, уколико их ставимо у контекст наших текућих односа". Папино инсистирање на његовом примату такође није било прихватљиво. Вартоломеј је захтевао три ствари, тражећи од папе Јована Павла II да разјасни став Ватикана: 1. Католичка црква треба да престане да себе сматра бољим делом међу хришћанским црквама; 2. да Римокатоличка црква престане да подржава унијатске активности; 3. Римокатоличка црква треба да објасни ревизију папске улоге. Јован Павле I је одговорио да обе стране, католици и православни, треба да „чувају једну веру".

Патријархова посета Риму није донела очекиване резултате. После посете, Вартоломеј I је отворено критиковао папски патернализам, који је исказан у папином апостолском писму *Orientale lumen*. Оно је било упућено источним црквама са циљем да подстакне екуменски дијалог. Патријарх је такође критиковао папу што је читаво хришћанство посматрао са тачке гледишта Ватикана. Централистичке тежње Ватикана нападале су и друге православне цркве, које су се противиле патријарховом путу у Рим. У својој критици посебно је био оштар патријарх целе Русије. Главни разлог тога била је прозелитска политика унијата. На конференцији која је одржана у Цариграду 1992, Ватикан је опоменут да су односи између две цркве дошле на најнижу тачку. Додири између Ватикана и православних цркава Источне Европе и Балкана до те мере су били затегнути да је разуман дијалог било тешко остварити.

У закључку могло би се рећи да модерни екуменски покрет још увек траје. Међутим, он је преоптерећен политичким обзирима и бригама. Покрет је у почетку одушевљено био прихваћен и подржан на многим странама. Али његова новина и привлачност је прошла, док је нарасла сумња међу различитим групама. Почело је са протестантима којима су се придружили православни; Римокатоличка црква се придружила покрету касније.

Концепт екуменизма Светског савета цркава другачији је од онога за који се залаже Католичка црква. Ови концепти нису у потпуности различити, али су разлике међу њима ипак значајне. Ове разлике су успориле процес уједињавања, због чега су многи постали нестрпљиви, тражећи да обе стране, Светски савет цркава и Като-

личка црква, то реше много брже. Нестрпљењу доприноси екуменска реторика. Оптимизам који се показао на многим странама изгледа да није имао оправдања. Много деценија, ако не и векова, дели хришћане од заједнице, од обнове *Una Sancta Ecclesia* за све хришћане.

Католичка црква верује да се Црква Исуса Христа у свим својим битним елементима налази у њој. Светски савет цркава се са тим не слаже. Католичка црква верује да је Колегијум апостола Колегијум бискупа са Петром и папом као двама средиштима; православне и англиканске цркве имају другачије мишљење; Католичка црква инсистира на чувању петровског папства, као трајном и видљивом извору и темељу јединства; Светски савет цркава види положај и ауторитет папства као препреку циљевима хришћанског јединства. Коначно, схватања практичних политичких проблема и прозелитизам раздвајају Католичку цркву и Светски савет цркава у овом тренутку. Имајући у виду ове разлике, неки истакнути екуменски научници постали су песимисти. Пречасни Ив Конгар, међународно признати ауторитет по питању екуменизма, тврди да никада неће доћи до органског јединства. За њега, у најбољем случају, постоји само могућност „паралелног екуменизма".

Патријарх српски Варанава

Патријарх српски Герман

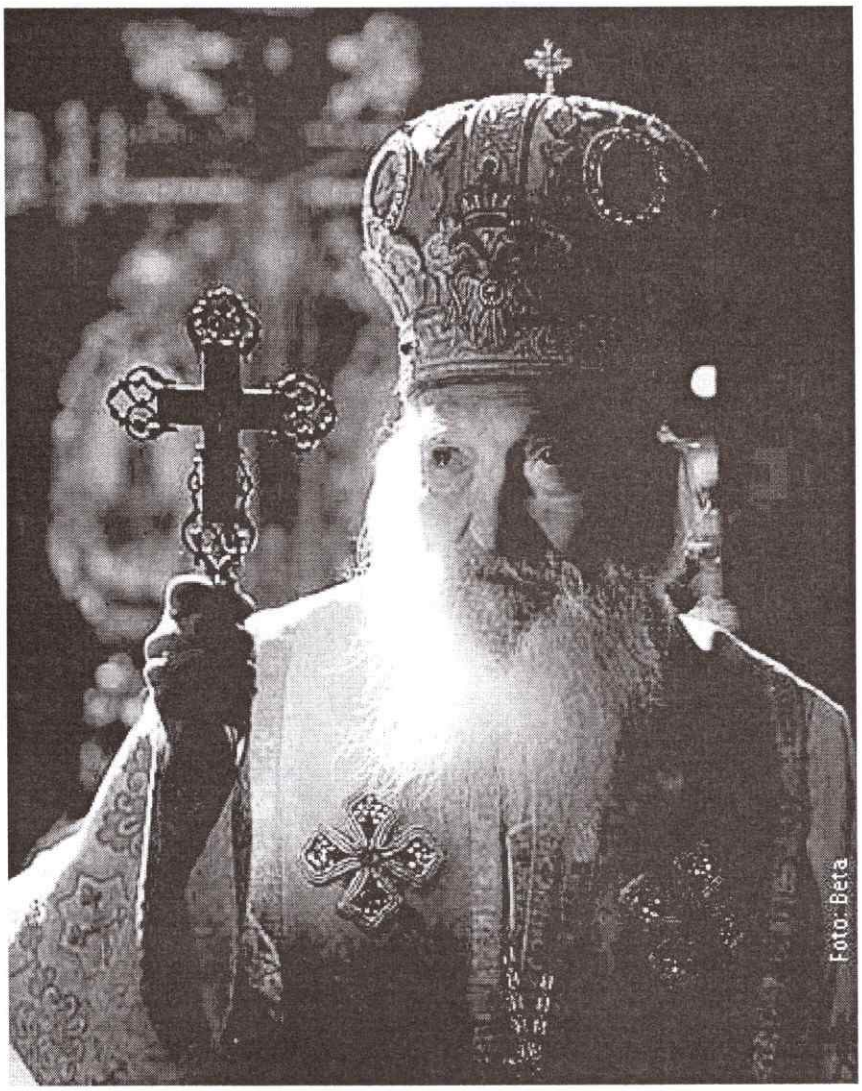

Патријарх српски Павле

КАКО ЈЕ НАСТАЛА ОВА КЊИГА

– *Прилог проучавању Конкордата Краљевине Србије и Св. Столице 1914. године*, Глас CDX, књига 14 (Београд, САНУ 2008), 93–104.

– *Света Столица и односи између Аустро-Угарске и Србије пред Први светски рат, 1912–1914. године. Велике силе и Србија пред Први светски рат*. Приредио В. Чубриловић (Београд, САНУ 1976), 233–261.

– *Света Столица и стварање југословенске државе 1914–1918. године. Политички живот Југославије 1914–1945*. Зборник радова. Трећи програм (Београд, 1974), 223–274.

– *Pope Benedict's Peace Efforts (1914–1917)*. Altro Polo. University of Sydney. Ed. R. Bosworth and G. Cresciani (Sydney 1979), 71–104.

– *Robert Lansing's Comments on the Pontifical Peace Note of August 1, 1917*. Journal of American History 56, vol. 3 (Bloomington, Ind., 1969), 556–571.

– *Ватикан и Срби у 20. веку*. Геополитичка стварност Срба. Зборник радова са округлог стола о новој геополитичкој стварности. (Београд 1997), 93–103.

– *Света Столица, Срби и Православље у XX веку*. Затирање Срба у Хрватској. Приредио др Богдан Златар (Београд 2008), 41–53.

– *Сплитски бискуп др Јурај Царић и борба против италијанске политике у Далмацији 1918–1919. године*. Историјски гласник 2–3 (Београд 1966), 145–168.

– *Сукоб између Ватикана и католичког клера Далмације 1918–1919. године*. Зборник Филозофског факултета, књ. XIII–1 (Београд 1976), 249–276.

– *Прогон православних свештеника у окупираној Далмацији 1918–1920. године*. Братство XVI (Београд 2012), 11–21.

– *Екуменизам: Покрет за помирење цркава у Европи двадесетог века*. Братство V (Београд 2000), 63–73.

Библиотека
ДИПЛОМАТСКЕ СВЕСКЕ

Драгољуб Р. Живојиновић
ВАТИКАН У БАЛКАНСКОМ ВРТЛОГУ
Студије и чланци

Корице
Радмила Милинковић

Коректор и техн. уредник
Ђ. Ускоковић

Штампа: Драслар партнер

Тирж: 1000

ISBN 978-86-6081-103-7

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327(497.11:456.31)"19"

ЖИВОЈИНОВИЋ, Драгољуб Р., 1934-
Ватикан у балканском вртлогу : студије и расправе / Драгољуб Р. Живојиновић. - Београд : Албатрос плус, 2012 (Београд : Драслар партнер). - 293 стр. : илустр. ; 25 cm. - (#Библиотека #Дипломатске свеске /

[Албатрос плус, Београд])
Тираж 1.000. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Регистар.

ISBN 978-86-6081-103-7

а) Римокатоличка црква. Света столица (Ватикан) - Спољна политика - 20в b) Србија - Спољна политика - 20в
COBISS.SR-ID 193732108

Библиотека *ДИПЛОМАТСКЕ СВЕСКЕ*

Објављено:

Србија пред Међународним судом правде (Збирка докумената)

Живорад Ковачевић – *Америка и распад Југославије*

Живорад Ковачевић – *Међународно преговарање*

Ђорђе Лукић – *Енглеско-српски и српско-енглески дипломатски речник*

Драгољуб Р. Живојиновић – *У потрази за заштитником* (Студије о српско-америчким односима 1878–1920)

Авишаи Маргалит – *Компромис и трули компромиси*

Драгољуб Р. Живојиновић – *Надмени савезник и занемарено српство* (Британско-српски односи 1875–1941)